ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΥΛΑΙ ΤΗΣ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΤΟΛΕΜΑΪΚΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟΝ

ΥΠΟ

ΙΩ. ΚΑΛΛΕΡΗ

Ὁ πλούσιος ἀμητὸς παπύρων ἐξ Αἰγύπτου κατὰ τὰ εἴκοσι τελευταῖα ἔτη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ τὰ τριάκοντα πρῶτα τοῦ παρόντος ἔδωκεν, ὡς γνωστόν, νέαν ὤθησιν εἰς τὴν καθόλου ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς Ἑλληνο-ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος. Πάμπολλα εἶναι τὰ ἔργα ἢ τὰ ἄρθρα, τὰ ὁποῖα ἐξῆλθον ἐκ τῆς μελέτης τῶν παπυρικῶν κειμένων καὶ ἔρριψαν νέον φῶς εἰς τὰς περὶ τοῦ Ἑλληνο-ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ γνώσεις καὶ ἀντιλήψεις ἡμῶν.

Εἰς τὴν γενικὴν ὅμως καὶ ἐντατικὴν αὐτὴν προσπάθειαν παρουσιάζεται ἓν κενόν: τὰ εἰς παπύρους περιεχόμενα στοιχεῖα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βιοτεχνίας καὶ βιομηχανίας—οὔτε ὀλίγα δὲ οὔτε ἀσήμαντα εἶναι ταῦτα — δὲν ἔτυχον μέχρι τοῦδε εἰδικῆς πραγματείας[1]). Μικρὰν συμβολὴν πρὸς πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τούτου ἀποτελεῖ ἡ παροῦσα μελέτη[2]), ἥτις ὑποβληθεῖσα ὡς ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβὴ εἰς τὴν σεβαστὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐνεκρίθη τὴν 9ην Ἀπριλίου 1945, ἀλλ' ἔμεινε μέχρι τοῦδε ἀδημοσίευτος.

Ἡ ἐξέτασις τοῦ θέματος αὐτῆς γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως τῶν νέων καὶ ἀσφαλῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα προσφέρουν οἱ δημοσιευθέντες πάπυροι, ἐν συγκρίσει πάντοτε καὶ πρὸς τὰ ἐξ ἄλλων πηγῶν γνωστὰ καὶ πρὸς τὰ κρατοῦντα ἔτι

---

[1]) Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶναι ἤδη ἐλλιπὲς τό, ἄλλως κλασσικὸν εἰς τὸ εἶδός του, ἔργον τοῦ *Hugo Blümner* ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς βιομηχανίας (βλ. βιβλιογραφίαν), ὡς παρατηρεῖ ὁ *Ul. Wilcken* (Urkunden der Ptolemäerzeit I,85 I,14 σ. 394).

[2]) Ἡ μόνη σοβαρὰ προηγουμένη προσπάθειαα ἐγένετο ὑπὸ τοῦ *M. Chwostoff*, ὅστις ἐπεχείρησε τὴν συγγραφὴν εὐρείας συνθέσεως ἐπὶ τῆς «Ἱστορίας τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου εἰς τὴν Ἑλληνο-ρωμαϊκὴν Αἴγυπτον». Ἐπρόλαβε νὰ ἐκδώσῃ τὸν πρῶτον τόμον αὐτῆς (Καζάν, 1904, ρωσιστί). Ὁ *M. Rostovtzeff*, ὅστις ἀνέγνωσε τὸ ἔργον εἰς τὸ πρωτότυπον, καὶ ἄλλοι, (ὡς ὁ *Pierre Jouguet* καὶ ἡ *Claire Préaux*), οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποίησαν περίληψιν αὐτοῦ εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, ἐκφράζονται ἐπαινετικῶς περὶ αὐτοῦ. Ἐστάθη δυστυχῶς ἀδύνατον εἰς τὸν γράφοντα νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἐν λόγῳ περίληψιν. Μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀνὰ χεῖρας πραγματείας μόνον ἡ Sandra *Galderini* ἠσχολήθη μὲ τὸ αὐτὸ θέμα (Ricerche sull' industria e il commercio dei tessuti in Egitto) καὶ ἐδημοσίευσε μέχρι τοῦδε, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, τὸ πρῶτον μέρος, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ὁρολογίαν τῆς ταλασιουργίας, τῆς ὑφαντικῆς καὶ τῆς γναφικῆς (ἐν Aegyptus XXV 1946, 13-83).

παρ' ἡμῖν. Ἡ μέθοδος δ' αὕτη εἶναι, ὡς νομίζω, ὠφέλιμος κατὰ τοῦτο: ἀποδεικνύει ὅτι ἐλάχιστα μετεβλήθησαν ὡς πρὸς τὰ ἀφορῶντα τὰς πρώτας ὕλας τῆς ὑφαντουργίας καὶ τὴν κατεργασίαν αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον, ἐν τῇ οἰκιακῇ βιοτεχνίᾳ τοὐλάχιστον, καὶ ὅτι ἡ ἐν χρήσει μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου ὁρολογία, ἡ σχετικὴ πρὸς τὴν βιοτεχνίαν τῆς ὑφαντουργίας, ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη καὶ σήμερον μεταξὺ τῶν χωρικῶν τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ συγκέντρωσις τοῦ ὑλικοῦ τῆς μελέτης ταύτης ἐγένετο κατὰ τὸ μέγιστον μέρος εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Παπυρολογίας (Institut de Papyrologie) τῆς Σορβόννης, τὴν ὁποίαν εἶχε θέσει εἰς τὴν διάθεσίν μου, μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν εὐγένειαν πρὸς πάντας καὶ τὴν ἰδιαιτέραν στοργὴν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ὁ ἀείμνηστος καθηγητής μου *Paul Collart*.

Ὁ ἐκλιπὼν σεβαστός μου φίλος *Βασίλειος Φάβης*, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν, ποικιλοτρόπως μὲ ἐνεθάρρυνε καὶ μὲ ἐβοήθησε κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς πραγματείας μου. Εὐλογημένη ἂς εἶναι ἡ μνήμη ἀμφοτέρων!

Τέκνον πολυμελοῦς ἀγροτικῆς οἰκογενείας, παρηκολούθησα παιδιόθεν τὴν λατρευτήν μου μητέρα ἐργαζομένην τὰ ἔρια καὶ ὑφαίνουσαν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας της. Τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς τοῦτο ἔρια προήρχοντο ἐκ τῶν προβάτων καὶ τῶν αἰγῶν τῆς οἰκογενείας. Ὅθεν ἡ ὁρολογία καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς οἰκιακῆς βιοτεχνίας τῆς ἐριουργίας μοῦ εἶναι κυριολεκτικῶς οἰκεῖαι. Οὐδὲν ὅμως ἐγνώριζον ἐξ ἰδίας πείρας κατὰ τὴν πρώτην σύνταξιν τῆς πραγματείας ταύτης περὶ τῆς καλλιεργείας καὶ τῆς κατεργασίας τοῦ λίνου ἐν Ἑλλάδι. Ὁ σεβαστὸς καθηγητής μου καὶ Ἀκαδημαϊκὸς κ. *Σωκράτης Κουγέας*, εἰσηγητὴς τῆς διατριβῆς μου ἐνώπιον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, μοῦ ὑπέδειξε τὴν ἔλλειψιν ταύτην καὶ συγχρόνως τὸν τρόπον, διὰ τοῦ ὁποίου ἠδυνάμην νὰ συμπληρώσω τὰς γνώσεις μου ἐπ' αὐτῶν. Δὲν παρέλειψα νὰ ἀκολουθήσω τὰς ὑποδείξεις του καὶ ὀφείλω διὰ τοῦτο πολλὰς πρὸς αὐτὸν χάριτας.

Πολὺ μὲ ἐβοήθησεν εἰς τοῦτο καὶ ὁ φίλος μου κ. *Γεώργιος Μέγας*, καθηγητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν καὶ Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὅστις ἔδειξε θερμὸν ὑπὲρ τῆς ἐργασίας μου διαφέρον καὶ ἀδιάπτωτον φροντίδα διὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτῆς.

Ὁ φίλος κ. *Γεώργιος Πετρόπουλος*, καθηγητὴς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπιφανὴς ἐργάτης τῆς Παπυρολογίας, ἔθεσεν εὐγενέστατα καὶ προθυμότατα εἰς τὴν διάθεσίν μου τὴν πλουσίαν καὶ μοναδικὴν εἰς τὸ εἶδός της ἐν Ἑλλάδι ἰδιωτικὴν βιβλιοθήκην του. Ἄνευ αὐτῆς θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀχθῇ εἰς πέρας ἡ μικρὰ ἐργασία μου, τῆς ὁποίας καὶ πάλιν ἀναγνωρίζω τὰς βιβλιογραφικὰς ἐλλείψεις. Ἀμφοτέρους εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν θερμῶς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α'. Πάπυροι.

B. G. U. Ägyptische Urkunden aus den Staatlichen Museen zu Berlin. Griechische Urkunden. I-IX, ὑπὸ U. Wilcken, W. Schübart καὶ ἄλλων. (Berlin, 1895-1935).

B. L. Berichtigungsliste der Griechischen Papyruskunden aus Ägypten. I ὑπὸ Fr. Preisigke. II-IV ὑπὸ Fr. Bilabel. (Heidelberg, 1931-1935).

Chrest. I. II. Chrestomathie der Papyruskunden. I Historischer Teil ὑπὸ U. Wilcken. II Juristischer Teil ὑπὸ L. Mitteis. (Leipzig-Berlin 1912).

Jurist. P Juristische Papyri. Erklärung von Urkunden zur Einführung in die Juristische Papyruskunde, ὑπὸ P. Meyer. (Berlin, 1920).

P. Athen. Papyri Societatis Archaeologicae Atheniensis, ὑπὸ Γ. Πετροπούλου. (Ἀθῆναι, 1939).

P. Bad. Veröffentlichungen aus den badischen Papyrus-Sammlungen. II καὶ IV ὑπὸ Fr. Bilabel. (Heidelberg, 1123-1924).

P. Berl. Möller Griechische Papyri aus dem Berliner Museum, ὑπὸ S. Möller. (Göteborg, 1929).

P. C. Maspero Papyri Cairo Maspero. Papyrus Grecs de l'époque Byzantine du Musée du Caire. I-III ὑπὸ J. Maspero. (Le Caire, 1911-1916).

P. C. Z. Papyri Cairo Zenon. Zenon Papyri du Musée du Caire. I-IV ὑπὸ C. C. Edgar. (Le Caire, 1925-1931). V ὑπὸ P. Jouquet-O. Guéraud (Le Caire, 1939).

P. Col. Z. Papyri Columbia-Zenon. Zenon Papyri of Columbia University. I ὑπὸ W. L. Westermann and E. S. Hasenöhrl. (New York, 1934). II ὑπὸ W. L. Westermann, Keyes and Liesbeny. (New York, 1940).

P. Eleph. Elephantine Papyri, ὑπὸ Rubensohn. (Berlin, 1907).

P. Ent. ΕΝΤΕΥΞΕΙΣ. Requêtes et plaintes adressées au roi d'Égypte au III siècle avant J.-C., ὑπὸ O. Guéraud. (Le Caire, 1931).

P. Fay. Fayûm Towns and their Papyri, ὑπὸ Grenfell, Hunt, Hogarth and Milne. (London, 1900).

P. Flor. Papiri Greco-Egizii publicati dalla R. Accademia dei Lincei. Papiri Fiorentini. I-III, ὑπὸ D. Comparetti, G. Vitelli. (Milano, 1906-1915).

P. Fouad I Publications de la Société Fouad I de Papyrologie, ὑπὸ Bataille, Guéraud, Jouguet, Lewis, Marrau, Scherer, Waddell. (Le Caire, 1939).

P. Frankf. Griechische Papyri aus dem Besitz des Rechtswissenschaftlichen Seminars der Universität Frankfurt, ὑπὸ N. Lewald. (Heidelberg, 1920).

P Gen. Les papyrus de Genève, ὑπὸ Jean Nicole. (Genève, 1896-1906).

P. Giss. Griechische Papyri im Museum des Oberhessischen Geschichtsvereins zu Giessen, ὑπὸ E. Kornemann, O. Eger, P. Meyer. (Leipsig-Berlin, 1910-1912).

P. Grad. Griechische Papyri der Sammlung Gradenwitz, ὑπὸ G. Plaumann. (Heidelberg, 1914).

P Grenfell I An Alexandrian Erotic Fragment and other Greek Papyri, ὑπὸ B. P. Grenfell. II New Classical Fragments and other Greck and Latin Papyri ὑπὸ B. P. Grenfell and A. S. Hunt. (Oxford, 1896-1897).

P. Gur. Greek Papyri from Gurob, ὑπὸ J. G. Smyly. (Dublin, 1921).

P. Hal. P. Halensis - Dikaiomata. Auszüge aus Alexandrinischen Gezetzen und Verordnungen in einem Papyrus des philologischen Seminars der Universität Halle, mit einem Anhang weiterer Papyri derselben Sammlung. (Herausgegeben von der Graeca Halensis. Berlin, 1913).

P.. Hamb. Griechische Papyrusurkunden der Hamburger Stadts-und Universitätsbibliothek, ὑπὸ P. Meyer. (Leipzig-Berlin, 1911-1924).

P. Hib. The Hibeh papyri, ὑπὸ Grenfell and Hunt. (London, 1906).

P. Holm. P. Graeca Holmiensis, ὑπὸ Lagercranz. Rezepte für Silber, Steine und Purpur. (Uppsala-Leipzig, 1913).

P. Jand. Papyri Jandanae. I-VIII, ὑπὸ C. Kalbfleisch καὶ μαθητῶν του. (Leipzig-Berlin, 1912-1934).

P. Lille Papyrus Grecs de l'Université de Lille. I-III, ὑπὸ P. Jouguet, P. Collart, J. Lesquier et M. Xoual. (Paris, 1907-1928).

P. Lips. Griechische Urkunden der Papyrussammlung zu Leipzig, ὑπὸ L. Mitteis. (Leipzig, 1906).

P. Lond. Greek Papyri in the British Museum. I-V, ὑπὸ F. G. Kenyon and H. J. Bell. (London, 1893-1917).

P. Lond. Inv. No Πάπυροι τοῦ British Museum ἀδημοσίευτοι καὶ ἀναφερόμενοι ὑπὸ τρίτων ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν τοῦ γενικοῦ καταλόγου.

P. Mich. Z. Zenon Papyri in the University of Michigan Collection, ὑπὸ C. C. Edgar. (Ann Arbor, 1931).

P Mich. Tebt. Papyri from Tebtunis in the University of Michigan Collection, ὑπὸ A. E. R. Boak. (Ann Arbor, 1933).

P. Osl. Papyri Osloenses. I-III, ὑπὸ J. Eitrem-L. Amundsen. (Oslo, 1925-1936).

P. Oxy. The Oxyrhynchos Papyri. I-XIX, ὑπὸ Grenfell, Hunt, Bell καὶ ἄλλων. (London, 1898-1948).

P. Par. Notices et extraits de papyrus Grecs du Musée du Louvre et de la Bibliothèque Imperiale, ὑπὸ M. N. Brunet de Presle. (Paris, 1865-1866).

P. Petr. The Flinders Petrie Papyri. I-III, ὑπὸ J. P. Mahaffy and J. G. Smyly. (Dublin, 1891-1905).

P. Ryl. Catalogue of the Greek Papyri in the Rylands Library at Manchester, ὑπὸ Johnson, Martin, Hunt. (Manchester, 1915).

P. Ryl. Z. A New Group of Zenon Papyri. Ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ C. Edgar ἐν Bulletin of the Zohn Rylands Library XVIII, 1934.

P. S. I. Publicazioni della Società Italiana per la ricerca dei Papyri Greci e Latini in Egitto. I-XI, ὑπὸ G. Vitelli, M. Norsa καὶ ἄλλων. (Firenze, 1912-1935).

P Strassb. Griechische Papyrus der Universitäts - und Landesbibliothek zu Strassburg, ὑπὸ Fr. Preisigke. I-II. (Leipzig - Strassburg, 1912-1920).

P. Tebt. The Tebtunis Papyri. I-III, ὑπὸ Grenfell, Hunt καὶ ἄλλων. (London, 1902-1938).

P. Théad. Papyrus de Théadelphie, ὑπὸ P. Jouguet. (Paris, 1911).

P. Wisconsin 1. 2. Zenon Papyri at the University of Visconsin. Ὁ πρῶτος ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Westermann and Laird ἐν JEA IX (1923), 81-90 (=S. B. 6797)· ὁ δὲ δεύτερος ὑπὸ G. Malz ἐν AJA XXXIX (1935), 373-377. (= S. B. 7686).

Rev. Laws Revenue Laws of Ptolemy Philadelphus, ὑπὸ B. P. Grenfell. (Oxford, 1896).

S. B. Sammelbuch Griechischer Urkunden aus Ägypten. I ὑπὸ Fr. Preizigke (Strassburg, 1915). II Indices, ὑπὸ τοῦ ἰδίου (Berlin-Leigzig, 1922). III ὑπὸ Fr. Bilabel (Berlin-Leipzig, 1926). IV-V ὑπὸ τοῦ ἰδίου. (Heidelberg, 1931. 1934-1938).

S. P. Select Papyri. I-II, ὑπὸ Edgar and Hunt. (London, 1933-1934).

Studien Studien zur Paläographie und Papyruskunde I-XXII, ὑπὸ C. Wessely. (Leipzig, 1901-1922).

U. P. Z. Urkunden der Ptolemäerzeit. I-II, ὑπὸ U. Wilcken. (Leipzig-Berlin, 1927-1937).

P. Dém. Lille Papyrus démotiques de Lille, ὑπὸ H. Sothas. (Paris 1921).

Dem. Urk. Demotische Urkunden zum Ägyptischen Bürgschafterechte, vorzüglich der Ptolemäerzeit, ὑπὸ K. Sethe und J. Partsch. (Leipzig 1920).

Β΄. Ὄστρακα.

O. Meyer Ostraka der Sammlung Deissmann, ὑπὸ P. Meyer. (Berlin, 1916).

O. Edf. Les papyrus et les ostraca grecs de Tell-Edfou. I-II ὑπὸ J. Manteufel (Le Caire, 1937-1938).

O. Prinz Joachim Die Ostraka der Sammlung Prinz Joachim, ὑπὸ Fr. Preisigke. (Strassburg, 1914).

O. Strassb. Griechische und Griechisch-Demotische Ostraka der Universitäts-u. Landesbibliothek zu Strassburg, ὑπὸ P. Viereck. (Berlin, 1923).

O. Tait Greek Ostraca in the Bodleian Library at Oxford and various other collections, ὑπὸ J. G. Tait. (London, 1930. I τόμος εἰς τέσσερα μέρη σημειούμενα διὰ τοῦ 1, 2, 3, 4).

O. Wilb. Les ostraka grecs de la Collection Ch. Edwin Wilburg au Musée de Brooklyn, ὑπὸ Claire Préaux. (New York, 1935).

O. W. Griechische Ostraka aus Ägypten und Nubien. II Band, ὑπὸ U. Wilcken (Leipzig-Berlin, 1899).

Γ΄. Ἐπιγραφαί.

C. I. L. Corpus Inscriptionum Latinarum.

IG Inscriptiones Graecae.

OGIS Orientis Graeci Inscriptiones Selectae. I-II ὑπὸ W. Dittenberger.

Syll.[3] Sylloge Inscriptionum Graecarum. I-IV (3. Aufl.), ὑπὸ Dittenberger-Hiller von Gaertringen.

Δ'. Περιοδικὰ - Λεξικὰ - Ἀνάλεκτα.

Ἀθηνᾶ Σύγγραμμα τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας. Ἀθῆναι.

Aegyptus Rivista Italiana di Egittologia e di Papyrologia. Milano.

AJA American Journal of Archaeology. Baltimore - New-York - Concorde.

AJPh. American Journal of Philology. Baltimore.

Ann. Ant. Egypte Annales du Service des Antiquités de l'Égypte. Le Caire.

Archiv Archiv für Papyrusforschung und verwandete Gebiete. Berlin.

BCH. Bulletin de Correspondance Hellénique. Paris.

B. Ryl.-Libr. Bulletin of the John Ryland's Library. Manchester.

BSAA Bulletin de la Société Archéologique d'Alexandrie. Alexandrie.

Cinquant. De l'Éc. Hautes Ét. Cinquantenaire de l'École des Hautes Études. Mélanges publiés par les Directeurs (Paris. 1921).

Cl. Philol. Journal of Classical Philology. Chicago.

DA Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines de Daremberg-Saglio-Pottier. (Paris, 1881-1919).

Ἑλληνικὰ Ἱστορικὸν Περιοδικὸν Δημοσίευμα. Ἀθῆναι.

GGA Göttingische Gelehrte Anzeigen. Berlin.

JEA Journal of Egyptian Archaeology. London.

Ἱστ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς (τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

Klio Beiträge zur alten Geschichte. Leipzig.

Mélanges Glotz Mélanges composés en l'honneur de Gustave Glotz. I-II (Paris, 1932).

Mélanges Maspero Mélanges composés en l'honneur de Jean Maspero I-II (Tome XLVII des Mémoires de l'Institut Français d'Archéologie Orientale. Le Caire, 1935-1937).

ΠΑΑ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι.

Preisigke, Fachwört. Fachwörter des öffentlichen Verwaltungsdienstes Ägyptens in der griechischen Papyrusurkunden der Ptolemäisch - Römischen Zeit, von Fr. Preisigke (Göttingen, 1919).

Raccolta Lumbroso Raccolta di scritti in onore di Giacomo Lumbroso (Milano, 1925).

RE Realencyclopädie der klassischen Altertumwissenschaft, von Pauly-Wissowa-Kroll (Stuttgart, 1894 κ.ἑξ.).

Rec. Phil. et Arch. Égypt. et Assyr. Recueil des travaux relatifs à la Philologie et à l'Archéologie Égyptiennes et Assyriennes (Paris).

REA Révue des Études Anciennes. Paris.

R. Égypt. Révue Égyptologique. Paris.

Z. f. Äg. Spr. Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde. Leipzig.

Z. f. Semit. Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete. Leipzig.

Ε'. Γενικὴ Βιβλιογραφία.

Ἀνδρεάδη Ἀ. Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας (Μέρος Α'. Τόμος Α' Ἀθῆναι, 1928).

Beloch, Bevölk. = Die Bevölkerung der Griechisch-Römischen Welt, von K. J. Beloch. (Leipzig, 1886).

Beloch, Gr. Gesch. = Griechische Geschichte (I-IV. 2. Aufl. Leipzig - Berlin, 1925-1927).

Bevan, Ptolem. Dynasty = A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty, by E. Bevan. (London, 1927).

Bieber, Gesch. d. Gr. Tracht = Entwicklungsgeschichte der griechischen Tracht von der vorgriechischen bis zur römischen Kaiserzeit, von Margar. Bieber. (Berlin, 1934).

Bouché-Leclercq, Hist. d. Lag. = Histoire des Lagides, par A. Bouché-Leclercq. I-IV (Paris, 1903 - 1907).

Braulik, Altägypt. Gewebe = Altägyptische Gewebe, von A. Braulik. (Stuttgart, 1900).

Breccia, Monum. de l'Égypte Gréco-rom. = Monuments de l'Égypte Gréco-romaine, par E. Breccia. (Bergamo, 1926).

Breasted, Records = Ancient Records of Egyptian Documents from the Earliest Times to the Persian Conquest. I - V, by J. H. Breasted. (Chicago, 3η ἀνατύπωσις, 1927).

Blümner, Technologie = Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern, von H Blümner. I (2. Aufl. Leipzig, 1912).

Cumont, (F.) L'Égypte des Astrologues. (Bruxelles, 1937).

Dykmans, Hist. écon. et soc. = Histoire économique et sociale de l'ancienne Égypte, par G. Dykmans. I-III. (Paris, 1936 - 1937).

Engers, De Aegypt. κωμῶν Administr. De Aegyptiarum κωμῶν administratione qualis fuerit aetate Lagidarum. (Groningue, 1909).

Ermann, La Relig. d. Égypt. = Die Aegyptische Religion, von A. Ermann (Berlin, 1934). Traduction française par H. Wild. (Paris, 1937).

Ermann, Die Lit. d. Aegypt. = Die Literatur der Aegypter, von A. Ermann (Leipzig, 1923).

Ermann-Ranke, Aegypt. Leben = Aegypten u. Aegyptisches Leben im Altertum von A. Ermann-H. Ranke. (Tübingen, 1923).

Forrer, Die Gräber u. Text. von Panopolis = Die Gräber und Textilien von Achmin-Panopolis. I - III (Strassburg, 1891-1893).

Grier, Account. in the Z. P. = Accounting in the Zenon Papyri, by Elis. Grier. (New-York, 1934).

Hartmann, L'agric. dans l'anc. Égypte = L'agriculture dans l'ancienne Égypte, par F. Hartmman. (Paris, 1925).

Henne, Liste des Stratèges = Liste des Stratèges des nomes Égyptiens de l'époque Gréco-romaine, par H. Henne. (Le Caire, 1935).

Heuzey, Hist. du cost. dans l'Ant. = Histoire du costume dans l'Antiquité Classique. I L'Orient, par L. et J. Heuzey. (Paris, 1925).

Jécquier, Civilis. Égypt. = Histoire de la civilisation Égyptienne, des origines à la conquête d'Alexandre, par G. Jécquier. (3e tirage, Paris, 1925).

Johl, Webst. d. Gr. u. Röm. = Die Webstühle der Griechen und Römer. (Leipzig. 1917).

Johnson, Roman Egypt = An Economic Survey of Ancient Rom. vol. II, by A. C. Johnson. (Baltimore, 1936).

Jouguet, La vie municipale = La vie municipale dans l'Égypte Romaine, par P. Jouguet. (Paris, 1911).

Jouguet, L'Égypte Gréco-rom. = L'Egypte Gréco-romaine de la conquête d'Alexandre à Dioclétien (Le Caire, 1932. 2ον Μέρος τοῦ 1ου Τόμου τῆς σειρᾶς Précis de l'Histoire d'Égypte).

Kees, Aegypten = Kulturgeschichte des alten Orients. Band III_1, Aegypten, von H. Kees (München, 1933).

Klebs, Reliefs = Die Reliefs und Malereien des alten, mittleren und neuen Aegypt. Reichs von Luise Klebs. I-III (Heidelberg, 1915. 1922. 1934).

Kortenbeutel, Der Ägypt. Süd-u. Osthandel = Der Ägyptische Süd-und Osthandel in der Politik der Ptolemäer und römischen Kaiser, von H. Kortenbeutel. (Berlin, 1931).

Κουκουλέ, Βυζαντ. Πολιτισμὸς = Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός, ὑπὸ Φ. Κουκουλέ. (Ἀθῆναι, 1948).

Leider (E), Der Handel von Alexandria. (Dissert. Hamburg, 1934).

Lesquier, Instit. mil. d. Lag. = Les institutions militaires de l'Égypte sous les Lagides, par J. Lesquier. (Paris, 1911).

Loret (V), La Flore Pharaonique. (Paris, 1892).

Lortet et Gaillart, La Faune momifiée de l'ancienne Égypte. (Lyon, 1906).

Λουκοπούλου (Δ.), Πῶς ὑφαίνουν καὶ ντύνονται οἱ Αἰτωλοί. (Ἀθῆναι, 1927).

Lumbroso, Écon. Polit. d. Lag. Recherches sur l'économie politique de l'Égypte sous les Lagides, par G. Lumbroso. (Turin, 1870).

Maspero, Études Égypt. = Études de Mythologie et d'Archéologie égyptiennes, par G. Maspero. I-VIII (Paris, 1879).

Maspero, Financ. d. Lag. = Les Finances de l'Égypte sous les Lagides, par H. Maspero. (Paris, 1905).

Mayser, Gr. d. Papyr. = Grammatik der Griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit, von E. Mayser. I-II Berlin-Leipzig, 1906-1935.

Mitteis, Grundz. = Grundzüge der Papyruskunde. II Band: Juristischer Teil, von L. Mitteis. (Leipzig-Berlin, 1912).

Mogensen, Collect. Égypt. Ny Carlsberg = Collection Égyptienne de la Glyptothèque Ny Carlsberg, par Marg. Mogensen. I texte. II planches. (Copenhague, 1930).

Montet, Scènes de la vie privée = Les scènes de la vie privée dans les tombeaux égyptiens de l'ancien Empire, par P. Montet. (Paris-Strasbourg, 1925).

Moret, Le Nil = Le Nil et la civilisation égyptienne, par A. Moret. (Paris, 1926).

Oertel, Die Liturgie = Die Liturgie. Studien zur Ptolemäischen und Kaiserlichen Verwaltung Ägyptens, von F. Oertel. (Leipzig, 1917).

Otto, Priester u. Tempel = Priester und Tempel im Hellenistischen Ägypten, von W. Otto. I-II (Leipzig-Berlin, 1905-1908).

Paton, Animals = Animals of Ancient Egypt, by D. Paton. (London, 1925).

Préaux, Écon. royale d. Lag. = L'Économie royale des Lagides, par Claire Préaux. (Bruxelles, 1939).

Preisigke, Girowesen = Girowesen im griechischen Ägypten, von F. Preisigke. (Strassburg, 1910).

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Reil, Beitr. z. Kenn. d. Gewerb. = Beiträge zur Kenntnis des Gewerbes im Hellenistischen Ägypten, von Th. Reil. (Berlin-Leipzig, 1913).

Rostovtzeff, Röm. Kolonat = Studien zur Geschichte des römischen Kolonates, von M. Rostovtzeff. (Leipzig-Berlin, 1910).

Rostovtzeff, Staatspacht = Geschichte der Staatspacht in der römischen Kaiserzeit bis Diokletian. (Leipzig, 1902).

Rostovtzeff, A Large Estate = A Large Estate in Egypt in the Third Century B. C. (Madison, 1922).

Rostovtzeff, Foreign Commerce = The Foreign Commerce of Ptolemaic Egypt (Journal of Economic and Business History IV, 1932, 728 769).

Rostovtzeff, Hellenist. World = Social and Economic History of Hellenistic World. I-III (Oxford, 1941).

San Nicolo, Vereinswesen = Aegyptisches Vereinswesen zur Zeit der Ptolemäer und Römer, von M. San Nicolo. I-II. (München, 1913-1915).

Schnebel, Landwirtschaft = Die Landwirdschaft im hellenistischen Aegypten, von M. Schnebel. (München, 1925).

Schubart, Ägypten = Ägypten von Alexander dem Grosse bis auf Mohammed, von W. Schubart. (Berlin, 1922).

Schubart, Ein Jahrthausend am Nil (2. Aufl. Berlin, 1923).

Seider (R), ***Beitr. Z. Ptol. Verwaltungsgesch.*** = Beiträge zur Ptolemäischen Verwaltungsgeschichte. Der Nomarches. Der Dioiketes Apollonios. (Dissert. Heidelberg, 1938).

Seidl, Der Eid = Der Eid im Ptolemäischen Rechte, von E. Seidl. (München, 1929).

Steiner, der Fiscus d. Ptol. = Der Fiscus der Ptolemäer, von A. Steiner. (Leipzig-Berlin, 1913).

Tarn, Hellenist. Civilis.[2] = Hellenistic Civilisation, by W. W. Tarn. (2e edit. London, 1930).

Taubenschlag, The Law of Greco-Roman Egypt in the light of the Papyri, by R. Taubenschlag. (New-York, 1944).

Wallace, Taxation = Taxation in Egypt from Augustus to Diokletian, by S. L. Wallace. (Princeton-London-Oxford, 1938).

Weil (R), Des IIe et IIIe dynasties Égyptiennes. (Paris, 1908)

Westermann, Slavery = Upon Slavery in Ptolemaic Egypt, by W. L. Westermann. (New-York, 1929).

Wiedemann, Agypten = Das alte Ägypten, von A. Wiedemann. (Heidelberg, 1920).

Wilcken, Grundz. = Grundzüge der Papyruskunde. I Historischer Teil, von U. Wilcken. (Leipzig-Berlin, 1899).

Wilcken, Ostr. = Griechische Ostraka aus Ägypten und Nubien. I Band. (Leipzig-Berlin, 1899).

Wilcken, Hellenist. Wirtschaft = Alexander der Grosse und die hellenistische Wirtschaft (Smoller's Jahrbücher XLV, 1920, 45-116).

Wilkinson, Manners u. Customs = Manners und Customs of the Ancient Egyptians, by J. G. Wilkinson. I - III (4η ἔκδοσις ὑπὸ J. Birch, London, 1878).

Wilson, The Clothing = The Clothing of Ancient Romans, by L. M. Wilson (Baltimore, 1938).

Yates, Textrinum = Textrinum antiquorum, by J. Yates. (London, 1843).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ ὑφαντουργία τῶν περὶ τὴν Μεσόγειον ἀρχαίων λαῶν ἐγνώριζε καὶ ἐχρησιμοποίει ὡς πρώτας ὕλας τὰς ζωϊκὰς καὶ φυτικὰς κλωστικὰς οὐσίας, τὰς ὁποίας χρησιμοποιεῖ καὶ σήμερον ἡ Ἑλληνικὴ οἰκιακὴ βιοτεχνία καὶ, κατὰ μέγα μέρος, ἡ βιομηχανία τῆς ὑφαντικῆς: ἐκ μὲν τῶν πρώτων τὸ *ἔριον τῶν προβάτων*, τὰς *τρίχας τῶν αἰγῶν* καὶ τὴν *ζωϊκὴν μέταξαν*· ἐκ δὲ τῶν δευτέρων τὸ *λίνον*, τὴν *κάνναβιν* καὶ τὸν *βάμβακα*[1]).

Ἡ ὑφαντουργία τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου ἐχρησιμοποίει ὡς πρώτην ὕλην κυρίως τὸ *λίνον*. Ἡ Αἴγυπτος ὑπῆρξεν ἡ κατ' ἐξοχὴν λινοπαραγωγὸς χώρα τῆς ἀρχαιότητος, ἡ δὲ βιομηχανία τῶν λινῶν ὑφασμάτων εἶχε φθάσει ἐν αὐτῇ λίαν ἐνωρὶς εἰς μεγάλην τελειότητα[2]). Ἀλλὰ καὶ τὸ *ἔριον τῶν προβάτων* καὶ τὰς *τρίχας τῶν αἰγῶν* ἐχρησιμοποίει ἀσφαλῶς, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ προβατοτροφία καὶ ἡ αἰγοτροφία ἠσκεῖτο ἀρχαιόθεν εἰς τὴν χώραν τῶν Φαραώ[3]).

Εἶναι ὡσαύτως γνωστόν, ὅτι καὶ χρῆσις τοῦ *βάμβακος* ἐγίνετο[4]). Καίτοι ὅμως ἡ ἀγρία βαμβακέα ἐφύετο πιθανῶς εἰς τὴν ἄνω Αἴγυπτον, ἡ καλλιέργεια τοῦ βάμβακος ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν χώραν κατὰ τὴν Φαραωνικὴν ἐποχήν. Τοῦτο δὲ ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ εἰς τὴν ὑφαντικὴν χρησιμοποιούμενος βάμβαξ εἰσήγετο ἔξωθεν[5]).

Μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Πτολεμαίων εἰς τὴν Αἴγυπτον σημειοῦται αἰσθητὴ μεταβολὴ εἰς τὰ ἀφορῶντα τὴν ὑφαντουργίαν τῆς χώρας: ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ βιομηχανία τοῦ λίνου, τὸ ὁποῖον διετήρησε καὶ ἐπ' αὐτῶν τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ

---

[1]) Βλ. *Blümner*, Technologie I², 97-205.

[2]) Βλ. κατωτ. Μέρος Β' Κεφ. 1ον § 1.

[3]) Βλ. κατωτ. Μέρος Α' Κεφ. 1ον § 1. Κεφ. 2 § 1.

[4]) Ὁ *Loret* (La Flore Pharaonique, 105 § 175) ἀναφέρει, ὅτι εὑρέθησαν σπόροι βάμβακος ἐντὸς τάφων τῆς Φαραωνικῆς Αἰγύπτου καὶ ὅτι ἡ μικροσκοπικὴ ἐξέτασις ταινιῶν ἀπὸ μομίας τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἀπέδειξε τὴν χρῆσιν τοῦ βάμβακος εἰς τὴν ὑφαντουργίαν. Ἐξ ἄλλου ὁ *Ἡρόδοτος* διηγεῖται ὅτι ὁ Φαραὼ Ἄμασις (6ος αἰ.) εἶχε δωρήσει εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς Λινδίους ἀνὰ ἕνα θώρακα «*ἐόντα μὲν λίνεον καὶ ζῴων ἐνυφασμένων συχνῶν, κεκοσμημένον δὲ χρυσῷ καὶ εἰρίοισι ἀπὸ ξύλου*» (III, 47. Πβλ. II, 182. *Blinkenberg*, Lindos II₁ σ. 173-174). Πβλ. *Wagler* RE ἄρθρ. *Baumwolle* σ. 172. *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 199. *Rostovtzeff*, Hellenist. World II, 1166 (πβλ. III, 1611 σημ. 105).

[5]) Πιθανῶς ἐξ Ἰνδιῶν διὰ τῆς Ἀραβίας (διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ βάμβακος ἐν Ἰνδίαις, Ἀραβίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, βλ. *Ἡροδ.* III 106. VII, 65. *Κτησ.* Ἀποσπ. (ἐν Ἡροδ. ἔκδ. Didot σ. 84) § 22. *Στράβ.* XV, 693. *Ἀρρ.* Ἰνδ. 16. *Θεοφρ.* Φ. Ἱστ. IV, 4, 8. 7, 7. Πβλ. *Wagler*, ἔνθ. ἀν. σελ. 170-172. *Saglio*, DA ἄρθρ. *Carbasus*. *Blümner*. ἔνθ. ἀν., 199 200. *Rostovtzeff*, ἔνθ. ἀν. II, 1166. 1258.

τῶν ὑφαντικῶν ὑλῶν, ὀργανοῦνται συστηματικώτερον ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ ἄγρυπνον ἐποπτείαν τοῦ Κράτους[1]· ἡ χρῆσις τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων γίνεται ἐπίσης συστηματικὴ καὶ ἐντατικὴ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον καὶ νέα ἐκλεκτὰ εἴδη προβάτων εἰσήγαγε πρὸς τοῦτο εἰς τὴν χώραν καὶ τὴν βιομηχανίαν τῶν ἐρεῶν ὑφασμάτων ὑπήγαγε ὑπὸ τὸν κρατικὸν ἔλεγχον[2]· ἡ καλλιέργεια τῆς καννάβεως εἰσάγεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν χώραν καὶ τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Κράτους πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς συμπληρώσεως τῶν ἀναγκῶν τῆς ὑφαντουργίας[3]· ἡ χρῆσις τῶν μεταξίνων ὑφασμάτων διαδίδεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν χώραν.

Ἐπειδὴ ὅμως αἱ πληροφορίαι ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τοὺς ὑστέρους χρόνους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς, οὐδεμία δὲ μνεία γίνεται εἰς τοὺς παπύρους περὶ χρησιμοποιήσεως τῆς μετάξης εἰς τὴν ὑφαντουργίαν τῆς Αἰγύπτου, εἶναι πιθανὸν ὅτι εἰσήγοντο ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἕτοιμα ἤ, ἐὰν ὑφαίνοντο εἰς τὴν χώραν, ἡ πρώτη ὕλη ἔφθανεν εἰς αὐτὴν ὑπὸ μορφὴν νήματος[4]. Ὁπωσδήποτε, οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γίνῃ περὶ ἐκτροφῆς τοῦ μεταξοσκώληκος ἢ περὶ βιομηχανίας μεταξωτῶν ὑφασμάτων εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον.

Ἐκ τῆς ἐλλείψεως ὡσαύτως οἱασδήποτε μνείας εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους περὶ τῆς καλλιεργείας τοῦ βάμβακος εἰς τὴν Αἴγυπτον ἢ περὶ τῆς χρήσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ὑφαντικήν, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες, καίτοι ἐγνώριζον τὸν βάμβακα (*ἔριον ἀπὸ ξύλου*) καὶ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ, δὲν ἐπεδίωξαν τὴν καλλιέργειαν τῆς βαμβακέας εἰς τὴν χώραν τοῦ Νείλου. Αἱ μέχρι τοῦδε σχετικαὶ μαρτυρίαι τῶν παπύρων ἀναφέρονται εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν καὶ ὁμιλοῦν περὶ χρησιμοποιήσεως νήματος βαμβακεροῦ ὡς κρόκης διὰ τὴν ὕφανσιν ἐνδυμάτων, τῶν

---

[1]) Βλ. κατωτ. Μέρος Β΄ Κεφ 1ον § 1 καὶ 4.

[2]) Βλ. κατωτ. Μέρος Α΄ Κεφ. 1ον § 3. Κεφ. 3ον § 5.

[3]) Βλ. κατωτ. Μέρος Β΄ Κεφ. 3ον.

[4]) Ἀπὸ τοῦ 2ου τοὐλάχιστον αἰ. π. Χρ. ἡ ἐκ τοῦ ἡμέρου μεταξοσκώληκος μέταξα ἔφθανεν ἐκ τῆς Κίνας δι' Ἰνδιῶν καὶ Ἀραβίας εἰς τὴν Συρίαν τῶν Σελευκιδῶν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων, εἴτε ὑπὸ μορφὴν ἑτοίμων ὑφασμάτων, εἴτε ὑπὸ μορφὴν νήματος, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς κρόκη λινῶν ὑφασμάτων. Βλ. *Blümner*, Technologie I², 202-203καὶ ἐν RE ἄρθρ. *Serica*. *Forrer*, Die Gräber u. Textil. v. Panopolis II,25 κ.ἑξ. *Tarn*, Hellenist., Civilis.² 224. *Cumont*, L'Égypte des Astrologues, 90 n.2. *Rostovtzeff*. Hellenist World I, 387. II, 1258. Ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων εἰσήγοντο, ἄλλως τε, εἰς τὴν Αἴγυπτον τὰ μετάξινα ὑφάσματα τῆς νήσου Κῶ, πιθανῶς δὲ καὶ τὰ τῆς Ἀμοργοῦ, τὰ ὁποῖα κατεσκευάζοντο ἐκ νήματος παραγομένου ἐξ εἴδους τινὸς ἀγρίου μεταξοσκώληκος (βλ. *Ἀριστοτ.* Ζ. Ἱστ., 551 b, 10-16. *Plin.* N. H. XI, 76). Πβλ. *Besnier*, DA ἄρθρ. *Sericum*. *Tarn*, Hellenist. Civilis.², 224. *Rostovtzeff*, ἔνθ. ἀν. I, 243. II, 1223. 1257. (Πβλ. III, 1611 n. 108).

ὁποίων ὁ στήμων ἦτο λινοῦς [1]). Ὅθεν οὔτε περὶ τοῦ βάμβακος, ὡς πρώτης ὕλης τῆς ὑφαντουργίας εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, δύναται νὰ γίνῃ λόγος.

Κατ' ἀκολουθίαν, θὰ πραγματευθῶμεν εἰς τὰ ἑπόμενα μόνον περὶ τῶν πρώτων ὑλῶν τῆς ὑφαντουργίας τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου, περὶ τῶν ὁποίων οἱ πάπυροι τῆς ἐποχῆς παρέχουν ἀσφαλεῖς καὶ σαφεῖς πληροφορίας [2]), δηλαδὴ τοῦ *ἐρίου* τῶν προβάτων, τῆς *τριχὸς* τῶν αἰγῶν, τοῦ *λίνου* καὶ τῆς *καννάβεως*, παρεμπιπτόντως δέ, καὶ περὶ ἰδιαιτέρου εἴδους ἐκλεκτῶν λινῶν ὑφασμάτων, παραγομένων εἰς τὴν χώραν, τῶν *βυσσίνων*.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

---

[1]) Ὁ *Πλίνιος* (N. H. XIX, 14) καὶ ὁ *Πολυδεύκης* (Ὀνομ. VII,75) μαρτυροῦν, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των (1ος καὶ 2ος αἰ. μ. Χρ.) παρήγετο εἰς τὴν ἄνω Αἴγυπτον βάμβαξ καὶ ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο ἐν τῇ χώρᾳ ὡς κρόκη κατὰ τὴν ὕφανσιν λινῶν ὑφασμάτων. Οἱ πάπυροι ἐπιβεβαιοῦν ἀσφαλῶς μὲν τὴν δευτέραν ταύτην πληροφορίαν τῶν συγγραφέων, μετὰ πολλῆς δὲ τῆς πιθανότητος καὶ τὴν πρώτην. Τὰ τέσσαρα παπυρικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα ὁμιλοῦν μέχρι τοῦδε περὶ βάμβακος (*ἐριόξυλον* ἢ *ἐρεόξυλον*, σημαῖνον καὶ τὴν βαμβακέαν καὶ τὸν βάμβακα καὶ τὸ βαμβακερὸν νῆμα ἢ ὕφασμα) εἶναι τοῦ 2ου π. Χρ. αἰῶνος. Εἰς τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν γίνεται ἁπλῶς μνεία «*ἐρεοξύλου*». (P. Lond. III, 928, 1. σελ. 190). Εἰς τὸ δεύτερον μνημονεύονται φυτὰ «*ἐριοξύλου*» μεταξὺ ἄλλων δένδρων (ἐλαιῶν, φοινίκων, ἐρεικῶν) εὑρισκομένων ἐν ἀγρῷ τῆς ὀάσεως El-Châraga (P. Jand. VII,142 II,8). Τὰ δύο ἄλλα ὁμιλοῦν περὶ κρόκης «*ἐριοξύλου*» χρησιμοποιουμένης πρὸς ὕφανσιν χιτῶνος καὶ ἐπενδύτου «*ἐριοξύλων*». Διὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πράγματος παραθέτω τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα: P. Mich. Inv. 1648 (ἰδιωτικὴ ἐπιστολή), 10-13: «*Πάντως μοι πέμψῃς τῷ ἀγωγίῳ τούτῳ ἐριοξύλου δραχμὰς εἴκοσι σπουδαίας κρόκης. Ἀλλ' ὅρα μὴ ἀμελήσῃς, ἐπεὶ οἱ ἀδελφοί σου ἐπενδύτην οὐκ ἔχουσι, ἐκτριβέντων τῶν ἐριοξύλων αὐτῶν*». P. Mich. Inv. 3630 (ἐπιστολή), 31-33: «*Οὐχ εὗρον τὸν χιτῶνα τὸν ἐρεόξυλον ὡς ἤθελον. Εἰ θέλεις ὑφανθῆναι σοι ἐνθάδε πέμψον στήμονα καὶ τὰ μέτρα*». (Ἐδημοσιεύθησαν μετὰ σχολίων καὶ βιβλιογραφίας ὑπὸ *J. G. Winter* and *H. C. Youtie* ἐν AJPh. LXV, 1944, 249-258. Πβλ. καὶ *F. LL. Griffith* and *G. M. Crowfoot*, JEA XX, 1934, 5-12). Πβλ. *Κουκουλέ*, Βυζαντ. Πολιτισμὸς II 2, 22.

[2]) Περὶ τῆς πιθανῆς χρήσεως τῶν τριχῶν τῶν καμήλων οὐδὲν εἶναι γνωστόν. Εἰς τὸν P. Tebt. 702 (3ος αἰ. π.Χρ.) II, 18-19 γίνεται λόγος περὶ ὑφάνσεως εἴδους ἱερατικοῦ ἐνδύματος, οὗτινος τὸ ὄνομα δὲν ἀναγινώσκεται ἀκέραιον ἕνεκα φθορᾶς τοῦ παπύρου. Αἱ δύο σῳζόμεναι τελευταῖαι συλλαβαὶ «. . . . *μέλλους (οὐ γὰρ ἔτι προφάσεις ἔχουσι φάμενοι τοὺς ἰδίους [. .] μελλους ὑφαίνειν)*» δίδουν λαβὴν νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι πρόκειται περὶ καμηλωτῶν. Τοῦτο ὅμως ἀποκλείεται καὶ διότι ὁ λόγος εἰς τὸν πάπυρον εἶναι περὶ ἐργασίας «*βυσσουργῶν*» (βλ. κατωτ. Μέρος Β' Κεφ. 2ον § 3) καὶ διότι ἡ χρῆσις ζῳϊκῶν πρώτων ὑλῶν πρὸς κατασκευὴν ἱερατικῶν ἐνδυμάτων ἦτο ἀπηγορευμένη ἐν Αἰγύπτῳ (βλ. κατωτ. σελ. 94 ὑποσ. 5 καὶ τὰ σχόλ. τῶν ἐκδοτῶν τοῦ παπύρου). Καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξ ἄλλου, ἐγίνετο χρῆσις μεταλλικῶν ὑλῶν (χρυσοῦ, ἀργύρου), αἵτινες ἐνυφαίνοντο εἰς τὰ λινᾶ ὑφάσματα. Δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν ὅμως περὶ αὐτῶν, διότι ἡ χρῆσις των ἀνάγεται εἰς τὴν ποικιλτικὴν τῶν ὑφασμάτων καὶ ὄχι εἰς τὴν καθ' αὐτὸ ὑφαντικήν.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΖΩΙΚΑΙ ΚΛΩΣΤΙΚΑΙ ΟΥΣΙΑΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΕΡΙΟΝ ΤΟΥ ΠΡΟΒΑΤΟΥ

1. Ἡ προβατοτροφία καὶ τὸ ἔριον τοῦ προβάτου εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁμιλήσῃ τις περὶ τῆς κτηνοτροφίας μιᾶς χώρας εἰς οἱανδήποτε ἐποχήν, ἐὰν δὲν κάμῃ προηγουμένως λόγον περὶ τῶν ἐδαφικῶν καὶ τῶν κλιματικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ρυθμίζουν τὴν γεωργικὴν καί, κατ᾽ ἀκολουθίαν, τὴν κτηνοτροφικὴν οἰκονομίαν αὐτῆς κατὰ τὴν ἱστορουμένην ἐποχήν. Προκειμένου περὶ τῆς Αἰγύπτου, χώρας γνωστοτάτης ἀρχαιόθεν διὰ τὸν ὅλως ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῶν ἐδαφικῶν αὐτῆς συνθηκῶν, τοιοῦτος λόγος, ἔστω καὶ σύντομος, ἀποτελεῖ ἴσως κοινοτοπίαν. Νομίζομεν ὅμως, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὀλίγας λέξεις σχετικῶς.

Αἱ συνθῆκαι τῆς γεωργικῆς οἰκονομίας τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν εἶναι αἱ αὐταὶ σχεδὸν πρὸς τὰς τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς σημερινῆς Αἰγύπτου. Καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερον, ἡ Αἴγυπτος εἶχε τὸ *Δέλτα*, τὸ εὐφορώτατον πρὸς τὴν Μεσόγειον τρίγωνον, πέραν τοῦ ὁποίου ἡ ὑπόλοιπος καλλιεργουμένη χώρα ἀπετελεῖτο «ἀπὸ δύο στενὰς λωρίδας τεχνητῆς γῆς, δύο πεζοδρόμια ἀπὸ γόνιμον πηλόν, τὰ ὁποῖα κρασπεδώνουν τὴν πλωτὴν λεωφόρον τοῦ Νείλου» [1]). Καὶ τότε, ὅπως καὶ πρὶν καὶ σήμερον, ἑκατέρωθεν τῆς γονίμου ταύτης λωρίδος, τῆς ὁποίας τὸ πλάτος δὲν ὑπερβαίνει τὰ δέκα χιλιόμετρα κατὰ μέσον ὅρον, ἐξετείνοντο ἀμμώδεις ἔρημοι, σχεδὸν ἀκατοίκητοι. Καὶ τότε ἡ χώρα ὤφειλε τὴν ζωὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἐτησίαν πλήμμυραν τοῦ Νείλου, τοῦ ὁποίου εἶναι πραγματικῶς «τὸ δῶρον» [2]). Καὶ τότε, ὅπως καὶ πρὶν καὶ σήμερον, τὸ καλλιεργήσιμον ἔδαφος αὐτῆς, λιπαινόμενον φυσικῶς κατὰ τὴν ἐτησίαν πλήμμυραν τοῦ ποταμοῦ, ἐσπείρετο ὁλόκληρον κατ᾽ ἔτος, πολλάκις δὲ καὶ δὶς τοῦ ἔτους [3]), ἐφ᾽ ὅσον ἔπρεπε νὰ ἐπαρκῇ καὶ εἰς τὴν διατροφὴν τοῦ

---

[1]) Ἡ παρομοίωσις ἀνήκει εἰς τὸν Blasco Ibanez (Le voyage d'un romancier autour du monde· μετάφρ. γαλλικὴ ὑπὸ R. Lafont, Paris, 1928, τόμ. III σ. 399).

[2]) Βλ. *Ἡροδ.* II,5. Πβλ. *Διοδ.* I,10,1, *Ἀρρ.* Ἀνάβ. V, 6,5.

[3]) Μολονότι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦτο δὲν ἦτο πάντοτε δυνατόν, διότι τότε ἡ χώρα δὲν διέθετε τὰ σύγχρονα ἀρδευτικὰ ἔργα καί, ὡς ἐκ τούτου, μετεβάλλετο κατὰ τὴν πλήμμυραν τοῦ ποταμοῦ εἰς «*πέλαγος*», ὡς λέγει ὁ *Ἡρόδοτος* (II,97).

πυκνοῦ ἀναλόγως πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ ἐδάφους πληθυσμοῦ[1]), ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζήτησιν τῶν προϊόντων της, ἰδιαιτέρως δὲ τοῦ σίτου. Διότι ἡ Αἴγυπτος ὑπῆρξεν, ὡς γνωστόν, εἷς τῶν σπουδαιοτέρων σιτοβολώνων τοῦ ἀρχαίου κόσμου[2]).

Ὅθεν, ὁ μὴ ὢν τελείως ἄμοιρος τῶν νόμων τῆς γεωργικῆς ζωῆς καὶ οἰκονομίας ἐννοεῖ ὅτι χώρα, ὡς ἡ Αἴγυπτος, μὲ εὔφορον μέν, ἀλλὰ περιωρισμένον εἰς ἔκτασιν καὶ πάντοτε ἐσπαρμένον ἔδαφος, χωρὶς μεγάλας χέρσους ἢ θαμνώδεις ἐκτάσεις καταλλήλους πρὸς νομήν, εἶναι μὲν λίαν πρόσφορος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κτηνοτροφίας τῶν μεγάλων οἰκιακῶν ζῴων, ὄχι ὅμως καὶ τῆς κατὰ μεγάλας ἀγέλας ποιμνιοτροφίας[3]). Ἐὰν ὑπάρχῃ εἰς τοιαύτην χώραν κτηνοτροφία τῶν μικρῶν ζῴων, κατ' ἀνάγκην θὰ εἶναι οἰκόσιτος ἢ θὰ ἀσκῆται κατὰ μικρὰς

---

[1]) Ἡ καλλιεργουμένη ἐπιφάνεια τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ὑπολογίζεται εἰς τὸν στρογγύλον ἀριθμὸν τῶν 30.000 τ. χλμ. περίπου, ὁ δὲ πληθυσμὸς αὐτῆς εἰς 7-8 καὶ περισσότερα ἑκατομμύρια κατοίκων, ἐξ ὧν 5-6 ἰθαγενῶν· (πυκνότης : 258 280 κατ. κατὰ τ. χλμ., μεγαλυτέρα καὶ τῆς τοῦ σημερινοῦ Βελγίου). Αἱ πηγαὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν δὲν εἶναι πάντοτε σαφεῖς καὶ ἐπιδέχονται διὰ τοῦτο συζητήσεις καὶ ἑρμηνείας διαφόρους. Βλ. *Ἡροδ.* II,177. *Διοδ.* I,31, 6. XVII, 52, 6. Πβλ. *Lumbroso*, Écon. Polit. des Lag, 70-74. *Bouché-Leclercq*, Hist. d. Lag. I, 240. III, 125. *Beloch*, Gr. Gesch. IV² 1,330. Bevölk., 258-259. *Wilcken*, Grundz., 19 σημ. 3. Ostr., 239. 487-490. *Jouguet*, La vie municipale, 44-45. L'Égypte Gréco-rom., 284. *Lesquier*, L'armée rom. de l'Égypte, 284. *Segré*, BSAA XXIX (1934), 254 κ.ἑξ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 280. *Rostovtzeff*, Helenist. World II, 1136-1140 (Διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν βλ. *Ἰωσ.* Ἀρχαιολ. II, 16,4. Πβλ. *Wachsmuth*, Klio, III, 1903, 272-280. *Wilcken*, Archiv IV, 1908, 231-232. *Johnson*, Roman Egypt, 245 κ.ἑξ.).

[2]) Βλ. μεταξὺ ἄλλων *Ermann-Ranke*, Aegypt. Leben, 522-532. *Jécquier*, Civilis. Egypt.², 221. 224. 289-292. *Mallet*, Les rapports des Grecs avec l'Égypte (Le Caire, 1922), 48. 72. 87. *Wilcken*, Grundz., 226. 376-380. *Tarn*, Hellenist. Civilis.², 165.222. *Schnebel*, Landwirtchaft, 1 κ.ἑξ. *Heichecheim*, RE Suppl. VI ἄρθρ. *Sitos* σελ. 836.849.855. *Rostovtzeff*, Hellenist. World II, 1150-1151. 1286-1287. RE ἄρθρ. *Frumentum* σελ. 139. Segré, ἔνθ. ἀν., 290 κ.ἑξ. *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 148-151 κλπ. Πβλ. καὶ *Hohlwein*, Le blé de l'Égypte, 33 κ.ἑ.

[3]) Πρόχειρος σύγκρισις μερικῶν ἀριθμῶν δεικνύει τὸ πρᾶγμα σαφέστερον πάσης περιγραφῆς. Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1924 ὑπῆρχον εἰς τὴν Αἴγυπτον 700.000 βόες καὶ ἀγελάδες, 730.000 βούβαλοι καὶ 1.500.000 αἰγοπρόβατα, ἐνῷ κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1927 εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρὸ τριετίας ἐξελθοῦσαν τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου καὶ μιᾶς ἐθνικῆς συμφορᾶς ἄνευ προηγουμένου, ὑπῆρχον 909.000 βόες καὶ ἀγελάδες, 35 500 βούβαλοι καὶ 11.000.000 αἰγοπρόβατα (βλ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη, ἄρθρ. *Αἴγυπτος* καὶ *Ἑλλάς*). «Ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου ἡ Αἴγυπτος εἶναι ἡ μᾶλλον ἀπρόσφορος εἰς τὴν κτηνοτροφίαν», ἔγραφεν ὁ Ἐπιθεωρητὴς τῆς Κρατικῆς Γεωργικῆς Ἑταιρείας τῆς Αἰγύπτου εἰς ἔκθεσίν του ὑποβληθεῖσαν τὸ 1906 (κατὰ *Schnebel*, ἔνθ. ἀν., 316 καὶ *Kees*, Aegypten, 18 σημ. 3.).

ἀγέλας[1]). Τοῦτο, ἄλλως τε, ἐξηγεῖ διατὶ ὁ βοῦς, ὁ ταῦρος καὶ ἡ ἀγελὰς ὑπῆρξαν τὰ κατ' ἐξοχὴν ἀγαπητὰ καὶ ἱερὰ ζῷα τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων[2]) ἢ διατὶ εἰς τὰς γλυπτικὰς καὶ ζωγραφικὰς παραστάσεις τῶν τάφων τῆς Φαραωνικῆς Αἰγύπτου ὁ βοῦς καὶ τὰ ὑποζύγια ἀποτελοῦν θέμα προσφιλές, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πρόβατον καὶ τὴν αἶγα, τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν εἰς δυσαναλόγως ὀλιγωτέρας παραστάσεις[3]).

Ἀλλὰ καὶ κλιματικοὶ λόγοι δὲν ηὐνόουν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προβατοτροφίας εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον: Ἡ χρῆσις τῶν μαλλίνων ὑφασμάτων ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτῆς δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς σχεδὸν ἀνύπαρκτος ἢ λίαν περιωρισμένη, ἕνεκα τοῦ θερμοῦ κλίματος, ὡς θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναπτύξωμεν κατωτέρω[4]).

Παρ' ὅλας ὅμως τὰς δυσμενεῖς αὐτὰς διὰ τὴν ποιμνιοτροφίαν συνθήκας καὶ τὸ πρόβατον καὶ ἡ αἴξ ἀπαντοῦν ἀρχαιότατα εἰς τὴν Αἴγυπτον. Τὸ πρῶτον γνωστὸν εἶδος προβάτου τῆς Αἰγύπτου ἦτο ἡ «ovis longipes palaeoaegyptiaca», μὲ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τὰ μακρὰ σκέλη. Ἀπὸ τῆς 12ης Δυναστείας τοῦτο ἐξαφανίζεται καὶ ἀντικαθίσταται ὑπὸ ἑτέρου εἴδους, χαρακτηριζομένου ἐκ τῆς πλατείας καὶ παχείας οὐρᾶς (ovis platyura Aegyptiaca)[5]). Δὲν εἴμεθα ὅμως εἰς θέσιν νὰ

---

[1]) Αἱ μαρτυρίαι τῶν παπύρων ἐπιβεβαιοῦν τὸ πρᾶγμα. Ἐκτὸς ὡρισμένων περιπτώσεων, κατὰ τὰς ὁποίας γίνεται λόγος περὶ μεγάλων σχετικῶς ποιμνίων ἀνηκόντων εἰς πλουσίους Ἕλληνας ἢ Ρωμαίους γεωκτήμονας, διαθέτοντας ἰδιοκτήτους ἐκτάσεις βοσκῆς, ἢ καὶ εἴς τινας ἐπαγγελματίας ποιμένας, νέμοντας τὰ ποίμνια εἰς τὴν πρὸς τὰς ἐρήμους γειτνιάζουσαν περιοχὴν (βλ. *P. Strassb.* I, 6-8. 28 καὶ κατωτ. Μέρος Α' Κεφ. 1ον § 4. Κεφ. 2ον § 2), οἱ χωρικοὶ κτηνοτρόφοι κατέχουν ὀλιγάριθμα συνήθως αἰγοπρόβατα (Πβλ. P. Dém. de Lille 12-20. P. S. I. 377. 626. P. Gur. 22. P. Hib. 32. 36. 37. P. Tebt. 793 I, 27. O. W. 1257. O. Tait I 1, 114. 116. 2, 2. 4, 9. P. Oxy. 807 κλπ. (Διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν πβλ. P. Berl. Möller, 7. P. Hamb. 34 κλπ. Πβλ. *S. Avogadro*, Aegyptus XV, 1935. 193-195).

[2]) Ὑπενθυμίζω τὴν λατρείαν τοῦ βοὸς *Ἄπιος*, τοῦ ταύρου *Μνεύϊος*, τῆς ἀγελάδος *Ἴσιδος* καὶ τῆς δαμάλεως *Ἀθώρ*. Βλ. σχετικῶς: *Ἡροδ.* II, 41. *Διοδ.* I, 81, 2.88, 4. *Στράβ.* XVII, 803.805. 807.812. *Αἰλιαν.* Περὶ Ζώων X, 27.28. XI, 10.11 Πβλ. *Ermann*, La Relig. d. Égypt., 368-370.

[3]) Βλ. *Wilkinson*, Manners and Customs II,447 (εἰκ. 483.484). III,305-308. *Ermann-Ranke*, Aegypt. Leben. 528. *Klebs*, Reliefs I, 59-64. II, 85-93. III, 64-66. *Montet*, Scènes de la vie privée, 108. *Paton*, Animals, *passin.* Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἡρόδοτος μεταξὺ τῶν ἑπτὰ γενῶν, εἰς τὰ ὁποῖα εὑρίσκει διῃρημένους τοὺς Αἰγυπτίους τῶν χρόνων του «*ἀπὸ τῶν τεχνέων*», μνημονεύει μὲν «*βουκόλους*» (II, 164), οὐχὶ ὅμως καὶ ποιμένας ἢ αἰπόλους.

[4]) Βλ. σελ. 94.

[5]) Βλ. *Dykmans*, Hist. écon. et soc. II,78. *Kees*, Aegypten, 20. *Paton*, Animals, 8 (no 35). *Thilenius*, Das Aegyptische Hausschaf (ἐν Rec. Phil. et Arch. Égypt. et Assyr. XXII, 1900, 199-212. Πβλ. *Spiegelberg*, Die ägypt. Wörte für Hausschaf. Αὐτόθι, 212-214. Δὲν κατώρθωσα νὰ ἴδω τὴν πραγματείαν τῶν *Dürts* u. *Gaillard*, Studien über die Geschichte des ägypt. Hausschafes).

γνωρίζωμεν, ἂν πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν χώραν διεκρίνοντο παραλλαγαὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ κατὰ περιφερείας, ὡς τοῦτο συνέβαινε διὰ τὰ πρόβατα τῆς Ἑλληνο-Ρωμαϊκῆς Αἰγύπτου[1]). Ἐκ τῶν μνημείων πάντως οὐδὲν σχετικῶς μαρτυρεῖται. Οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀρκοῦνται εἰς ἁπλῆν διαπίστωσιν τῆς ὑπάρξεως προβατοτροφίας εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον[2]), οἱ δὲ πάπυροι τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς μνημονεύουν ἁπλῶς «Αἰγύπτια πρόβατα»[3]).

Ἡ κυριωτέρα ἐκ τῆς προβατοτροφίας ὠφέλεια διὰ τοὺς Αἰγυπτίους φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ κατανάλωσις τοῦ κρέατος καὶ ἡ γαλακτοκομία. Ὁ Πλούταρχος[4]) ἐν τούτοις παραδίδει, ὅτι μόνον οἱ κάτοικοι τοῦ Λυκοπολίτου νομοῦ ἐξετίμων τὸ κρέας τοῦ προβάτου, ὁ δὲ Juvenalis[5]), ὅτι ὅλοι οἱ Αἰγύπτιοι δὲν τὸ ἔτρωγον.

Εἶναι προφανές, ὅτι πρόκειται περὶ ἐσφαλμένων πληροφοριῶν τῶν συγγραφέων τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, οἵτινες ἐγενίκευσαν προγενεστέρας πληροφορίας ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς καταναλώσεως τοῦ κρέατος τοῦ προβάτου εἰς τοὺς νομούς, ἔνθα τοῦτο ἦτο ἱερόν[6]). Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἔτρεφον πρόβατα καὶ αἶγας — καὶ μάλιστα μὲ τὰς δυσκολίας τῆς νομῆς εἰς χώραν καλλιεργουμένην ἐντατικῶς — ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς διὰ μόνην τὴν ἐκ τοῦ γάλακτος καὶ τῆς γαλακτοκομίας πρόσοδον[7]).

---

[1]) Πβλ. τὰ «*Ξοϊτικὰ*» καὶ τὰ «*[Λωτ]ωνήσια*» πρόβατα (P. Théad. 8, 7), τὰ «*Ξοϊτικὰ*» ἔρια (B. C. U. 927, 6) καὶ τὰς «*Θηβαίας*» αἶγας (P. C. Z. 59388, 4).

[2]) Βλ. *Ἡροδ.* II, 42.46. *Ἀριστοτ.* Ζ. Ἱστ., 606 α, 21-22. *Στραβ.* XVII, 803. 812. *Πλουτ.* Περὶ Ἴσιδ. καὶ Ὀσίρ., 74 (= Ἠθ. 380 f). Διοδ. I, 36, 6. Πβλ. *Ἰεζεκ.* 27, 7. *Plin.* N. H. VIII, 191.

[3]) Βλ. P. Hib. 32 (= Chrest. II, 37. 245 π. Χρ.).

[4]) Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ., 72 (= Ἠθ. 380 b). Κατὰ τὸν *Πλούταρχον* ἐπίσης (Αὐτόθ. 4.5 = 352 d-f) καὶ οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου δὲν ἔτρωγον «*μήλεια κρέατα*». Ὁ ἴδιος, ἐν τούτοις, βεβαιοῖ ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι «*βοῦν καὶ πρόβατον καὶ ἰχνεύμονα δῆλον ὅτι ὠφελείας ἕνεκα ἐτίμησαν*» (Αὐτόθ., 74=380 f). Ὅτι δὲ εἰς τὴν ἐκ τοῦ προβάτου «*ὠφέλειαν*» περιελαμβάνετο καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ἐρίου, μαρτυρεῖ καὶ ὁ *Διόδωρος* (βλ. τὴν ἑπομένην σελ., ὑποσ. 6).

[5]) XV, 11/12.

[6]) Δηλαδὴ εἰς τὸν Θηβαϊτικὸν καὶ τὸν Σαϊτικόν. Βλ. *Ἡροδ.* II, 42. *Στράβ.* XVII, 812. *Κλήμ. Ἀλεξ.*, Προτρ. II, 39, 5 (σελ. 29, Staehlin). Πβλ. *Wilkinson*, Manners and Customs III, 260.

[7]) Βλ. *Wiedemann*, Aegypten, 283-284. *Montet*, Scènes de la vie privée, 155. Φαίνεται ὅτι αἱ αἶγες καὶ τὰ πρόβατα ἐχρησιμοποιοῦντο ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Πρώτης καὶ Μέσης Αὐτοκρατορίας καὶ διὰ τὴν καταβύθισιν τοῦ σπόρου τῶν δημητριακῶν εἰς τὰς μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν ὑδάτων τοῦ Νείλου σπειρομένας γαίας, ἕνεκα τῆς δυσκολίας, τὴν ὁποίαν παρουσίαζεν ἡ διὰ τοῦ ἀρότρου καλλιέργεια τοῦ πηλώδους ἐδάφους. Ἡ ἐργασία αὕτη ἀνετίθετο κατὰ τὴν Νέαν Αὐτοκρατορίαν εἰς ἀγέλας χοίρων. Βλ. *Ἡροδ.* II, 14. *Plin.* N. H. XVIII, 168. Πβλ.

Ἡ πληροφορία ἐξ ἄλλου τοῦ Τερτυλλιανοῦ [1]), καθ' ἣν οἱ Αἰγύπτιοι ἔφερον μάλλινα ἐνδύματα, ἐλέγχεται εὐκόλως ὡς ἀνακριβής. Τὰ εὑρήματα τῶν τάφων ἀποδεικνύουν τὴν σπάνιν τῆς χρήσεως τῶν μαλλίνων ὑφασμάτων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γενικὴν σχεδὸν χρῆσιν τῶν λινῶν, τὴν ὁποίαν ηὐνόει τὸ κλῖμα [2]). Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡρόδοτος [3]) καὶ ὁ Πλούταρχος [4]) παραδίδουν, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἐφόρουν κατὰ προτίμησιν λινᾶ ἐνδύματα καὶ ἀπέφευγον τὰ μάλλινα, τῶν ὁποίων, ἄλλως τε, ἡ χρῆσις ἦτο κατηγορηματικῶς ἀπηγορευμένη εἰς τοὺς ἱερεῖς [5]), τοὺς εἰσερχομένους ὁπωσδήποτε εἰς τὰ ἱερὰ καὶ εἰς τὴν περιτύλιξιν τῶν μομιῶν. Ὅθεν, τὸ ἔριον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ κύριον ἐκ τῆς προβατοτροφίας ἔσοδον διὰ τοὺς ἀρχαίους Αἰγυπτίους. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νομισθῇ, ὅτι δὲν ἐγίνετο παντελῶς χρῆσις αὐτοῦ εἰς τὴν ὑφαντουργίαν. Τοὐναντίον, καὶ αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ καὶ τὰ ἐκ τῶν τάφων εὑρήματα ἀποδεικνύουν, ὅτι ἡ ἐριουργία ἦτο ἀνέκαθεν γνωστὴ εἰς τὴν ὑφαντικὴν τῶν Αἰγυπτίων [6]).

Wilkinson, ἔνθ. ἀν. II, 390. (εἰκ. 464,4) *Klebs*, Reliefs I, 47 (εἰκ. 34). *Ermann - Ranke*, Aegypt. Leben, 517 (εἰκ. 206). *Montet*, ἔνθ. ἀν., 155 (πβλ. planche XV ἐν σελ. 184). *Jéquier*, Civilis. Egypt., 180. 293.

[1]) De pallio, 3.

[2]) Βλπ. κατωτ. Μέρος Β' Κεφ. 1ον § 1.

[3]) II, 37. 81.

[4]) Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ., 4 (=Ἠθ., 352 f).

[5]) Οἱ πάπυροι μαρτυροῦν, ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις ἴσχυεν καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλληνο-ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Οὕτω, εἰς τὸν Γνώμονα τοῦ Ἰδίου Λόγου (=B.G.U.,V) περιέχονται διατάξεις (71. 75. 76) ὁρίζουσαι ὅτι ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς ἱερεῖς «*ἐρεᾷ ἐσθῆτι χρῆσθαι καὶ κόμην φορεῖν*». Ἐξ ἄλλου παπύρου μανθάνομεν, ὅτι ἱερεὺς Αἰγύπτιος κατηγγέλθη ὡς «*κομῶν καὶ χρώμενος ἐρεαῖς ἐσθῆσι*» (B.G.U., 16=Chrest. II, 114. 160 μ. Χρ.). Ἐκ τρίτου δὲ παπύρου πληροφορούμεθα, ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις ἐξετείνετο καὶ ἐπὶ τοῦ κατωτέρου προσωπικοῦ τῶν ἱερῶν (P. Fouad I, 10, 8-11. Πβλ. τὴν εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον ὑπὸ *O. Guéraud*). Ὁ λόγος τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης εἶναι, ὅτι τὸ ἔριον ἐθεωρεῖτο ἀκάθαρτον, ὡς περίττωμα ζωϊκόν. Βλ. *Πλουτ.*, Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ., 4. Πβλ. *Dittenberger*, Syll.³, 735, 36. Ὁ *Ad. Ermann* θεωρεῖ ὡς ἀπώτερον λόγον τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὰ κρατοῦντα κατὰ τὴν μεμακρυσμένην ἀρχαιότητα, ἥτις ἐγνώριζε μόνον τὰ ἐκ λίνου ὑφάσματα. (La Relig. d. Égypt., 386 σημ. 3).

[6]) Οὕτω ὁ *Ἡρόδοτος* βεβαιοῖ, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι τῶν χρόνων αὐτοῦ ἐφόρουν χιτῶνας λινοῦς καὶ ἐπ' αὐτῶν «*εἰρίνεα εἵματα ἐπαναβληδὸν φορέουσι*» (II, 81), ὁ δὲ *Διόδωρος*, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἐτίμησαν τὰ πρόβατα «*διὰ τὸ δὶς τίκτειν καὶ τοῖς ἐρίοις τὴν σκέπην ἅμα καὶ τὴν εὐσχημοσύνην περιποιεῖν*» (I, 87, 2). Τὰ ἐκ τῶν τάφων εὑρήματα ἐπιβεβαιοῦν τὰς πληροφορίας ταύτας. Ὁ *F. Petrie* εὗρεν ἐντὸς τάφου τῆς 12ης Δυναστείας τολύπην ἐρίων ἑτοίμων πρὸς νῆσιν, ἐντὸς δὲ τάφου προφαραωνικοῦ συνοικισμοῦ τεμάχιον μαλλίνου ὑφάσματος (Nagada and Ballas, 24· κατὰ *Dykmans*, Hist. écon. et soc. II, 183).

2. Συνθῆκαι τῆς ποιμνιοτροφίας εἰς τὴν Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων. Κρατικὴ φορολογία ἐπ' αὐτῆς. Δυσκολίαι ἐξευρέσεως νομῆς.

Τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ριζικῶς, ὅσον ἀφορᾷ τὴν κτηνοτροφίαν καὶ εἰδικῶς τὴν προβατοτροφίαν, μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ὄχι, διότι αἱ δυσκολίαι τῆς ἐξευρέσεως νομῆς ἐμειώθησαν κατόπιν τῆς ἀλλαγῆς τῶν κυρίων τῆς χώρας [1]). Τοὐναντίον, ὑπὸ τοὺς Πτολεμαίους ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς ἔγινεν ἐντατικωτέρα [2]), τὸ ἀρδευτικὸν σύστημα ἀνεκαινίσθη καὶ ἐβελτιώθη [3]), ἕλη ἀπεξηράνθησαν [4]) καὶ ἡ γῆ ἐκλήθη νὰ ἀποδώσῃ, ὑπὸ σύστημα αὐστηρῶς ἐκ τῶν ἄνωθεν διευθυνομένης οἰκονομίας, τὸ ἀνώτατον ὅριον τῆς δυναμικότητος αὐτῆς. Διότι ἔπρεπε νὰ ἱκανοποιήσῃ, ἐκτὸς τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ, καὶ τὰς τοῦ προσθέτου πληθυσμοῦ τῆς χώρας — τῶν νέων ἀποίκων καὶ τοῦ στρατοῦ [5]) — καὶ τὰς τοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου τῶν γεωργικῶν προϊόντων (κυρίως δηλαδὴ

---

[1]) Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Νέαν Αἴγυπτον, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ καλλιέργεια τοῦ βάμβακος καὶ τοῦ σακχαροκαλάμου, εἰδῶν μεγάλης ἀποδόσεως, δὲν ἀφίνει ἀρκετὸν περιθώριον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κτηνοτροφίας, ἡ ἐφαρμοζομένη καλλιέργεια εἰς τὴν Ἀρχαίαν καὶ τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον ηὐνόει περισσότερον τὴν ποιμνιοτροφίαν. Διότι εἴτε ἐπέτρεπε τὴν σπορὰν εἰδῶν καταλλήλων πρὸς νομὴν κατὰ τὸ μεταξὺ τοῦ θερισμοῦ τῶν σιτηρῶν καὶ τῆς νέας σπορᾶς μεσολαβοῦν χρονικὸν διάστημα, εἴτε ἄφινε κατ' ἔτος μέρος γῆς χέρσον, ἕνεκα τοῦ ἐφαρμοζομένου κατὰ τριετίαν συστήματος ἀγραναπαύσεως. Πβλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 219-239. 343-346. P. Tebt. I, Append. I σελ. 564. *Wilcken*. Archiv I (1900), 158. *Sethe-Partsch*, Dem. Urk. σελ. 12. P. Athen. 14, 18 (καὶ τὰ σχόλια ἐν σελ. 78).

[2]) Βλ. P. C. Z. 59155, 1 (256 π. Χρ.): «*Ὁ βασιλεὺς συνέτασσεν ἡμῖν διοπορῆσαι τὴν γῆν*». Πβλ. *Edgar*, Εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον καὶ P. C. Z. 59207, 36-37. *R. Johannesen*, Cl. Philol. XVII, 1923, 156-161. *Schnebel*, ἔνθ.ἀν., 145-160. *Seider*, Beitr. z. Ptolem. Verwaltungsgesch., 27-29. *Γ. Πετροπούλου*, P. Athen., 14 σελ. 77.

[3]) P. Lille, I 1 (Εἰσαγ. καὶ σχόλ.). P. Tebt. 703, 29-40 (καὶ τὰ σχόλια). Πβλ. *Schnebel*, ἔνθ. ἀν., 29-84 (ἰδίως 45-56). Préaux, Écon. royale d. Lag., 53-56. *Johnson*, Roman Egypt., 7 κ. ἑξ. *Seider*, ἔνθ. ἀν., 27-29. *Calderini*, Aegyptus I (1920), 37. 62. 189-216. *Westermann*, Cl. Philol. XV (1920), 128-130 κλπ. Βλ. τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ *Rostovtzeff*, Hellenist. World III, 1380 n. 86.

[4]) Π. χ. εἰς τὸν Ἀρσινοΐτην νομόν, τὸ σημερινὸν Φαγιούμ. Βλ. P. Fayûm, Εἰσαγ. σελ. 7-17. P. Théad., Εἰσαγ. σελ. 6-25. P. Tebt. II Append. II σελ. 349 κ.ἑξ. *Bevan*, Ptolem. Dynasty, 114-116. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 58 κ.ἑξ. 162-163. Hellenist. World I, 360-362.

[5]) Εἰς 1.500.000—2.000.000 ὑπολογίζεται ὁ μόνιμος καὶ κινητὸς πληθυσμὸς τῶν ξένων εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον. Ἐννοεῖται, ὅτι ὁ ὄγκος τοῦ μὴ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ, ὡς καὶ οἱ ὅροι τῆς διαβιώσεως αὐτοῦ, μετεβλήθησαν πολὺ κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους τῆς Ἑλληνικῆς κατοχῆς διάστημα, ἕνεκα λόγων πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν. Βλ. *Heichelheim*, Die auswärtige Bevölkerung im Ptolemäerreich, 36 κ.ἑξ. καὶ τὰς παραπομπὰς ἐν σελ. 91 ὑποσ. 1.

τοῦ σίτου), προωρισμένας νὰ πληρώσουν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τὰ κενὰ τοῦ Βασιλικοῦ Ταμείου[1]). Ἐπειδὴ δὲ ὄχι μόνον ἡ καλλιέργεια τοῦ σίτου ἔγινεν ἐντατικωτέρα ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων, ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν ἄλλων δημητριακῶν καὶ τῶν ἐλαιωδῶν καὶ ὑφαντικῶν φυτῶν καὶ τῆς ἀμπέλου καὶ τῶν καρποφόρων δένδρων[2]), αἱ δυσκολίαι τῆς νομῆς διὰ τὴν ποιμνιοτροφίαν ἔγιναν κατ' ἀνάγκην μεγαλύτεραι. Οἱ πάπυροι παρέχουν μέχρι τοῦδε σποραδικὰς μέν, ἀλλ' ἀρκετὰ εὐγλώττους μαρτυρίας περὶ αὐτοῦ.

Ἡ κυριωτέρα τούτων εἶναι ὅτι εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον — ἀπὸ τοῦ Φιλαδέλφου τοὐλάχιστον καὶ ἐντεῦθεν — δὲν ὑπῆρχε διὰ τοὺς κτηνοτρόφους γῆ κυριολεκτικῶς ἐλευθέρα διὰ τὴν βοσκὴν τῶν ζῴων αὐτῶν. Ὑπεχρεοῦντο οὗτοι νὰ ἀγοράσουν τὴν ἀναγκαιοῦσαν πρὸς τοῦτο νομὴν διὰ μισθώσεως γαιῶν, εἴτε ἐσπαρμένων εἰδικῶς δι' εἰδῶν νομῆς, εἴτε χέρσων, παρ' ἰδιωτῶν ἢ παρὰ τοῦ Κράτους. Καὶ ἡ μὲν παρ' ἰδιωτῶν μίσθωσις γνωρίζομεν, ὅτι ἐγίνετο, ὡς γίνεται καὶ σήμερον ἀκόμη παρ' ἡμῖν: ἐπλήρωνε δηλ. ὁ ποιμὴν κατ' «*ἄρουραν*»[3]) τὴν καθορισθεῖσαν κατόπιν συμφωνίας τιμὴν τοῦ πρὸς βοσκὴν τῶν ζῴων αὐτοῦ ἀγορασθέντος χόρτου[4]). Ἐνίοτε μάλιστα, οἱ ποιμένες ἀντὶ χόρτου ἑτοίμου ἐνοικίαζον γαίας «*πρὸς κατασπορὰν καὶ κατανομὴν προβάτων*»[5]).

Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τὴν παρὰ τοῦ Κράτους ἀγοραζομένην νομὴν δὲν γνωρίζομεν σαφῶς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων οὔτε τὸ εἶδος τῆς νομῆς, τὴν ὁποίαν διέθετε τὸ Κράτος, οὔτε τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐξεμίσθωνε ταύτην. Δύο πάπυροι τοῦ Ἀρσινοΐτου[6]) ἀναφέρουν, ὅτι ὁ Νομάρχης ἐξεχώρησεν εἰς ποιμένας κρατικὰς νομὰς κατ' ἰδίαν βούλησιν[7]), ἀλλὰ χωρὶς ἄλλην τινὰ διασάφησιν. Πρόκειται περὶ γῆς

---

[1]) Εἰς 10.000.000 ἀρτάβας (560.000 τόνους περίπου) ὑπολογίζει ὁ Segré (BSAA XIX, 1934, 288) τὸν κατ' ἔτος ἐξαγόμενον σῖτον ἐκ τῆς Αἰγύπτου. «Οἱ Πτολεμαῖοι ὑπῆρξαν οἱ μεγαλύτεροι ἔμποροι σιτηρῶν τοῦ κόσμου ὁλοκλήρου», γράφει ὁ *Tarn* (Hellenist. Civilis.², 165). Πβλ. καὶ ἀνωτ. σελ. 91 ὑποσ. 1.

[2]) Βλ. P. Tebt. 703, 191-211 (καὶ τὰ σχόλια). *Schnebel*, Landwirtschaft 182 κ.ἑξ. 356. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 160-171. *Johnson*, Roman Egypt, 1-7. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 274 κ.ἑξ.

[3]) Ἡ ἄρουρα ἐν Αἰγύπτῳ ἦτο ἴση πρὸς 2756 τ. μ.

[4]) Βλ. P. Mich. Z. 31, 14, 27 (255 π. Χρ.). 56, 14-21 (250 π. Χρ.). P. Tebt. 107 (112 π.Χρ.). P. Ryl. 73 (33 π. Χρ.). Πβλ. P. S. I. 400. P. C. Z. 59318. 59628, 3-5 (3ος αἰ. π. Χρ.).

[5]) Βλ. P.Osl. II, 32. Πβλ. *Schnebel*, ἔνθ. ἀν., 349 σημ. 1 (Ρωμ. ἐποχή)

[6]) P. S. I. 361, 1-2 (250 π. Χρ.). 367, 4-5 (249 π. Χρ.).

[7]) «*Ἐποίησα δὲ καὶ τοῖς Ἄραψι τὴν νομήν, καθ' ὅτι μοὶ ἔγραψας, ἑτέρων ἤδη ἐχόντων*» (P. S. I. 367, 4-5). Ὁ Νομάρχης εἰς τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων ἦτο ὁ οἰκονομικὸς κυρίως διοικητὴς τοῦ νομοῦ. Βλ. *Jouguet*, La vie municipale, 52-53. *Preisigke*, O. Prinz Joachim

ἐσπαρμένης ἐπὶ τούτῳ πρὸς νομὴν[1]) ἢ περὶ χέρσου; Καὶ δεδομένου τοῦ ἰδιάζοντος συστήματος κυριότητος τῆς γῆς, τοῦ ἰσχύοντος ἐν Αἰγύπτῳ[2]), περὶ ποίας γῆς ἀκρι-

---

σελ. 40-43. 47-50. *Wilcken*, Grundz. I, 10-11. Rostovtzeff, A Large Estate, 153-157. Hellenist World I, 276 *Seider*, Beitr. z. Ptol. Verwaltunsgesch. 18-41 (κατάλογος τῶν γνωστῶν Νομαρχῶν ἐν σελ. 41-42).

[1]) Αἱ πρὸς νομὴν τῶν κτηνῶν προοριζόμεναι γαῖαι ἐσπείροντο διὰ χόρτου (βλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 217 κ. ἑξ.) εἴτε μετὰ τὸν θερισμὸν τῶν σιτηρῶν, εἴτε κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἀγραναπαύσεως, ὡς ἤδη εἴπομεν (σελ. 95 ὑποσ. 1). Μέρος αὐτῶν, τὸ μεγαλύτερον, ἐδίδετο πρὸς νομὴν ἐν χλωρᾷ καταστάσει, μέρος δὲ συνεκομίζετο ὡς «*ξηρὸς χόρτος*» (βλ. παραπομπ. ἐν Preisigke, Wörterb. ἐν λ. *χόρτος*) διὰ τὴν διατροφὴν τῶν κτηνῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πλημμύρας τοῦ Νείλου καὶ δι' ἐκτάκτους ἀνάγκας. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν αἱ νομαὶ καθορίζονται εἰς τοὺς παπύρους ὑπὸ τὸν ὅρον «*τὰ χλωρὰ*» (πβλ. P. Tebt. I, Append. I, σελ. 563 κλπ.), ὡς καὶ σήμερον ἔτι παρ' ἡμῖν (*ἡ χλώρα* ἐν Νάξῳ, *ἡ χλώρη* ἐν Κρήτῃ καὶ Σίφνῳ, *τὸ χλωρίν* ἐν Πόντῳ, ἀλλαχοῦ δὲ ἡ *χλωρασιά*, ἡ *χλωρατσιά*, ἡ *χλωρακιά*, ἡ *χλωρονομή*, τὸ *χλωρονόμι*). Μετὰ τῶν χλωρῶν ἐδίδοντο πρὸς νομὴν πολλάκις καὶ τὰ σπειρόμενα μετὰ τὸν θερισμὸν τοῦ σίτου καὶ τοῦ λίνου εἴδη ψυχανθῶν (ἄρακος. ὄλυρα κλπ.), τὰ χαρακτηριζόμενα ὑπὸ τὸν γενικὸν ὅρον «*ἐπίσπορα*» (βλ. P. Tebt. 27, 54-56. 71-74). Αἱ νομαὶ τῆς ἀκαλλιεργήτου χώρας διακρίνονται τῶν «χλωρῶν» χαρακτηριζόμεναι ὡς «*χερσονομαί*». Ἀναλόγως δὲ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἔτους αἱ νομαὶ διακρίνονται εἰς «*θερινὰς*» καὶ «*χειμερινάς*». Πβλ. B. G. U., 1894, 8 (157 π. Χρ.). P. Fay. 42a verso VI, 6. P. Oxy. 810. 1686, 10. P. Lond. 842, 12. (σελ. 141) P. Jand. 28, 5 (ὅλοι τοῦ 2ου αἰ. μ. Χρ.).

[2]) Εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ὁ Βασιλεὺς—Θεός, νόμιμος διάδοχος τῶν Φαραώ, ἔχει τὴν κυριότητα ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ ἐδάφους τῆς χώρας, καλλιεργουμένου ἢ μή. Τὸ μέρος τῆς γῆς τὸ καλλιεργούμενον ὑπὸ ἰδιωτῶν ἢ ὑπὸ τῶν ἱερέων νομικῶς ἐθεωρεῖτο ὡς παραχωρηθὲν εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Οὕτω, ὁλόκληρος ἡ γῆ τῆς Αἰγύπτου διεκρίνετο 1) εἰς τὴν «*βασιλικὴν γῆν*», τὸ μέρος δηλαδὴ τὸ ὁποῖον ἐξεμεταλλεύετο ἀπ' εὐθείας ὁ βασιλεὺς διὰ τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων, καὶ 2) τὴν «*γῆν ἐν ἀφέσει*», τὸ ἀφεθὲν δηλαδὴ μονίμως πρὸς καλλιέργειαν εἰς τρίτους. Τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος διεκρίνετο πάλιν, ἀναλόγως τῆς ἰδιότητος τῶν προσώπων εἰς ἃ παρεχωρήθη, εἰς τρεῖς εἰδικωτέρας κατηγορίας: 1) τὴν «*ἱερὰν γῆν*», καλλιεργουμένην ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ προωρισμένην νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἱερῶν τῆς χώρας καὶ τὰς τῆς λατρείας τῶν Θεῶν καὶ τῶν Βασιλέων· 2) «*τὴν κληρουχικὴν γῆν*», τὴν ἐκχωρηθεῖσαν πρὸς καλλιέργειαν κατὰ τὸ Ἀθηναϊκὸν σύστημα εἰς «*κληρούχους*», ἐγκατασταθέντας εἰς τὴν χώραν μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου (στρατιωτικοὺς κυρίως), ἀργότερον δὲ καὶ εἰς ἰθαγενεῖς ὑπηρετοῦντας εἰς τὸν βασιλικὸν στρατόν· 3) τὴν «*γῆν ἐν δωρεᾷ*», μεγάλα δηλαδὴ τεμάχια γῆς παραχωρηθέντα κατὰ καιροὺς ὑπὸ τῶν βασιλέων εἰς σημαίνοντα πρόσωπα (συνήθως ἀνωτάτους ἀξιωματούχους τοῦ Κράτους). Ἡ νομικὴ κυριότης ἐπὶ τῆς γῆς «ἐν ἀφέσει» ἐποίκιλλεν, ἐννοεῖται, κατὰ κατηγορίας καὶ ἐποχάς. Ἐκτὸς αὐτῆς ὑπῆρχε καὶ ἡ «*γῆ ἰδιόκτητος*», τῆς ὁποίας ὁ καθορισμὸς ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως παρουσιάζει εἰσέτι δυσκολίας. (Κατὰ τὸν Rostovtzeff πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον ἐχαρακτηρίζοντο τὰ οἰκόπεδα καὶ οἱ πεφυτευμένοι ἀγροί, ἄμπελοι, κῆποι

βῶς πρόκειται; Ποία ἡ μορφὴ καὶ ἡ διάρκεια τῆς μισθώσεως καὶ πῶς εἰσεπράττετο τὸ μίσθωμα; Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰ ἑπόμενα.

Τρεῖς ἄλλοι πάπυροι τῆς αὐτῆς ἐποχῆς [1]) περιέχουν διαταγὰς τῆς ἁρμοδίας κρατικῆς ἀρχῆς πρὸς τὸν προϊστάμενον τῆς χωροφυλακῆς χωρίου τοῦ Ὀξυρυγχίτου νομοῦ [2]). Εἰς τὸν πρῶτον γίνεται λόγος «*περὶ τῆς λογείας τῶν χλωρῶν*», συνιστᾶται δὲ εἰς τὸν παραλήπτην νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν εἴσπραξιν τῶν πρὸς τὸ Κράτος ὀφειλομένων ἐκ τούτων ἀπὸ τοὺς «*πρὸς ἀργύριον ἠγορακότας*». Οἱ δύο ἄλλοι περιλαμβάνουν κατάλογον ὀνομαστικὸν τῶν κτηνοτρόφων, «*οἳ κατανενεμήκασιν ἐκ τῆς βασιλικῆς γῆς τῆς ἐν τῇ κάτω τοπαρχίᾳ*», μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατανεμηθεισῶν ἀρουρῶν καὶ τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, ὅπερ ἕκαστος ὀφείλει εἰς τὸ Κράτος διὰ τοῦτο, διατάσσεται δὲ ὁ παραλήπτης νὰ προσπαθήσῃ «*ὡς ἀσφαλέστατα διεγγυῆσαι, ὅπως μηθὲν διάπτωμα ἐξ ὑστέρου γένηται*».

Εἶναι φανερόν, ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ φόρου, τὸν ὁποῖον κατέβαλλον εἰς τὸ Κράτος οἱ κτηνοτρόφοι διὰ καταναλωθεῖσαν ὑπὸ τῶν ζῴων αὐτῶν χλωρὰν νομὴν καὶ περὶ τῶν φροντίδων, τὰς ὁποίας ἐλάμβανον αἱ κρατικαὶ ὑπηρεσίαι διὰ τὴν ἀσφαλῆ εἴσπραξιν τῶν ἐξ αὐτοῦ ὀφειλομένων. Οἱ ἐκδόται τῶν παπύρων ὑπέθεσαν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ φόρου, ὅστις εἶναι γνωστὸς

κλπ.). Βλ. *Rostovtzeff*, Kolonat, 1-84 JEA VI (1920), 165-167. 173. Hellenist. World I, 276 κ.ἑξ. *Wilcken*, Grundz. 1, 270-286. *Grenfell-Hunt*, P. Tebt. I Append. I. *Bouché-Leclercq*, Hist. d. Lag. III, 178-236. *Tarn*, Hellenist. Civilis.² 163-164. *Heichelheim*, RE suppl. IV ἄρθρ. *Domänen*, σελ. 233. *Westermann*, Cl. Philol. XV (1920), 20-22. Εἰδικῶς δὲ 1) περὶ μὲν τῆς ἱερᾶς γῆς, *W. Otto*, Priester u. Tempel I, 262-282, 2) περὶ τῆς κληρουχικῆς γῆς, *Lesquier*, Instit. mil. d. Lag., Κεφ. II, VI, VII, *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 463-480. *Kiessling*, Actes du V Congrès de Papyrol. 213 κ. ἑξ., καὶ 3) περὶ τῆς γῆς ἐν δωρεᾷ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 42-5.,5 142-146. Hellenist. World I, 289. *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 17-19. (Ἡ βιβλιογρ. εἶναι ἤδη συγκεντρωμένη παρὰ *Taubenschlag*, The Law of Greco-Roman Egypt, 175-180).

[1]) P. Hib. 51. 52. 53 (245 π. Χρ.). Πβλ. καὶ P. Petr. III, 71 (248 π. Χρ.), ἔνθα ὁ λόγος εἶναι ἐπίσης περὶ «λόγου χλωρῶν» (πβλ. *Wilcken*, Archiv IV, 1908, 183).

[2]) Τὸν «*ἀρχιφυλακίτην κώμης*» ὀνομαζόμενον. Εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ὑπῆρχεν ἰδιαίτερον ἀστυνομικὸν σῶμα, οἱ «*φυλακῖται*», οἵτινες ἦσαν τὰ ἐκτελεστικὰ ὄργανα τῶν ἀρχῶν τοῦ Κράτους. Οἱ ὁπλοῖ «φυλακῖται» ἦσαν κατὰ κανόνα ἰθαγενεῖς. Ὁ πρῶτος μετὰ τὸν φυλακίτην βαθμὸς ἦτο ὁ «ἀρχιφυλακίτης», ὑπὲρ τὸν ὁποῖον ἵσταντο οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ σώματος, οἱ «*ἐπιστάται τῶν φυλακιτῶν*», Ἕλληνες κατὰ κανόνα. Ἡ διαφορὰ βαθμοῦ μεταξὺ τῶν τελευταίων διεκρίνετο ἐκ τῆς δικαιοδοσίας, ἣν εἶχεν ἕκαστος (κώμη, τόπος, πόλις, νομός). Πβλ. *Jouguet*, La vie municipale, 60. *Bouché-Leclercq*, Hist. d. Lag. IV, 56 κ. ἑξ. *Wilcken*, Ostr., 402. Grundz., 411-413. *Lesquier*, ἔνθ. ἀν. 216-217. *Bevan*, Ptolem. Dynasty, 163.

ἄλλοθεν ὑπὸ τὸν ὅρον «*ἐννόμιον*» ἢ «*εἰς τὰς νομὰς*» καὶ κατεβάλλετο ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων ἔναντι τοῦ δικαιώματος τῆς νομῆς τῶν κτηνῶν εἰς τὰς κρατικὰς νομάς[1]). Τὸ ζήτημα γίνεται οὕτω συγκεκριμένον: «*τὸ ἐννόμιον*» εἶναι ὁ αὐτὸς φόρος πρὸς τὸν χαρακτηριζόμενον διὰ τοῦ ὅρου «*εἰς τὰς νομάς*», καταβάλλονται δὲ ἀμφότεροι ὡς ἀντίτιμον νομῶν; ἢ ἑκάτερος τούτων εἶναι διάφορος φόρος καὶ εἰσπράττεται ὑπὸ τοῦ Κράτους διὰ διάφορον εἰς ἑκάστην περίπτωσιν λόγον;

Ἴδωμεν πρῶτον τί εἶναι γνωστὸν περὶ τοῦ «ἐννομίου» εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων εἶναι βέβαιον, ἐν πρώτοις, ὅτι πάντες οἱ ἰδιοκτῆται κτηνῶν ὑπεχρεοῦντο[2]) εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ ἐννομίου. Ἡ κάτωθι παράγραφος τοῦ ὑπ' ἀρ. 703 παπύρου τῆς Τεπτύνεως, ὅστις εἶναι λίαν διδακτικὸς ἐπὶ τοῦ ὅλου οἰκονομικοῦ συστήματος τῶν Πτολεμαίων, δίδει ἀρκετὰ σαφεῖς πλη-

---

[1]) Βλ. P. Hib. 51, 2 σχόλ. 52, εἰσαγ. Πβλ. *Plaumann* ἐν P. Grad. 8, εἰσαγ.

[2]) Rev. Laws fr. 1-6 (ἀτυχῶς λίαν ἐφθαρμένα). Πβλ. *Grenfell*, αὐτόθ. σ. 176. (*Wilcken*, Archiv XII, 1932, 222 ὑποσ. 1). *Lesquier*, Instit. mil. d. Lag., 215. *Wilcken*, Ostr., 191/192. 265. *Rostovtzeff*, Hell. World I, 295. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 225-227. *Wallace*, Taxation, 86-88. *S. Avogadro*, Aegyptus XIV, 1934, 293 κ. ἑξ. Εἰς τοὺς παπύρους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς ἀναφέρεται τὸ «ἐννόμιον», γενικῶς μὲν ἐν P. Hib. 131. P. C. Z. 59206, 30, 46, 49. 59634, 7. P. S. I. 509, 7. P. Petr. III, 37 (b) verso. 72 (d) 4, 7. 112 verso I, 23. P. Tebt. 703, 165. 1072 I, 1, 4, 12. P. Gur. 13. O. W. 324. 325. 1510. 1620. O. Tait I 1, 49. (117;). 119. 4, 4. O. Edf. 231. S. B. 1093. 4326· εἰδικῶς δὲ καθοριζόμενον ἐννόμιον: α) προβάτων: P. S. I. 368, 4. (πβλ. 626). P. Pet. III, 109, *saepe*. O. Tait I 1, 115. 116. 2, 21. 4, 9. β) αἰγῶν: P. S. I. 368, 2, 21, 22. 386, 26, 35. verso 43, 45. γ) καμήλων: B. G. U. 1351-1353. δ) χοίρων: P. Lond. Inv. 2097 (κατὰ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 110). Διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν βλ. P. Hamb. 40 (σελ. 183). P. Ryl. II, 213, 9, σχόλ. ἐν σελ. 314. Εἰς τὸ O. W. 319,3 γίνεται μνεία «*ἐννομίου κτη(νῶν)*». Ἡ *Cl. Préaux* ὑποθέτει, ὅτι πρόκειται περὶ ἐννομίου *βοῶν*, μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ὑπὸ τὸν ὅρον «κτήνη ἐννοοῦνται πιθανῶς τὰ βοοειδῆ» (Écon. royale d. Lag., 225). Τοῦτο ὅμως εἶναι ἥκιστα πιθανόν, διότι: 1ον κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχήν, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν, *κτῆνος* ἐσήμαινε οἱονδήποτε ζῷον κατοικίδιον. Ὁ P. Petr. III, 26, 5-6 συμπληρούμενος καθορίζει σαφῶς τὸ πρᾶγμα· «*Ἐὰν ἐμβῇ βοῦς ἢ ὑποζύγιον ἢ πρόβατον ἢ ἄλλο τι τῶν [κτη]νῶν . . .*» (Λέγεται μὲν σήμερον ἰδιωματικῶς ἐνιαχοῦ τῆς Ν. Ἑλληνικῆς, ὡς ἐν Πόντῳ καὶ Καππαδοκίᾳ *χτῆνον, χτῆνο* ἢ *χτηνό*, ἡ «ἀγελάς», κατὰ τὸ κατ' ἐξοχὴν σχῆμα, λέγεται ὅμως ἀλλαχοῦ, ὡς ἐν Κύπρῳ, Βιθυνίᾳ, Μυκόνῳ, Σύρῳ, *χτηνὸν-χτηνὸ* ἢ *κτηνὸ* ὁ «ὄνος» ἢ ὁ «ἡμίονος» ἢ τὸ «ὑποζύγιον» καὶ «*χκηνὲ*» ἡ «αἶξ» ἐν Τσακωνίᾳ. Ἀλλὰ ἡ λέξις διετήρησε πολλαχοῦ τὴν ἀρχαίαν σημασίαν τοῦ «κατοικιδίου ζῴου» γενικῶς ὑπὸ τύπον *χτηνὸ* ἐν Κύθνῳ καὶ Προποντίδι, *τὰ χτηνὰ* ἐν Κύπρῳ, *κτ'νὰ* ἐν Ἄνδρῳ, Τήνῳ, *κτηνὰ* ἐν Ἀν. Θρᾴκῃ καὶ *φτηνὸ* ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ)· 2ον εἰς τὸν P. S. I. 509 (3ος αἰ. π. Χρ.) οἱ ἰδιοκτῆται βοῶν καταβάλλουν μόνον «*φυλακιτικὸν βοῶν*» (περὶ τοῦ φόρου τούτου βλ. κατωτ.) εἰς τὸν ἐνοικιαστὴν τοῦ ἐννομίου τέλους. Πβλ. καὶ P. Tebt. 703, 165-175. Οἱ Πτολεμαῖοι, ἄλλως τε, ἐδείκνυον ἰδιαιτέραν εὔνοιαν πρὸς τοὺς κατόχους γεωργικῶν κτηνῶν διὰ λόγους εὐνοήτους (βλ. P. Tebt. 27, 55-56).

ροφορίας περὶ τοῦ ἐννομίου. Γράφει ὁ ***Διοικητὴς*** πρὸς τοὺς ***οἰκονόμους*** τῶν νομῶν:[1]) *Οὔσης δὲ καὶ τῆς κατὰ τ[ὸ] ἐννόμιον προσόδου ἐν ταῖς πρώταις, μάλι[σ]τα ἂν εἰς ἐπίδοσιν ἔλθο[ι], εἰ τὴν ἀναγραφὴν ἀπὸ τοῦ βελτίστου [ποιή]σα⟨ι⟩σθε· εὐφυέστατος δὲ ὁ καιρὸς ἐστὶν τῷ περὶ τ[αῦ]τ' ὄντι περὶ τὸμ Μεσορὴ μῆνα· ἐγ γὰρ τούτῳ[ι] τῆ[ς πάσης] χώρας ἐπεχομένης ὑπὸ τῶν ὑδάτω[ν] σ[υ]μβαίνει τοὺς κτηνοτρόφ[ο]υς εἰς τοὺς ὑψηλοτάτους τόπους ἀποστεῖλ[αι τὴν] λε[ί]αν, οὐκ ἐχόντων ἐξουσίαν εἰς ἄλ[λους τό]πους διαρρίπτειν (στ. 165-174).*

Τρία τινὰ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ συμπεράνωμεν ἐντεῦθεν: 1ον ὅτι ὁ φόρος τοῦ ἐννομίου ἀπετέλει διὰ τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων μίαν τῶν σπουδαιοτέρων προσόδων. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ κτηνοτροφία ἐν γένει εἶχε προσλάβει μεγάλην ἀνάπτυξιν εἰς τὴν χώραν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν· 2ον ὅτι ἡ καταβολὴ τοῦ ἐννομίου ἐγίνετο ἐπὶ τῇ βάσει «*ἀναγραφῆς*» τῶν κτηνῶν, τὴν ὁποίαν ἐνήργει τὸ Κράτος

---

[1] Κατὰ *Rostovtzeff*, εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον. «*Διοικητὴς*» εἰς τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων (καὶ ἀλλαχοῦ) ἦτο ὁ προϊστάμενος τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Κράτους, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν τῆς σήμερον. ἂν καὶ ὁ παραλληλισμὸς οὗτος δὲν εἶναι ἱστορικῶς ἀκριβής. Διότι τὸ ἐν ἰσχύι εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον σύστημα τῆς αὐστηρῶς ἐκ τῶν ἄνω διευθυνομένης οἰκονομίας (ὁ *Rostovtzeff* τὸ χαρακτηρίζει ἐπιγραμματικῶς: «Τὰ πάντα διὰ τὸ Κράτος καὶ διὰ τοῦ Κράτους»: JEA VI, 1920, 171. Πβλ. καὶ *Ἀνδρεάδην*, ΠΑΑ 2, 207-210) παρεῖχεν εἰς τὸν «Διοικητὴν» ἐξουσίαν καὶ δικαιοδοσίαν μεγαλυτέρας τῆς τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν οἱουδήποτε συγχρόνου Κράτους. Πρῶτος γνωστὸς *Διοικητὴς* ὑπῆρξεν ὁ πολὺς *Ἀπολλώνιος* ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου, ἄνθρωπος ἐξαιρετικῆς ἱκανότητος καὶ δραστηριότητος καὶ ὁ κύριος ὀργανωτὴς τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ φορολογικοῦ συστήματος τῶν Πτολεμαίων. Βλ. *Edgar*, P. Mich. Z., Εἰσαγ. σελ. 5-15. *H. Maspero*, Financ. d. Lag., 177-182. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 13-23. Hellenist. World I, 269. *Grier*, Account. in the Z. P., 1-6. *Seider*, Beit. z. Ptol. Verwaltungsgesch. 43 κ. ἑξ. (κατάλογος τῶν γνωστῶν Διοικητῶν ἐν σελ. 73). Πβλ. καὶ *Preisigke*, Fachwört. ἐν λ. *Διοικητής*. Ἀφ' ἑτέρου, ὁ *οἰκονόμος* ἦτο κρατικὸς οἰκονομικὸς ὑπάλληλος ὑπὸ τὸν Διοικητήν, προϊστάμενος τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ νομοῦ ἢ τῆς ἐπαρχίας (ἢ τοπαρχίας, μερίδος), ἀλλὰ καὶ προϊστάμενος ὡρισμένης ὑπηρεσίας ἀνεξαρτήτως τόπου. Διὰ τοῦτο ἡ λέξις εἰς τοὺς παπύρους ἔχει διάφορον περιεχόμενον καθοριζόμενον ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν συμφραζομένων (ὑπάρχει *οἰκονόμος νομοῦ, τοπαρχίας, μερίδος, κώμης*, ἀλλὰ καὶ *οἰκονόμος σιτικῶν, ἀργυρικῶν, βασιλικῆς γῆς, τοῦ Βασιλέως* ἢ καὶ *οἰκονόμος τοῦ ἱεροῦ, τοῦ θιάσου*, ὡς καὶ *οἰκονόμος* ἁπλῶς, ὡς διαχειριστὴς ἰδιωτικῆς περιουσίας). Ἐὰν ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος P. Tebt. 703 ἀπευθύνεται πράγματι εἰς τοὺς οἰκονόμους τοῦ Κράτους, περιέχει, αὐτὸς μόνος, πληθὺν πληροφοριῶν περὶ τῶν πολλαπλῶν καθηκόντων τῶν οἰκονόμων κατὰ τὸν 3ον αἰ. π. Χρ. Πβλ. *Preisigke*, Fachwört. ἐν λ. O. Prinz Joachim σελ. 52-55. Klio VII (1907), 261-262. *Wilcken*, Grundz., 150-151. U.P.Z. 56, Εἰσαγ. *Maspero*, ἔνθ. ἀν., 186-194. *Steiner*, Der Fiscus d. Ptol., 2 κ. ἑξ. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 148-150. Hellenist. World III, 1716 (πβλ. Index I ἐν λ. Oeconomi in Egypt).

κατ' ἔτος διὰ τῶν ὀργάνων του[1]· 3ον ὅτι τὰ ζῷα ἐνέμοντο ἐντὸς καθωρισμένης περιφερείας, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐξέλθουν οὔτε κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πλημμύρας τοῦ Νείλου.

Ἐπὶ τοῦ πρώτου συμπεράσματος δὲν θὰ ἐκταθῶμεν ἐδῶ περισσότερον, διότι καὶ ὑπ' ἄλλων ἔχει ἱκανῶς ἐξετασθῆ[2]) καὶ ἡμεῖς θὰ εἴπωμεν ὀλίγα κατωτέρω προκειμένου περὶ τῆς προβατοτροφίας καὶ αἰγοτροφίας. Τὰ δύο ὅμως ἄλλα σημεῖα ἔχουν ἀνάγκην διασαφήσεως, διότι γεννοῦν περισσοτέρας τῆς μιᾶς ἀπορίας. Ἡ πρώτη π.χ. εἶναι: τί ἦτο ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸν πάπυρον «*ἀναγραφὴ τῆς λείας*»;

Ὁ ὅρος «*ἀναγραφὴ*» χρησιμοποιεῖται εἰς τὸν ἴδιον πάπυρον προκειμένου περὶ τῆς ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας ὑπηρεσίας καταγραφῆς «*τῶν ἐν τῇ γεωργίᾳ ὑπαρχόντων βασιλικῶν τε καὶ ἰδιωτικῶν κτηνῶν*» (στ. 63-65). Εἰς τὴν περικοπὴν ὅμως, περὶ τῆς ὁποίας πραγματευόμεθα ἐδῶ, εἶναι προφανές, ὅτι ὁ γράφων ἐννοεῖ τὴν ἀπαρίθμησιν καὶ καταγραφὴν ὅλων τῶν κτηνῶν πιθανῶς, κυρίως ὅμως τῶν ποιμνίων τῶν μικρῶν ζῴων, διότι ἐκεῖθεν ἀσφαλῶς ἀναμένει νὰ «*ἔλθῃ εἰς ἐπίδοσιν*», νὰ αὐξηθῇ δηλαδὴ τὸ ἔσοδον τοῦ ἐννομίου. Γνωρίζομεν, ἀφ' ἑτέρου, ἐξ ἄλλων δεδομένων, ὅτι ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ ἐννομίου φόρου, τὸν ὁποῖον ἕκαστος κτηνοτρόφος κατέβαλλε κατ' ἔτος εἰς τὸ δημόσιον, ἐγίνετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς «*ἀπογραφῆς*»[3]), τῆς δηλώσεως

[1]) Ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ Κράτους ἀπογραφὴ τῶν κτηνῶν διὰ λόγους φορολογικοὺς ἐγίνετο ἀρχαιόθεν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Κατὰ τὴν πρώτην Αὐτοκρατορίαν, ὅτε ἡ κτηνοτροφία ἀπετέλει ἀσφαλῶς τὴν μεγαλυτέραν πηγὴν πλούτου διὰ τὴν χώραν, τὸ Κράτος ἐνήργει ἀνελλιπῶς γενικὴν ἀπογραφὴν τῶν κτηνῶν κατὰ διετίαν. Ἀπὸ τῆς μέσης ὅμως Αὐτοκρατορίας καὶ ἐντεῦθεν, ἐφ' ὅσον προχωρεῖ ἡ συστηματικὴ ἐκχέρσωσις καὶ τεχνητὴ ἄρδευσις τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ καλλιέργεια αὐτοῦ (διὰ σιτηρῶν ἰδίως), ἐλαττοῦνται αἱ δυνατότητες τῆς ἀσκήσεως τῆς κτηνοτροφίας εἰς μεγάλην κλίμακα. Ἡ προϊοῦσα δ' ἐλάττωσις αὐτῆς ἀπέβη τόσον σημαντική, ὥστε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Νέας Αὐτοκρατορίας μόλις μνημονεύονται μεγάλαι ἀπογραφαὶ κτηνῶν ἐκ μέρους τοῦ Κράτους. Βλ. *Montet*, Scènes de la vie privée, 126 κ. ἑξ. *Jécquier*, Civilis. Egypt., 178/179. 225. 292/293.

[2]) Πβλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 316-341. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 207-223. *Rostovtzeff*. P. Tebt. 703, 63-70, σχόλ. JEA VI (1920), 173-175. Hellenist World, I, 292-294.

[3]) Ἐπὶ τῶν ἀπογραφῶν γενικῶς εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον πάσης τῆς ἰδιωτικῆς περιουσίας, ἀκινήτου καὶ κινητῆς, καὶ τοῦ πληθυσμοῦ βλ. *Preisigke*, Girowesen, 369 κ. ἑξ. *Wilcken*, Grundz., 173 κ. ἑξ. *Préaux*, O. Wilb. 3, εἰσαγ. *Wallace*, Taxation, Index ἐν λ. *ἀπογραφή*. *S. Avogadro*, Aegyptus XV (1935), 131 κ. ἑξ. Ὡς πρὸς τὰς ἀπογραφὰς προβάτων εἰδικῶς, βλ. *Avogadro* ἔνθ. ἀν., 81 κ. ἑξ. *Liebesny*, Aegyptus XVI (1936), 257. Πβλ. Rev. Laws fr.: 2 d 1 καὶ 2. Εἰς τὸν ὑπὸ τῆς *S. Avogadro* καταρτισθέντα πίνακα παπύρων, ἀναφερομένων εἰς ἀπογραφὰς προβάτων καὶ αἰγῶν (P. Petr. III, 72 (b) = Chrest. I, 242. P. Dém. de Lille I, 12-20 = S. B. 6314-6318. P. Hib. 33 = Chrest. I, 243. P. Fankf. 5) πρέπει νὰ προστεθῇ τὸ O. Wilb. 3 (152 π. Χρ.). Πβλ. καὶ P. S. I. 626 verso, ἔνθα πρόκειται πιθανῶς περὶ ἀπογραφῆς προβάτων ἐπίσης.

δηλαδή, τὴν ὁποίαν ὑπεχρεοῦτο νὰ ὑποβάλῃ κατ' ἔτος εἰς τὴν ἁρμοδίαν ὑπηρεσίαν[1]) ὁ ἴδιος καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ κατέγραφε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ εἶδος τῶν ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένων ζῴων. Ἡ ἀναγραφὴ ἑπομένως, τὴν ὁποίαν λαμβάνει τὴν ἐντολὴν νὰ ἐνεργήσῃ ὁ ἁρμόδιος ὑπάλληλος κατὰ τὸν μῆνα τοῦ ἔτους, καθ' ὃν ἡ πλήμμυρα τοῦ ποταμοῦ εὑρίσκεται εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον, πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν σημασίαν τοῦ ἐλέγχου τῶν ὑποβληθεισῶν ἀπογραφῶν καὶ τὴν μετὰ τὴν ἐπαλήθευσιν αὐτῶν καταγραφὴν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζῴων ἐπισήμως[2]) εἰς εἰδικὸν βιβλίον πρὸς ἀποφυγὴν πάσης λαθροχειρίας. Δυστυχῶς δὲν ἔχομεν ἄλλην σαφεστέραν μαρτυρίαν ἐκ τῆς Πτολεμαϊκῆς περιόδου περὶ τῆς ἐκ μέρους τῆς κρατικῆς ὑπηρεσίας ἀπαριθμήσεως καὶ καταγραφῆς τῶν ὑπαρχόντων κτηνῶν καὶ δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς πῶς καὶ ὑπὸ ποίων ἐγίνετο. Ὁπωσδήποτε, καίτοι ἡ συμπλήρωσις τοῦ κειμένου εἰς τὸν στ. 168/169: «*τῷ περὶ τ[αῦ]τ' ὄντι*» δὲν εἶναι ἀσφαλὴς καὶ δὲν ἱκανοποιεῖ οὔτε τὸν ἐκδότην τοῦ παπύρου, τὸ νόημα αὐτοῦ εἶναι σαφές, νομίζομεν: Κρατικοὶ ὑπάλληλοι ἦσαν ἐντεταλμένοι νὰ ἐνεργοῦν τὸν ἔλεγχον αὐτὸν κατ' ἔτος. Εἶναι, ἄλλως τε, γνωστὸν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῶν Πτολεμαίων ποίας ἐνδελεχεῖς φροντίδας κατέβαλλον οὗτοι, ὄχι μόνον διὰ τὴν φορολογίαν παντὸς ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ φορολογηθῇ, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς εἰσπράξεως τῶν ἐπιβαλλομένων φόρων. Ἐλάμβανον ὅλα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, ὥστε νὰ εἶναι ἐξησφαλισμένοι ἀπὸ πάσης διαφυγῆς φόρων[3]).

Ἐκ τοῦ ὀνόματος ἄλλου φόρου, ὅστις ἀπαντᾷ εἰς τοὺς παπύρους ὑπὸ τὸν ὅρον «*ἀριθμητικὸν*»[4]) ὑπέθεσαν[5]), ὅτι ὑπῆρχον ἰδιαίτεροι ὑπάλληλοι τοῦ Κράτους, «*οἱ ἀριθμηταί*», ἐπιφορτισμένοι εἰδικῶς μὲ τὴν καταμέτρησιν τῶν κτηνῶν[6]). Ὁ Ρ.

---

[1]) Ἐπ' αὐτοῦ βλ. *Avogadro*, ἔνθ' ἀν. 141 κ. ἑξ.

[2]) Αὐτὸ κυρίως σημαίνει ὁ ὅρος «*ἀναγραφή*». Βλ. *Wilcken* U. P. Z. 14, 52, σχόλ. ἐν σελ. 161. 119 16, σχόλ. ἐν σελ. 559. Περὶ δὲ τῆς σημασίας αὐτοῦ ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως καὶ τῶν ἀναγκαίων κατὰ καιροὺς διατυπώσεων βλ. τὴν ἀνακεφαλαιωτικὴν μελέτην τοῦ U. Wilcken ἐν U. P. Z. 126, εἰσαγ. σελ 601, ἔνθα καὶ ἡ προηγουμένη βιβλιογραφία. Πβλ. καὶ Ant. Schwarz ἐν Actes du Ve Congrès de papyrologie, 399-401. Ὁ ὅρος «ἀναγραφὴ» χρησιμοποιεῖται εἰς τοὺς παπύρους προκειμένου καὶ περὶ ἀπαριθμήσεως κτηνῶν πρὸς ἰδιωτικὴν χρῆσιν. Βλ. S. B. 6812. Πβλ. P. C. Z. 59166. 59394.

[3]) Οἱ Rev. Laws εἶναι λίαν διδακτικοὶ ἐπ' αὐτοῦ. Βλ. τὰ ἐπανεκδοθέντα κεφάλαια αὐτῶν ὑπὸ *Wilcken* ἐν Chresth. I, 181. 249. 258 καὶ 299, ὑπὸ *Hunt-Edgar* ἐν S. P. II 203. Πβλ. *Wilcken*, Gründz., 4. U. P. Z. I, 112 καὶ σχόλ. ἐν σ. 512 κ.ἑξ. *Rostovtzeff* ἐν JEA VI(1920), 171.

[4]) Περὶ αὐτοῦ βλ. *Wallace*, Taxation, 176-180. Περὶ τῆς κατὰ τὴν Ρωμ. περίοδον «*ἐξαριθμήσεως*» τῶν κτηνῶν ὑπὸ τοῦ Κράτους βλ. αὐτόθ. σ. 84.

[5]) Βλ. *Wilcken*, Ostr., 351. *Schwahn* ἐν RE ἄρθρ. *τέλη* σελ. 298-299.

[6]) Καὶ παρ' ἡμῖν, ὅταν πρὸ ἐτῶν τὸ Κράτος εἶχεν ἐπιβάλει φόρον ἐπὶ τῶν αἰγοπροβάτων καὶ χοίρων (βλ. Κωδικοποίησιν αὐτοῦ ἐν «Κώδ. Ἀμεσ. Φορολογ. τεῦχος τρίτον. Μέρος

Lond. III, 1171 (σελ. 177· τοῦ 8 π. Χρ.), εἰς τὸν ὁποῖον τὸ ἀριθμητικὸν φαίνεται καταβαλλόμενον εὐθὺς μετὰ τὸ ἐννόμιον καὶ ὑπολογίζεται μετ' αὐτοῦ (στ. 14-16), ἐφάνη ὅτι συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ πρόκειται, ὡς ὑποστηρίζουν ἄλλοι[1]), περὶ ἁπλῆς συμπτώσεως. Διὰ τοῦτο ἡ ὕπαρξις τῶν «*ἀριθμητῶν*», ἐλεγκτῶν τῆς ἐπὶ τῶν κτηνῶν φορολογίας, δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ μετὰ πειθανάγκης διὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον.

Περισσότερον ἐνδιαφέρον καὶ διδακτικὸν ἐπὶ τοῦ κρατοῦντος συστήματος ἀπογραφῆς τῶν κτηνῶν εἶναι τὸ κείμενον ἄλλου παπύρου, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος περὶ τῶν ἐπιβαλλομένων διατυπώσεων διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν εἰς τὸ Κράτος ὀφειλομένων φόρων παρὰ τῶν κατόχων κτηνῶν καὶ δούλων. Πρόκειται περὶ βασιλικοῦ προστάγματος Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου, ρυθμίζοντος τὰς διατυπώσεις ταύτας καὶ τὰς ἐπιβαλλομένας κατὰ τῶν τυχὸν παραβατῶν ποινὰς διὰ τοὺς ἰδιοκτήτας κτηνῶν καὶ δουλικῶν σωμάτων, τοὺς κατοικοῦντας εἰς τὰς ἐκτὸς τῆς Αἰγύπτου ἐπαρχίας, συγκεκριμένως δὲ τὰς «*ὑπαρχίας*» τῆς Κοίλης Συρίας καὶ Φοινίκης[2]). Ὁ πάπυρος ἔφθασε δυστυχῶς μέχρις ἡμῶν ἐν κακῇ καταστάσει, ἰδίως τὸ πρῶτον μέρος αὐτοῦ, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν φορολογίαν τῶν μικρῶν ζῴων, αἱ δὲ γενόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐκδότου συμπληρώσεις τοῦ κειμένου δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλεῖς. Θὰ προσπαθήσωμεν, ἐν τούτοις, νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τοῦ κειμένου τούτου, τὸ ὁποῖον παραθέτομεν συμπεπληρωμένον κατὰ τὸ δυνατόν[3]), τὰ προφανῶς θετικὰ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀπογραφῆς τῶν ζῴων συμπεράσματα.

ἀπογράφε]σθαι *πρὸς τὸν ἐν [ἑ]κάστῃ ὑπαρχείᾳ· [οἰκο]νόμον*
τὸν ἀπεσταλ]μένον ἐν ἡμέ[ρ]αις ξ ἀφ' ἧς ἂν ἡμ[έ]ρας τὸ

τρίτον, 1929) εἶχεν ὁρίσει εἰδικοὺς ὑπαλλήλους διὰ τὸν ἔλεγχον τῶν δηλώσεων τῶν κτηνοτρόφων, τοὺς «*ἀπαριθμητάς*», ἐντεταλμένους νὰ ἐνεργοῦν καθ' ὡρισμένην ἐποχὴν τοῦ ἔτους ἐπιτόπιον καταμέτρησιν τῶν κτηνῶν.

[1]) Πβλ. P. Ryl II 213,22, σχόλ. P. Tebt. 361, εἰσαγ. *Wallace*, Taxation, 86-87. 179.

[2]) Βλ. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 341, II. 1400 n. 136.

[3]) Ἐδημοσιεύθη μετ' ἐκτενῶν σχολίων ὑπὸ *Liebesny* ἐν Aegyptus XVI (1916), 257 κ.ἑξ., ἀνεδημοσιεύθη δὲ ἐν S. B. 8008. Αἱ διὰ μελανῶν στοιχείων συμπληρώσεις ἐγένοντο ὑφ' ἡμῶν ὅπου τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη ἄνευ συμπληρώσεώς τινος ἢ μετὰ συμπληρώσεως ἢ ἀναγνώσεως ἥκιστα πιθανῆς, ὡς σημειοῦται κατωτέρω κατὰ στίχον.

1. . . . .] εται (ὁ ἐκδ.). Ἀλλὰ τὸ ἐν στ. 4 ἀπαρέμφατον «[καὶ] *λαμβάνειν*», ὡς καὶ τὸ ἐν στ. 17 «ἀπογράφεσθαι δὲ» καθιστοῦν, νομίζω, τὴν συμπλήρωσιν βεβαίαν. Πρβ. καὶ Rev. Laws fr. 4α, 2.

2. «*τὸν ἀπεστα]λμένον*» συμπληροῖ ὁ ἐκδ., ἀλλ' ἡ συμπλήρωσις δὲν φαίνεται ἀσφαλὴς ἀπὸ ἀπόψεως ἐννοίας. «*Τὸν ἐντεταλ]μένον*» ἴσως ;

πρόσταγμ]α ἐκτεθῇ τὴν τ[ε ὑ]π[ο]τελῆ καὶ τὴν [ἀ]τελῆ
λείαν] ***ὅσα [ὑπάρχει ἑ]κάσ[τῳ καὶ*** *σ]ύμβολα λαμβάνειν.* *Ἐὰν*
5 *δ]έ τινε[ς μὴ ποιῶ]σιν [καθότι] προγέγραπται τῆς τε*
λ]είας στε[ρηθήσονται καὶ ἔνοχοι] ἔσονται τοῖς ἐκ το[ῦ] δια
γ]ράμματ[ος ἐπιτίμοις. ***Ὅση δ' ἂ]ν*** *τῆς λείας ἀναπόγραφος*
ἦ]ι μέχρι τοῦ [τὸ πρόσταγμα ἐκ]τεθῆναι, τῶμ μὲν [ἐ]πάνω
ἐ]τῶν ***ἀ[τελὴς ἔστω ἀπό τε τοῦ]*** *ἐννομίου καὶ* ***[στεφ]άνου***
10 *καὶ τῶν λ[οιπῶν ἐπιτ]ίμων.* *Ἀπὸ δὲ τοῦ ἐκ (ἔτους)* ***τελ(είτω)***
τὰ γινόμενα κατὰ κώμας εν [. . . . .] ν οἷς δίδο-
ντ[α]ι τοῦ [ἐννομίου] ἀτέλεια[ι ἐπὶ τῶν ἀ]πογραφῶν . . . . . .

---

4. «λείαν] οσα. [. . . . .]καε [. . . . σ]ύμβολα λαμβάνειν», ἀναγινώσκει ὁ ἐκδ. Ἐὰν λάβωμεν ὅμως ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν Rev. Laws 50, 23 ἀνάλογον ἔκφρασιν «*πόσα ἐλαιούργια ὑπάρχει ἐν ἑκάστῳ νομῷ*» (πβλ. αὐτόθ. 36, 16), δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν προτεινομένην συμπλήρωσιν ὡς πιθανωτάτην. Ἂς σημειωθῇ, ὅτι πρόκειται περὶ συγχρόνων κειμένων, προερχομένων ἐκ τῆς αὐτῆς κρατικῆς ὑπηρεσίας καὶ ὁμιλούντων περὶ ἀπογραφῶν φορολογικῶν καὶ τοῦ ἐλέγχου αὐτῶν. Πβλ. καὶ κατωτ. στ. 19 «*τὴν ὑπάρχουσαν λείαν*» καὶ στ. 21 «*ὅσην ἂν εἰδῶσιν ἀναπόγραφον ὑπάρχουσαν*». Τὸ περιεκτικῆς ἐννοίας ὄνομα *λεία* (σημαίνει τὰ παντὸς εἴδους ποίμνια προβάτων καὶ αἰγῶν κυρίως. Πρλ. *W. Edgerton*, AJPh. XLVI, 1925, 177-178) δικαιολογεῖ τὴν κατὰ τὸ νοούμενον σχῆμα σύνταξιν «ὅσα κλπ.», ἐὰν τὸ *α* εἶναι ἀσφαλές, ἐννοεῖται.

9. ἐ]τῶν ἀ[πολυθήσονται ? . . . . .]. ἐννομίου καὶ [. . .] ανου» ἐκδίδει ὁ Liebesny. Καὶ τὸ μὲν «ἀ[πολυθήσονται]» οὐδὲν λέγει εἰς τὴν φράσιν, ἔνθα εἶναι προφανές, ὅτι γίνεται λόγος περὶ ἀποσβέσεως τῶν μέχρι τῆς τασσομένης προθεσμίας ὀφειλομένων φόρων παρὰ κατόχων «*λείας ἀναπογράφου*». Ἡ ἀπόδοσις, ἄλλως τε, τῆς ἐννοίας εἰς τὸν ἑπόμενον στίχον («*ἀπὸ δὲ τοῦ ἐκ ἔτους τελ(είτω)*» δικαιολογεῖ πλήρως τὴν συμπλήρωσιν «*ἀτελὴς ἔστω*». Διὰ τὴν συμπλήρωσιν «*[στεφ]άνου*» πβλ. Rev. Laws fr. 1, 3. Ὑπὸ τὸν ὅρον «*στέφανος*» ἐννοεῖται γνωστὸς φόρος ἐπιβαλλόμενος ὑπὸ τύπον οἰκειοθελοῦς δῆθεν εἰσφορᾶς πρὸς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον ὑπὸ τῶν λαμβανόντων κλῆρον ἢ ἄλλην εὔνοιαν βασιλικήν. Πρβ. *Grenfell-Hunt* ἐν P. Tebt. 6 (b), 254 σχόλ. ἐν σελ. 223. 99, 59 σχόλ.

10. Ὁ ἐκδότης συμπληροῖ τὴν τελευταίαν λέξιν «⟨τα?⟩ *τελ*». Νομίζω ὅμως, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ρήματος *τελῶ* (= καταβάλλω τοὺς νενομισμένους φόρους), τοῦ ὁποίου δὲν συνεπλήρωσε τὸν τύπον ἐκ παραδρομῆς ὁ ἀντιγραφεύς.

11-12. Ὁ ἐκδότης ἀναγινώσκει μετὰ τὸ «*κώμας*» : »*ε. [. . . . ωσα]ν οι ἐδίδο| ντ [.]ς τοῦ [. . . . . .] ἀτέλεια [. . . . . ἀ]πογραφω [. . . . .*». Τὸ νόημα ἐν τούτοις τοῦ κειμένου εἶναι σαφές, νομίζω. Μετὰ τὴν διασάφησιν, ὅτι ἀπὸ τοῦ 25ου ἔτους καὶ ἐντεῦθεν ἡ ὑποτελὴς λεία θὰ ὑπόκειται εἰς τὴν πληρωμὴν τῶν κεκανονισμένων φόρων κατὰ κώμας, προστίθεται ἀμέσως ὅτι τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης ἐξαιροῦνται τὰ ζῷα, διὰ τὰ ὁποῖα ἐδόθη ἀτέλεια κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὑποβολῆς τῶν ἀπογραφῶν. Κατ' ἀκολουθίαν, μετὰ τὸ «*κώμας*» ἠκολούθει μία γενικὴ σημαίνουσα «ἐξαιρουμένων. . . . ». Ἐὰν ἡ ἀνάγνωσις τοῦ πρώτου *ε* δὲν ἐφέρετο ὡς ἀσφαλής, θὰ προέτεινον «ἀφιεμένων». Ὁπωσδήποτε θεωρῶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ «*οἷς δίδονται*» ὡς

τούτοις αν [.... εἰς ἄ]λλα ὀνόμ[ατα τὰς ἀ]πογραφὰς [ποι-
ῶν]ται π[ερὶ αὐ]τῶν ὁ βασ[ιλεὺς δια]γνώσεται, [τὰ δὲ]
15 *ὑ]πάρχον[τα αὐτῶν ἀ]ναλημφθ[ήσεται. Ὁμ]οίως δὲ [ὅσοι ἔ-*
σονται βεβ[αιωτῆρες τ]ὴν ἀπογραφὴν ποι]ήσωνται [.... ἔ-
σωνται σ[υ]νιστοροῦντες· Ἀπογράφεσθαι δὲ καὶ τοὺς με-
μισθωμένους τὰς κ[ώμ]ας καὶ τοὺς κωμάρχας ἐν [τῷ] αὐτῷ
χρόνῳ τ[ὴν] ὑπάρχ[ουσαν ἐν] ταῖς κώμαις λείαν ὑποτελῆ
20 *καὶ ἀτελῆ καὶ ὧν [ἔστ]ι πατρόθεν καὶ πατρίδος καὶ δὶ ὧν νέ-*
μεται. Ὁμοίως δ[ὲ κ]αὶ ὅσην ἂν εἰδῶσιν ἀναπόγραφον καὶ ὑπάρ-
χουσαν εἰς [Δύ]στρο[ν] τοῦ εκ (ἔτους) κατὰ χειρογραφίαν ὅρκου
βασιλικοῦ. Ποιήσονται δὲ καὶ κατ' ἐνιαυτὸν τὰς ἀπογραφὰς
ἐν τοῖς αὐτοῖς χρόνοις καὶ τὰ γινόμενα τάξονται καθότι
25 *ἐν τῇ παρὰ τοῦ βασιλέως ἐπιστολῇ διασεσάφηται ἐν τοῖς καθήκουσιν με-*
σίν κατὰ [τ]ὸ διάγραμμα. Ἐὰν δέ τινες μὴ ποιῶσιν τι τῶν
προγεγραμμένων, τοῖς αὐτοῖς ἐπιτίμοις ἔνοχοι ἔσονται
οἷς καὶ οἱ ἀπογραψάμενοι τὴν [ἰδί]αν λείαν εἰς ἄλλα ὀνόματα.
Μηνύει[ν] δὲ τὸν βουλόμενον καὶ λήψεται τῶν μὲν κα-
30 *τὰ τὸ διάγραμμα πρασσομένων ἐπιτίμων, καθ[ό]τι ἐν*
τῷ διαγράμματι διηγόρευται, τῶν δὲ ἀναλαμβανομέ-
νων οὐσιῶν εἰς τὸ βασιλικόν, τὸ τρίτον μέρος.

Παρ' ὅλα τὰ κενά, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει τὸ κείμενον τοῦ βασιλικοῦ τούτου προστάγματος, οὐδεμίαν ἀφίνει ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἐφαρμοζομένης ὑπὸ τοῦ Κράτους διαδικασίας διὰ τὴν βεβαίωσιν καὶ εἴσπραξιν τοῦ ἐννομίου ἐκ τῶν ἔξω τῆς Αἰγύπτου ἐπαρχιῶν αὐτοῦ. Ἡ διαδικασία αὕτη δὲν διέφερεν οὐσιωδῶς τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἐφαρμοζομένης. Τὸ πρόσταγμα, ἄλλωστε, ἐπεξηγεῖ προϋπάρχον «βασιλικὸν διάγραμμα», νόμον δηλαδὴ γενικοῦ κύρους περὶ τοῦ ἐννομίου[1]).

ἀσφαλῆ ἀντὶ τοῦ ἀκατανοήτου «*οι ἐδίδοντ[.]ς*» τοῦ ἐκδότου. Τὴν προτεινομένην συμπλήρωσιν τοῦ στίχου 12 θεωρῶ πιθανήν, ἀλλ' ὄχι ἀσφαλῆ.

15 17. Ἀντιγράφω τὸ κείμενον ὡς συνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ Liebesny, σπεύδω ὅμως νὰ δηλώσω ὅτι, δὲν νομίζω τὰς γενομένας ὑπ' αὐτοῦ συμπληρώσεις ὀρθάς, οὔτε τὰ ἐπ' αὐτῶν στηριχθέντα συμπεράσματα πιθανά, ὡς θὰ ἐξηγήσω κατωτέρω λεπτομερέστερον. Ὁπωσδήποτε νέα ἀνάγνωσις τοῦ σπουδαίου τούτου κειμένου εἰς τὰ ἀμφιβαλλόμενα αὐτοῦ σημεῖα δὲν θὰ ἦτο, ὑποθέτω, ἀνωφελής.

[1]) Περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς σημασίας μεταξὺ βασιλικοῦ *διαγράμματος* καὶ *προστάγματος* βλ. P. Hal. 42 κ.ἑξ. *Wilcken* U.P.Z. I, 112 I, 6-8, σχόλ. ἐν σελ. 510. Πβλ. *Κουγέα*, Ἑλληνικὰ VII (1934), 181 κλπ. Βλ. τὴν βιβλιογραφίαν παρὰ *Taubenschlag*, The Law of Greco-Roman Egypt, 8-9.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος αὐτοῦ ὁρίζεται, ὅτι ἕκαστος κτηνοτρόφος ὑπεχρεοῦτο νὰ δηλώσῃ *(ἀπογράφεσθαι)* κατ' ἔτος τὰ ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενα ζῷα. Ἡ δήλωσις αὕτη ἔπρεπε νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὸν οἰκονόμον ἑκάστης «ὑπαρχίας»[1]) ἐντὸς τακτῆς προθεσμίας (στ. 1-4. Πβλ. 23-25).

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὴν ἀπογραφὴν ταύτην οἱ ἐκμισθωταὶ τοῦ ἐννομίου[2]) ὑπεχρεοῦντο νὰ ἐνεργήσουν ἀπογραφὴν τῶν κτηνῶν «κατὰ κώμας», ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸν «κωμάρχην» ἑκάστης κώμης[3]). Ἡ ἀπογραφὴ ἔπρεπε νὰ ἐμφαίνῃ τὸ ὄνομα καὶ πατρώνυμον ἑκάστου κτηνοτρόφου, ὡς καὶ τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς του, τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ εἶδος τῶν εἰς τὴν κατοχὴν αὐτοῦ ζῴων καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ποιμαίνοντος αὐτά (στ. 17-21).

Ἡ ἐκ μέρους τῶν κτηνοτρόφων δήλωσις *(ἀπογραφὴ)* τῶν κτηνῶν ἐγίνετο, ὡς εἴδομεν, καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἡ δὲ ἐκ μέρους τῶν μισθωτῶν τοῦ ἐννομίου καὶ τῶν κωμαρχῶν «*ἀπογραφὴ*» ἀστιστοιχεῖ ἀσφαλῶς εἰς τὴν κατὰ τὸν μῆνα τῆς πλημμύρας τοῦ Νείλου «*ἀναγραφὴν*» τῶν κτηνῶν ἐν Αἰγύπτῳ, περὶ ἧς ὁμιλεῖ ὁ

---

[1]) Διὰ τοὺς οἰκονόμους τῶν ἔξω τῆς Αἰγύπτου ἐπαρχιῶν βλ. *Edgar*, P. Mich. Z., εἰσαγ. σελ. 16-17. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 127-130.

[2]) Κατὰ τὸ ἰσχῦον σύστημα βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως τῶν ἀμέσων φόρων εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον τὸ Κράτος παρεχώρει διὰ πλειοδοτικῆς δημοπρασίας τὸ δικαίωμα τοῦτο εἰς τρίτους ἀντὶ ὡρισμένου ποσοῦ. Τὸ Κράτος «*ἐπώλει τὰς ὠνάς*», οἱ δὲ μισθωταὶ (οἱ «ἐνοικιασταί», ὡς λέγομεν σήμερον) «*ἠγόραζον τὰς ὠνάς*». Ὑπῆρχον βασιλικὰ *διαγράμματα*, τὰ ὁποῖα ἐκανόνιζον ἐν λεπτομερείᾳ τὴν τηρητέαν διαδικασίαν κατὰ τὸν ἐκπλειστηριασμόν, τὴν βεβαίωσιν καὶ τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου, τὰς ὑποχρεώσεις τῶν μισθωτῶν καὶ τῶν φορολογουμένων καὶ τὴν ἀσκουμένην ἐποπτείαν ἐκ μέρους τῶν ἁρμοδίων κρατικῶν ὑπηρεσιῶν. Ἐξεδίδοντο δὲ ἐπ' εὐκαιρίᾳ βασιλικὰ *προστάγματα* ἢ *διορθώματα* ρυθμίζοντα τὰς παρουσιαζομένας ἑκάστοτε δυσκολίας, ὡς καὶ *ὑπομνήματα* τῶν Διοικητῶν πρὸς τοὺς οἰκονομικοὺς ὑπαλλήλους, δι' ὧν ἐδίδοντο αἱ ἀναγκαῖαι κατὰ περιστάσεις ὁδηγίαι, ὥστε ἡ διαχείρισις τῶν ὠνῶν νὰ ἀποφέρῃ εἰς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον τὸ ἀνώτατον δυνατὸν εἰσόδημα. Πβλ. *Mahaffy*, Rev. Laws, Introd. σελ. XXVII κ.ἑξ. *Wilcken*, Ostr., 513 κ.ἑξ. Grundz., 182-184, 239-258. U. P. Z. σ. 509. *Rostovtzeff*, Staatspacht, 336 κ. ἑξ. A Large Estate, 140 κ. ἑξ. Hellenist. World III Index I ἐν λ. *ὠναί*. *H. Maspero*, Financ. d. Lag. 157 κ.ἑξ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 450-458. *Heichelcheim*, RE ἄρθρ. *Monopole* σ. 158-190. *G. M. Harper*, Aegyptus, XIV (1934), 49 64. 269-285.

[3]) «Κωμάρχης» εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἦτο ὁ προϊστάμενος τῆς κώμης, ὁριζόμενος ὑπὸ τοῦ Κράτους. Τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ κωμάρχου δὲν εἶναι σαφῶς γνωστά. Τὰ πρῶτα φαίνεται, ὅτι περιωρίσθησαν σημαντικῶς ἀπὸ τοῦ 2ου π. Χρ. αἰῶνος. Ἡ ἀνάμειξίς του εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν δημοσίων φόρων ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι κατὰ τὸν 3ον τοὐλάχιστον αἰῶνα εἶχεν εὐρυτέραν δικαιοδοσίαν. Βλ. *Engers*, De Aegypt. κωμῶν Administr., 58-72. *Jouguet*, La vie municipale, 62-64. 214. *Oertel*, Liturgie, 48-50. Preisigke, RE ἄρθρ. *Κωμάρχης*. *Liebesny*, Aegyptus, XVI (1936), 267.

ἀνωτέρω μνημονευθεὶς πάπυρος τῆς Τεπτύνεως. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ ἀπογραφῆς, τῆς ὁποίας ὁ σκοπὸς ἦτο ὁ ἐκ μέρους τοῦ Κράτους ἔλεγχος τῆς ἀληθείας τῶν ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων ὑποβαλλομένων ἀπογραφῶν. Εἶναι δὲ πιθανώτατον, ὅτι καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ὁ ἔλεγχος οὗτος ἐγίνετο παρὰ τῶν κωμαρχῶν καὶ τῶν μισθωτῶν τοῦ ἐννομίου. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐνισχύουν δύο ἄλλα παπυρικὰ κείμενα τοῦ 2ου π. Χρ. αἰῶνος. Τὸ πρῶτον περιέχει ἀπογραφὴν (ὁ χρησιμοποιούμενος ὅρος εἶναι ἁπλῶς «*γραφὴ*») τῶν προβάτων καὶ αἰγῶν μιᾶς κώμης τοῦ Ἀρσινοΐτου[1]), τὸ δὲ δεύτερον τῶν χοίρων ἄλλης κώμης τοῦ αὐτοῦ νομοῦ[2]). Ἀμφότεραι ἐνεργοῦνται καὶ ὑποβάλλονται παρὰ τοῦ «*κωμογραμματέως*» ἑκάστης κώμης[3]). Ὁ κωμάρχης καὶ οἱ μισθωταὶ τοῦ ἐννομίου δὲν ἐμφανίζονται εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς. Ὁ πρῶτος ἀντικατεστάθη προφανῶς ὑπὸ τοῦ κωμογραμματέως· Ἡ ἀπουσία τῶν δευτέρων ὀφείλεται πιθανῶς εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν διατυπώσεων τοῦ νόμου ἀπὸ τοῦ 2ου αἰῶνος.

Ὑπῆρχε βεβαίως διαφορὰ συνθηκῶν μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτῆς ἐπαρχιῶν τοῦ Κράτους, τὰς ὁποίας ἡ οἰκονομικὴ ὑπηρεσία τῶν Πτολεμαίων ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν ρύθμισιν τῶν λεπτομερειῶν τῆς εἰσπράξεως τοῦ ἐννομίου καὶ τῶν ἄλλων φόρων[4]). Ἀπόδειξις ὅτι εἰς τὰς τελευταίας ὑπῆρχον κατὰ τὸ 25ον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Φιλαδέλφου (257 π. Χρ.) ζῷα «*ἀναπόγραφα*». Τὸ Κράτος ἠναγκάσθη πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ νὰ ὑποσχεθῇ μέν, ἀφ' ἑνός, εἰς τοὺς κτηνοτρόφους τὴν ἀπόσβεσιν τῶν μέχρι τοῦ ἔτους τούτου ὀφειλομένων ἐκ τοῦ ἐννομίου καὶ τῶν συναφῶν προστίμων (στ. 7-10), νὰ ἀπαιτήσῃ δέ, ἀφ' ἑτέρου, ἀπὸ τοὺς κωμάρχας καὶ τοὺς μισθωτὰς τοῦ ἐννομίου τὴν αὐτεπάγγελτον «ἀπογραφὴν» τῶν τυχὸν ἀναπογράφων κτηνῶν, ἀλλὰ τοῦτο «*μεθ' ὅρκου*»[5]), πρὸς ἀποφυγὴν ὑπερβασιῶν προφανῶς (στ. 21-23).

Αἱ ποιαὶ τὰς ὁποίας προβλέπει τὸ πρόσταγμα διὰ τοὺς κτηνοτρόφους τῆς Συρίας καὶ Φοινίκης, τοὺς προσπαθοῦντας νὰ διαφύγουν κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον

---

[1]) P Tebt. 882 (155 π. Χρ.).

[2]) P. Tebt. 883 (τῶν αὐτῶν χρόνων).

[3]) Ὁ «κωμογραμματεὺς» ἦτο ὑπάλληλος προσκεκολλημένος εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους μὲ δικαιοδοσίαν τὴν περιοχὴν τῆς κώμης. Κατὰ τὸν 3ον π Χρ αἰῶνα ἦτο, φαίνεται, ὑπὸ τὸν κωμάρχην. Ἀπὸ τοῦ 2ου ὅμως αἰῶνος ἀπέβη τὸ σπουδαιότερον πρόσωπον τῆς κώμης, ὡς πρὸς τὴν οἰκονομικὴν τοὐλάχιστον διοίκησιν αὐτῆς. Βλ. *Engers*, De Aegypt. κωμῶν Administr., 16-57. *Jouguet*, La vie municipale, 59-60. 213-214. *Preisigke*, ΚΕ ἄρθρ. *κωμογραμματεύς*. *G. M. Harper*, Aegyptus XIV (1934), 14-32.

[4]) Πβλ. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 26 n. 36. Hellenist. World I, 332 κ.ἑξ.

[5]) Περὶ τῶν μετὰ βασιλικοῦ ὅρκου ἀπογραφῶν βλ. *Seidl*, Der Eid, 94 κ. ἑξ.

τρόπον τὴν πληρωμὴν τοῦ ἐννομίου, ἦσαν αὐστηραί. Δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν ἦσαν αἱ αὐταὶ καὶ διὰ τοὺς κτηνοτρόφους τῆς Αἰγύπτου[1]) ἢ ἐὰν ἐλαμβάνοντο αὐστηρότερα μέτρα διὰ τοὺς ἐκτὸς ταύτης μόνον ἰδιοκτήτας ζῴων, εἴτε διότι οἱ τελευταῖοι φορολογούμενοι ἦσαν μᾶλλον σκληροτράχηλοι τῶν Αἰγυπτίων[2]), εἴτε διότι αἱ λαθροχειρίαι πρὸς καταστρατήγησιν τοῦ νόμου ἦσαν εὐκολώτεραι ἐκεῖ[3]).

Ἡ φροντὶς πάντως τῆς ἁρμοδίας ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους περὶ διενεργείας τῆς ἀπογραφῆς τῶν κτηνῶν ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὸν χρόνον τῆς πλημμύρας τοῦ Νείλου σημαίνει, ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ ἐσημειοῦντο ἀπόπειραι τῶν φορολογουμένων πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πληρωμῆς τοῦ ἐννομίου εἴτε διὰ τῆς μὴ ὑποβολῆς τῆς νενομισμένης κατ' ἔτος «ἀπογραφῆς» εἴτε δι' ὑποβολῆς ψευδοῦς δηλώσεως.

Ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ ὑπὸ συζήτησιν βασιλικοῦ προστάγματος (στ. 13-15. 28), ὁ συνηθέστερος τρόπος ἀπάτης, εἰς ὃν κατέφευγον οἱ κτηνοτρόφοι πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πληρωμῆς τοῦ ἐννομίου, συνίστατο εἰς τὴν ἐκ μέρους αὐτῶν ἀπογραφὴν τῶν ἰδίων κτηνῶν ἐπ' ὀνόματι τρίτων. Διὰ τοῦτο τὸ Κράτος ἐστρέφετο, ἀμείλικτον ἐπίσης, καὶ κατὰ τῶν συνεργούντων εἰς τὴν διάπραξιν τῆς ἀπάτης, τῶν δεχομένων δηλαδὴ νὰ ἀπογραφοῦν ἐπ' ὀνόματί των ξένα ζῷα (στ. 15-17)[4]).

---

[1]) Καὶ χρηματικὰ πρόστιμα ἐπεβάλλοντο, φαίνεται, ἐπίσης κατὰ τῶν δυστροπούντων (πβλ. Rev. Laws, fr. 4 b, 6: *ἐπίτιμον*, fr. 6 d, 5: *ἀποτινέτω*), ἀλλὰ καὶ κατάσχεσις τοῦ ποιμνίου πρὸς ὄφελος τοῦ Κράτους (βλ. P. C. Z. 59404, 3. P. Tebt. 27, 74-75).

[2]) Πβλ. *Ἰωσήπου*, Ἀρχαιολ. Ἰουδ. XII, 4, 1 κ. ἑξ.

[3]) Κυρίως διότι δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἐτησία πλήμμυρα τοῦ Νείλου, ἥτις διηυκόλυνεν, ὡς εἴδομεν (σελ. 100), τὸν ἔλεγχον τῶν ἀπογραφέντων ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων κτηνῶν ἐκ μέρους τοῦ Κράτους.

[4]) Ὁ *Liebesny* ὑποστηρίζει, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης συμπληρώσεως τῶν στίχων τούτων τοῦ προστάγματος, ὅτι ἡ κρατικὴ ὑπηρεσία ἀπῄτει τὴν ὑποβολὴν ταυτοσήμου πρὸς τὴν τοῦ κτηνοτρόφου δηλώσεως ἐκ μέρους τῶν «*βεβαιωτήρων*», τῶν ἐγγυητῶν δηλαδὴ αὐτοῦ, ὡς καὶ τῶν «*συνιστορούντων*», τῶν μαρτύρων δηλαδὴ τῆς ἀκριβείας τῆς γενομένης ἀπογραφῆς (Aegyptus XIV, 269). Ἡ ὑπόθεσις ὅμως αὕτη οὔτε λογικῶς εὐσταθεῖ, οὔτε ἐκ τοῦ κειμένου ἢ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν δικαιολογεῖται. Οὐδεμία ὑπηρεσία εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαιτῇ ἀπὸ τοὺς φορολογουμένους διπλᾶς καὶ τριπλᾶς ταυτοσήμους ἀπογραφὰς («Parallel — *ἀπογραφαί*». Αὐτόθι, 270), ἤτοι πράγματα ἀδύνατα ἐν τῇ πράξει. Δὲν εἶναι, ἄλλως τε, ἐπιτετραμμένον νὰ στηρίζῃ τις νομικὰς θεωρίας ἐπὶ κειμένου ἥκιστα ἀσφαλοῦς ἢ αὐθαιρέτως συμπεπληρωμένου, ὡς εἶναι τὸ παρόν (τὸ κείμενον τοῦ προστάγματος εἶχε συνταχθῆ ὑπὸ χειρὸς λογίου καὶ ἡ ὕπαρξις, ἑπομένως, τῶν δύο ὑποτακτικῶν ἐν στ. 16 καὶ 17 ἀποκλείει τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ *Liebesny* συμπλήρωσιν). Ἐκτὸς τούτων, ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ὅλη παράγραφος συνδέεται πρὸς τὴν προηγουμένην, βέβαιος δὲ ἀσφαλῶς («*ὁμοίως δὲ*» στ. 15), καθιστᾷ σαφὲς τὸ νόημα τῆς διατάξεως ταύτης: Διὰ δημεύσεως τῆς περιουσίας ἐτιμωροῦντο ὄχι μόνον οἱ ἀπογράφοντες τὰ ζῷά των ἐπ' ὀνόματι τρίτων, ἀλλὰ καὶ οἱ ὁπωσδήποτε συμμετέχοντες εἰς τὴν συμπαιγνίαν ταύτην εἰς βάρος τοῦ Κράτους.

Ὁ σκοπὸς τῆς λαθροχειρίας ταύτης εἶναι προφανῶς ἡ ὑπαγωγὴ περισσοτέρων κατὰ τὸ δυνατὸν ζῴων εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς «*ἀτελοῦς λείας*». Εἰς τὴν «ἀτελῆ λείαν», ὡς καὶ ὁ ὅρος δηλοῖ, ὑπήγοντο ὡρισμένα ἀσφαλῶς τὸν ἀριθμὸν κτήνη, τὰ ὁποῖα ἐξῃροῦντο τῆς πληρωμῆς τοῦ ἐννομίου, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ὑπαγόμενα εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς πληρωμῆς τούτου, τὰ ἀποτελοῦντα δηλ. τὴν «*ὑποτελῆ* λείαν»[1]). Ὁ ἀριθμὸς τῶν δικαιουμένων ἀτελείας ζῴων πρέπει νὰ ἦτο πολὺ μικρὸς δι' ἕκαστον κτηνοτρόφον, δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων μέχρι σήμερον στοιχείων[2]). Ὁ λόγος τῆς ἐξαιρέσεως αὐτῶν τῆς φορολογίας τοῦ ἐννομίου ἦτο ἡ ἰδιοχρησία[3]) καὶ αἱ πιθαναὶ ἀπώλειαι τοῦ ποιμνίου ἐκ θανάτων ἢ κλοπῶν[4]). Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτελῶν ζῴων καθωρίζετο, φαίνεται, δι' ἕκαστον κτηνοτρόφον ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου κρατικοῦ ὑπαλλήλου κατὰ τὴν παραλαβὴν τῆς ἀπογραφῆς ἐπὶ παροχῇ εἰς τὸν πρῶτον ἀποδείξεως *(συμβόλου)* ἐκ μέρους τοῦ δευτέρου[5]).

Ἐκτὸς τοῦ ἐλαχίστου ἀριθμοῦ ἀτελῶν ζῴων ἑκάστης ἀγέλης, τὰ «ἱερὰ πρόβατα»[6])

---

[1]) Βλ. στ. 3. 19-20 τοῦ προστάγματος καὶ B. G. U. 1012, 7: «*τὴν ὑπάρχουσάν μοι ὑποτελῆ λείαν*». 1223, 7: «*ὑποτελῆ πρόβατα*».

[2]) Κατέχομεν ἀποδείξεις καταβολῆς ἐννομίου δι' ἑπτὰ πρόβατα (O. Tait I 1, 116) καὶ δι' ἓξ πρόβατα (B. G. U. 1223, 8). Εἶναι ὅμως δυνατὸν τοῦτο νὰ μὴ σημαίνῃ, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῆς «ἀτελοῦς λείας» δι' ἕκαστον κτηνοτρόφον ἦτο κατώτερος τοῦ 6. Διότι πιθανώτερον εἶναι, ὅτι ὁ φόρος τῶν 7 ἢ 6 προβάτων ὑπελογίζετο μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀτελῶν.

[3]) Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐκφράσεως, ἣν μεταχειρίζεται ὁ ὑποβαλὼν τὴν ἐν P. Frankf. 5 ἀπογραφὴν κτηνοτρόφος: «*ὑπάρχει δέ μοι εἰς τὴν ἰδίαν χρείαν ὗς τοκὰς κλπ.*».

[4]) Ὁ *Liebesny* ὑποθέτει, ἐκτὸς αὐτῶν, καὶ ἕτερον πιθανὸν λόγον τῆς ἀτελείας ταύτης καί, ἑπομένως, τῆς σημειουμένης λαθροχειρίας, ὅτι δηλ. τὸ ποσοστὸν τοῦ φόρου ἦτο κλιμακωτόν, ἀναλόγως πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ποιμνίου (Aegyptus XIV, 271). Τοῦτο εἶναι μᾶλλον ἀπίθανον, ἰδίως ὅταν ἔχῃ τις ὑπ' ὄψιν ὁμοίαν περίπτωσιν ἀτελείας ἐφαρμοσθεῖσαν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν παρ' ἡμῖν. Τὸ Κράτος ἐξῄρεσε τότε, διὰ λόγους ἰδιοχρησίας καὶ ἀπωλειῶν, τῆς ἐπιβληθείσης φορολογίας αἰγοπροβάτων τὸ ποσὸν τῶν 15 κτηνῶν δι' ἕκαστον κτηνοτρόφον. Κατόπιν τούτου οἱ κτηνοτρόφοι ἐφήρμοσαν τὸ αὐτὸ πρὸς τοὺς συναδέλφους των τῆς ἐποχῆς τῶν Πτολεμαίων μέσον ἀπάτης εἰς βάρος τοῦ Κράτους. Κατέγραφον δηλαδὴ τὰ ζῷά των ὑπὸ διάφορα ὀνόματα διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἑκάστοτε ἀφαίρεσιν τῶν 15 ἀτελῶν. Τοῦτο ἠνάγκασε τὸ Κράτος νὰ καταργήσῃ μετ' ὀλίγον τὴν χαριστικὴν ταύτην διάταξιν (βλ. παραπ. σελ. 102 σημ. 6).

[5]) Βλ. στ. 3-4 καὶ 12 τοῦ προστάγματος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ O. W. 1227, τὸ ὁποῖον περιέχει ἀσφαλῶς ἀπόδειξιν *(σύμβολον)* ἀπαλλαγῆς τοῦ ἐννομίου *(ἀτελείας)* διὰ τέσσερα πρόβατα.

[6]) «*Ἱερὰ πρόβατα*» ἦσαν εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἀρχαίαν Ἑλλάδα, τὰ ἀφιερωμένα εἰς τοὺς θεοὺς καὶ προοριζόμενα διὰ τὰς θυσίας (βλ. P. C. Z. 59394, 5. P. Gur. 22. P. Tebt. 53, 7). Ἡ φύλαξις καὶ ἡ ἐν γένει διαχείρισις αὐτῶν ἀνετίθετο τιμητικῶς καὶ τότε, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν (πρβλ. *Ἡροδ.* IX, 93 κλπ.), εἰς σημαῖνον πρόσωπον τῆς κώμης (βλ. P. Tebt. 53, 8), τὸ δὲ ἐξ αὐτῶν ἔσοδον ἐκαρποῦντο τὰ ἱερὰ τῶν

ἀνῆκον ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀτελῆ λείαν. Διὰ τὰ «βασιλικὰ πρόβατα»[1]) δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος τὸ αὐτό. Ἀντιθέτως εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ μεγάλοι δωρεοῦχοι κατέβαλλον τὸν φόρον τοῦ ἐννομίου διὰ τὰ ἀνήκοντα εἰς αὐτοὺς ζῷα. Ὁ περίφημος Ζήνων[2]), π.χ., ὁ προϊστάμενος τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ τοῦ Ἀρσινοΐτου δωρεᾶς τοῦ Διοικητοῦ Ἀπολλωνίου, καταβάλλει τὸ ἐννόμιον διὰ τὰ ζῷα τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ τὰ ἰδικά του[3]). Ἄλλοτε πάλιν φαίνεται εἰσπράττων ὁ ἴδιος τὸ ἐννόμιον παρ' ἄλλων κτηνοτρόφων[4]). Πράττει τοῦτο ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ μισθωτοῦ τῆς «ὠνῆς» τοῦ ἐννομίου ἢ ὡς ἐνδιάμεσος, τρόπον τινά, καὶ ὑπεύθυνος ἀπέναντι τοῦ Κράτους διὰ τὰ ἐντὸς τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἀπολλωνίου νεμόμενα ζῷα; Ἡ ἀπάν-

---

θεῶν. (Διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν βλ. B. G. U. 292, 3. *Otto*, Priester u. Tempel II, 66. Καὶ εἰς τὴν Νέαν Ἑλλάδα ὑπάρχουν τὰ ἱερὰ πρόβατα ἢ αἶγες, *τοῦ Ἁγίου* ἢ *τῆς Ἐκκλησίας* ὀνομαζόμενα πολλαχοῦ, προερχόμενα δὲ ἐξ ἀφιερωμάτων τῶν πιστῶν καὶ προοριζόμενα συνήθως διὰ τὴν κατὰ τὴν πανήγυριν τοῦ Ἁγίου ἑστίασιν τῶν προσκυνητῶν. Ἐν Καρπάθῳ τὸ ἐξ ἱερῶν προβάτων ποίμνιον λέγεται «*τὸ ἀρνοκλήσι*». Βλ. *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Καρπάθου Β, 88). Ἐκ τοῦ P. C. Z. 59394, 5 ἀποδεικνύεται, ὅτι τὰ «ἱερὰ πρόβατα δὲν ὑπέκειντο εἰς τὴν φορολογίαν τοῦ ἐννομίου.

[1]) Περὶ τῶν εἰς τὸν Βασιλέα ἀνηκόντων προβάτων βλ. κατωτέρω.

[2]) Ὁ Ζήνων οὗτος, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ ἐπανειλημμένως λόγος εἰς τὰ ἑπόμενα, ἔγινεν ὀνομαστὸς ἀφ' ὅτου ἦλθεν εἰς φῶς τὸ θαυμαστὸν ἰδιαίτερον ἀρχεῖόν του, γνωστὸν ἤδη ὡς *Papyri Zenon*. Τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτοῦ ἀνήκει εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Καΐρου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Λονδῖνον, τὴν Φλωρεντίαν, τὸ Μίτσιγκαν καὶ ἀλλαχοῦ εὑρίσκεται ἐγκατεσπαρμένον, ἀποτελεῖ δὲ πλουσιωτάτην πηγὴν διὰ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνιστικῆς Αἰγύπτου κατὰ τὸν 3ον π. Χρ. αἰῶνα. Ἄνθρωπος ἐξαιρετικῆς δράσεως καὶ ἱκανότητος ὁ Ζήνων ὑπῆρξε τὸ alter ego τοῦ Διοικητοῦ Ἀπολλωνίου εἰς τὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ δωρεὰν τοῦ τελευταίου, ἔνθα ἦτο τὸ ἰσχυρότερον καὶ πλουσιώτερον πρόσωπον. Βλ. *Edgar*, P. Mich. Z., εἰσαγ. σελ. 15-50. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 8 κ.ἑξ. *Préaux*, Les Grecs en Égypte, 1-7. Πβλ. καὶ *Κουγέα*, Ἑλληνικὰ IX, (1936), 5-7. *Γ. Πετροπούλου*, P. Athen., 1-2. Βιβλιογραφίαν τῶν ἐκδεδομένων παπύρων τοῦ Ζήνωνος βλ. ἐν Actes du V Congrès International de Papyrologie (1938), 68-70. *Préaux*, Écon. royale d. Lag. 10 n. 1 (Δέον νὰ προστεθοῦν P. Athen. 1-4. P. Col. Z. II).

[3]) Βλ. P. S. I. 386, *passim*. 626 verso. P. C. Z. 59394, 8-10. P. Lond. Inv. 2092 (κατὰ *Rosiovtzeff*, A Large Estate, 113). 2095 (κατὰ *Préaux*, ἔνθ' ἀνων., 227 n. 4). Πρβ. P. Lond. Inv. 2097 (κατὰ *Rostovtzeff*, ἔνθ ἀν. 85). P. S. I. 509.

[4]) Βλ P. S. I. 368, 2, 4, 20 23. P. C. Z. 59634, 7. Εἰς τὸν P. C. Z. 59206, 30, 46, 69 τὸ ἐννόμιον εἰσπράττεται ὑπὸ τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Ἀπολλωνίου μετ' ἄλλων φόρων (ἁλικῶν, γναφέων κλπ. Πρβ. P. Petr. III, 109) παρὰ τῶν κατοίκων τῶν *κωμῶν τοῦ Ἀπολλωνίου*. (Διὰ τὸν λογιστικὸν ὑπολογισμὸν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν «*ἐπωνίων*», δι' ὃν ἀπορεῖ ὁ *Edgar* (βλ. εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον) καὶ ἡ *Cl. Préaux*, ἔνθ. ἀν., 227 βλ. τὸν ὁρισμὸν τοῦ «ἐπωνίου» παρὰ *Ἀ. Ἀνδρεάδη*, Ἱστ. τῆς Ἀρχ. Δημοσ. Οἰκον. Α', 180-181).

τησις εἶναι δύσκολος καὶ ἡ συζήτησις ἐπ' αὐτοῦ θὰ ὡδήγει ἔξω τοῦ θέματος. Ἀρκούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν διαπίστωσιν, ὅτι πάντα τὰ ἐντὸς τῶν ἐδαφῶν τοῦ Κράτους τῶν Πτολεμαίων νεμόμενα ζῷα (ἐκτὸς τοῦ ἐλαχίστου ποσοστοῦ τῆς «ἀτελοῦς λείας», περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν, τῶν ἱερῶν προβάτων, ἴσως δὲ καὶ τῶν βασιλικῶν)[1]) ὑπήγοντο εἰς τὴν φορολογίαν τοῦ ἐννομίου.

Κατ' ἀκολουθίαν, τὸ ἐννόμιον τέλος δὲν εἰσεπράττετο ὑπὸ τοῦ Κράτους ὡς ἀντίτιμον τῆς νομῆς, τῆς τροφῆς, κυρίως εἰπεῖν, τῶν κτηνῶν. Ἀπόδειξις, ὅτι οἱ κληροῦχοι καὶ οἱ δωρεοῦχοι κατέβαλλον τὸ ἐννόμιον διὰ τὰ ζῷα αὐτῶν, μολονότι ταῦτα ἔβοσκον εἰς νομὰς ἀνηκούσας εἰς αὐτούς. Τὸ ὄνομα τοῦ φόρου ἀποτελεῖ βεβαίως ἔνδειξιν, ὅτι οὗτος εἶχεν ὁπωσδήποτε σχέσιν πρὸς τὴν νομὴν τῶν ζῴων[2]). Διὰ τοῦτο ὑπῆρξάν τινες, οἱ ὁποῖοι ἐξήνεγκον, ὡς ἤδη εἴπομεν[3]), τὴν γνώμην, ὅτι τὸ ἐννόμιον ἦτο ὁ ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων καταβαλλόμενος φόρος ἀπέναντι τοῦ δικαιώματος τῆς νομῆς τῶν ζῴων αὐτῶν εἰς τὰς κρατικὰς νομὰς καὶ ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς φόρος, ὅστις ἀπαντᾷ εἰς τοὺς παπύρους ὑπὸ τὸν ὅρον «*εἰς τὰς νομὰς*» ἢ «*ἀπὸ νομῶν*» ἢ «*ὑπὲρ νομῶν*» ἢ ἁπλῶς «*νομῶν*»[4]).

Ἀντιθέτως, ἄλλοι ὑποστηρίζουν, ὅτι πρόκειται περὶ δύο χωριστῶν φόρων[5]). Ἀνεξαρτήτως πρὸς τὴν εἰς τοὺς παπύρους χρησιμοποιουμένην τεχνικὴν ὁρολογίαν, ἥτις δύναται νὰ δώσῃ ἐνίοτε λαβὴν εἰς σύγχυσιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος, οἱ πάπυροι

---

[1]) Εἰς τὸν P. C. Z. 59394, 11-14 οἱ μισθωταὶ τῶν βασιλικῶν προβάτων καταβάλλουν ὡς μίσθωμα 2 δρχ. κατὰ κεφαλήν, ἐνῷ ὁ Παοῦς Ἀμενήως ἔχει ἐπὶ 9 ἔτη 71 πρόβατα «βασιλικά», διὰ τὰ ὁποῖα καταβάλλει ὡς μίσθωμα $2^1/_2$ δρχ. ἐτησίως καὶ κατὰ κεφαλήν. (P. S. I. 593. Πβλ. καὶ P. C. Z. 59772, 1). Εἶναι πιθανὸν ἡ ἡμίσεια δραχμὴ τῆς διαφορᾶς νὰ εἶναι ὁ φόρος τοῦ ἐννομίου, τὸν ὁποῖον οἱ μισθωταὶ τῶν βασιλικῶν προβάτων ὑπεχρεοῦντο νὰ καταβάλλουν μετὰ τοῦ μισθώματος. (Πβλ. Archiv XIV, 156).

[2]) Εἶναι χαρακτηριστικὸν ἐπ' αὐτοῦ, ὅτι καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ ὁ τυρὸς (ἢ τὸ εἰς χρῆμα ἀντίτιμον) ὁ διδόμενος ὑπὸ τοῦ κτηνοτρόφου ὡς ἀντίτιμον τῆς νομῆς λέγεται τὸ «*νόμι*» (Βλ. *Ξανθουδίδου*, Λεξικογρ. Ἀρχ. Ε, 1918, 284). Ἀντιθέτως ἐν Β. Εὐβοίᾳ, Αἰτωλίᾳ, Γορτυνίᾳ, Τριφυλλίᾳ, Σάμῳ καὶ ἀλλαχοῦ ὀνομάζουν «*νόμιστρα*» (*νόνιστρα* ἐν Τσακωνίᾳ) τὸ ὑπὸ τοῦ Κράτους εἰσπραττόμενον τέλος ἐπὶ τῶν αἰγοπροβάτων. Ὁ δεύτερος ὅμως οὗτος ὅρος ἔχει πιθανῶς λογίαν τὴν προέλευσιν. [3]) Βλ. σελ. 99 σημ. 1.

[4]) Βλ. P. Tebt. 827, 5. 999. 1072 ἢ «*ἐκ τῆς ἀξίας εἰς χορτονομάς*»: Αὐτόθ. 75, 37 ἢ «*ἐκ τῆς ἀξίας εἰς νομὰς καὶ χερσονομὰς*»: Αὐτόθ. 74, 22. Πβλ. *Wilcken*, Ostr., 191. 265. P. Hib 52, εἰσαγ. P. Tebt. I Append. I σελ. 542. P. Ryl. II, 213, 9 (σχόλ. ἐν σελ. 314). *Maspero*, Financ. d. Lag., 53. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 113. JEA VI (1920), 173. 174 n. 4.

[5]) Βλ. *Rostovtzeff* ἐν P. Tebt. 703, 165-174, σχόλ. Hellenist Wold III, 1386 n. 98 (εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἀποφαίνεται μετὰ δισταγμοῦ, διότι ἀναγνωρίζει ὅτι αἱ περὶ τοῦ ἐννομίου πηγαὶ εἶναι πτωχαί). *Plaumann*, ἐν P. Grad. 8 εἰσαγ. (σ. 51). *S. Avogadro*, Aegyptus, XIV (1934), 293-297. *Wallace*, Taxation, 72. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 226.

τῆς Τεπτύνεως ἀποσαφηνίζουν τοῦτο. Εἰς αὐτοὺς διακρίνονται δύο κεχωρισμένα ἔσοδα καταβαλλόμενα εἰς τὴν «*βασιλικὴν τράπεζαν*»[1]) ταυτοχρόνως καὶ προερχόμενα τὸ μὲν ἐξ «*ἐννομίου*», τὸ δὲ ἐκ «*νομῶν*»[2]). Πέραν ὅμως τῆς διαπιστώσεως, ὅτι τὸ ἐννόμιον ἦτο φόρος διάφορος τοῦ φόρου «νομῶν», παραμένει εἰσέτι δύσκολος διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκῶν δεδομένων ὁ καθορισμὸς τῆς φύσεως ἑνὸς ἑκάστου τῶν φόρων καὶ τῆς μεταξὺ αὐτῶν διαφορᾶς.

Θὰ ἦτο, ἐν τούτοις, δυνατὸν νὰ γίνῃ ὁ καθορισμὸς οὗτος, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι εἰς τοὺς παπύρους σημειοῦνται δύο βασικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν δύο τούτων φόρων. Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι τὸ μὲν ἐννόμιον λογίζεται, ὡς εἴπομεν, κατὰ κεφαλήν[3]), ἐνῷ ὁ ἐκ τῶν νομῶν φόρος λογίζεται καὶ εἰσπράττεται κατὰ περιοχὰς νομῆς, συνήθως μικράς[4]). Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ χρησιμοποιούμενος εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους ὅρος «*νομῶν*», «*ἀπὸ νομῶν*» κλπ. εἶναι συντομογραφία τοῦ πλήρους ὅρου «*φόρος νομῶν*», ὅστις ἀπαντᾷ εἰς τοὺς παπύρους τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς[5]).

Οὕτω σημειοῦται καὶ δευτέρα διαφορὰ μεταξὺ ἐννομίου καὶ «νομῶν»: Τὸ πρῶτον εἶναι «τέλος», ἐνῷ τὸ δεύτερον χαρακτηρίζεται ὡς «φόρος». Ἡ διαφορὰ τῆς ὁρολογίας σημαίνει ὅτι πρόκειται περὶ διαφόρου φύσεως καὶ αἰτιολογίας φόρων. Ὁ *Wallace* νομίζει, ὅτι εἰς τοὺς παπύρους «τέλος» μὲν σημαίνει πάντοτε γενικὸν φόρον ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ Κράτους ἐπὶ ἑνὸς ἀντικειμένου (tax),

---

[1]) Δηλαδὴ τὸ Κρατικὸν ἢ Δημόσιον Ταμεῖον τῆς σήμερον. Περὶ τοῦ ἐν ἰσχύϊ ταμειακοῦ συστήματος εἰς τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων βλ. *Wilcken*, Ostr., 630-641. *Preisigke*, Girowesen, 7-12. *Desvernois*, BSAA XXIII (1928), 307-318. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 280-287. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 404-406. II, 1282-1288.

[2]) Βλ. P. Tebt. 1072 (μέσα τοῦ 2ου αἰ. π. Χρ. Πβλ. 999 (193 π. Χρ.).

[3]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 100. 109. Ὁ ὑπολογισμὸς ἐγίνετο ὁμοίως κατὰ κεφαλὴν καὶ εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Ἑλλάδα (πβλ. Syll.[3], 914, 7, 33 (320 π. Χρ.) βλ. *Rostovtzeff*, ἔνθ. ἀν. I, 295.445. Καὶ παρ' ἡμῖν κατὰ τὴν μεταξὺ 1924-1932 ἰσχύσασαν φορολογίαν αἰγοπροβάτων, οἱ κτηνοτρόφοι ἐπλήρωνον 5 δρχ. κατὰ κεφαλὴν ζῴου, «*τὸ κεφαλιάτικο*» διὰ τοῦτο λεγόμενον. Βλ. παραπ ἐν σελ. 102 ὑποσ. 6)

[4]) Βλ. P. Tebt. 1072: «*νομῶν Ὀξυρύγχων*», «*Ἄρεως κώμης*», «*Πτολεμαΐδος*», «*Μελισσουργῶν*». 999: «*νομῶν Βερενικίδος*», «*Ἰβιῶνος*», «*Ψεβδοπενούφεως*». 827, 14: «*καὶ ὑπὲρ ὧν δεήσει ἐπισκέψασθαι νομῶν Μενελάου*». 860, 17, 61-63: *τῆς Σωσιβίου δωρεᾶς νομῶν*». Πβλ. P. Petr. III, 71, 15: «*τῶν περὶ Βαώχαν* (νομῶν)». Καὶ σήμερον τὸ τίμημα τῆς νομῆς λογίζεται κατὰ μικρὰς περιοχάς, «*τὰ λειβάδια*» ὀνομαζόμενα κοινῶς, καὶ «*τὸ λειβαδιάτικο, τοπιάτικο ἢ βοσκιάτικο*» καταβάλλεται εἰς τὸν ἰδιοκτήτην (χωρίον ἢ ἰδιώτας), μεθ' οὗ ὁ κτηνοτρόφος ἔρχεται εἰς ἰδιαιτέραν συμφωνίαν διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς τιμῆς τῆς νομῆς.

[5]) Βλ. B. G. U. 199 verso, 10 (πβλ. B. L. I, 26). 345, 11. 1894, 8, 16, 23, 52, 109 (τοῦ 2ου αἰ. μ. Χρ.). Πβλ. P. Ryl. II σελ. 70. *Wallace*, Taxation, 72.

«φόρος» δὲ τὸ ἔσοδον, τὸ ὁποῖον εἰσπράττει τὸ Κράτος (ἢ καὶ ἰδιώτης) ὑπὸ τύπον καθωρισμένης φορολογίας ἐπιβαλλομένης ἐπὶ ἐκείνων, οἵτινες καρποῦνται περιουσιακὰ στοιχεῖα αὐτοῦ (yield, rent). Ἐὰν ὁ ὁρισμὸς οὗτος εἶναι ὀρθός[1]), τότε ἡ διάκρισις μεταξὺ τοῦ ἐννομίου «τέλους» καὶ τοῦ «φόρου» νομῶν καθίσταται εὔκολος καὶ σαφής: Πᾶς κάτοχος «ὑποτελοῦς λείας» ὑποχρεοῦται εἰς τὴν κατ' ἔτος πληρωμὴν τοῦ ἐννομίου τέλους[2]) ἔναντι τοῦ δικαιώματος τῆς νομῆς ἐντὸς ὡρισμένης περιφερείας τοῦ κρατικοῦ ἐδάφους. Ἡ ἔκτασις τῆς περιφερείας ταύτης ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν τῆς κώμης ἢ τῆς τοπαρχίας ἤ, κατ' ἀνώτατον ὅριον, τὴν τοῦ νομοῦ[3]), καθορίζεται δὲ ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας κρατικῆς ὑπηρεσίας κατ' αἴτησιν τοῦ κτηνοτρόφου, διατυπουμένην εἰς τὸ τέλος τῆς παρ' αὐτοῦ ὑποβαλλομένης «ἀπογραφῆς»[4])

---

[1]) Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ *Wallace* ἐπιχειρουμένη διάκρισις μεταξὺ «τέλους» καὶ «φόρου» φαίνεται ὀρθὴ εἰς πλείστας περιπτώσεις. Ὑπάρχουν ὅμως ἀναμφισβητήτως καὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ παραδεχθῇ τις τὴν ἑρμηνείαν ταύτην. Ἐξ ἄλλου, ἡ ὑπὸ τοῦ *Ἀ. Ἀνδρεάδου* γενομένη διάκρισις μεταξὺ φόρου καὶ τέλους, καθ' ἣν «*τέλος*» μὲν σημαίνει ἔμμεσον φορολογίαν τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, «*φόρος*» δὲ ἄμεσον φορολογίαν, ἀποτελοῦσαν πάντοτε ἔνδειξιν ὑποτελείας τοῦ φορολογουμένου (Ἱστορ. Ἀρχ. Ἑλλην. Δημ. Οἰκον. Α', 96/97), δὲν φαίνεται νὰ συμφωνῇ πρὸς τὰ δεδομένα τῶν παπύρων, ἔνθα ἡ περὶ τῆς φορολογίας χρησιμοποιουμένη ὁρολογία εἶναι πολύπλοκος καὶ χρήζει ἰδιαιτέρας μελέτης. (Ὅσον ἀφορᾷ τὴν σύγχυσιν, ἣν διαπράττει σχετικῶς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ δευτέρου ὅρου ὁ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 51. 106 καὶ ἡ *Cl. Préaux*, Écon. royale d. Lag., 235, ἐξ ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως τοῦ P. S. I. 510, 12, βλ. νῦν *H. Launey*, REA, XLIV, 1942, 25 κ. ἑξ.).

[2]) Ἢ «*τοῦ γινομένου τέλους*» (P. C. Z. 59340, 12. O. Tait I 1, 114. I 4, 9) ἢ «*τοῦ καθήκοντος τέλους*» (O. Wilb. 3. P. Berl. Möller, 7, 21) ἢ «*τοῦ γινομένου ἐννομίου προβάτων*» (O. Tait I 1, 116) ἢ καὶ ἁπλῶς «*προβάτων*» (O. Tait I 2, 2). Πβλ. καὶ τὴν συνώνυμον ἔκφρασιν «*τὰ γινόμενα τάξονται*» τοῦ μνημονευθέντος προστάγματος Πτολεμαίου τοῦ Β' (στ. 24) καὶ P. Ryl. II σελ. 614. *S. Avogadro*, Aegyptus, XV, 1935, 81 κ. ἑξ.

[3]) Βλ. P. Petr. III 72(b) (= Chrest. I, 242): *περὶ Πτολεμαΐδα τὴν νέαν* P. Hib. 33 (= Chrest. I, 243): *κώμης Ψεπθονεμβή*. O. Tait I 1, 116: *ὑπὲρ τοῦ περὶ Θήβας*. B. G. U. 1223: *ἐπὶ νομὰς τοῦ Μεμφίτου νομοῦ*. O. W. 319: *Ἑρμώνθεως*. 324: *Τμουντὲχ* (κώμης). Πβλ. καὶ P.S.I. 626, 1. (Διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν βλ. P. Berl. Möller 7, 15: *ἃ νεμήσεται περὶ Φθῶχιν τῆς πρὸς Ἀπηλιώτην τοπαρχίας καὶ δι' ὅλου τοῦ νομοῦ*. P. Oxy. 245: *ἃ νεμήσεται περὶ Πτόλα τῆς πρὸς Λίβα τοπαρχίας καὶ δι' ὅλου τοῦ νομοῦ*. Πβλ. καὶ τὰς ἐν P. Ryl. II σελ. 315 παραπομπάς.

[4]) Βλ. P. Tebt. 703, 173-174 (ἀν. σελ. 100). Διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς ἀναγκαίας ἐντὸς τοῦ ἔτους μετακινήσεως τοῦ ποιμνίου ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τῆς διαλαμβανομένης ἐν τῇ ἀπογραφῇ ἐχρειάζετο ἄδεια χορηγουμένη ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων κρατικῶν ὑπαλλήλων, πιθανῶς δὲ καὶ τοῦ ἐνοικιαστοῦ τοῦ ἐννομίου. Τοιαύτην ἄδειαν περιέχει ἀσφαλῶς ὁ B. G. U. 1223 (ἡ συμπλήρωσις τοῦ ἐκδότου ἐν στ. 5: [φόρου] προβάτων καὶ ἡ ὑπὸ τῆς *Cl. Préaux*, Écon. royale d. Lag., 226, διδομένη ἑρμηνεία τοῦ κειμένου εἶναι πλέον ἢ ἀμφίβολοι). Ἡ αὐτὴ διαδικασία ἴσχυε καὶ κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχήν: ὁ κτηνοτρόφος ὑπέβαλλεν «*ὑπόμνημα*» εἰς τὸν στρατηγὸν τοῦ

Τοῦτο διηυκόλυνε τὸ Κράτος ὄχι μόνον εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ἐτησίας ἀπογραφῆς τῶν κτηνῶν, ὡς εἴδομεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκμίσθωσιν τῆς «*ὠνῆς*» τοῦ ἐννομίου, ἥτις ἐγίνετο ὡσαύτως κατὰ νομοὺς ἢ καὶ μικροτέρας περιοχὰς νομῆς[1]).

Ἐκτὸς τῆς τακτικῆς βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως τοῦ ἐννομίου, τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων ἀνεμειγνύετο εἰς τὸ ζήτημα τοῦ πρὸς βοσκὴν τῶν κτηνῶν χόρτου (τὸ ὁποῖον ἄλλως ἀπετέλει ὑπόθεσιν ἀφορῶσαν ἕκαστον κτηνοτρόφον) μόνον, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ ἐκμεταλλεύσεως τῆς εἰς νομὰς περιουσίας αὐτοῦ, περὶ εἰσπράξεως δηλ. τοῦ «φόρου νομῶν». Τοῦτο ἐννοεῖ τις καλύτερον, ἐὰν ἔχῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἔφθανε νὰ ἀπαγορεύῃ, ἐπὶ ποινῇ κατασχέσεως τῶν κτηνῶν, τὴν νομὴν ἢ τὴν συγκομιδὴν τῶν οἱουδήποτε εἴδους «*χλωρῶν*», τῶν ἐσπαρμένων ἢ «*ἐπεσπαρμένων*»[2]) εἰς «*τὴν βασιλικὴν ἢ τὴν ἐν ἀφέσει γῆν*», ἐὰν δὲν ἐλάμβανε προηγουμένως τὰς νομίμους ἐγγυήσεις περὶ καταβολῆς τῶν ὀφειλομένων φόρων[3]) καὶ ὅτι ἀπῄτει τὴν κατα-

---

νομοῦ περὶ τῆς ἀνάγκης μεταγωγῆς τοῦ ποιμνίου εἰς ἄλλον νομὸν καὶ παρεκάλει νὰ εἰδοποιηθῇ ὁ στρατηγὸς τοῦ νομοῦ τούτου, ὅπως συμπεριλάβῃ τὰ κτήνη εἰς τὰ ἀπογραφόμενα καὶ νεμόμενα εἰς τὸν ὑπ' αὐτὸν νομόν (βλ. P. Oxy. 244· 23 μ. Χρ.). Εὐνόητον τυγχάνει, ὅτι τὰ ὑποζύγια δὲν ὑπήγοντο εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦτον (πβλ. B. G. U. 1351-1353).

[1]) Βλ. P. S. I. 509, 6/7: *ἐννόμιον Ἀρσινοΐτου νομοῦ*. O. Tait I 1, 116: *ἐννόμιον τοῦ περὶ Θήβας* (πβλ. αὐτόθ. 117. 119), ἀλλὰ ἐν O. W. 319: *ἐννόμιον κτηνῶν Ἑρμώνθεως* (κώμης). 324: *ἐννόμιον Τμοντὲχ* (κώμης). Δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν τὸ αὐτὸ σύστημα ἐκμισθώσεως τοῦ ἐννομίου τέλους ἴσχυε καθ' ὅλην τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν ἢ καὶ καθ' ὅλην τὴν Ἐπικράτειαν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχήν. Εἰς τὴν Συρίαν καὶ Φοινίκην, π. χ., ἡ ἐκμίσθωσις ἐγίνετο, ὡς εἴδομεν (σελ. 106), κατὰ κώμας Πβλ. καὶ BCH XIV (1890), 163-164 (Τελμησσὸς τῆς Καρίας). P. C. Z. 59773, 1-2: *καὶ ἐν Σύρων κώμῃ πρόβατα ρ* κλπ. (ἂν πρόκειται περὶ πληρωμῆς ἐννομίου, ὡς πιστεύει ὁ *Edgar*).

[2]) Ὁ συνήθης ὅρος εἶναι: «*τὰ χλωρὰ καὶ τὰ ἄλλα ἐπίσπορα*» (P. Tebt. 27, 55, 73). Ὁ ὅρος «*ἐπίσπορα*» σημαίνει τὰ εἰς δευτέραν ἐντὸς τοῦ ἔτους σποράν, γενομένην μετὰ τὴν συγκομιδὴν τῆς πρώτης (δημητριακῶν, λίνου κλπ.), καλλιεργούμενα, τὰ ὁποῖα ἦσαν συνήθως εἴδη νομῆς. Βλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 214 καὶ ἀνωτ. σελ. 95 ὑποσ. 1.

[3]) Εἰς τὴν ἐν P. Tebt. 27 (= Chrest. I, 331· 113 π. Χρ.) περιεχομένην ἐγκύκλιον τοῦ Διοικητοῦ πρὸς τοὺς ἁρμοδίους ὑπαλλήλους παραγγέλλεται: «... *μηθένα τῶν γεωργούντων τὴν βασιλικὴν καὶ τὴν ἐν ἀφέσει [γῆν] ἐφάψεσθαι τῶν χλωρῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐπισπόρων πλὴν τῶν εἰς [τὰς] τροφὰς τῶν γεωργικῶν κτηνῶν ..... καὶ τῶν ἐγδιοικηθησομ[ένων], ὧν αἱ τειμαὶ καὶ τούτων αἱ ἀσφάλε[ιαι δ]θεῖσαι κατατεθήσονται ἐπὶ [τ]ῶν τραπεζῶ[ν] πρὸς τὰ καθήκοντα εἰς τὸ βα[σιλικὸν]*» (στίχ. 54-59)· καὶ ὀλίγον κατωτέρω: «... *ὅπως ἐν ταῖς κώμαις ἐκτεθῇ προγράμματα δηλοῦντα μηδένα ἐπαφιέναι κτήνη εἰς τὴν ἐσπαρμένην χόρτῳ καὶ τοῖς παρ[α]πλησίοις γενή[μασι], μηδὲ τῶν λοιπῶν ἐπισπόρων ἐφάπτεσθαι ἄνευ τοῦ διδόναι τὴν ἀσφάλειαν, καθότι πρόκειται· τῶν δὲ παρὰ ταῦτα ποιησόντων τὰ κτήνη ὑπὸ στέρεσιν ἀχθήσεσθαι πρὸς τὰ ἐκφόρια*» (στίχ. 71-75). Εἰς τὸν P. Grad. 8 (223/2 π. Χρ.) παρέχεται ἄδεια χρήσεως νομῶν μετὰ τὴν κατάθεσιν τῆς ἐγγυήσεως διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ὀφειλομένων φόρων. Εἰς τὸν P. Tebt. 714 (2ος αἰ. π. Χρ.) δίδεται ἐπίσης ἄδεια εἴς τινα Θέωνα νὰ συγκομίσῃ τὸν χόρτον του, μόνον κατόπιν παροχῆς

βολὴν τοῦ φόρου καὶ διὰ νομάς, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐβοσκήθησαν[1]). Ὅθεν εἶχεν ὀργανώσει τὴν ὑπηρεσίαν τῆς τακτικῆς εἰσπράξεως τῶν ἐκ τῶν χλωρῶν καὶ τῶν νομῶν ἐσόδων.

Δὲν γνωρίζομεν δυστυχῶς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ὑπηρεσίας ταύτης· ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὅμως στοιχείων ἐξάγεται τὸ πιθανὸν συμπέρασμα, ὅτι οἱ ὑπάλληλοι τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν[2]) ἦσαν πρὸς τοῦτο ἁρμόδιοι, ἡ δὲ κατὰ τόπους χωροφυλακὴ μετὰ τῶν «*γενηματοφυλάκων*»[3]) ἐπέβλεπον ἀγρύπνως «*ὅπως μηδὲν διάπτωμα γένηται*» εἰς βάρος τοῦ βασιλικοῦ Ταμείου[4]). Ὡς πρὸς τὸν τρόπον ἐπίσης καὶ τὸν χρόνον τῆς μισθώσεως ἢ τὸ ποσὸν τοῦ μισθώματος, δὲν κατέχομεν συγκεκριμένας πληροφορίας. Διότι, ὡς εἶναι εὐνόητον, ταῦτα ἐξηρτῶντο ἀπὸ ἰδιαιτέρους ἑκάστοτε παράγοντας (ὡς τὸ εἶδος τῆς νομῆς, τὸ ποσὸν αὐτῆς, τὸν χρόνον τῆς μισθώσεως κλπ.), οἵτινες δὲν δύνανται νὰ ὑπολογισθοῦν σταθερῶς[5]). Αἱ ὑπάρχουσαι πληροφορίαι ἀναφέρονται εἰς τὴν «*λογείαν*»[6]) ἢ τὴν «*διοίκησιν*»[7]) μόνον τῶν χλωρῶν. Τὸ ἐξ αὐτῶν εἰσόδημα τοῦ Κράτους εἰσεπράττετο συνήθως εἰς εἶδος (*ἐκφόριον*)[8])· ἀλλὰ καὶ εἰς

ἀσφαλοῦς ἐγγυήσεως περὶ πληρωμῆς τοῦ ἀναλογοῦντος φόρου. Πβλ. καὶ P. Petr. III 32(g) verso, 10-13.

[1]) Βλ. P. Tebt. 66, 75-80 (120 π. Χρ.): τὸ Κράτος ἀπαιτεῖ τὴν πληρωμὴν τοῦ ἀντιτίμου νομῶν γενομένων «*ἀκατανεμήτων*», μὴ παραδεχόμενον ὡς ἰσχυρὸν τὸν λόγον τὸν ὁποῖον προβάλλουν οἱ κτηνοτρόφοι· («*διὰ τὸ προπεπτωκέναι τὰ κτήνη*». Κατὰ τὸν καθηγητὴν *Σ. Κουγέαν* τοῦτο σημαίνει: ἐπειδὴ «*ἀπόρριξαν*» τὰ πρόβατα).

[2]) Ἀπὸ τοῦ Διοικητοῦ (P. Tebt. 27) καὶ τοῦ Νομάρχου P. S. I. 361. 367 (διὰ τὸν 3ον αἰ. π. Χρ.) μέχρι τοῦ κωμογραμματέως (P. Tebt. 66, 79/80). Πβλ. P. Hib. 51. 52. 53. P. Tebt. 714. (715). P. Grad. 8.

[3]) Οἱ «*γενηματοφύλακες*» ἦσαν εἰδικοὶ ὑπάλληλοι, τῶν ὁποίων τὰ καθήκοντα ἦσαν παραπλήσια πρὸς τὰ τῶν σημερινῶν ἀγρονόμων καὶ διωρίζοντο «*ἀπό τε τῶν στρατευομένων καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοὺς τόπους κατοικούντων καὶ ἐν περιστάσει κειμένων καὶ πίστει καὶ ἀσφαλείᾳ διαφερόντων*». P. Tebt. 27, 48-52. Πβλ. Chrest. I, 331. 337. P. Tebt. 715.

[4]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 98 καὶ P. Hib. 51. 52. 53. P. Grad. 8. P. Tebt. 27, 52-55. 715, 1.

[5]) Ἐκ τοῦ P. Tebt. 999, π. χ. (193 π. Χρ.) φαίνεται, ὅτι διὰ μίαν ἄρουραν βοσκηθείσης νομῆς καταβάλλονται 10 δραχ. χαλκοῦ, ἐνῷ ἐκ τοῦ P. Tebt. 827 (170 π. Χρ.) 18 συνάγεται ὅτι καταβάλλονται 159 δραχ. κατὰ ἄρουραν. Πβλ. *H. Maspero*, Les Finan. d. Lag., 57. *Sethe-Partsch*, Dem. Urk. σελ. 12.

[6]) Βλ. P. Hib. 51, 2, 5. P. Petr. III, 71, 1. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 98.

[7]) Βλ. P. Lille I, 30. 17. 31, 21 κλπ. (3ος αἰ. π. Χρ.). P. Tebt. 61(α), 206. 67, 41. 69, 27. κλπ. (2ος αἰ. π. Χρ.).

[8]) Τὸ «*ἐκφόριον*» ἐλογίζετο καὶ εἰσεπράττετο συνηθέστερον εἰς σῖτον (*νομαὶ πρὸς πυρὸν ἢ πρὸς σῖτον διοικούμεναι*), ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα εἴδη, τὸ δὲ ποσὸν ἐποικίλλεν ἀναλόγως τοῦ εἴδους καὶ τοῦ ποσοῦ τῆς νομῆς. Βλ. P. Lille I, 37, 7-12, σχόλ. καὶ εἰσαγ. ἐν σελ. 147. P. S. I. 510

χρῆμα ἐπληρώνετο κατόπιν ἐκτιμήσεως (*ἐκδιοικούμενα*)[1]), ἢ ἐν μέρει μὲν εἰς εἶδος, ἐν μέρει δὲ εἰς χρῆμα[2]). Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐξεμισθοῦντο (*διῳκοῦντο*) καὶ αἱ ἄλλαι νομαὶ πλὴν «*τῶν νομῶν ἐκτὸς μισθώσεως*», τῶν ὁποίων τὸ ἀντίτιμον εἰσεπράττετο πάντοτε εἰς χρῆμα («*νομαὶ πρὸς χαλκὸν διοικούμεναι*»). Τί ἀκριβῶς ἐδηλοῦτο διὰ τοῦ ὅρου «*νομαὶ ἐκτὸς μισθώσεως*» δὲν εἶναι σαφῶς γνωστόν[3]). Ὑποθέτομεν, ὅτι ἦσαν αἱ νομαὶ τῶν ἀγρῶν ἢ καὶ περιοχῶν, αἵτινες διὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον λόγον[4]) εἰς οὐδένα ἀνῆκον ἢ παρ' οὐδενὸς ἐκαλλιεργοῦντο. Ἀπόδειξις ὅτι ἐξ αὐτῶν παρεχωροῦντο ἐνίοτε κλῆροι εἰς νέους κληρούχους[5]).

Ἐὰν «*τὰ ἐκφόρια*» καὶ τὰ χρήματα, τὰ ὀφειλόμενα διὰ τὰ χλωρὰ καὶ τὰς νομάς, ἐλογίζοντο ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Κράτους καὶ κατεβάλλοντο ἐπίσης ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον ἢ εἰσεπράττοντο διὰ τῆς παρεμβολῆς μισθωτῶν τοῦ φόρου δὲν γνωρίζομεν. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων[6]) τὸ

(διὰ τὸν 3ον αἰ. π. Χρ.). P. Tebt. 66, 47-54. 69, 34. 72, 310. 107, 5 κλπ. καὶ Append. I σελ. 563-564. Πβλ. *H. Maspero*, Les Finan. d. Lag., 57/58. *Sethe-Partsch*, Dem. Urk. σελ. 12 (nº 5).

[1]) Βλ. P. Hib. 51.52.53.130. *Sethe-Pertsch*, Dem. Urk. 4. 5. (Βλ. καὶ τὰ σχόλ. ἐν σ. 74). Ἡ «*τίμησις*» ἢ ἡ «*συντίμησις*». P. Petr. III, 71, 11, 20) ἢ ἡ «*τιμὴ*» (P. Lille I, 30, 15, 37. 37, 13. P. Tebt. 27, 58. P. Grad. 8) ἢ ἡ «*ἀξία*» (P. Tebt. 74, 22) τῶν νομῶν καὶ τῶν χλωρῶν εἶναι ἄγνωστον πῶς ἐγίνετο. Φαίνεται, ὅτι διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας τῶν νομῶν ἰδιαιτέρως ἀπῃτεῖτο προηγουμένη «*ἐπίσκεψις*», ἐπιτόπιος δηλ. ἐξέτασις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου κρατικοῦ ὑπαλλήλου (P. Tebt. 827, 14. κλπ.).

[2]) Βλ. P. Lille I, 37, 5-13, σχόλ. ἐν σελ. 176/177 καὶ τὴν εἰσαγ. ἐν σελ. 141. P. Tebt. 72, 308.

[3]) Βλ. P. Tebt. I Append. I σελ. 542. *Préaux*, Écon. royale d. Lag. 226. Ἡ ὑπόθεσις, ὅτι τὸ ἐννόμιον ἦτο φόρος εἰσπραττόμενος ὑπὸ τοῦ Κράτους διὰ τὴν χρῆσιν «*τῶν νομῶν ἐκτὸς μισθώσεως*» κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν «*φόρον νομῶν*», ὅστις εἰσεπράττετο διὰ τὴν χρῆσιν ὡρισμένων «*νομῶν ἐντὸς μισθώσεως*» (βλ. P. Tebt. ἔνθ. ἀν. P. Ryl. II σελ. 315) εἶναι τελείως ἀσύστατος.

[4]) Π. χ. ἡ «*ἀφεθεῖσα εἰς νομὴν*» γῆ (P. Tebt. 60, 81/82. 72, 36) ἢ «*ἣν ἐφημμίσθαι διὰ τὸ παρακεῖσθαι τῷ ὄρι*» (P. Tebt. 60, 42) ἢ «*τῶν περὶ τὴν ἔρυμων* (sic) *τόπων*» (P. Petr. III, 71, 5) ἢ τῆς «*ἁλμυρίδος*» (P. Tebt 60, 91) ἢ τῆς «*κεχερσευμένης*» (P. Tebt. 60, 93. 826, 8, 48), καὶ γενικῶς ἡ ἄσπορος καὶ ἀκαλλιέργητος γῆ (πβλ. P. Tebt. 68, 3, 4. 74, 22, 36. 75, 36-39. 826.827. 828 κλπ. Αὐτόθ. Append. I σελ. 540 κ. ἑξ. *Rostovtzeff*, JEA VI, 1920, 166). Ἴσως εἰς τὰς «*νομὰς ἐκτὸς μισθώσεως*» πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὰς τῆς «*ἱερᾶς γῆς*», τὰς ὁποίας διεχειρίζετο, φαίνεται, τὸ Κράτος. (Βλ. P. S. I. 361, 2. Πβλ. *Seider*, Beitr. z. Ptol. Verwaltungsgesch., 27).

[5]) Βλ. P. Tebt. I 79 εἰσαγ. καὶ Append. I σελ. 542. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 139.

[6]) Βλ. P. Hib. 51.52.53. P. Grad. 8. P. Tebt. 74, 22. 714. 827, 5, 14. 999. 1072. *Sethe Partsch*, Dem. Urk. 4. 5.

πρῶτον παρουσιάζεται ὡς πιθανώτερον, ἀλλὰ καὶ τὸ δεύτερον δὲν ἀποκλείεται νὰ συνέβαινεν ἐνίοτε[1]).

Σαφέστερον γνωρίζομεν τὰ ἀφορῶντα ἄλλον τινὰ φόρον, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπήγοντο ὅλα τὰ ζῶα καὶ ἑπομένως καὶ τὰ πρόβατα, τὸ «*φυλακιτικόν*». Ἦτο δὲ φυλακιτικὸν τέλος ὁ ὑπὲρ τοῦ σώματος τῶν «*φυλακιτῶν*»[2]) εἰσπραττόμενος φόρος ἐπὶ πάσης τῆς ἀκινήτου περιουσίας καὶ τῶν κτηνῶν, διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ὁποίων ἐπέβλεπον οὗτοι[3]). Εἰδικῶς διὰ τὰ τελευταῖα, οἱ φυλακῖται ἦσαν ὑποχρεωμένοι «*διατηρεῖν αὐτὰ*»[4]) ἀπὸ τῶν κλοπῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ἦσαν ἀσυνήθιστοι εἰς τὴν Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων[5]). Ἐλογίζετο καὶ τὸ φυλακιτικὸν κατὰ κεφαλὴν ζῴου[6]) καὶ εἰσεπράττετο ὡς καὶ τὸ ἐννόμιον, δι' ἐκχωρήσεως δηλαδὴ εἰς μισθωτάς. Φαίνεται μάλιστα, ὅτι τὸ φυλακιτικὸν τῶν ζῴων ἐξετίθετο συνήθως εἰς δημοπρασίαν μετὰ τοῦ ἐννομίου, ἐξεχωρεῖτο εἰς τὸν αὐτὸν μισθωτὴν[7]) καὶ κατεβάλλετο ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων συγχρόνως μὲ τὸ ἐννόμιον[8]). Ἐπεβάλλετο δὲ κατάσχεσις τῶν κτηνῶν εἰς περίπτωσιν δυστροπίας τῶν ὑποχρέων εἰς τὴν πληρωμὴν αὐτοῦ,[9]) ὡς καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ἐννομίου.

Δὲν γνωρίζομεν, πῶς πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλος τις φόρος ἐπὶ πάντων τῶν κτηνῶν, ὅστις ἀπαντᾷ μέχρι τοῦδε ἅπαξ εἰς τὸν Ὀξυρυγχίτην νομὸν ὑπὸ τὸν ὅρον «*τέταρτον εἰκοστὴ τετραπόδων*»[10]).

---

[1]) Ἴσως ἡ ἐν P. S. I. 510, 9 ἀπαντῶσα ἔκφρασις «*εἰς τὰ χλωρὰ τὰ ἐκτιθέμενα ἐν ὑμῖν* κλπ.» ἀναφέρεται εἰς τὴν διὰ δημοπρασίας ἐνοικίασιν τοῦ φόρου τῶν χλωρῶν.

[2]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 98 ὑποσ. 2.

[3]) Διὰ τὸ φυλακιτικὸν τέλος γενικῶς βλ. *Wilcken*, Ostr., 402. *Lesquier*, Instit. mil. d. Lag., 216-217. *Wallace*, Taxation Index Grec, ἐν λ. καὶ *Préaux*, Écon. royale d. Lag. Index Grec, ἐν λ. Διὰ τὸ φυλακιτικὸν προβάτων καὶ αἰγῶν βλ. P. Petr. III. 109(a) I, 16-17. III, 8, 12. (b) 10-12. P.C.Z. 59404, 3. P. Tebt. III, General Index, ἐν λ. *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 227.

[4]) P. C. Z. 59136, 3. Πβλ. P. S. I. 346, 10/11 (255 π. Χρ.). P. Tebt. 179 (τέλος τοῦ 2ου αἰ. π. Χρ.).

[5]) Πβλ. P. Hib. 36. 37. P. Tebt. 793, I (1 recto 1), 28. P.C.Z. 59312, 19, 30, 35. 59379. 59770, 4-5. P. Mich. Z. 87, 7/8. P. Tebt. 53 (110 π. Χρ.). B. G. U. 1012. P. Hib. 167 (245 π. Χρ.) P. S. I. 377, 17.

[6]) Βλ. P. C. Z. 59404, 3: φυλακιτικὸν 110 προβάτων. P. S. I. 509: 1 1/2 ὀβ. κατὰ κεφαλὴν βοὸς καὶ 3 1/2 ὀβ. κατὰ κεφαλὴν ὑποζυγίου.

[7]) P. S. I. 509 (256/55 π. Χρ.) (εἷς τῶν «*ἐξειληφότων*» τὸ ἐννόμιον τοῦ Ἀρσινοΐτου νομοῦ εἰσπράττει τὸ φυλακιτικὸν βοῶν καὶ ὑποζυγίων).

[8]) P. Petr. III, 109 (b), 10-11: «*ἐννόμιον προ(βάτων) σὺν φυ(λακιτικῷ)· καὶ αἰγῶν ὡσαύτως*».

[9]) Βλ. P. C. Z. 59404, 4. Πβ. P. S. I. 368, 20-25.

[10]) P. Hib. 95 (256/55 π. Χρ.). Ἴσως πρόκειται περὶ φορολογίας διὰ λόγους θρησκευ-

Εὐνόητον, ὅτι ἡ πληρωμὴ ὅλων τῶν φόρων τούτων δὲν ἦτο εὔκολος διὰ τοὺς κτηνοτρόφους, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἀνωτέρω μακρᾶς πως παρεκβάσεως, ἣν ἠναγκάσθημεν νὰ κάμωμεν σχετικῶς[1]). Ἐν τούτοις τὸ δυσκολώτερον πρόβλημα διὰ τὴν ποιμνιοτροφίαν τῆς Αἰγύπτου παρέμενεν ἡ ἐξεύρεσις τῆς νομῆς. Προσθέτομεν μερικὰς εἰσέτι μαρτυρίας τῶν παπύρων χαρακτηριστικὰς τοῦ πράγματος.

Αἱ προστριβαὶ μεταξὺ γεωργῶν καὶ ποιμένων διὰ τὸ ζήτημα τῆς νομῆς ἐμφανίζονται συχνάκις καὶ αἱ χειροδικίαι μεταξὺ αὐτῶν[2]) ἢ αἱ ἐπεμβάσεις τρίτων διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς νομῆς[3]) δὲν λείπουν. Τὸ Κράτος ἠναγκάζετο νὰ ἐπεμβαίνῃ ἑκάστοτε δι' ὁδηγιῶν καὶ διαταγμάτων διὰ νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα μεταξὺ γεωργῶν καὶ ποιμένων, μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ προστατεύσῃ μὲν κυρίως τὴν γεωργίαν, ἀλλὰ καὶ νὰ προλάβῃ τὰς καταχρήσεις εἰς βάρος τῆς κτηνοτροφίας[4]). Ἐξ ἄλλου, οἱ κτηνοτρόφοι ἠναγκάζοντο πολλάκις νὰ ἀναζητοῦν τὰς νομὰς μακρὰν τῶν στάβλων[5]) ἢ νὰ διαιροῦν τὸ ποίμνιον διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς νομῆς εἰς μικροτέρας ἀγέλας, ἀναλόγως τῆς ἡλικίας ἢ τῆς ἀποδοτικότητος τῶν ζῴων[6]), ὡς τοῦτο γίνεται καὶ σήμερον. Εἶναι ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὸν τῶν δυσκολιῶν ἐξευρέσεως νομῆς τὸ μέσον, εἰς τὸ ὁποῖον καταφεύγει γεωργός τις, διὰ νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸν Ζήνωνα γαίας, τὰς ὁποίας οὗτος εἶχεν ἤδη ἐκμισθώσει εἰς ἄλλον: «*ὅσα ἂν χλωρὰ τὰ κτήνη ἐξανηλώ-*

τικούς, ἀναλόγου πρὸς τὴν «*ἕκτην*» (6%) τῆς φορολογίας τῶν ἀμπελώνων ὑπὲρ τῆς λατρείας Ἀρσινόης τῆς Φιλαδέλφου. Πιθανὸν τὰ «*Ἀρσινόης φορικὰ*» πρόβατα τοῦ P. Oxy. 807 (1 μ. Χρ.) νὰ σχετίζωνται πρὸς αὐτὴν τὴν φορολογίαν. Ἡ *Cl. Préaux* ὑποθέτει, ὅτι πρόκειται περὶ φόρου ἐξαγωγῆς ζῴων ἀπὸ νομοῦ εἰς νομόν (ἔνθ. ἀν. σελ. 351-352). Τὸ ἐπαχθὲς ὅμως τῆς φορολογίας (24 %) ἀποκλείει, νομίζομεν, τοιαύτην ὑπόθεσιν.

[1]) Πβλ. καὶ P. C. Z. 59404, 4. P. S. I. 368, 20-25. OGIS 55, 14.

[2]) P. Ent. 75 (3ος αἰ. π. Χρ.). P. Petr. III, 32 verso (b). B. G. U. 1831 (50 π. Χρ.) 1832 (περὶ τὸ 50 π. Χρ.). P. Ryl. 131 (31 μ. Χρ.). 143 (38 μ. Χρ.). Πβλ. P. S. I. 372. 380.

[3]) Βλ. P. S. I. 361, 1-2. 367, 4-5. (Πβλ. ἀνωτ. σελ. 96 ὑποσ. 6 καὶ 7).

[4]) Βλ. P. Tebt. 703, 205: «*τὴν τήρησιν ποιείσθωσαν, ὅπως μήθ' ὑπὸ τῶν προβάτων, μήθ' ὑπ' ἄλλου μηδενὸς παροινεῖσθαι συμβαίνει τὴν φυτείαν*». Ἀντιθέτως, ὁ P. Petr. III, 26 (3ος αἰ. π. Χρ.) διασαφεῖ: «*ἐὰν ἐμβῇ βοῦς ἢ ὑποζύγιον ἢ πρόβατον ἢ ἄλλο τι [τῶν κτη]νῶν εἰς ἀλλότριον κλῆρον ἢ παράδεισον ἢ κῆπον ἢ ἀμπελῶνα ἢ κατανέμῃ τι ἢ καταβλάψῃ, ἀποτεισάτω ὁ κύριος τῷ βλαφθέντι τὸ βλάβος, ὃ ἂν καταβλάψῃ ἐκ κρίσεως· πρὸ κρίσεως δὲ μηθεὶς ἐνεχυραζέτω, μηδὲ ἀποβιαζέσθω μηδὲν παρευρέσει μη[δεμιᾷ]*». Πβλ. *Grenfell*, ἐν Rev. Laws σελ. 95 καὶ P. Athen. 4 εἰσαγ.

[5]) Βλ. P. Mich. Z. 87, 2.

[6]) Τὰ 566 πρόβατα π. χ. τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸν P. Lond. III, 1171 (σελ. 177. 8 π. Χρ.) ποιμνίου ἔχουν χωρισθῆ εἰς πέντε ἰδιαιτέρας ἀγέλας, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνομεν «*ἀγέλην ὑπάρνων*» (στίχ. 5) καὶ «*ἀρσενικὰ πρόβατα*» (στίχ. 40). Εἰς τὸν P. S. I. 368, 13 πράκτωρ τοῦ Ζήνωνος ἀγοράζει ἰδιαιτέρως «*χόρτου ἡμιαρούριον τοῖς ἐρίφοις*».

ση», γράφει, «*ἀνυπόλογόν σοι οἴσω, ὥστε τὰ κτήνη σου ἔχειν χορτάσματα δωρεάν*»[1]). Εἶναι δὲ εὐνόητον, ὅτι αἱ δυσκολίαι τῆς νομῆς ηὔξανον κατὰ τοὺς μῆνας τῆς πλημμύρας τοῦ Νείλου, καθ' οὓς οἱ κτηνοτρόφοι τῶν κατακλυζομένων περιοχῶν ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ συντηροῦν τὰ ζῷα δι' ἀχύρου ἢ ξηροῦ χόρτου, τὰ ὁποῖα συνέλεγον ἐν καιρῷ καὶ ἐτήρουν εἰς ἀποθήκας[2]). Καίτοι δὲ ἡ εὔφορος γῆ τῆς Αἰγύπτου εἶχε μεγάλην ἀπόδοσιν καὶ εἰς χόρτον[3]), ἡ ξηρὰ νομὴ ἦτο πάντοτε ἀνεπαρκής, ἰδιαιτέρως μάλιστα διὰ τοὺς μικροκτηνοτρόφους ἢ ἁπλοῦς ποιμένας[4]), ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας δοκιμάζει διὰ τὴν εἰς χόρτον ἐπάρκειαν ὁ Ζήνων, ὅστις διέθετε καὶ ὑποζύγια καὶ πλοῖα ἀκόμη «*χορτηγὰ*»[5]) διὰ τὴν ἔγκαιρον μεταφορὰν χόρτου καὶ ἐξ ἄλλων περιφερειῶν.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

---

[1]) P. S. I. 400, 13. Ἀφοῦ δὲ ὁ Ζήνων, ὅστις διέθετε 30.000 περίπου στρέμματα γῆς, δοκιμάζει δυσκολίας διὰ τὴν ἐξεύρεσιν τῆς ἀναγκαιούσης εἰς τὰ κτήνη αὐτοῦ νομῆς (πβλ. P. S. I. 280. 351. 356. 372. 380. 405. P. C. Z. 59136. 59770, 11, 13. P. Mich. Z. 21. 87. P. Lond. Inv. 2095 (κατὰ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 110/111), φανερὸν εἶναι ὅτι δὲν εὐσταθεῖ ἡ ἄποψις τοῦ *Schnebel* (Landwirtschaft, 349) περὶ ἀναπτύξεως τῶν κτηνοτροφικῶν νομῶν εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον («grosse Ausdehnung der Weidenwirtschaft in Aegypten»). Ἡ Αἴγυπτος ἔμεινε καὶ τότε κατ' ἐξοχὴν γεωργικὴ χώρα, ὡς παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ *Partsch* (Dem. Urk. σελ. 12: «kein Wiesen-sondern ein Ackerland war»).

[2]) P. C. Z. 59136, 4. 59718, 39-44 καὶ εἰσαγ. P. Tebt. 715. Πβλ. *Διοδ.* I, 36, 9. Ἡ ποσότης ξηροῦ χόρτου ἡ ἀναγκαιοῦσα ἡμερησίως εἰς ἕκαστον χονδρικὸν κτῆνος ἀνήρχετο εἰς 4-6 «*δέσμας διμναίους*» δηλ. 4-5 κιλά (P. C. Z. 59721, 1, 4, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν P. C. Z. 59723, 4). Δέον νὰ μὴ λησμονῇ τις τὴν μεγάλην διαφορὰν τοῦ βάρους μεταξὺ χλωροῦ καὶ ξηροῦ χόρτου, διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τὸν ὄγκον τῆς νομῆς τῆς ἀπαιτουμένης μόνον διὰ τὰ βασιλικὰ κτήνη. (Πβλ. P. S. I. 354. 356, 8. P. Tebt. 703, 185-191).

[3]) Βλ. *Διοδ.* I, 36, 6. Μία ἄρουρα χόρτου ἀποδίδει 1500 δέσμας διμναίους ὡς ἐνοίκιον μόνον (P. S. I. 400, 12). Τὸ Κράτος λαμβάνει ὡς φόρον δι' ἑκάστην ἄρουραν ἐσπαρμένην διὰ χόρτου 1200 δέσμας διμναίους (P. C. Z. 59723, 4, 17).

[4]) Χαρακτηριστικὸν τοῦ πράγματος παράδειγμα παρέχει ὁ P. C. Z. 59368 (240 π. Χρ.). Ἐξ 150.000 «*δεσμῶν χόρτου*», τὰς ὁποίας κατεῖχον εἰς Βούσιριν τοῦ Ἡρακλεοπολίτου νομοῦ δύο κληροῦχοι (πρβλ. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 183) αἱ 120.000 διηρπάγησαν ὑπὸ τῶν χωρικῶν, ἐπειδὴ ἀπουσίασε φυλακισθεὶς «*ὁ χορτοφύλαξ.*»

[5]) P. S. Z. 59191, 7. 59292, 480. Μεγάλαι ποσότητες ξηροῦ χόρτου μετεφέροντο ἐκ τῆς ἐνδοχώρας εἰς Ἀλεξάνδρειαν πρὸς ἐμπορίαν (βλ. P. C. Z. 59368, 28/29).

3. Ἀνάπτυξις τῆς προβατοτροφίας ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἑλλήνων. Λόγοι προκαλέσαντες ταύτην. Νέα εἴδη προβάτου εἰσαχθέντα ὑπ' αὐτῶν. Ἡ προβατοτροφία ὡς οἰκονομικὴ ἐπιχείρησις.

Παρ' ὅλας τὰς δυσκολίας αὐτάς, ἀποτέλεσμα, ὡς εἴπομεν, τῶν ἰδιαιτέρων ἐδαφικῶν συνθηκῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς ἐντατικῆς καλλιεργείας τοῦ ἐδάφους, ἥτις ὑπῆρξε τὸ σύνθημα τῶν Πτολεμαίων, ἡ ἄφιξις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Αἴγυπτον συμπίπτει μὲ σημαντικὴν ἀνάπτυξιν τῆς κτηνοτροφίας γενικῶς, ἀλλὰ καὶ τῆς προβατοτροφίας ἰδιαιτέρως. Ἰδοὺ μερικοὶ λόγοι, οἵτινες συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προβατοτροφίας.

α) Οἱ Ἕλληνες ἄποικοι τῆς Αἰγύπτου προήρχοντο ἐκ περιφερειῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ποιμνιοτροφία ἦτο τῶν συνήθων ἀσχολιῶν τῶν κατοίκων καὶ ἀπετέλει τὸ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τοῦ πτωχοῦ εἰσοδήματος αὐτῶν. Ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους καὶ αἱ κλιματικαὶ συνθῆκαι τῆς Ἑλλάδος εὐνοοῦν, ἀντιθέτως πρὸς τὰς τῆς Αἰγύπτου, τὴν ποιμνιοτροφίαν τῶν μικρῶν κατοικιδίων ζώων[1]. Ἡ βουκολικὴ ποίησις, ἀπὸ τῆς ψυχολογικῆς ἀπόψεως, ἀποτελεῖ ἀψευδῆ μάρτυρα τῶν προσφιλῶν ἀναμνήσεων τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς κοσμοπολιτικῆς Ἀλεξανδρείας.

β) Διὰ τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα—ὅπως καὶ διὰ τὸν σημερινὸν ἄλλως τε—ὁ τυρὸς τοῦ προβάτου ἦτο μία τῶν προσφιλεστέρων τροφῶν[2] τοῦ λιτοῦ διαιτολογίου του, τὸ δὲ κρέας αὐτῶν, ἰδίως τὸ τῶν νεαρῶν, ἀπετέλει γαστρονομικὴν δι' αὐτὸν ἀπόλαυσιν. Οἱ πάπυροι μαρτυροῦν, ὅτι καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον τὰ πράγματα δὲν μετεβλήθησαν ὡς πρὸς τοῦτο[3].

---

[1]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 91 ὑποσ. 3.

[2]) Βλ. *Διοδ.* I, 87, 2: «Τῷ δὲ γάλακτι καὶ τῷ τυρῷ τροφὰς παρέχεσθαι προσηνεῖς ἅμα καὶ δαψιλεῖς» (τὰ πρόβατα).

[3]) Ἡ τυροκομία ἀποτελεῖ σοβαρὸν μέλημα τῶν κτηνοτρόφων τῆς Αἰγύπτου καὶ «*οἱ τυροί*» ἐζητοῦντο ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνας. Βλ. P. C. Z. 59328, 35-60. Πβλ. *P. Wisconsin* 2. P. S. I. 606. 618. 858, 21-26. P. Hib. 54 (= Chrest. I, 477), 24. P. Lond. Inv. Nº 2095 (κατὰ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 115). Πβλ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 220. Ὁ τυρὸς τῆς Ἑλλάδος ἐξ ἄλλου (ἰδιαιτέρως ὁ ἐκλεκτὸς τῆς Χίου καὶ Κύθνου) ἦτο μεταξὺ τῶν προϊόντων, τῶν ὁποίων ἐγίνετο μεγάλη εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Αἴγυπτον διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν Ἑλλήνων βεβαίως. Βλ. P. C. Z. 59012, 36, 37. 59013, 28. 59014 (b) [16]. 59063, 2. 59110, 25, 35. P. S. I. 862, 5, 14. 594 col. II, 1. Πβλ. *Rostovtzeff*, ἔνθ. ἀν. 115. Τὸ «*ἀρνάκι*» καὶ τὸ «*κατσικάκι*» τοῦ γάλακτος δὲν ἀποτελεῖ γαστρονομικὴν πολυτέλειαν μόνον διὰ τοὺς νέους Ἕλληνας. Καὶ εἰς τοὺς παπύρους οἱ «*γαλαθηνοὶ ἔριφοι*» (P. C. Z. 59429, 17) εἶναι περιζήτητον ἔδεσμα καὶ κατατάσσονται εἰς τὴν αὐτὴν μοῖραν πρὸς τὰ «*περιστεροειδῆ, ὄρτυγας*» κλπ. εἰς τὴν τράπεζαν τῶν εὐπόρων (P. C. Z.

γ) Οἱ Ἕλληνες ἄποικοι οἱ ἐγκατιασταθέντες εἰς τὴν ἐνδοχώραν τῆς Αἰγύπτου ἐκαλλιέργουν κλήρους γῆς, τῶν ὁποίων (κατὰ τοὺς πρώτους Πτολεμαϊκοὺς χρόνους τοὐλάχιστον[1])) δὲν ἦσαν πραγματικοὶ κύριοι, οὐδὲ ἠδύναντο νὰ ἔχουν πρωτοβουλίαν ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς καλλιεργείας αὐτῶν ἢ τὸν τρόπον τῆς διαθέσεως τῶν προϊόντων. Ἀντιθέτως τὰ ζῷα ἀπετέλουν πραγματικῶς ἰδίαν αὐτῶν περιουσίαν, τὴν ὁποίαν ἠδύναντο νὰ ἐκμεταλλεύωντσι καὶ διαθέτουν κατὰ βούλησιν[2]). Καί, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως, ἡ ποιμνιοτροφία ἀπετέλει λίαν ἐπικερδῆ ἐπιχείρησιν.

δ) Οἱ Ἕλληνες εἶχον μεγαλυτέραν ἀπὸ τοὺς Αὐγυπτίους ἀνάγκην προβάτων καὶ αἰγῶν διὰ τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς θυσίας[3]).

ε) Ὁ κυριώτερος ὅμως λόγος εἶναι, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον μεγαλυτέραν ἀνάγκην τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων, διότι ἦσαν συνηθισμένοι νὰ φέρουν μάλλινα ἐνδύματα καθ' ὅλον τὸ ἔτος, ἰδιαιτέρως δὲ κατὰ τὴν ψυχρὰν ἐποχὴν αὐτοῦ. Τὴν συνήθειαν δὲ ταύτην διετήρησαν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Οἱ πάπυροι περιέχουν πολλὰς περὶ τούτου μαρτυρίας. Νομίζει τις, π. χ., ὅτι προέρχονται ἀπὸ χωρικὸν τῆς Πίνδου καὶ ὄχι τῆς Αἰγύπτου, τὰ παράπονα Θεσσαλοῦ ἀποίκου ἐναντίον Αἰγυπτίου μισθωτοῦ τῶν γαιῶν του, ὅστις κατακρατεῖ ἐκ τοῦ συμπεφωνημένου μισθώματος μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ 10 μνᾶς ἐρίων Παρακαλεῖ νὰ ἐνεργηθοῦν τὰ δέοντα, ὥστε νὰ ἀποδοθοῦν τὰ ἔρια, «*ἵνα μὴ τῷ ρίγει ἀπόλωμαι*»[4]). Πολλὰ τῶν ἀνδρικῶν καὶ γυναι-

---

59354, 4), ἀλλὰ προτιμῶνται καὶ εἰς τὴν κοινὴν κατανάλωσιν (P. Mich. Z. 66, 23. P. Wisconsin, 2 (= S. B. 7686), 26-33, ἰδίως κατὰ τὰς ἑορτάς (P. Hib. 54 = Chrest. I, 477, 18. P. C. Z. 59328, 27). Ἐκ 536 προβάτων τοῦ Ζήνωνος «*ἀνήλωται*» ἐντὸς ἑνὸς ἔτους 65 (P. S. I. 377) καὶ ἐξ 160 ἐρίφων οἱ 72 (P. C. Z. 59429). Διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα βλ. *Stengel*, Opferbräuche der Griechen, 1-2.

[1]) Περὶ τῆς κληρουχικῆς γῆς βλ. P. Tebt. I appendix. I σελ. 545-558. *Wilcken*, Grundz. I, 280-284 καὶ ἀνωτ. σελ. 97 ὑποσ. 2.

[2]) Δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ὑπῆρχε κρατικὸν μονοπώλιον τοῦ τυροῦ, ἔστω καὶ κατὰ τοὺς πρώτους Πτολεμαϊκοὺς χρόνους (ὡς ὑποθέτει ὁ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 115, κατὰ P. Petr. III, 58a), ἀλλά, καὶ ἂν ὑπῆρχε, δὲν ἐφηρμόζετο αὐστηρῶς. Πβλ. P. C. Z. 59012, 36, 37. 59013, 28. 59063, 2. 59110, 25, 35. 59328, 35-60. P. S. I. 858, 21, 27. 862, 14. P. Hib. 54, 24. Πβλ. *Rostovtzeff*, ἔνθ. ἀν., 112-113. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 220.

[3]) Βλ. P. Hib. 54, 18. P. C. Z. 59633, 3. Τὰ «*ἱερὰ*» πρόβατα (βλ. ἀνωτ. σελ. 109 ὑποσ. 6) ἐμφανίζονται ἐν Αἰγύπτῳ μετὰ τὴν ἐκεῖ ἄφιξιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀνέρχονται εἰς 206, μόνον εἰς τὴν Φιλαδέλφειαν τοῦ Ἀρσινοΐτου (P. C. Z. 59394, 5). Εἰς τὸν P. C. Z. 59328 ἀναφέρεται, ὅτι ἐδόθησαν 32 μναῖ τυροῦ εἴς τινα τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ζήνωνος «*εἰς τὰ Ἰσιεῖα*» καὶ 23 μναῖ εἰς ἄλλον «*εἰς τὴν πρόθεσιν*» (περὶ τῆς σημασίας βλ. *Wilcken*, U. P. Z. I, 149, 21-25, σχόλ. ἐν σελ. 640). Πβλ. P. Hib. 54, 23-25, Θεοκρ. Εἰδύλλ. XVII, 108-109 καὶ *Rostovtzeff*, JEA VI (1920), 173.

[4]) P. S. I. 399, 10.

κείων ἐνδυμάτων εἶναι μάλλινα[1]), μερικὰ δὲ κατὰ κανόνα[2]). Εἶναι χαρακτηριστικὸν ἐπίσης ὅτι μεταξὺ τῶν πτωχῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐκ πάσης γωνίας τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ἔσπευσαν κατὰ τοὺς πρώτους Πτολεμαϊκοὺς χρόνους νὰ ζητήσουν ἐργασίαν καὶ τύχην εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὸ Eldorado αὐτὸ τῆς Ἀρχαιότητος[3]), δὲν ἔλειψαν «*οἱ τεχνῖται τῆς κατὰ τὴν ἐρέαν πᾶσαν*»[4]). Διὰ τὴν ταπητουργίαν καὶ στρωματουργίαν μόνον, βιομηχανίας αἵτινες ἔλαβον σημαντικὴν ἀνάπτυξιν ἐν Αἰγύπτῳ μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν Ἑλλήνων[5]), ἀπητοῦντο μεγάλαι ποσότητες ἐρίων καλῆς ποιότητος. Ἐξ ἀπογραφῆς τοῦ ἔτους 250 π. Χρ. πληροφορούμεθα, ὅτι εἰς τρία μόνον χωρία τοῦ Ἀρσινοΐτου νομοῦ 784 γυναῖκες ἠσχολοῦντο εἰς τὴν ἐριουργίαν[6]), ἐκτὸς ἐκείνων τὰς ὁποίας ἀπησχόλει ὁ Διοικητὴς Ἀπολλώνιος ἰδιαιτέρως[7]) καὶ ἐκείνων, αἵτινες εἰργάζοντο δι' ἴδιον λογαριασμόν[8]). Ὅτι δὲ ἐξηκολούθησε καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἡ ποιότης καὶ ἡ ποσότης τοῦ ἐρίου νὰ ἀποτελῇ διὰ τοὺς Ἕλληνας ἀποίκους, ὡς τοῦτο συνέβαινεν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιόθεν[9]), τὸ μέτρον τῆς ἀξίας τοῦ προβάτου, ἀπο-

---

[1]) *Ἱμάτιον:* βλ. P. Mich. Z. 58, 22. P. Ent. 4, 4. P. C. Z. 59092, 16, 17. 59411. P. S. I. 341, 10. 364, 5. *Χλαμύς:* P. C. Z. 59110, 27, 36. 59092, 3, 6, 7. 59263, 2. 59395, 89. P. S. I. 341, 9. *Χιτών:* P. C. Z. 59092, 9-12. P. Tebt. 120, 109· κλπ. κλπ. Μεταξὺ 20 διαφόρων ἐνδυμάτων, τὰ ὁποῖα περιεῖχεν ἡ ἱματιοθήκη τοῦ Ζήνωνος, τὰ ἕνδεκα εἶναι «*χειμερινά*», δηλ. μάλλινα (P. C. Z. 59092). Πβλ. *M. Bieber*, Gesch. d. Gr. Tracht, 55.

[2]) Αἱ *συρίαι* π. χ. (=παχεῖαι χλαῖναι, Ἡσύχ. ἐν λ.) βλ. P. Hib. 51, 3, 5. P. Hal. 13, 4. P. Ent. 1, 8, 14. Πβλ. B. G. U. 1564, 6 (138 μ. Χρ.). Πιθανῶς εἰς τὸν P. Col. Z. II, 93, 5 πρόκειται περὶ «*συριῶν*» καὶ ὄχι «*Συρίων*» δούλων ὡς ὑποθέτει ὁ ἐκδότης.

[3]) Βλ. *Ἡρώνδα*, Μῖμοι I, 26: «*τὰ γὰρ πάντα, ὅσ' ἔσσι κου καὶ γίγνετ', ἔστ' ἐν Αἰγύπτῳ*». Πβλ. *Αἰσχύλ.* Ἱκέτ., 558: «*Διὸς πάμβοτον ἄλσος*» (ἐνν. ἡ Αἴγυπτος).

[4]) P. S. I. 341 (256/255 π. Χρ.). Ἰδοὺ τὶ γνωρίζουν νὰ κατασκευάζουν ἐκ τῶν μαλλίνων ἐνδυμάτων: «*ἀνδρικά· χλαμύδας, χιτῶνας, ζώνας, ἱμάτια, ξιφιστῆρας, κιρίας· γυναικεῖα: σχιστούς, τεγίδια, συμμετρίαν, παραπήχη*». Βλ. μετάφρασιν τοῦ παπύρου ὑπὸ *Schubart* ἐν Ein Jahrtausend am Nil. N° 11 καὶ *Préaux*, Écon. royale d. Lag. 107/8. Πβλ. P. S. I. 854, 4.

[5]) Διὰ τὴν στρωματουργίαν βλ. P. S. I. 391, 26, 37. 401, 2. 593. 858. 1, 6, 7, 8, 31. P. C. Z. 59078. 59090. 59093 59241. 59298. 59327. 59593. P. Mich. Z. 13. 17. P. Col. Z. I, 15. 17. P. Eleph. V. S. B. 7524, 5. Πβλ. Ἀθήν. V, 197 b. Διὰ τὴν ταπητουργίαν βλ. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 125. *Ἀθην.* V, 197 b καὶ P. C. Z. 59048, 2. 59088, 2. 59170, 4. 59326, 27. 59326 bis, 28. 59444, 5. 59571, 7. 59630, 3. 59777, 2. P. S. I. 593, 5. 616, 15. 645, 6. 858, 2, 3.

[6]) P. C. Z. 59295.

[7]) P. C. Z. 59142. 59145. 59776. P. S. I. 371, 8. 485. 605, 4. 854. P. Col. Z. I, 5. P. Ryl. Z. 3 (=S. B. 7639), 10.

[8]) P. Mich. Z. 58. P. C. Z. 59263. 59355. P. Hib 121. P. S. I. 341. P. Tebt. 117 (99 π. Χρ.), saepe. 167, 4 (118 π. Χρ.) Πβλ. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 80, καὶ σχόλ.

[9]) Ἀπόδειξις τὰ κοσμητικὰ ἐπίθετα τὰ χρησιμοποιούμενα διὰ τὸ πρόβατον ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου ἤδη: *εἰροκόπος* (Ε, 137. μ, 443), *δασύμαλλος* (ι, 425. *Εὐριπ.* Κύκλ. 360), *λάσιος* (Ω, 125)

δεικνύεται ἐκ τῶν παπύρων. Ὁσάκις πρόκειται ἐν αὐτοῖς περὶ ἀγοραπωλησίας, μισθώσεως, κατασχέσεως ἢ καταγελλίας διὰ κλοπὴν προβάτων (καὶ αἰγῶν), οὐδέποτε παραλείπεται ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς τῆς καταστάσεως, εἰς ἣν εὑρίσκονται τὰ ζῷα ἀπὸ ἀπόψεως ἐρίου[1]). Ἡ ἰδιαιτέρα, ἄλλως τε, μέριμνα τὴν ὁποίαν κατέβαλον οἱ Ἕλληνες διὰ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὸν ἐγκλιματισμὸν ἐν Αἰγύπτῳ ξενικῶν εἰδῶν προβάτου, ὀνομαστῶν διὰ τὴν καλὴν ποιότητα τοῦ ἐρίου[2]), ἀποδεικνύει ὅτι ἡ κυριωτέρα φροντὶς τῆς προβατοτροφίας δι' αὐτοὺς ἦτο τὸ ἔριον. Τὸ παράδειγμα πρὸς τοῦτο φαίνεται, ὅτι ἔδωκαν πρῶτοι οἱ Πτολεμαῖοι, ἰδιαιτέρως δὲ ὁ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸς διὰ τὴν ζωοφιλίαν του Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος[3]). Εἰς τοὺς παπύρους ἀναφέρονται πολλάκις «*βασιλικὰ πρόβατα*»[4]). Εἰς δὲ τὴν περίφημον πομπήν, τὴν ὁποίαν διωργάνωσεν ἐν

καλλίτριχος (ι, 346, 429), *βαθύτριχος* (Ὁμηρ. Ὑμν. Ι, 412), *ψαφαρότριχος* (Ὁμηρ. Ὑμν. XII, 3), *πηγεσίμαλλος* (Γ, 197), *βαθύμαλλος* (*Πινδ.* Πυθιον. IV, 161. *Ἀππιαν.* Μιθριδ., 103), *μακρόμαλλος* (*Στραβ.* IV, 196). Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 99-100. *Orth.*, RE ἄρθρ. *Schaf* σελ. 383. (Καὶ σήμερον τὰ «*μαλλᾶτα*», ἢ τὰ «*μακρομάλλικα*» πρόβατα προτιμῶνται τῶν ἄλλων, ὡς ἡ «*μαλλέ*», ἡ «*μακρομάλλισσα*» ἢ ἡ «*μεταξομάλλισσα*» προβατῖνα διαφέρει τῶν ἄλλων. Πβλ. *Δ. Λουκοπούλου*, Ποιμεν. Ρούμελης, 66. *Κ. Χατζηϊωάννου*, Ποιμεν. Κύπρου, ἐν Λαογρ. XI, 1934/1937, 103.

[1]) Βλ. P. C. Z. 59771. P. Col. Z. I, 58. P. Ent. 3. 91. P. Hib. 32. 36. P. Théad. 8.22.23.

[2]) Ἂς μὴ νομισθῇ ἐξ αὐτοῦ, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐγκατέλειψαν τὸ ἰθαγενὲς εἶδος προβάτου, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους (Ἱστ. Ζ, 606 α, 21-22) ἦτο σωματωδέστερον τῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἑπομένως ἀποδοτικώτερον εἰς κρέας. Εἰς τὴν ἀγέλην Μακεδόνος ἀποίκου μεταξὺ 28 προβάτων ὑπάρχουν 2 «*αἰγύπτια*» (P. Hib. 32 = Chrest. II, 37· 245 π. Χρ.). Ἐκ τῆς ἐπιμειξίας τοῦ ἰθαγενοῦς πρὸς τὰ ξένα εἴδη προῆλθον τὰ «*νόθα πρόβατα*» (P. Hib. 32. P. Ent. 2, 2). Ἀργότερον ἡ μεῖξις ἔγινε μεγαλυτέρα καὶ διὰ τοῦτο ἀπέφευγον νὰ δηλώσουν λεπτομερῶς τὸ εἶδος τῶν προβάτων χαρακτηρίζοντες αὐτὰ διὰ τοῦ γενικοῦ καὶ ἀορίστου ὅρου «*σύμμεικτα*» (P. Théad. 8, 7. P. Strassb. 24, 5). Ἂν τὰ «*Ξοϊτικὰ*» ἢ τὰ «*Λ[ωτ]ωνήσια*» πρόβατα (P. Théad. 8, 7. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 93 ὑποσ. 3) εἶναι Αἰγυπτιακὰ καθαρῶς ἢ νόθα, δὲν γνωρίζομεν. Ἡ μαρτυρία τοῦ Πλινίου (N. H. VIII, 191) περὶ τῆς κακῆς ποιότητος τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων τῆς Αἰγύπτου ἀναφέρεται πιθανώτατα εἰς τὰ πρόβατα τῆς Φαραωνικῆς ἐποχῆς.

[3]) Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Φιλαδέλφου διὰ τὸν ἐγκλιματισμὸν ἐν Αἰγύπτῳ παντὸς εἴδους ζῴων βλ. P.C.Z. 59075. P. Tebt. 703, 63-70 (σχόλ.). Πβλ. *Διοδ.* III, 36, 3. *Ἀθην.* V, 200f-201 c. IX, 375 d. XIV, 654 c. *Deismann*, Licht von Osten, 128 κ. ἑξ. *Rostovtzeff*, ἐν JEA. VI (1920), 174, A Large Estate, 108 κ. ἑξ. Hellenist-World, I, 357-359. *Tarn* ἐν JEA XIV (1928), 247 κ. ἑξ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 208-223. *Γ. Πετροπούλου*, P. Athen. 2, εἰσαγ.

[4]) Ἐκ τῶν 6371 προβάτων ἑνὸς ποιμνίου τὰ 1817 ἀνήκουν εἰς τὸν Βασιλέα (P. C. Z. 59394, 10-14). Εἰς τὸν P. S I. 583 ἀναφέρονται ἄλλα 71 πρόβατα. Εἰς τὸν P. C. Z. 59772, I ἕτερα πεντήκοντα ..... εἰς τὸν P. Tebt. 701 col. V, 190 (235 π. Χρ.) ἀναφέρονται ποσὰ εἰσπραχθέντα ἐξ ἐνοικίου προβάτων ἀνηκόντων εἰς τὸν Βασιλέα. Πβλ. P. Tebt. 72, 232. Ἂν δὲ κρίνῃ τις ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ αἰγῶν καὶ προβάτων τὰ ὁποῖαν ἀνήκουν εἰς τὸν Ἀπολλώνιον,

Ἀλεξανδρείᾳ ὁ Φιλάδελφος ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν πρώτων «*Πτολεμαείων*», παρήλασαν μεταξὺ τῶν ἄλλων ζῴων καὶ πρόβατα ξενικῆς προελεύσεως: 300 *Ἀράβια*, 130 *Αἰθιοπικὰ* καὶ 20 *Εὐβοϊκά*[1]).

Ἐκ τούτων τὰ Ἀραβικὰ πρόβατα ἦσαν γνωστὰ εἰς ὅλον τὸν ἀρχαῖον κόσμον διὰ τὴν καλὴν ποιότητα τοῦ ἐρίου των[2]). Διὰ τοῦτο καὶ ἄλλοι, μιμούμενοι τὸ παράδειγμα τοῦ βασιλέως, εἰσήγαγον Ἀραβικὰ πρόβατα εἰς τὴν Αἴγυπτον. Πρῶτος ὅλων ὁ Διοικητὴς Ἀπολλώνιος, τὸ ὀργανωτικὸν καὶ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα τοῦ ὁποίου συνετέλεσε καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κτηνοτροφίας, ὡς καὶ ὅλων τῶν πηγῶν τοῦ Κρατικοῦ πλούτου, πρὸς μεγάλην ὠφέλειαν τοῦ βασιλικοῦ ταμείου βεβαίως, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἰδίου πολλάκις[3]). Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ζήνωνος μανθάνομεν, ὅτι εἰς τὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ δωρεὰν τοῦ Ἀπολλωνίου, ὡς καὶ εἰς χωρία τοῦ Μεμφίτου νομοῦ[4]), νέμονται ἀγέλαι προβάτων καὶ αἰγῶν, ἀνήκουσαι εἰς τὸν Βασιλέα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Ζήνωνα[5]) καί, κυρίως, εἰς τὸν Ἀπολλώνιον[6]) ἢ καὶ εἰς ἄλλους ἀποίκους τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Διοικητοῦ. Πολλάκις μάλιστα εἶναι ἀδύνατον νὰ διακρίνῃ τις εἰς ποῖον ἀνήκουν πραγματικῶς τὰ εἰς τοὺς παπύρους τοῦ Ζήνωνος ἀναφερόμενα αἰγοπρόβατα ἢ πόσα τούτων ἀνήκουν εἰς τὸν Ἀπολλώνιον καὶ πόσα εἰς τοὺς ἄλλους.

τὸν Ζήνωνα καὶ τοὺς περὶ αὐτούς (Βλ. κατωτ. σελ. 304), πρέπει νὰ ὑποθέσῃ ὅτι, τὰ «*βασιλικὰ*» πρόβατα ἦσαν πολὺ περισσότερα τῶν μαρτυρουμένων μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν παπύρων. Πβλ. καὶ O. Tait. I, ι, 143 (249 π. Χρ.) ἐνθα ἀναφέρονται ἔρια «*βασιλικὰ*» (ἐκ βασιλικῶν προβάτων πιθανῶς).

[1]) *Καλλίξενος* παρ' *Ἀθην.* V, 201 b.

[2]) Πβλ. *Ἡροδ.* III, 113. *Ἰεζεκιήλ*, XXVII, 21. *Διοδ.* II, 54, 5. *Στράβ.* XVI, 783. *Plin.* N. H. VIII, 190. *Orth*, RE ἄρθρ. *Schaf* σελ. 377.

[3]) Ὁ Ἀπολλώνιος ἦτο μέγας ἐπιχειρηματίας καὶ ὁ πλουσιώτερος ἀσφαλῶς ἄνθρωπος τῆς Αἰγύπτου μετὰ τὸν Βασιλέα, ζῶν μετὰ βασιλικῆς ἀληθῶς πολυτελείας. Βλ. ἀνωτ. σελ. 100, ὑποσ. 1 καὶ *Wilcken*, Hellenist. Wirtschaft, 107. *Edgar* BSAA. XIX (1923), 114 κ. ἑξ. καὶ πάλιν *Wilcken*, Archiv VII (1923), 294.

[4]) P. S. I. 346. 368. 377. 381. P. Lond. Inv. nº 2084 (κατὰ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 113).

[5]) Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι καὶ ὁ Ζήνων ἦτο ἐπιχειρηματίας ἀντάξιος τοῦ κυρίου του· ὄχι μόνον διηύθυνε κατὰ τρόπον ὑποδειγματικὸν καὶ συμφέροντα διὰ τὸν Ἀπολλώνιον τὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ δωρεάν, ἀλλὰ καὶ ἐξεμεταλλεύετο τὴν θέσιν του πρὸς ἴδιον πλουτισμόν. Ἐξηκολούθησε δὲ νὰ εἶναι καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλαδέλφου καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου σπουδαῖος ἐπιχειρηματίας τῆς Φιλαδελφείας (Βλ. τὰς ἐν σελ. 110 ὑποσ. 2 παραπομπάς).

[6]) Εἶναι τὸ συμπέρασμα τοῦ *Edgar* (εἰσαγ. εἰς τοὺς P. Mich. Z. σελ. 36). Πβλ. καὶ P.S.I. 377. 381. 509. 626. 863 (i). P. C. Z. 59142. 59195. 59215. 59328. 59340. 59394. 59406. S. B. 7983. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀπολλώνιος, παρ' ὅλας τὰς μεγάλας καὶ πολλαπλᾶς ἀσχολίας του, εὕρισκε τὸν καιρὸν νὰ δεικνύῃ προσωπικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ζῷα του (βλ. P. C. Z 59068. 59195. S. B.

Ὁπωσδήποτε εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ἦτο κάτοχος πολλῶν καὶ μεγάλων ποιμνίων. Εἰς τὰ ποίμνια αὐτὰ μνημονεύονται πολλάκις «Ἀράβια» πρόβατα[1]). Ἡ περιφέρεια τοῦ Ἀρσινοΐτου ἄλλως τε, ἔνθα εὑρίσκετο ἡ δωρεὰ τῆς Φιλαδελφείας, γειτονεύει πρὸς τὴν ἀραβικὴν ἔρημον καὶ δὲν εἶναι παράδοξον ἑπομένως, ὅτι πολλοὶ Ἄραβες ποιμένες νομάδες ἤρχοντο ἐκεῖ εἰς ἀναζήτησιν νομῶν[2]). Μερικοὶ τῶν Ἀράβων τούτων, κατ' ἐπάγγελμα ποιμένες, εἰσήρχοντο ὡς μισθωτοὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν Ἑλλήνων κτηνοτρόφων ἢ ἐλάμβανον ἐπὶ μισθῷ τὰ πρόβατα καὶ τὰς αἶγας αὐτῶν[3]). Πιθανὸν δὲ τοῦ αὐτοῦ εἴδους προβάτων ποιμένες θὰ ἦσαν καί τινες Ἰουδαῖοι ἀπαντῶντες εἰς τὸν Ἀρσινοΐτην[4]). Ὁπωσδήποτε ὅλοι αὐτοί, ἰδιοκτῆται ἢ μισθωτοὶ ποιμένες, ἐπώλουν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὁλόκληρον τὴν εἰς ἔρια παραγωγήν[5]), ἐπειδὴ δὲν διέθετον τὰ τεχνικὰ μέσα τῆς βιομηχανίας αὐτῶν. Ὁ Ζήνων ἠγόραζε διὰ τῶν πρακτόρων του τὰ ἐκλεκτὰ «Ἀράβια» ἔρια[6]).

7983). Πολυάριθμον προσωπικόν, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ Ζήνωνος, ἀσχολεῖται μὲ τὰς αἶγας καὶ τὰ πρόβατα τοῦ Διοικητοῦ. Ἰδοὺ μερικὰ γνωστὰ ὀνόματα: *Ἀμενεῦς* (P. C. Z. 59262, 160), *Ἀμορταῖος* (P. S. I. 361, 2. 368, 15. P. C. Z. 59429, 2. 59771, 19. 59787, 32), *Ἀπολλόδωρος* (P. C. Z. 59298, 4. 59328, 143), *Ἀπολλώνιος* (P. C. Z. 59394, 2), *Ἀρτεμίδωρος* (P. S. I. 654, 1. P. C. Z. 59068, 3. 59136, 1. S. B. 7983, 1), *Ἀσκληπιάδης* (P. C. Z. 59394, 28. 59404, 1. 59405, 1. 59406, 1), *Ἑρμίας* (P. C. Z. 59328, 1, 150, 164. 59429, 1), *Ἕρμων* (P. C. Z. 59430, 2, 9. P. Mich. Z. 86, 1), *Εὔδημος* (P. C. Z. 59428 verso, 2. 59432, 1. 59433, 1), *Ἡρόδοτος* (P. S. I. 368, 51. 429, 1. P. C. Z. 59432, 4), *Ἰάσων* (P. S. I. 368, 4. 429, 13. P. Mich. Z. 67, 23. 86, 2), *Κάλλιππος* (P. S. I. 361, 2. P. C. Z. 59394 col. II, 3. P. Mich. Z. 87, 1), Μάρων (P. C. Z. 59195, 2). *Μῦς* (P. C. Z. 59136, 1. 59432, 7), *Νίκων* (P. C. Z. 59068, 1), *Νουραῖος* (P. C. Z. 59136, 1). *Πτολεμαῖος* (P. C. Z. 59411, 4) καὶ ἄλλοι μισθωτοὶ ποιμένες ἢ μισθωταὶ προβάτων τοῦ Ἀπολλωνίου, ὧν ὁ ρόλος δὲν εἶναι σαφής. Πβλ., π. χ., P. C. Z. 59328 συχνάκις καὶ 5939 col. II, 33 κλπ.

[1]) P. S. I. 377, 14. P. C. Z. 59435, 5 πβ. P. Hib. 36, 6, 11. P. S. I. 429, 17. 654, 3.

[2]) P. S. I. 361, 2 (;). 367, 4. 388, 56. P. C. Z. 59340, 17. 59287, 1.

[3]) *Ἥρως Ἄραψ* (P. S. I. 358, 56). *Ἀπολλώνιος Δημητρίου Ἄραψ* (P. C. Z. 59340, 17) *Ἐριεὺς* καὶ *Πόρτις* (P. C. Z. 59433, 23, 27. 59394 col. II, 18). *Ξενοκλῆς* (P. Mich. Z. 67, 18). Τρεῖς ἄλλοι ἀνώνυμοι Ἄραβες ποιμένες (P. Mich. Z. 67, 19). Ἴσως καὶ ὁ *Νουραῖος* καὶ ὁ *Ἀμορταῖος* καὶ ὁ *Κάλλιππος* (βλ. ἀνωτ. σελ. 124 ὑποσ. 6) καὶ ὁ *Νατινᾶς* (P. C. Z. 59406, 4). Πβλ. καὶ P. C. I. 367, 2. P. C. Z. 59430, 5. Ὁ *Rostovtzeff* (A Large Estate, 114) ἐκλαμβάνει ὡς Ἄραβας μερικοὺς ποιμένας Κᾶρας τὴν καταγωγήν. Πβλ. P. Mich. Z. 66.

[4]) Βλ. P. C. Z. 59251, 2, 7 (πβλ. P. C. Z. 59262, 61. 59787, 25 (;)) P. Ent. 2, 2.

[5]) Βλ. P. C. Z. 59287. 59433, 26. P. Ent. 2.

[6]) Βλ. P. C. Z. 59287, 1 (Ὁ Ζήνων ἐπιστρέφει ἀγορασθέντα «*ἀράβια*» ἔρια «*ὡς τελέως τραχέα καὶ ρυπαρά*»). Εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῇ πολλάκις, ποῖα ἐκ τῶν «*ἀραβίων*» ἐρίων προήρχοντο ἐξ ἀγορᾶς καὶ ποῖα ἐξ ἰδίας παραγωγῆς. Βλ. P. S. I. 429, 17. 654. P. C. Z. 59430, 5. 56433, 26. Πβλ. P. C. Z. 59145.

Τὰ Εὐβοϊκὰ καὶ Αἰθιοπικὰ πρόβατα δὲν ἀναφέρονται εἰς τοὺς παπύρους μέχρι τοῦδε. Διὰ τὰ πρῶτα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐπίσης καλοῦ εἴδους[1]), τὸ παράδειγμα τοῦ Βασιλέως δὲν εὗρε μιμητάς. Ἴσως ἕνεκα τοῦ ἀδυνάτου τοῦ ἐγκλιματισμοῦ αὐτῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἢ ἕνεκα τῆς κατωτέρας, ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλα εἴδη, ποιότητος τοῦ ἐρίου των ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον. Διὰ τὰ Αἰθιοπικὰ ὅμως εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ἡ μικρὰ ἀποδοτικότης αὐτῶν εἰς ἔριον καὶ ἡ κακὴ ποιότης αὐτοῦ[2]) συνετέλεσαν, ὥστε νὰ μὴ ἐπιδιωχθῇ παρ' οὐδενὸς ἡ μεταβολὴ τοῦ καθαρῶς θεαματικοῦ ρόλου, εἰς τὸν ὁποῖον μνημονεύονται.

Ἀντιθέτως, εἰς τοὺς παπύρους συναντῶμεν συχνάκις ἄλλο εἶδος προβάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἀναφέρονται μὲν εἰς τὴν πομπὴν τῶν Πτολεμαείων, ἀποτελοῦν ὅμως τὴν μεγαλυτέραν ἀπόδειξιν τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων διὰ τὸ ἔριον τῶν προβάτων: τὰ «*Μιλήσια*» πρόβατα, ὀνομαστὰ εἰς ὅλον τὸν ἀρχαῖον κόσμον διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν ποιότητητα τοῦ ἐρίου των[3]). Ἕνεκα τῶν ἰδιαιτέρων φροντίδων τὰς ὁποίας ἀπῄτει, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἡ συντήρησις αὐτῶν, τὰ Μιλήσια πρόβατα ἀπετέλουν εἶδος πολυτελείας[4]), οὔτινος μόνον ὀλίγοι ἠδύναντο νὰ ὑποστοῦν τὸ βάρος. Ἀσφαλῶς ὁ προοδευτικὸς Φιλάδελφος δὲν θὰ ὑστέρησε καὶ ὡς πρὸς τοῦτο, ἂν καὶ δὲν ἀναφέρονται μέχρι τοῦδε Μιλήσια πρόβατα μεταξὺ τῶν «βασιλικῶν». Τοὐναντίον εἶναι γνωστὸν τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον ἐπέδειξε προσωπικῶς ὁ Διοικητὴς Ἀπολλώνιος περὶ τοῦ ἐγκλιματισμοῦ Μιλησίων προβάτων εἰς τὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ δωρεάν του, ἧς τὸ ἔδαφος παρεῖχε κατὰ τὴν εὔστοχον παρατήρησιν τοῦ *Rostovtzeff*[5]) νομὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν τῆς πλουσίας πεδιάδος τοῦ Μαιάνδρου. Ἡ ἐν P. C. Z. 59195 (255 π. Χρ.) περιεχομένη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀπολλωνίου, ἣν παραθέτομεν, μαρτυρεῖ ἐπαρκῶς περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου[6]).

---

[1]) Βλ. *Ἀθην.* I, 27 f. Πβλ. *Ἡροδ.* VIII, 19.

[2]) Βλ. *Στραβ.* XVII, 822. Πβλ. *Orth*, ἐν RE, ἄρθ. *Schaf* σελ. 378.

[3]) Βλ. *Ἰεζεκιήλ*, XXVII, 18. *Κτησίου*, ἀποσπ. (ἔκδ. *Müller*), 35. *Ἀριστοφ.* Λυσιστρ., 729. *Βάτρ.*, 541. *Στράβ.* XII, 578. *Ἀθην.* V, 196, XII, 533 b. 540 d. XV, 691 c. *Θεοκρ.* XV, 126. *Εὐσταθ.* Εἰς Διον. Περιήγ. V, 823. *Πλουτ.* Ἀλκιβ., 23. *Αἰλιαν.* Περὶ Ζῴων XII, 4. XVII, 34. *Κλήμ.* *Ἀλεξαν.* Παιδαγ. II, 30. *Τζέτζη*, Χιλιάδες X, 348-350, 378. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. IX, 125. *Cicer.* Verres I, 34. *Virgil.* Georg. III, 306. IV, 334. *Martial.* VIII, 27. *Tertul.* De pallio, 3. *Colum.* VII, 2. *Plin.* N. VIII, 291. XXIX, 33. Πβλ. *Orth*, RE ἄρθρ. *Lana* σελ. 607.

[4]) Βλ. τὴν ἐπ' αὐτοῦ συζήτησιν μεταξὺ *Wilcken* (Hellenist. Wirtschaft, 107. Archiv. VII, 1923, 294) καὶ *Edgar* (BSAA XIX, 1923, 114 κ.ἑξ.).

[5]) A Large Estate, 114.

[6]) Βλ. καὶ P. C. Z. 59430, 10. Ἐξ ἄλλης ἐπιστολῆς τοῦ Ἀπολλωνίου (P. C. Z. 59142, τοῦ 256 π. Χρ.) πληροφορούμεθα, ὅτι τὰ ἔρια τῶν Μιλησίων προβάτων αὐτοῦ προωρίζοντο διὰ τὸ ἐν Μέμφιδι ἐργοστάσιον ταπήτων καὶ μαλλίνων ὑφασμάτων, τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν εἰς τὸν ἴδιον.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

1 *Ἀπολλ]ώνιος Ζήνωνι Πανακέστ[ορι χαίρειν]*
ἀπεστάλ]καμεν Μάρωνα ἐπισ[τατήσοντα]
τῶν] Μιλησίων προβάτων· τά τ[ε πρόβατα]
οὖν αὐ]τὰ παράδοτε τούτῳ καὶ τ[ὸν προβατῶνα]
5 *καὶ εἰ] ἄλλη κατασκευὴ ὑπάρχ[ει· πρὸς τοὺς]*
δὲ ποιμ]ένας συστήσατε ὅπως ὑπ[ηρετῶσιν]
δότε] δὲ καὶ τῶν παιδαρίων τὰ ε[
τοῖς ποιμ]έσι τέσσαρα ὅπως μανθάνωσ[ι.

Ἐκ τοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς (αἱ συμπληρώσεις εἶναι τοῦ Edgar) ἐξάγεται σαφῶς, ὅτι ἦτο ἀναγκαία εἰδίκευσίς τις διὰ τὴν περιποίησιν τῶν Μιλησίων προβάτων. Τοῦτο ἴσως νὰ ἔχῃ μὲν σχέσιν καὶ πρὸς τὴν φροντίδα τῆς διατροφῆς των, ὁπωσδήποτε ὅμως ἀναφέρεται εἰς τὸν ἰδιαίτερον καὶ περίπλοκον τρόπον τῆς περιποιήσεως τοῦ ἐρίου αὐτῶν μέχρι τῆς κουρᾶς καὶ κατ' αὐτήν. Διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ Μιλήσια πρόβατα τοῦ Ἀπολλωνίου ἦσαν «*ὑποδίφθερα*»[1]· ὠνομάζοντο δὲ οὕτω τὰ πρόβατα, τὰ ὁποῖα ἦσαν πάντοτε κεκαλυμμένα δι' εἰδικοῦ καλύμματος ἐκ «διφθέρας», προορισμὸν ἔχοντος νὰ διατηρῇ τὸ ἔριον αὐτῶν καθαρόν. Τρὶς τοὐλάχιστον τοῦ ἔτους τὸ δερμάτινον περικάλυμμα ἀφῃρεῖτο διὰ νὰ ἀερισθῇ τὸ ἔριον, ἀκολούθως δὲ ἐπλύνετο τοῦτο διὰ μείγματος ἐλαίου καὶ οἴνου ἢ καὶ ὁλόκληρον τὸ πρόβατον ἐλούετο καὶ ἐπανεκαλύπτετο[2]. Ἡ μέθοδος αὕτη τῆς διατηρήσεως τοῦ ἐρίου ἐπὶ τοῦ προβάτου ἦτο γνωστὴ καὶ ἠσκεῖτο εἰς ὅλον τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνο-ρωμαϊκὸν κόσμον[3]. Ἐκτὸς τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἄποικοι ἐχρησιμοποίησαν καὶ διέδωκαν αὐτὴν εἰς τὴν Αἴγυπτον[4]. Πρέπει δὲ νὰ ὑποθέσωμεν,

---

Βλ. καὶ P. S. I. 593. 605. 654. P. C. Z. 59088, 9-10. 59241. 59423. 59484 (= P. S. I. 442) 59777-3. S. B. 7693. P. Mich. Z. 13. 16. P. Col. Z. I, 15. Πβλ. *Rostovtzeff*, ἔνθ. ἀν. 116. *Edgar*, ἐν P., Mich. Z., εἰσαγ. σελ. 37. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 107.

[1]) Βλ. P. C. Z. 59430, 3, 10. Ἀντιθέτως δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν, ποῖα τῶν ὑποδιφθέρων ἦσαν Μιλήσια. Τερρακόττα τοῦ Μουσείου τῆς Ἀλεξανδρείας (βλ. εἰκ. ἐν Monuments de l'Égypte Gréco-romaine, tome II 2, planche CXV nº 667) παριστᾷ πρόβατον φέρον «*εὐρεῖαν λωρίδα περὶ τὴν κοιλίαν*» (pecora od ariete con una larga fascia attorno al ventre, Breccia, Αὐτόθ.). Ἀναμφιβόλως πρόκειται περὶ παραστάσεως «*ὑποδιφθέρου*» προβάτου.

[2]) Βλ. *Orth* ἐν RE (ἄρθρ. *Schaf*) σελ. 374 καὶ (ἄρθρ. *Lana*) σελ. 5. Thédenat ἐν DA ἄρθρ. *Lana* σελ. 919.

[3]) Βλ. *Στράβ.* IV, 196. XIV, 546. *Διογέν. Λαερτ.* VI, 41. *Πλουτ.* Περὶ πλεονεξ. τοῦ πλούτου 7 = Ἠθικά, 526. *Κλήμ. Ἀλεξαν.* Παιδαγ. II, 10, III. *Ἡσυχ.* ἐν λ. *ἐώα* (ὄα, ὀέα· ὀῖαι· οἰΐας). *Varr.* R. R. II, 2, 18. *Orat.* Odae II, 6. 18. *Colum.* VII, 3, 10. *Plin.* N. H. VIII, 189.

[4]) Βλ. P. Hib. 32 (= Chrest. II, 37), 12. P. Petr. III, 109 col. VI, 12 καὶ σχόλ. ἐν σελ. 274. P. C. Z. 59430, 2. P. Col. Z. I, 58, 5. Κατὰ τὸν *Rostovtzeff* (A Large Estate, 176 καὶ

ὅτι καὶ ἰθαγενεῖς ἐμυήθησαν σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὴν μέθοδον ταύτην καὶ εἰς τὴν ἐν γένει καλυτέραν περιποίησιν τοῦ προβάτου, εἴτε ὡς ἀνεξάρτητοι κτηνοτρόφοι, εἴτε ὡς μισθωταί, εἴτε ὡς μισθωτοὶ ποιμένες τῶν προβάτων τῶν Ἑλλήνων κληρούχων. Διότι, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν παπύρων, οἱ τελευταῖοι οὗτοι σπανίως ἠδύναντο νὰ περιποιηθοῦν μόνοι τὰ ποίμνια τῶν αἰγῶν καὶ προβάτων των, ἰδίως δὲ ὅταν αὐτὰ ἦσαν μεγάλα. Διὰ τοῦτο εἴτε προσελάμβανον ποιμένας ἐπὶ μισθῷ, εἴτε παρεχώρουν τὰ ζῷά των ἐπὶ μισθίῳ εἰς ἐπαγγελματίας ποιμένας[1]).

Ὁ πρῶτος τρόπος δὲν ἦτο, φαίνεται, ὁ ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν προτιμώμενος καὶ δι' ἄλλους λόγους (ὡς αἱ ἀπώλειαι ἕνεκα θανάτου[2]) ἢ κλοπῆς, ἡ διατήρησις κυνῶν φυλάκων[3]), ἡ κατασκευὴ προβατώνων[4]) καὶ ἰδίως ἡ φροντὶς τῆς ἐξευρέσεως νομῆς) ἀλλὰ καὶ διότι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐπὶ μισθῷ ποιμένων δὲν εἶναι ἐξ ἴσου ζωηρὸν[5]) πρὸς τὸ τῶν μισθωτῶν τοῦ ποιμνίου, οἵτινες ἔχουν πᾶν συμφέρον νὰ φροντίζουν μετ' ἐπιμελείας διὰ τὴν περιποίησιν αὐτοῦ. Ἡ μίσθωσις, ἄλλως τε, συνετελεῖτο ὑπὸ λίαν εὐνοϊκοὺς διὰ τὸν ἰδιοκτήτην ὅρους. Κατὰ τὴν συνηθεστέραν περίπτωσιν, τὰ ἐπὶ μισθίῳ παραχωρούμενα κτήνη ἦσαν: 1ον «*ἀθάνατα*»· τοῦτο σημαίνει, ὅτι μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ χρονικοῦ ὁρίου τῆς μισθώσεως, ὁ μισθωτὴς ὑπεχρεοῦτο νὰ

---

180) εἰς πάπυρον τοῦ Λονδίνου ἀδημοσίευτον (Inv. nº 2038) ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Ζήνων ἀγοράζει 81 ὑποδίφθερα πρόβατα (πβλ. P. S. I. 438). Εἰς τὸν P. Col. Z. II, 63 verso col. III μνημονεύεται ἐπίσης ἄλλη ἀγορὰ ὑποδιφθέρων προβάτων ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος. Τὰ πρῶτα ἀνῆκον εἰς τὸν Μακεδόνα στρατηγὸν Τηλέστην, τὰ δεύτερα εἰς ἄγνωστον κληροῦχον.

[1]) Βλ. P. S. I. 368, 6-10, 15. P. Hib. 168. P. C. Z. 59195, 6-7. 59292, 160. 59406, 3-4. 59771, 18. P. Lond. Inv. nº 2095 (κατὰ *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 220). Πολλάκις ἕνεκα τῆς ἀβεβαιότητος, ἣν παρουσιάζουν τὰ κείμενα τῶν παπύρων ὡς πρὸς τὴν ἰδιότητα τῶν ἐν αὐταῖς ἀπαντώντων προσώπων (οἱ ἀλληλογραφοῦντες παραλείπουν συχνὰ νὰ τὴν καθορίσουν, ὡς γνωστὴν εἰς αὐτούς), εἶναι δύσκολον νὰ γνωρίζωμεν εἰς ποίαν ἐκ τῶν δύο κατηγοριῶν ἀνήκουν πολλοὶ ποιμένες. Βλ. P. S. I. 361, 2. 377, 5-7. 386, 20 P. C. Z. 59136, 1. 59176, 54. 59328, 1, 151. 59429, 1, 2. P. Mich. Z. 67, 18, 19. 87, 1. S. B. 7984 κλπ. Ἐπίσης εἶναι δύσκολον πολλάκις νὰ ἀποφανθῇ τις, ἂν πρόκειται περὶ ποιμένων δούλων ἢ ἐλευθέρων. Βλ. P. C. Z. 59155, 6, 7. 59406. P. Lond. III, 1171 (σελ. 177, τοῦ 178 π. Χρ) P. S. I. 380, 13. Πβλ *Westermann*, Slavery, 8, 54, 57.

[2]) Εἰς μίαν ἀγέλην τοῦ Ζήνωνος ἐκ 536 προβάτων χάνονται ἐντὸς ἑνὸς ἔτους 100 (P. S. I. 377). Πβλ. P. C. Z. 59770, 5. P. Mich. Z. 67, 27. 87, 4. P. Hib. 120 frag. c, 31-33. Διὰ τὰς ἐκ κλοπῆς ἀπωλείας βλ. ἀνωτ. σελ. 117 ὑποσ. 5.

[3]) Βλ. P. S. I. 368.

[4]) Βλ. P. C. Z. 59068, 5· πβ. P. C. Z. 59195, [4].

[5]) Βλ. P. C. Z. 59068, 5. Πβλ. καὶ τὸ τοῦ Εὐαγγελίου (κατὰ Ἰωάννην C, 10, 11): *ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων· ὁ δὲ μισθωτὸς καὶ οὐκ ὢν ποιμήν, οὗ οὐκ ἔστι τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα*».

παραδώσῃ εἰς τὸν ἰδιοκτήτην ἴσον ἀριθμὸν κτηνῶν καὶ εἰς ἣν κατάστασιν παρέλαβε ταῦτα. Ἂν δηλαδή, ἕνεκα διαφόρων λόγων, μερικὰ ἐκ τῶν ζῴων ἐχάνοντο, ὁ μισθωτὴς ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἀντικαταστήσῃ δι' ἄλλων ἴσης ἀξίας[1]· 2ον «*ἔμφορα*»· ὁ μισθωτὴς τοὐτέστιν ὑπεχρεοῦτο εἰς τὴν κατὰ τακτὴν προθεσμίαν καταβολὴν εἰς τὸν ἰδιοκτήτην τοῦ καθορισθέντος μισθώματος, τοῦ «*φόρου*»[2]. Εἶναι εὐνόητον ὅτι τὸ εἶδος καὶ τὸ ποσὸν τοῦ «φόρου» ἐποίκιλλεν ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῶν ζῴων καὶ τῶν ἄλλων εἰδικῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας συνετελεῖτο ἑκάστη μίσθωσις. Κατεβάλλετο δὲ κατὰ τακτὴν προθεσμίαν, εἴτε εἰς εἶδος (δηλαδὴ εἰς *ἔρια*[3]) ἢ εἰς *ἐπιγονήν*)[4],

---

[1]) Βλ. P. S. I. 377, 6. P. S. Z. 59328, 120, 126, 131, 138. 59340, 8. 59422, 12. (Διὰ τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην βλ. τὴν βιβλιογραφίαν παρὰ *Taubenschlag*, The Law of Greco-Roman Egypt, 278). Εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν ἡ μίσθωσις δὲν περιελάμβανε τὸν ὅρον τοῦ «*ἀθανάτου*», ὁ ποιμὴν ὑπεχρεοῦτο νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν ἰδιοκτήτην τὸ δέρμα ζῴου τινὸς πρὸς πίστωσιν τῆς ἀπωλείας αὐτοῦ. Βλ. P. C. Z. 59429, 13 καὶ τὰ σχόλ. P. Mich. Z. 67, 26. P. Hib. 120, 30.

[2]) Βλ. P. C. Z. 59328, 107, 119, 120, 132, 139, 156. 59338, 4. 59340, 5. 59422, 6. 59433, 23. P. S. I. 388, 56. 583. P. Tebt. 701, 190.

[3]) Βλ. P. S. I. 377 (250 π. Χρ.), 5-7: «*καὶ πρόβατα . . . . . ἀθάνατα παρέξω καὶ [ἕ]κάστου σοι δώσω κατὰ κτῆ(νος)? πόκον ἕνα*». Ὁ *Schnebel* (Landwirtschaft, 353) καὶ ἡ *Cl. Préaux* (Écon. royale d. Lag., 218/219) συνεπέραναν ἐξ αὐτοῦ, ὅτι ὁ εἰς ἔρια «φόρος» ἀνήρχετο εἰς ἕνα πόκον ἐρίου δι' ἕκαστον πρόβατον κατ' ἔτος. Προσεκτικωτέρα ὅμως παρατήρησις τοῦ κειμένου ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν τοῦ παπύρου γενομένη ἀνάγνωσις τῆς βραχυγραφίας «*κτη*» (*κατὰ κτῆ(νος)*) εἶναι λίαν ἀμφίβολος. Διότι καὶ ὁ ὅρος «*κατὰ κτῆνος*» θὰ ἀπετέλει ἀνεξήγητον πλεονασμὸν μετὰ τὸ προηγούμενον «*ἑκάστου*» καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ χρονικοῦ ὅρου, ὅστις ὑπάρχει εἰς τὰ ὅμοια κείμενα, θὰ ἔλειπεν ἐκ τοῦ παρόντος κατὰ τρόπον ἐπίσης ἀνεξήγητον. Ὑποθέτω, ὅτι ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις τῆς βραχυγραφίας εἶναι «*ημη*» (*κατὰ ημη(νον)*, ὀκτάμηνον), ὅτι δηλαδὴ ὁ μισθωτὴς ἐλάμβανε τὰ πρόβατα ὡς «*ἀθάνατα*» καὶ ἀντὶ ἑνὸς πόκου ἐρίων κατὰ κεφαλὴν ἀνὰ ὀκτὼ μῆνας, ἤτοι τριῶν πόκων ἀνὰ διετίαν, δεδομένου ὅτι ὁ ἴδιος ἐλάμβανε δύο πόκους ἐρίου ἐξ ἑκάστου προβάτου κατ' ἔτος (βλ. κατωτ. σελ. 132-135).

[4]) Ἕνα ἔριφον π. χ. κατ' ἔτος δι' ἑκάστην μισθουμένην ὡς «*ἀθάνατον*» αἶγα (βλ. P.C.Z. 59422, 10) ἢ ἕνα καὶ τέταρτον (βλ. P. Mich. Z. 67, 5) ἢ ἕνα καὶ ἥμισυν (βλ. P. C. Z. 59340, 5. 7, 29). Ὁ *Rostovtzeff* (A Large Estate, 180) θεωρεῖ τὸ τελευταῖον τοῦτο ποσὸν φόρου ὡς ὑπερβολικὸν καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ δι' ὑποθέσεως, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ περιττὴ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ P. Mich. Z. 66 καὶ τοῦ ἐν S. B. 7984, ἐξ ὧν καταφαίνονται τὰ ἀποτελέσματα τῶν πλεονεκτικῶν διαθέσεων τοῦ ἐκμισθωτοῦ. Ἐξ ἄλλου, καὶ ἡ ὑπόθεσις τῆς *Cl. Préaux*, ὅτι δηλαδὴ μέρος τοῦ ὑπερβολικοῦ μισθώματος προωρίζετο «*νὰ καταστήσῃ τὸ κεφάλαιον ἀθάνατον*» (ἔνθ. ἀν., 219), δὲν εὐσταθεῖ. Διότι τὸ κεφάλαιον ἦτο ἐκ τῆς συμβάσεως «*ἀθάνατον*» καὶ οὐδὲν μέρος τοῦ «*φόρου*» προωρίζετο διὰ τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ἀπωλειῶν αὐτοῦ, δὲν θὰ ἀπέφερε δὲ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τόκον 50%, ὡς ὑπολογίζει ἡ συγγραφεύς, ἀλλὰ πολὺ ὀλιγώτερον. Ἡ ἐξήγησις ὅμως τοῦ πράγματος εἶναι ἁπλουστέρα. Οἱ πτωχοὶ αἰπόλοι, ὑπὸ τῆς ἀνάγκης

εἴτε εἰς χρῆμα[1]), εἴτε εἰς εἶδος καὶ χρῆμα συγχρόνως[2]).

Τὰ κτήνη, τὰ ὁποῖα δὲν ἀπέφερον σοβαρὸν εἰσόδημα εἰς τὸν μισθωτὴν (ὅπως τὰ ἄρρενα καὶ τὰ μικρά), παρεχωροῦντο συνήθως ὡς «ἀθάνατα» μέν, ἀλλὰ «ἄφορα»· δηλαδὴ ὁ μισθωτὴς ὑπεχρεοῦτο νὰ ἀποδώσῃ ταῦτα εἰς τὸν ἰδιοκτήτην ἅμα τῇ λήξει τῆς μισθώσεως, εἰς ἣν κατάστασιν παρέλαβε ταῦτα, ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως δὲν ὑπεχρεοῦτο εἰς τὴν καταβολὴν μισθώματος[3]). Εἰς τὸ συμβόλαιον τῆς μισθώσεως μεταξὺ ἰδιοκτήτου καὶ μισθωτοῦ ἐλαμβάνετο πρόνοια περὶ παντὸς ζητήματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ γεννήσῃ προστριβὰς καὶ ἀμφισβητήσεις μεταξὺ τῶν συμβαλλομένων. Οὕτω, καθορίζεται σαφῶς καὶ λεπτομερῶς τὸ ποσόν, τὸ εἶδος, ὁ χρόνος καὶ ὁ τρόπος τῆς πληρωμῆς τοῦ μισθώματος· τὸ εἶδος, τὸ γένος, ἡ ἡλικία τῶν μισθουμένων ζῴων, ὡς καὶ τὸ ποσὸν τοῦ ἐρίου, τὸ ὁποῖον φέρουν καθ' ὃν χρόνον συντελεῖται ἡ μίσθωσις. Ἐν τέλει δὲ προστίθεται καὶ ποινικὴ ῥήτρα διὰ τὴν περίπτωσιν ἀθετήσεως τῶν ὅρων τῆς συμφωνίας ἐκ μέρους τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου τῶν συμβαλλομένων. Προσθέτως ὁ ἐκμισθωτὴς ἠδύνατο νὰ ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ μισθωτοῦ καὶ ἐγγυήσεις διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀφορώντων αὐτὸν ὅρων[4]).

πιεζόμενοι, ἐδέχθησαν τὸν ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου ἐπιβληθέντα ὅρον τοῦ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἐρίφου κατ' αἶγα, ἀλλ' ἀργότερον, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκπληρώσουν τοῦτον, «*ἀνεχώρησαν*» (ἐξηφανίσθησαν). Ἡ περίπτωσις, ἄλλως τε, δὲν εἶναι μοναδική. Καὶ ἄλλοι μισθωταὶ ζῴων «*ἀνεχώρουν*» (ἐδραπέτευον δηλαδὴ καὶ κατέφευγον ὑπὸ τὴν προστασίαν ἱεροῦ «ἀσύλου», ἐὰν κατεδιώκοντο), ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὰς ὑπερβολικὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἰδιοκτητῶν (βλ. P. S. I. 368, 23. P. C. Z. 59310, 2).

[1]) Βλ. P. S. I. 583. (Ὁ μισθωτὴς Παοῦς Ἀμενέως καταβάλλει ὡς φόρον 2 1/2 δρχμ. ἐτησίως κατὰ κεφαλὴν δι' 71 βασιλικὰ πρόβατα). Πβλ. P. C. Z. 59328, 106-108. 59394, 11-12. 59772. 59787, 26-28 καὶ ἀνωτ. σελ. 111 ὑποσ. 1.

[2]) Βλ. P. C. Z. 59328, 119: «*ἐμφόρους* (αἶγας) *ο (70)· φόρου χαλκοῦ τετρώβολον, ἔριφον ἕνα*». 159: «*χίμαροι θήλεις ρ (100), ὧν φόρος τῆς πρώτης δωδεκαμήνου ἔριφοι ν (50) καὶ χαλκοῦ διώβολον (γίνονται) (δραχμαὶ) λγ (33) διώβολον*».

[3]) Βλ. P. C. Z. 59328, 121, 126, 131, 138: «*τράγοι ἀθάνατοι*» καὶ «*ἄνευ φόρου ἀθάνατοι*», καὶ «*ἃ νέμουσι ἀπὸ τῶν χιμάρων ἄνευ φόρου ἄρσενα*». 59422, 12 καὶ σχόλ. P. Mich. Z. 67, 7: «*ἔλαβον ἐν τῷ δ (τετάρτῳ ἔτει) ἀφόρους* (αἶγας).

[4]) Βλ. P. C. Z. 59340, ὅστις περιέχει τὸ ἀρτιώτερον διασωθὲν μισθωτήριον συμβόλαιον τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς (247 π. Χρ.). Πβλ. P. Mich. Z. 66. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς μισθώσεως ὑφίσταται καὶ κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχήν. Βλ. P. Strassb. I, 30 (278 μ. Χρ.). P. Théad. 8. 9 (4ος αἰ. μ. Χρ.). Πβλ. *Mitteis*, Chrest. II, 364. *P Meyer*, Jurist. P. 40. *Collomp.*, Mélanges Maspero, II, 335 κ. ἑξ. (=S. B. 8086). *Taubenschlag*, The Law of Greco-Roman Egypt, 278-279. (Δὲν κατώρθωσα νὰ ἴδω τὴν μελέτην τῆς *Sibylle von Bolla*, Untersuchungen zur Tiermiete und Viehpacht im Altertum, München, 1940). Σημειωτέον, ὅτι καὶ εἰς τὴν Νέαν Ἑλλάδα οἱ ὅροι καὶ γενικῶς ὁ τρόπος οὗτος τῆς μισθώσεως προβάτων καὶ αἰγῶν, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ ἡ ὁρολογία, παραμένουν ἀμετάβλητοι. Κατὰ τὴν συνηθεστέραν περίπτωσιν, ὁ ἰδιοκτήτης παρα-

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς μισθώσεως συνέφερεν ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μισθωτάς. Ὁ ἰδιοκτήτης εἶχεν ἐξησφαλισμένον τὸ κεφάλαιον, ἐφ' ὅσον δὲ εἰσέπραττεν ἀνελλιπῶς τὸν «φόρον»[1]), καὶ ἐπιτόκιον ἀρκετὰ ὑψηλόν, ὄχι μικρότερον τοὐλάχιστον τοῦ τῶν εἰς χρῆμα δανείων κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχήν. Ἂν ὑποθέσωμεν, π.χ., ὅτι ἓν πρόβατον περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος π. Χρ. ἐτιμᾶτο 8 δραχ.[2]) καὶ ὅτι ἀπέφερεν εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ εἰσόδημα ἐτήσιον 2-2½ δραχμ.[3]), ἔχομεν ἐπιτόκιον 25-31 %[4]) γνωρίζομεν δέ, ὅτι τὸ ἐπιτόκιον τῶν εἰς χρῆμα δανείων κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐκυμαίνετο ἐν Αἰγύπτῳ μεταξὺ 25 - 45 %[5]). Τὸ κέρδος ὅμως διὰ τοὺς ἰδιοκτήτας ἦτο πολὺ μεγαλύτερον, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν ἦσαν μόνον ἠσφαλισμένοι ἀπὸ πάσης φθορᾶς τοῦ κεφαλαίου, ἀλλ' εἶχον καὶ τὴν εὐχέ-

---

χωρεῖ τὰ ζῷα εἰς τὸν ποιμένα ὡς «*ἀθάνατα*» καὶ «*φορικά*». Ὁ πρῶτος ὅρος ἀποδίδεται σήμερον διαφοροτρόπως κατὰ τόπους: «*σιδηροκέφαλα*» (Ἄνδρος, Νάξος, Πάρος, Ρόδος, Σαμοθράκη καὶ ἀλλαχοῦ), «*κεφαλιακά*» (Αἰτωλία, Ἀκαρνανία, Θεσσαλία καὶ ἀλλαχοῦ), «*κεφαλιάτικα*» (Μάνη, Μῆλος καὶ ἀλλαχοῦ), «*κεφαλάρικα*» (Ἄνδρος καὶ ἀλλαχοῦ), «*ἀφεντικά*» (Ἀρκαδία, Ἠλεία, Κορινθία, Μεσσηνία καὶ ἀλλαχοῦ), «*ἄψοφα*» (Καλάβρυτα, Μεσσηνία, Στερεὰ Ἑλλὰς καὶ ἀλλαχοῦ). Ὁ φόρος, ἡ «*σοδειά*» ἢ ἡ «*νομή*» λεγομένη σήμερον, κανονίζεται κατόπιν συμφωνίας μεταξὺ μισθωτοῦ καὶ ἐκμισθωτοῦ, ἧς οἱ ὅροι ἐξαρτῶνται, ὡς τὸ πάλαι, ἐκ πολλῶν εἰδικῶν παραγόντων (τοῦ εἴδους καὶ τῆς καταστάσεως τῶν μισθουμένων ζῴων, τῶν τοπικῶν ἐθίμων κλπ.). Συνίσταται δὲ συνήθως μὲν εἰς εἶδος (ἀρνιά, ἔρια, τυρός), ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς χρῆμα (ἐν Καρπάθῳ, π. χ.). (Ἐκ πληροφοριῶν τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ καὶ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου).

[1]) Ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Ζήνωνος ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ ἰδιοκτῆται δὲν ἦσαν ὡς πρὸς τοῦτο πάντοτε ἥσυχοι. Βλ. P. C. Z. 59338: «*[ἵνα μὴ συμβαί]νη[ι] τῶν αἰγῶν τεικτόντων* (sic) *τοὺς αἰπόλους ἀνασοβεῖσθαι καὶ τὸν φόρον ἡμῖν δι[α]πεσεῖν*». Καὶ ἡ αὐστηρότης, ἄλλως τε, τῆς ποινικῆς ῥήτρας (βλ. P. C. Z 59340, 8-17) καὶ ἡ ἀπαίτησις σοβαρῶν ἐγγυήσεων (βλ. P. C. Z. 59340, 16-20. 59422, 16) δεικνύουν τὴν αὐτὴν ἀνησυχίαν. Πβλ. καὶ P. C. Z. 59433, 22-27. P. Mich. Z. 66. S. B. 7984 P. S. I. 399, 6.

[2]) Βλ. P. Hib. 36, 6,12.

[3]) Βλ. P. S. I. 583, 2. P. C. Z 59772, 4, 11.

[4]) Ἐὰν δὲ παραδεχθῶμεν ὡς ἀληθές, ὅτι ἓν πρόβατον ἀπέφερεν ἐτησίως εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ μόνον ἕνα πόκον ἐρίων (P. S. I. 377. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 129 ὑποσ. 3), τότε τὸ ἐπιτόκιον τοῦ κεφαλαίου (τιμὴ προβάτου 8 δρχμ.) ἀνήρχετο εἰς 50%, ἐφ' ὅσον ὁ πόκος ἐτιμᾶτο περίπου 4-5 δρχμ. (βλ. P. Ent. 2, 3. Πβλ. κατωτ. σελ. 137 ὑποσ. 5). Εἰς τὸ ἴδιον συμπέρασμα θὰ καταλήξωμεν, ἐὰν λάβωμεν ὡς βάσιν, ὅτι περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος ἡ καλὴ αἴξ ἐτιμᾶτο 2 δρχμ. (βλ. P. Hib. 37) καὶ τὸ ἐρίφιον 1 δρχμ. (βλ. P. S. I. 368, 7. P. C. Z. 59328, 104). Χρειάζεται ὅμως νὰ μὴ λησμονῶμεν, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν δεδομένων τούτων εἶναι συμπτωματικὰ καὶ ἀμφίβολα καὶ δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσουν πρὸς ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων γενικοῦ κύρους.

[5]) P. C. Z. 59327 (249 π. Χρ.), εἰσαγ. 59355 εἰσαγ. B. G. U. 1273, 9 (220 π. Χρ.), 1274, 13 (218 π. Χρ.). Πβλ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 282 - 283. (Διὰ τὰ ἄλλα Ἑλληνιστικὰ κράτη βλ. *Tarn*, Hellenist. Civilis.², 106).

ρειαν νὰ εἰσπράττουν τὸν τόκον αὐτοῦ εἰς εἴδη πρώτης ἀνάγκης (ἀμνούς, ἐρίφια, τυρὸν καὶ ἰδίως ἔρια, τῶν ὁποίων ἡ προμήθεια δὲν φαίνεται νὰ ἦτο εὔκολος ἄλλοθεν[1]). Τὰ σχηματισθέντα, ἄλλως τε, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μεγάλα ποίμνια προβάτων καὶ αἰγῶν τοῦ βασιλέως, τοῦ Ἀπολλωνίου, τοῦ Ζήνωνος καὶ ἄλλων πλουσίων κληρούχων[2]), οἵτινες ἐξεμεταλλεύοντο αὐτὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἐκμισθώσεως εἰς ἐπαγγελματίας ποιμένας, εἶναι ἀπόδειξις τοῦ ἐπικερδοῦς τῆς ἐπιχειρήσεως.

Οἱ μισθωταὶ ἀφ' ἑτέρου εὕρισκον ἀσφαλῶς τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην ἐπικερδῆ. Φαίνεται ὅτι τὸ ἐξ αὐτῆς καθαρὸν κέρδος, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ μισθώματος, τῶν κρατικῶν φόρων καὶ τῶν ἐξόδων διατροφῆς τοῦ ποιμνίου, ἐπήρκει διὰ τὴν ἰδίαν συντήρησιν. Τοῦτο τεκμαίρεται καὶ ἐκ τῆς προθυμίας, μετὰ τῆς ὁποίας οὗτοι προσφέρονται εἰς τὴν μίσθωσιν καὶ ἐκ τῶν προσπαθειῶν, τὰς ὁποίας καταβάλλουν ἐνίοτε, διὰ νὰ ὑποσκελίσουν ἄλλους ὁμοτέχνους[3]) ἢ καὶ ἐκ τοῦ καταφανῶς ὑπερβολικοῦ μισθώματος, τὸ ὁποῖον δέχονται νὰ καταβάλλουν[4]). Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ ὑπολογίσωμεν, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν, τὸ καθαρὸν κέρδος τῶν ποιμένων, ἐφ' ὅσον πολλοὶ τῶν παραγόντων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτῶνται τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδα αὐτῶν ἦσαν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ἀστάθμητοι. Δύο ἐν τούτοις παράγοντες συντελεστικοὶ τοῦ ἱκανοποιητικοῦ ἐκ τῆς ποιμνιοτροφίας εἰσοδήματος, δύνανται νὰ ὑπολογισθοῦν, διότι παραμένουν ὁπωσδήποτε σταθεροὶ διὰ τὴν Αἴγυπτον: ἡ διπλῆ ἐντὸς τοῦ ἔτους ἐπιγονὴ καὶ ἡ διπλῆ κουρά, αἱ ὁποῖαι, καὶ χωρὶς τῶν ἀπὸ τῆς γαλακτοκομίας ἐσόδων, ἦσαν ἱκαναὶ νὰ καλύψουν τὰ ἔξοδα καὶ νὰ ἀφήσουν καὶ περιθώριον κέρδους. Ὅτι δὲ οἱ Αἰγύπτιοι «*δὶς τεκόντα καὶ δὶς ἀποκαρέντα ἐκαρποῦντο τὰ πρόβατα*» γνωρίζομεν ὄχι μόνον ἐκ μαρτυριῶν τῶν συγγραφέων[5]), ἀλλὰ καὶ τῶν παπύρων. Ἡ διάκρισις μεταξὺ «*ἀρνῶν πρωΐμων καὶ ὀψίμων*»[6]) ἢ

---

[1]) Πβλ. P. S. I. 399. 605. P. C. Z. 59145. 59298. 59328, 35-60. 59411, 3. P. Mich. Z. 16. 58. P. Petr. II 32, 20, 22 (σελ. 108). P. Ent. 2. 3. 4 καὶ ἀνωτ. σελ. 121 ὑποσ. 4.

[2]) P. S. I. 377: *πρόβατα 536 αἶγες 10.* 368, 44, 61: *πρόβατα 122.* 386: *αἶγες 500 καὶ . . .* 626: *πρόβατα 304.* P. C. Z. 59328: *αἶγες 1121.* 59404: *πρόβατα 110.* 59394: *πρόβατα 6371, αἶγες 206.* 59429: *ἔριφοι 160.* 59340: *αἶγες 144.* 59422: *αἶγες 60, ἔριφοι 125.* 59406: *πρόβατα 83.* 59773: *πρόβατα 100.* P. Mich. Z. 67: *αἶγες 246.* P. Hib. 33: *πρόβατα 80* (πβλ. 120. 167. 168). P. Frankf. 5: *πρόβατα 200.* κλπ. Πβλ. ἀνωτ. σ. 124.

[3]) Βλ. P. S. I. 377, 5-7, 13-70. P. C. Z. 59422.

[4]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 129 ὑποσ. 4.

[5]) Βλ. *Διοδ.* I, 36, 6. 87, 2. Πβλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 327.

[6]) P. C. Z. 59771, 10-11 (Τὰ ἀρνιὰ τῆς παραγωγῆς τοῦ τρέχοντος ἔτους, τὰ «*φετινὰ ἀρνιά*», λέγονται «*ἄρνες ἐφέτειοι*»: Archiv V, 1913, 394 nº 322, ο, ἀπαντᾷ ὅμως καὶ ὁ δωρικὸς τύπος «*ἀρνία σάτινα*»: P. C. Z. 59406, 11· 3ος αἰ. π. Χρ. Πβλ. P. C. Z. 59346, 6).

«*πρώτης καὶ δευτέρας*» κατηγορίας[1]) καὶ προβάτων «*θερινῶν καὶ χειμερινῶν*»[2]), ἀναφέρεται ἀσφαλῶς εἰς τὸν κατὰ δύο ἐποχάς, «θερινὸν καὶ «χειμερινόν», «πρώϊμον» καὶ «ὄψιμον» τοκετὸν τῶν προβάτων. Βεβαίως αἱ ἔννοιαι αὗται, αἵτινες προκειμένου περὶ τοκετοῦ προβάτων καὶ αἰγῶν δὲν ἀναφέρονται εἰς σαφῶς καθωρισμένα χρονικὰ ὅρια καὶ εἰς ἄλλα κλίματα ψυχρότερα τῆς Αἰγύπτου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν ἀκριβὲς περιεχόμενον ὑπὸ τὰς κλιματικὰς συνθήκας τῆς Αἰγύπτου ἰδιαιτέρως[3]), αἵτινες εὐνοοῦν καθ' ὅλον τὸ ἔτος τὸ βάτευμα καὶ τὸν τοκετὸν τῶν προβάτων.

4. Κουρά: χρόνος, καὶ τρόποι αὐτῆς. Μεταφορὰ τοῦ ἐρίου. Ἐπάρκεια καὶ τιμὴ παραγομένου ἐρίου. Φυσικὰ χρώματα αὐτοῦ.

Προκειμένου περὶ τῆς κουρᾶς τῶν προβάτων καὶ αἰγῶν δὲν ὑπῆρχον ἐπίσης χρονολογίαι αὐστηρῶς τηρούμεναι ἐν Αἰγύπτῳ, οὔτε ἰδιαιτέρα ἐποχή, καθ' ἣν πρέπει νὰ κείρωνται τὰ πρόβατα, διότι «ἀρχίζουν νὰ ἱδρώνουν»[4]), ἐφ' ὅσον τοῦτο συμβαίνει ἐκεῖ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔτους. Γνωρίζομεν βεβαίως ὅτι ἐγίνετο κουρὰ θερινὴ[5]) καὶ χειμερινή. Ἡ πρώτη ἐγίνετο πιθανῶς περὶ τὸν Αὔγουστον ἢ Σεπτέμβριον, ἡ δὲ δευτέρα περὶ τὸν Φεβρουάριον ἢ Μάρτιον[6]). Πόσον ὅμως θὰ ἦτο ἐπισφαλὲς ἐπὶ τοῦ προκειμένου συμπέρασμα γενικεῦον συγκεκριμένας περιπτώσεις, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν παπυρικῶν κειμένων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται συγχρόνως πρόβατα τῆς αὐτῆς ἀγέλης «*ἐπίκουρα, ἡμίκουρα, ψιλὰ*»[7]) ἢ «*ἀπὸ κουρᾶς*» καὶ «*ἔμποκα*»[8]),

---

[1]) *Ἄρνες πρῶτοι-ἄρνες δεύτεροι*». Βλ. *Sothas*, P. Dém. Lille I σελ. 45.

[2]) Βλ. P. C. Masp. 67141 recto III *passim*. Πβλ. *Plin*. N. H. VIII, 178. *Schnebel*, ἔνθ. ἀνωτ., 325.

[3]) Τὸ ἐν P. S I. 863 (ι) κείμενον π. χ. παρουσιάζει τὸν τοκετὸν ποιμνίου αἰγῶν ὡς μέλλοντα νὰ γίνῃ μεταξὺ Ἰουλίου καὶ Σεπτεμβρίου «*αἶγες τέλεαι ἐπίτοκωι* (ἀνάγν. *ἐπίτοκοι*) *αἳ τέξον[ται τ]οῦ Παῦνι κδ[. . ἄλλαι τέξονται τοῦ Ἐπείπ*» (στιχ. 43-47).

[4]) *Varro*, R. R. II, 11, 6: «sudare inceperunt oves».

[5]) Πβλ. P. S. I. 305 (3ος/4ος αἰ. μ. Χρ.): «*ἔρια θερινὰ ἐνθάδε οὐχ εὕρον*». Ὁ *Schnebel* (ἔνθ. ἀν., 325) συμπεραίνει ἐξ αὐτοῦ ὀρθῶς, ὅτι τὰ θερινὰ ἔρια ἦσαν καλυτέρας ποιότητος τῶν χειμερινῶν.

[6]) Βλ. P. S. I. 368, 44 (245 π. Χρ.). P. Ent. 2 verso, 1 (218 π. Χρ.). P. Lond. 131 (I σελ. 166), 111 (78 μ. Χρ.). S. B. 8086, 9-10 (286 μ. Χρ.). Πβλ. Colum. VII, 4, 7. *Blümmer*, Technologie I², 102. *Lesquier*, R. Égypt. II (1921), 131. *Collomp*, Mélanges Maspero II, 336.

[7]) Βλ. P. Hib. 32. 12-16 (ἐν μηνὶ Δίῳ = Δεκέμβριος - Ἰανουάριος). P. C. Z. 59771, 6-8 (ἐν μηνὶ Τῦβι = Φεβρουάριος - 21 Μάρτιος). Ἀμφότεροι τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. π. Χρ.

[8]) Βλ. P. Théad. 8, 6, 15 (ἐν μηνὶ Μαρτίῳ τοῦ 306 μ. Χρ.). Πβλ. S. B. 8086, 8-10 (Νοέμβριος τοῦ 286 μ. Χρ.). Ἡ πλήρης ἔκφρασις τοῦ πρώτου ὅρου εἶναι «*ἀπὸ κουρᾶς τοῦ δεῖνα μηνός*»,

δηλαδὴ πάσης δυνατῆς καταστάσεως ἀπὸ ἀπόψεως ἐρίου. Διότι μεταξὺ τῶν προβάτων τῆς πρώτης ἀγέλης ὑπάρχουν καὶ «ψιλά», δηλαδὴ πρὸ ὀλίγου καρέντα, καὶ «ἡμίκουρα», δηλαδὴ πρό τινος χρόνου καρέντα καὶ φέροντα ἔριον ἀνεπτυγμένον μὲν ἀρκετά, ὄχι ὅμως εἰς σημεῖον, ὥστε νὰ δύναται νὰ καρῇ ἐκ νέου[1]), καὶ «ἐπίκουρα», δηλαδὴ φέροντα ἔριον τόσον ἀνεπτυγμένον, ὥστε πρέπει νὰ καρῇ ἐντὸς ὀλίγου· Μεταξὺ δὲ τῶν προβάτων τῆς δευτέρας ἀγέλης ὑπάρχουν δύο κατηγορίαι: τὰ «ἀπὸ κουρᾶς», τὰ κεκαρμένα δηλ., καὶ τὰ «ἔμποκα», τὰ ἕτοιμα πρὸς κουράν.

Εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν παπύρων χρησιμοποιοῦνται καὶ ἄλλοι ὅροι πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς καταστάσεως τῶν προβάτων ὡς πρὸς τὴν ποσότητα τοῦ φερομένου ἐρίου, συνώνυμοι τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν ἤδη μνημονευθέντων. Οὕτω, τὰ «ἐπίκουρα» ἀλλαχοῦ χαρακτηρίζονται ὡς «*ἐπίποκα*»[2]), τὰ δὲ «ἔμποκα», ὡς «*σύμποκα*»[3]) ἢ «*δασέα*»[4]). Ὅθεν ἀπὸ τῆς μιᾶς κουρᾶς εἰς τὴν ἄλλην τὰ πρόβατα δύνανται νὰ εἶναι: 1) *ψιλὰ* ἢ *ἀπὸ κουρᾶς* 2) *ἔμποκα, σύμποκα* ἢ *δασέα* καὶ 3) *ἐπίκουρα* ἢ *ἐπίποκα*. Εἰς Βυζαντινὸν πάπυρον τοῦ Μουσείου τοῦ Καΐρου ἀναφέρονται καὶ οἱ μοναδικοὶ ὅροι «*ἄκερσος*»[5]) καὶ «*νεόκουρος*»[6]), ὧν ὁ μὲν πρῶτος εἶναι συνώνυμος τοῦ «*ἔμποκος*», ὁ δὲ δεύτερος τοῦ «*ψιλός*»[7]).

δι' ἧς δηλοῦται συγκεκριμένως ἡ κατάστασις τοῦ κεκαρμένου προβάτου κατὰ τὸν χρόνον τῆς μισθώσεως.

[1]) Πιθανὸν ὁ ὅρος νὰ μὴ σημαίνῃ πάντοτε τὴν μέσην κατάστασιν μεταξὺ «*ψιλῶν*» καὶ «*ἐμπόκων*», ἀλλὰ καὶ τὴν κατὰ «*τὸ ἥμισυ κουράν*», τὴν πρὸ τῆς κυρίως κουρᾶς δηλ. γενομένην μερικὴν κουρὰν τῶν περὶ τὴν κεφαλήν, τὸν λαιμόν, τὴν κοιλίαν, τὴν οὐρὰν καὶ τὰ σκέλη βραχέων ἐρίων τῶν προβάτων (τὸ παρ' ἡμῖν «*κωλοκούρεμα*» ἢ «*σφεντυλοκούρεμα*»). Πβλ. Ἡσύχ. ἐν λ. *σπόλια*.

[2]) Βλ. P. Ent. 3, 2. 91. 4. P. C. Z. 59771, 6. (Πβλ. καὶ Π. Δ. Βασιλ. IV, 3, 4). Οἱ ὅροι «*ἐπίποκος*» καὶ «*ἐπίκουρος*» δίδονται συνήθως ὡς συνώνυμοι τῶν «*ἔμποκος, σύμποκος, δασύς*» (βλ. *Guéraud* ἐν P. Ent. 3, 2 σχόλ. *Mayser*, Gr. d. Papyr., I² 3, 197. 201. *Preisigke*, Wörterb. ἐν λ. «*ἐπίποκος*»). Ὑπάρχει ἐν τούτοις, διαφορά τις σημασιολογικὴ μεταξὺ τῶν πρώτων, τὰ ὁποῖα δηλοῦν τὴν ἀμέσως ἐπικειμένην κουράν, καὶ τῶν δευτέρων δηλούντων ἁπλῶς τὴν ὕπαρξιν ἀρκετοῦ ἐρίου, ὄχι ὅμως καὶ τὴν πρὸς κουρὰν συμπλήρωσιν αὐτοῦ. (Ὁ ὅρος «*ἐπίκουρος*» εἶναι ἀθησαύριστος εἰς τὰ Λεξικὰ *Preisigke* καὶ *Liddell-Scott*).

[3]) Βλ. P. Tebt. 22, 9. 23, 1.

[4]) Βλ. P. Hib. 36, 6, 12. 37, 6. 15.

[5]) P. C. Masp. 67141 III (recto), 11 (6ος αἰ. μ. Χρ.). (Ὁ ἀρχαιοπινὴς οὗτος ὅρος δὲν περιελήφθη εἰς τὴν τελευταίαν ἔκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ *Liddell-Scott*. Ἐν τούτοις, ἡ ἀνάγνωσις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ παπύρου εἶναι ἀσφαλεστάτη, ὡς ἠδυνήθην νὰ διαπιστώσω, μολονότι ὁ ἐκδότης ἀνέγνωσε: «*ἄκ[ερ]σος*»).

[6]) Αὐτόθ. III (recto), 2. 4, 5 κλπ.

[7]) Ὁ ἀείμνηστος ἐκδότης κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ λέξις ἐν τῷ παπύρῳ δὲν

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπον τῆς κουρᾶς τῶν προβάτων, οἱ πάπυροι μαρτυροῦν ὅτι εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἦσαν ἐν χρήσει αἱ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐφαρμοζόμεναι δύο μέθοδοι[1]). Ἡ μία εἶναι ἡ κουρὰ κυρίως εἰπεῖν[2]), ἡ διὰ ψαλίδος δηλ. κοπὴ τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων (καὶ τῶν αἰγῶν) μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος, ἡ χρησιμοποιουμένη γενικῶς καὶ σήμερον. Οἱ ἐνεργοῦντες τὴν κουρὰν ἐλέγοντο «*κουρεῖς*»[3]) ἢ «*ἐριοκάρται*»[4]). Ἐχρειάζετο βεβαίως νὰ ἔχουν οὗτοι ἀποκτήσει εἰδίκευσίν τινα εἰς τὴν τέχνην τῆς κουρᾶς[5]), ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως αὐτοὶ οὗτοι οἱ ποιμένες, ἐκμανθάνοντες ἐν τῇ πράξει τὴν τέχνην, ἦσαν καὶ οἱ κουρεῖς τῶν ἰδίων κτηνῶν[6]). Εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν, ἕνεκα τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν πρὸς κουρὰν ζῴων ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον, προσελαμβάνοντο ξένοι «*κουρεῖς*» ποιμένες, οὗτοι ἐλάμβανον χρηματικὴν[7]) ἢ ἄλλην ἀμοιβήν, τὰ «*κάρτρα*»[8]).

σημαίνει τὰ προσφάτως καρέντα πρόβατα, ἀλλὰ τὰ διὰ πρώτην φορὰν καρέντα «*νέα*» ζῷα, «*τὰ ἀρνιά*», κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἐν αὐτῷ πολλάκις ἀναφερόμενα «*τὰ μεγάλα*» (Αὐτόθ. σελ. 60). Ὁ συντάκτης ὅμως τοῦ κειμένου μετεχειρίζετο ἀσυνήθεις προσωπικὰς ἐκφράσεις διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὰ κοινὰ *ἄκουρος* καὶ *ψιλός*, ὀρθῶς δὲ οἱ λεξικογράφοι (βλ. *Preisigke* καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ.) μεταφράζουν τὸ «*νεόκουρος*» διὰ τοῦ «*νεωστὶ κεκαρμένος*».

[1]) Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 102-103. *Orth*, RE ἄρθρ. *Schaf* σελ. 377. ἄρθρ. *Lana* σελ. 599. *Thédenat*, DA ἄρθρ. *Lana* σελ. 920.

[2]) Ὁ ἐν χρήσει ὅρος ἦτο «*κείρειν τὰ πρόβατα*» (βλ. P. S. I. 368, 61. P. C. Z. 59430, 5. P. Ent. 2, 5. 3, 4) καὶ «*κείρειν τὰς αἶγας*» (βλ. P. C. Z. 59176, 55), ὡς καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον λέγεται κοινῶς «*κουρεύω τὰ πρόβατα ἢ τὰ γίδια*».

[3]) Βλ. P. C. Z. 59176, 54. 59430, 5. (Σήμερον ὁ «*κουρευτής*», οἱ «*κουρευτᾶδες*»).

[4]) Ὁ ὅρος ἀπαντᾷ μόνον ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Βλ. P. Mich. Tebt. I, 23 recto III, 9. XVII, 38 (45-47 μ. Χρ.). P. Flor. 71, 159, 438 (2ος αἰ. μ. Χρ.). Ὁ ἐν P. Tebt. 401, 1, 16 ἀπαντῶν τύπος «*ἐριοκαίτης*» ἢ «*ἐριοχαίδης*» εἶναι πιθανόν, ἀλλ' οὐχὶ βέβαιον, ὡς πιστεύουν οἱ λεξικογράφοι (βλ. *Preisigke* καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ.), ὅτι εἶναι ἡ αὐτὴ λέξις.

[5]) Εἰς τὸν P. Mich. Tebt. I, 23 recto III, 9 ἔχει καταχωρισθῆ «*διδασκαλικὴ Ὀρσῆτος πρὸς Ὀρσενοῦφιν ἐριοκάρτην*». (Περὶ τῶν συμβάσεων μαθητείας εἰς τέχνην τινά, τῶν «*διδασκαλικῶν*» λεγομένων, βλ. κατωτ. Μέρος Β', Κεφ. 1ον § 4).

[6]) Βλ. P. Lond. I, 131, 111 (σελ. 166). Πβλ. *Orth*, RE ἄρθρ. *Lana* σελ. 598.

[7]) Βλ. P. C. Z. 59176, 55, 59430, 6.

[8]) Βλ. P. Lond. I, 131, 111: «*Βαρώσει ποιμένι κάρτρα πόκων· διώβολον ἥμισυ*». Ὁ *Wilcken* ὑποστηρίζει, ὅτι «*κάρτρα*» σημαίνει ἐδῶ τὰ ἐργαλεῖα, τὰ ψαλίδια δηλ. τοῦ ποιμένος, δι' ἃ ἐδόθησαν εἰς αὐτὸν οἱ 2 ½ ὀβολοὶ (Archiv IV, 1908, 485). Τὴν γνώμην ταύτην ἀσπάζονται ὁ *Preisigke* (Wörterb. ἐν λ. *κάρτρα*) καὶ ὁ *Schnebel* (Landwirtschaft, 327). Ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ κειμένου καὶ τὰ πολλὰ ἀνάλογα εἰς τοὺς παπύρους εἰς *-τρον* οὐδέτερα, σημαίνοντα τὴν ἀμοιβὴν τοῦ ἐνεργοῦντος προσώπου (πβλ. *γνάπτρα, πλύντρα, ὕφαντρον, ἵππητρον* κλπ. Βλ. *Mayser*, Gr. d. Papyr. I² 3, 85) οὐδεμίαν καταλείπουν ἀμφιβολίαν, ὅτι οἱ 2 ½ ὀβολοὶ ἐδόθησαν εἰς τὸν ποιμένα ὡς μισθὸς διὰ τὴν κουρὰν προβάτων (πβλ. *Olsson*, Aegyptus, VI, 1925, 291).

Πολλάκις, ἂν μὴ πάντοτε, πρὸ τῆς κουρᾶς τὰ πρόβατα «ἐπλύνοντο»[1]) καὶ διὰ λόγους καθαριότητος καὶ διὰ λόγους εὐκολίας τῶν κουρέων.

Ἡ δευτέρα μέθοδος ἦτο λεπτοτέρα καὶ πολυπλοκωτέρα, εἰσήχθη δὲ εἰς τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων καὶ ἐφηρμόζετο μόνον ἐπὶ τῶν «ὑποδιφθέρων» προβάτων ἐκλεκτοῦ εἴδους. Οἱ ἀσκοῦντες τὴν μέθοδον ταύτην δὲν «ἔκειρον» τὸ ἔριον τῶν ὑποδιφθέρων, ἀλλ' «ἔτιλλον» αὐτό[2]), ἀπέσπων δηλ. ἀπὸ τῆς ρίζης τὰς τρίχας τοῦ προβάτου διὰ τῶν χειρῶν ἢ καὶ τῇ βοηθείᾳ εἰδικῆς λαβίδος. Ἐκτὸς τῆς ἄλλης περιποιήσεως τοῦ ἐρίου τῶν ὑποδιφθέρων προβάτων, περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν[3]), ἐλαμβάνοντο καὶ πρόσθετα μέτρα, ἀμέσως πρὸ τῆς κουρᾶς καὶ μετ' αὐτήν πρὸς τὸν σκοπὸν διευκολύνσεως τοῦ τιλμοῦ καὶ ἀποφυγῆς πιθανῶν ζημιῶν εἰς βάρος τῶν κτηνῶν.

Τῆς κουρᾶς προηγεῖτο τριήμερος ἀναγκαστικὴ νηστεία τῶν προβάτων ἥτις, ὡς ἐπιστεύετο, καθίστα εὐκολώτερον καὶ ἀνωδυνώτερον διὰ τὰ ζῷα τὸν τιλμόν. Ἐπηκολούθει πλύσις τῶν πληγέντων μερῶν τοῦ σώματος τοῦ ζῴου διὰ θείου, ἐπάλειψις ὅλου τοῦ τριχωτοῦ μέρους τοῦ δέρματος διὰ μείγματος κηροῦ καὶ χοιρείου λίπους καὶ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας λουτρὸν ἐντὸς ὕδατος θαλασσίου ἢ ὕδατος βροχῆς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχε διαλυθῆ ἅλας. Οἱ πάπυροι οὐδεμίαν παρέχουν ἀτυχῶς πληροφορίαν μέχρι τοῦδε περὶ τῶν πρὸ καὶ μετὰ τὸν τιλμὸν τοῦ ἐρίου ἀναγκαίων ἐνεργειῶν[4]). Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, πάντως, ἐπίστευον ὅτι διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἐπετύγχανον ἑκάστοτε καλυτέρας ποιότητος ἔριον, κυρίως δὲ «μαλακώτερον»[5]).

---

[1]) Βλ. *Colum.* XI, 2, 35 (διὰ τὰ πρόβατα τοῦ Τάραντος). Οἱ πάπυροι ἐπιβεβαιοῦν τὸ πρᾶγμα. Βλ. P. Ent. 2, 5: «*ἐπελθὼν ἐπὶ τὴν ποίμναν πέπ[λ]υκε καὶ . . . κέκαρκε*» (κατ' ἐπιτυχῆ συμπλήρωσιν τοῦ *Wilcken* ἐν Archiv X, 1932, 242)· ἀλλὰ καὶ ὁ P. Tebt. 53 (110 π. Χρ.), 19, συμπληρούμενος μαρτυρεῖ τὸ αὐτό: «*πρόβατα σύμμεικτα, ἐν οἷς πεπ[λυ]μένα ἔνποκα ιβ*». Ἡ πλύσις τοῦ ἐρίου ἐπὶ τοῦ προβάτου ἐγίνετο ἐνίοτε τῇ βοηθείᾳ τῆς ρίζης τοῦ φυτοῦ «στρουθίου» Βλ. P. C. Z. 59430, 15. (Πβλ. κατωτ. Κεφ. 3ον § 2).

[2]) Βλ. P. C. Z. 59430, 3: «*τοῖς τίλλουσι τὰ ὑποδίφθερα*»· ἀλλ' ὀλίγον κατωτέρω (στ. 5), «*τοῖς κείρουσ τὰ ἀράβια*». Ὁ τιλμὸς τοῦ ἐρίου ἐγίνετο κατὰ κανόνα σχεδόν, ὡς καὶ σήμερον, ἐπὶ τῶν *κῳδίων*, δερμάτων δηλ. σφαγέντων προβάτων ἐριοφόρων. Βλ. P. Petr. II, 32 (σελ. 108). 1, 8 (Πβλ. III: 36 d 1, 9), «*κῳδάρια τίλλοντες*». Πβλ. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 18. *Ἀριστοτ.*, Προβλ., 892α, 17. *Plin.* VIII, 191. *Εὐσταθ.* εἰς Ὅμ. Ξ, 530 σελ. 1770, 49. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 28, *Blümner*, Technologie I², 102 ὑποσ 5.

[3]) Βλ. σελ. 127.

[4]) Πλὴν ἀσαφοῦς ὑπαινιγμοῦ περιεχομένου εἰς τὸν P. S. I. 487 (258 π. Χρ.), 1-2: «*τὴν πίσσαν, ἣν . . [/ εἰς τὰ πρόβατα, ἔφατο μὴ ἔχειν*». Εἶναι πιθανώτατον, ὅτι ὁ λόγος εἶναι περὶ πίσσης χρησιμοποιουμένης πρὸς θεραπείαν τῶν κατὰ τὸν τιλμὸν τοῦ ἐρίου προξενουμένων πληγῶν ἐπὶ τοῦ δέρματος τοῦ προβάτου. Πβλ. Γεωπον. 18, 8.

[5]) Πβλ. *Ἀριστοτ.* Προβλ., 892α, 17: «*τῶν προβάτων αἱ τρίχες μαλακώτεραι ἀναφύονται τιλ-*

Τὸ κατὰ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μέθοδον λαμβανόμενον ἐξ ἑκάστου προβάτου ἔριον ἐτυλίσσετο εἰς σχῆμα σφαίρας περίπου, ἐδένετο δι' ἑνὸς οἱουδήποτε μέσου καὶ ἀπετέλει ἕνα «*πόκον*»[1]), ἕτοιμον διὰ τὴν περαιτέρω μεταφοράν. Κατὰ τὴν μεταφορὰν τὰ μὲν κοινὰ ἔρια ἐτοποθετοῦντο ἐντὸς ψιάθων ἢ ἐντὸς οἱασδήποτε κενῆς «*τύλης*»[2]) (περιβλήματος προσκεφαλαίου ἢ στρώματος), τὰ δὲ πολυτελῆ καὶ καθαρὰ ἐντὸς κιβωτίων[3]). Προκειμένου περὶ μεταφορᾶς ἢ πωλήσεως, τὸ ἔριον ὑπελογίζετο κατὰ «*πόκους*» ἢ, ἐπειδὴ τὸ βάρος τῶν πόκων ἐποίκιλλεν ἀναλόγως τοῦ εἴδους, τοῦ γένους καὶ τῆς ἡλικίας τοῦ προβάτου, ὡς καὶ ἄλλων παραγόντων μὴ σταθμητῶν, ἐδίδετο συνήθως ἐκτὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πόκων καὶ τὸ βάρος αὐτῶν[4]). Τοῦτο δὲν ἀπέκλειεν, ἐννοεῖται, τὸν κατὰ τὸν ἕνα μόνον τρόπον ὑπολογισμὸν — κατὰ πόκους μόνον[5])

λόμεναι . . . . . καὶ ἀλύπως ἐκσπῶνται». Ὅτι δὲ ἡ μαλακότης ἦτο, ὡς καὶ σήμερον, ἡ μᾶλλον ἐκτιμωμένη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἰδιότης τῶν ἐρίων ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ μαρτυριῶν τῶν συγγραφέων (πβλ. *Στράβ.* VI 284. XII, 578. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 125: «*τάπητες μαλακώτεροι ὕπνω*» κλπ.), ἀλλὰ καὶ τῶν παπύρων (βλ P. S. I. 364, 5: «*τῇ ἐρέᾳ μαλακόν*», δηλ. ἱμάτιον. B. G. U. 1564, 10: «*ποιήσουσι τὸν ἱματισμὸν ἐκ καλῆς καὶ μαλακῆς ἐρέας*»).

[1]) Ὡς ἐκαλεῖτο ἤδη ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου (ἐκ τοῦ «*πέκειν*» ἢ «*πείκειν*» = ξαίνω, κουρεύω) Βλ. τὰς παραπομπὰς ἐν *Θησ. τῆς Ἑλλ.ην. Γλώσσ.* καὶ εἰς τὸ Λεξικὸν *Liddell-Scott.*, ἐν λ. Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 101. Εἰς τοὺς παπύρους ἡ λέξις ἀπαντᾷ συχνά. Βλ. P. S. I. 368, 51. 377, 7. P. C. Z. 59287, 3. 59774, 1, 3, 5. P. Ent. 2, 3. 3, 3, 5 κλπ. Πβλ. *Preisigke*, Wörterb. ἐν λ. Καὶ σήμερον ἔτι ἡ λ. εἶναι ἐν χρήσει πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημασίαν εἰς τὸν ὑποκοριστικὸν τύπον «*ποκάρι*» (ἐν Ἀ. Θράκῃ, Γορτυνίᾳ, Κρήτῃ, Κυνουρίᾳ, Ἠπείρῳ, Κύθνῳ καὶ ἀλλαχοῦ) ἢ «*μποκάρι*» (ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ) ἢ «*πουκάρ'*» (ἐν Αἰτωλίᾳ, Ἀκαρνανίᾳ, Ἠπείρῳ, Θεσσαλίᾳ, Δ. Μακεδονίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ).

[2]) Βλ. P. C. Z. 59430, 7 (ἐντὸς ψιάθων). P. Lond. II 402 (verso), 15 (σελ. 11, τοῦ 2ου αἰ. π. Χρ.): «*ἔρια ἐν τύλῃ πόκοι λε*». (Τὸ σχόλιον τοῦ Kenyon περὶ τῆς «*ἐντύλης*» ὡς νέας λέξεως καὶ ἡ καταχώρισις αὐτῆς εἰς τὰ Λεξικὰ *Preisigke, Herwerden, Liddell-Scott* καὶ τὴν Γραμματικὴν τῶν παπύρων τοῦ *Mayser*, I² 3, 22, εἶναι ἐσφαλμένα).

[3]) Βλ. P. C. Z. 59430, 10-11: «*κίσται εἰς τὰ Μιλήσια*» (ἔρια). 59012, 62: «*ἔρια καθαρὰ ἐν κ[ιβωτῷ]* ἢ «*ἐν κ[ίστῃ]*».

[4]) Εἰς τὸν P. C. Z. 59774, π. χ., οἱ 31 πόκοι ἐρίων ζυγίζουν ἓν τάλαντον καὶ οἱ 10 πόκοι 21 καὶ τέταρτον μνᾶς, δηλ. ἕκαστος πόκος κατά τι ὀλιγώτερον τῶν 2 μνῶν εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν καὶ κατά τι περισσότερον εἰς τὴν δευτέραν. Ἀλλ' εἰς τὸν P. C. Z. 59287 οἱ 16 πόκοι ζυγίζουν μόλις 18 καὶ τέταρτον μνᾶς, εἰς δὲ τὸν P. C. Masp. 67141 III (recto) 6, οἱ 31 πόκοι φέρονται ζυγίζοντες 234 λίτρας δηλ. περὶ τὰ 3 Ἑλληνικὰ τάλαντα. Οὐδεὶς σταθερὸς ὑπολογισμὸς ἀντιστοιχίας μεταξὺ ἀριθμοῦ καὶ βάρους πόκων εἶναι δυνατός. Πβλ. καὶ P. S. I. 368 II, 44-50: «*ἑκάρη πρόβατα ριε (115), ὧν ἔχει Ἰάσων τὰ ἔρια ἄσταια*».

[5]) Βλ. P. Ent. 2, 3 (118 πόκοι ἐρίων πωλοῦνται πρὸς 4 δρχμ. καὶ 5 ½ ὀβολοὺς κατὰ πόκον). Πβλ. αὐτόθ. 3, 3, 5.

ἢ συνηθέστερον κατὰ τὸ βάρος[1]). Εἰς τὸ ἐμπόριον δὲ ἦσαν ἀμφότεροι ἐν χρήσει. Ὑπῆρχον ἔμποροι, οἵτινες εἶχον τὴν ἄδειαν «*ἔρια πωλεῖν ποκιστὶ καὶ σταθμιστί*»[2]) Διὰ τὴν ἔλλειψιν ὡσαύτως ἐπαρκῶν στοιχείων δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν οὔτε διὰ τὸν τρίτον π. Χρ. αἰῶνα, διὰ τὸν ὁποῖον ἐν τούτοις τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ζήνωνος παρέχει ἀφθόνους πληροφορίας, οὔτε διὰ τοὺς μεταγενεστέρους Πτολεμαϊκοὺς χρόνους τὴν ποσότητα τοῦ παραγομένου εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον ἐρίου καὶ τὴν τιμὴν αὐτοῦ. Διὰ τὸ πρῶτον τόσον μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν: ἡ γενικὴ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν καταλείπει ἡ μελέτη τῶν παπύρων εἶναι, ὅτι ἡ ἐγχώριος παραγωγὴ δὲν ἐπήρκει νὰ καλύψῃ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς βιομηχανίας τῶν μαλλίνων ὑφασμάτων, ἡ ὁποία ἔλαβεν ἀσυνήθη διὰ τὴν Αἴγυπτον ἀνάπτυξιν μετὰ τὴν ἐκεῖ ἐγκατάστασιν τῶν Ἑλλήνων[3]). Σταχυολογοῦμεν παραδείγματά τινα ἐνδεικτικὰ τῆς γινομένης καταναλώσεως: 40-60 μναῖ ἐρίων ($17^1/_2$-25 κιλὰ περίπου) ἐχρειάζοντο μόνον διὰ τὴν κατασκευὴν ἑνὸς καλοῦ στρώματος[4]). Ἡ αὐτὴ ποσότης ἦτο ἀναγκαία διὰ τὴν κατασκευὴν ἑνὸς καλοῦ τάπητος[5]). Τέσσαρες μναῖ περίπου διὰ μίαν συρίαν[6]). Ἄλλαι τόσαι δι' ἕνα ἀνδρικὸν χιτῶνα ἢ ἓν ἱμάτιον[7]). Οἱ πάπυροι τοῦ Ζήνωνος πιστοποιοῦν, ὅτι δὲν ἠδύναντο ὅλοι οἱ ἄποικοι Ἕλληνες νὰ ἐξεύρουν αὐτὰ τὰ ποσὰ τῶν ἐρίων. Οἱ ἐν Φιλαδελφείᾳ ἐγκατεστημένοι ζητοῦν διὰ τοῦτο πολλάκις

---

[1]) Βλ. P. C. Z. 59012, 62, 63. 59241, 2. 59398, 2. 59784, 8. P. Mich. Z. 13, 2. 27, 27, 29. 58, 25. 61, 27. Ὑπάρχουν περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας δίδεται τὸ βάρος τῶν ἐρίων εἰς «*σταθμία*» (P. Tebt. 116, 23, 26 κλπ. 117, 17, 27, 29, 31 κλπ.), ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν τὴν ἀξίαν τοῦ σταθμίου. Μένει ἐπίσης αἰνιγματικὴ ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις τοῦ ἐν P. Petr. III, 107 (d) 1, 3, 4 καὶ ἐν U. P. Z. 91, 12 καὶ 93, 7 ἀναγραφομένου σημείου L, δηλωτικοῦ βάρους ἐρίων. Ἡ γνώμη τοῦ *Wilcken* (U. P. Z. 91, 12 σχόλ.), ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ συνήθους εἰς τοὺς παπύρους σημείου τοῦ δηλοῦντος τὸ «*ἥμισυ*» (ἥμισυ σταθμίον), εἶναι ἀμφίβολος.

[2]) Βλ. P. S. I. 459, 11-12 (72 μ. Χρ.). Τοῦτο ἐγίνετο πιθανῶς πρὸς ὄφελος τῶν πελατῶν, τοὺς ὁποίους οἱ ἐριοπῶλαι προσεπάθουν νὰ ἐξαπατήσουν διὰ τεχνητῆς αὐξήσεως τοῦ βάρους τῶν ἐρίων. Πβλ. *Ἀριστοφ.* Βάτρ. 1386-87: «*εἰσέθηκε ποταμόν, ἐριοπωλικῶς/ὑγρὸν ποήσας τοὔπος ὥσπερ τἄρια*».

[3]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 121 κ. ἑξ. Χαρακτηριστικὸν τοῦ πράγματος εἶναι, ὅτι Ἱέρων ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν ἀπέστειλε μετὰ τοῦ ἄλλου πολυτίμου φορτίου τῆς περιφήμου εἰς τὰ ναυπηγικὰ χρονικὰ τῆς ἐποχῆς νεώς, ἣν ἐδωρήσατο εἰς Πτολεμαῖον τὸν Φιλάδελφον, καὶ «*δισμύρια τάλαντα ἐρίων*» (βλ. Ἀθην. V, 209 α).

[4]) Βλ. P. Mich. Z. 13. P. Col. Z. I, 15. P. S. I. 593 κλπ.

[5]) Βλ. P. C. Z. 59423, 4. 59777, 2. P. Col. Z. 113, 38. κλπ.

[6]) Βλ. B. G. U. 1564, 6 (138 μ. Χρ.).

[7]) Αὐτόθ. 1564, 5. Ὁ Ζήνων παραγγέλλει εἴς τινα ὑπάλληλον αὐτοῦ νὰ ἀγοράσῃ ἐκ Θηβῶν «*ἱμάτιον μνῶν τριῶν καὶ ἡμίσους ἕως (δραχμ.) κη*».

ἀπὸ τὸν Ζήνωνα ὀλίγα «*ἐρίδια*» διὰ τὴν κατασκευὴν «στρωματίου» [1]) ἢ «ἱματίου» [2]) καὶ γενικῶς ἐνδυμάτων, «*ἵνα μὴ γυμνοὶ ὦμεν*», ὡς γράφουν [3]). Ἐνίοτε μάλιστα δὲν διστάζουν νὰ καταφεύγουν εἰς πράξεις κακοπιστίας [4]) ἢ καὶ ληστείας ἀκόμη [5]) διὰ τὴν κατοχὴν ἐρίων καὶ ἐνδυμάτων μαλλίνων ἢ διὰ τὴν κερδοσκοπικὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς ἐλλείψεως τῶν ἐρίων [6]). Ὁ Ζήνων, διὰ λογαριασμὸν τοῦ Ἀπολλωνίου ἢ καὶ ἴδιον, ἐκμεταλλεύεται εὐρέως τὴν κατάστασιν αὐτὴν διὰ τῆς ἀναπτύξεως εἰς ποσότητα καὶ ποιότητα τῆς προβατοτροφίας εἰς τὴν Φιλαδέλφειαν, διὰ τῆς ἀγορᾶς ἐρίων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ [7]) καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ [8]), διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ μαλλίνων ὑφασμάτων καλῆς ποιότητος [9]) καὶ τοῦ κερδοσκοπικοῦ ἐμπορίου αὐτῶν εἰς τὸ ἐσωτερικόν [10]).

Αὐτὸς οὗτος ὁ βασιλεὺς ἀσκεῖ πολιτικὴν δημοσιονομικήν, ἥτις ἀποδεικνύει ὅτι ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀνάγκας τῆς ἐριουργίας. Ὑποστηρίζει, ὡς εἴπομεν, τὸν ἐγκλιματισμὸν ἐν Αἰγύπτῳ ἀποδοτικῶν εἰς ἔριον προβάτων. Ἐπιβάλλει εἰς τὰ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγόμενα ἔρια τὸν κατώτατον δασμὸν ἐξ ὅλων τῶν εἰσαγομένων εἰδῶν [11]). Ἀφίνει ἐλεύθερον τὸ ἐμπόριον τῶν ἐρίων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν [12]) καὶ

---

[1]) Βλ. P. C. Z. 59298, 3 - 4. Πβλ. 59305, 2.

[2]) Βλ. P. C. Z. 59411, 3, 5. Πβλ. 59469, 3-7, 13-15.

[3]) Βλ. P. S. I. 605, 4. P. C. Z. 59028, 5. Πβλ. P. S. I. 399, 10. 418, 14. 443, 20/21. P. C. Z. 59440, 8. 59474. 59477. P. Mich. Z. 90, 2. P. Col. Z. I, 41. 44, 8.

[4]) P. S. I. 399, 10. P. Ent. 1. 4. 32.

[5]) P. C. Z. 59145. P. Petr. II, 32 (I), 18. P. Lille I, 6, 9-11. III, 3. U. P. Z. 121. P. Tebt. 230 (τέλος τοῦ 2ου αἰ. π. Χρ.), κλπ. Πβλ. P. Fay. 12, 18. P. Tebt. 127 (113 π. Χρ.).

[6]) Βλ. P. Ent. 2. 3 (ποιμένες κατακρατοῦν δολίως ἔρια προπωληθέντα εἰς ἐμπόρους, ἐπὶ τῇ προόψει μεγαλυτέρου κέρδους ἀσφαλῶς).

[7]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 125 ὑποσημ. 6. Πβλ. P. C. Z. 59145. 59241. 59596, 7. 59776, 9. P. S. I. 429, 2. 431, 3/4. 631, 14. 654, 3. P. Mich. Z. 13, 3. P. Petr. III, 107 (d), 3, 5, 12, 31. P. Col. Z. II, 63, 7. 113, 31 - 32.

[8]) Βλ. P. C. Z. 59012, 62. Πβλ. 59537, 5.

[9]) Βλ. P. S. I. 428, 32. 616. P. C. Z. 59092, 22. 59093 πβ. 59088, 7-10. 59609, Πβλ. Ἀθην. V, 197 b.

[10]) Βλ. P. C. Z. 59048. 59078. 59148. 59326, 80. 59423. 59469. 59777. 59778. P. Mich. Z. 72. 97, 8. P. S. I. 533. 572, 4. 858. P. Col. Z. I, 15. U. P. Z. 91. 93 καὶ σχόλ. (ἐν σελ. 378-380). Πβλ. P. C. Z. 59060. 59319. 59609. *Rostovtzeff*, Foreign Commerce, 760.

[11]) P. C. Z. 59012, 63 καὶ σχόλ. Πβλ. *Ἀ. Ἀνδρεάδην* ἐν Mélanges Glotz I, 16.

[12]) Βλ. ἀνωτ. ὑποσ. 7 καὶ 10 καὶ P. C. Z. 59298, 3. 59398, 2. 59411, 3. 59775, 1-9. 59784, 8. 59787, 32. P. Mich. Z. 58, 26-28 61, 27. P. Ent. 1. 2. 3. 4. P. Hib. 34. P. S. I. 368, 51. 399, 10. 605, 3, 4. Πβλ. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 18 (ὅλα τοῦ 3ου αἰ. π.Χρ.). U. P. Z. 59, 8. 91, 12 (ἀμφότ. τοῦ 159 π.Χρ.). P. Tebt. 116, 22. 117, 17 κλπ. 211 (τοῦ τέλους τοῦ 2ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1ου αἰ. π. Χρ.). (Εἰς τὸν ἐν B. G. U. 1879, 2 πάπυρον, τοῦ τέλους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς, περιέχεται ἡ αἰνιγ-

ἀπαλλάσσει τῶν αὐστηρῶν περιοριστικῶν διατάξεων τοῦ κρατικοῦ μονοπωλίου τῶν λινῶν τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον τῶν ἐρεῶν[1]). Διὰ τοὺς μετὰ τὸν 3ον αἰῶνα χρόνους αἱ μαρτυρίαι τῶν παπύρων δὲν εἶναι τόσον σαφεῖς ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου σημείου. Αἱ ὑπάρχουσαι ὅμως ἀρκοῦν νὰ ἀποδείξουν, ὅτι τὰ κρατοῦντα ἐπὶ

ματικὴ φράσις: «*ἐξάγοντες ἔριον ἡμῖς . . .*»). Σοβαρὰν ἔνδειξιν, ἂν μὴ ἀπόδειξιν, τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου τῶν ἐρίων ἀποτελεῖ καὶ ἡ ὕπαρξις «*ἐριεμπόρων*»· βλ. P. Ent. 2, 1 κλπ. 3 (200 π. Χρ.). P. Tebt. 103 (= Chrest. I, 288), 26 (1ος αἰ. π. Χρ.). 890, 169 (2ος αἰ. π. Χρ.). Οἱ Πτολεμαϊκοὶ πάπυροι δὲν ὁμιλοῦν μέχρι τοῦδε περὶ «*ἐριοπωλῶν*», ἀλλ' ἡ σιωπὴ αὕτη εἶναι ἀσφαλῶς συμπτωματική, ὡς ἀποδεικνύουν αἱ μαρτυρίαι τῶν συγγραφέων (βλ. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 18. *Ἰωσ.* Ἰουδ. Πόλεμ. V, 331) καὶ τῶν παπύρων τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (βλ. P. Mich. Tebt. 123 recto, 25. 124, 11, 15. Ἀμφότ. μεταξὺ 45 - 50 μ. Χρ. Πβλ. P. Oxy. 1669, 5, τοῦ 3ου αἰ. μ. Χρ. καὶ P. Lips. 14, 6, τοῦ 4ου μ. Χρ. αἰ.). Ἦτο βεβαίως ἐπιβεβλημένη καὶ ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου τῶν ἐρίων φορολογία τις, περὶ τῆς φύσεως ὅμως αὐτῆς οὐδὲν τὸ σαφὲς εἶναι γνωστόν. Βλ. P. Ent. 2, 10 σχόλ. O. Tait. I 1, 14. 16. 25. 26. P. Hib. 115, 20 καὶ εἰσαγ. P. Tebt. 866, 53. Πβλ. *Wilcken*, Grundz. 251. *Préaux*, Écon. royale d. Lag. 96-98. 112. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 115. Hellenist. World I, 307-308. Σκοτεινὸν ἐπίσης παραμένει καὶ τὸ σημεῖον τὸ ἀφορῶν τὸν τρόπον, ὃν ἠκολούθει ἡ ἁρμοδία κρατικὴ ὑπηρεσία τῶν Πτολεμαίων προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀναγκαιοῦσαν ποσότητα ἐρίων διὰ τὸν ἱματισμὸν τοῦ στρατοῦ καί, ἴσως, τῆς βασιλικῆς αὐλῆς. Εἶναι πιθανόν, ὅτι διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶχεν ἐπιβληθῆ παρακράτημα ὡρισμένου ποσοστοῦ ἐπὶ τῶν διδομένων εἰς τὸ ἐμπόριον ἐρίων. Τοῦτο σημαίνει, ὑποθέτω, ὁ ἄλλως δυσνόητος ὅρος «*παραβολὴ ἐρίων*». Οἱ ἐπιδόντες τὴν ἐν P. Ent. 2 «*ἔντευξιν*» ἐριέμποροι καταγγέλλουν Ἰουδαῖον ποιμένα, διότι κατακρατεῖ δολίως ἔρια προπωληθέντα εἰς αὐτοὺς καὶ προοριζόμενα διὰ τὴν «*βασιλικὴν παραβολὴν*» (ὁ στ. 3 θὰ ἔπρεπε νὰ συμπληρωθῇ πιθανῶς: «*συνηγόρακα Ἀμύντα, ὥστε [εἰς τὴν συντέλ]ειαν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς παραβολῆς*»). Ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Σάμου (βλ. BGH V, 1881, 477) μανθάνομεν, ὅτι ὁ Στράτων Στράτωνος ἀπεστάλη εἰς τὴν νῆσον «*ὑπὸ τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου ἐπὶ ⟨τῷ⟩ τὰς παραβολὰς τῶν . . . ων λαμβάνειν*» (στ. 4-5). Ὁ *M. Holleaux* (Études d'Épigraphie et d'Histoire Grecques III, 39-40) προέτεινε τὴν συμπλήρωσιν «*τὰς παραβολὰς τῶν [δικ]ῶν λαμβάνειν*». Ὑποθέτω, ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ἐν λόγῳ βασιλικὸς ὑπάλληλος ἀπεστάλη νὰ παραλάβῃ *(λαμβάνειν)* «*τὰς παραβολὰς τῶν [ἐρί]ων*» (ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ χρημάτων, τὸ ψήφισμα θὰ ἔλεγε μᾶλλον «*πράσσεσθαι*» καὶ ὄχι «*λαμβάνειν*», ἐπὶ πλέον δὲ ὁ ὅρος «*παραβολὴ*» ἀπαντᾷ μόνον προκειμένου περὶ ἐρίων εἰς τὸν μνημονευθέντα σύγχρονον πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν πάπυρον). Πβλ. καὶ P. Ent. 1, εἰσαγ. P. Hib. 38. 51. O. Tait. I 1, 143. P. Hal. 13. *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 96-97.

[1]) Περὶ τῆς ἐν γένει ὀργανώσεως τοῦ κρατικοῦ μονοπωλίου τῶν ὑφασμάτων εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον βλ. Rev. Laws § 87-107 καὶ σχόλ. P. Tebt. 703, 87-117 καὶ τὰ σχόλ. *Wilcken*, Ostr. 266-269. Grundz., 245-247. Hellenist. Wirtschaft, 93-100. U. P. Z. I σελ. 378-381. *Rostovtzeff*, Foreign Commerce, 759 - 761. A Large Estate, 115-118. Hellenist. World I, 305-308. II, 1229. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 109 κ.ἑξ. *Heichelheim*, RE ἄρθρ. *Monopole* σελ. 175-181.

τῶν πρώτων Πτολεμαίων δὲν μετεβλήθησαν αἰσθητῶς μέχρι τοῦ τέλους τῆς δυναστείας[1]).

Ἀποτέλεσμα τῆς ἀνισότητος ταύτης μεταξὺ προσφορᾶς καὶ ζητήσεως τῶν ἐρίων τῶν προβάτων ὑπῆρξεν ἡ ὑψηλὴ τιμὴ αὐτῶν ἐν Αἰγύπτῳ καθ' ὅλην τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχήν. Τοῦτο βεβαίως πρέπει νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν μετὰ τῶν ὀφειλομένων ἐπιφυλάξεων διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: 1) διότι, ὡς εἶναι φυσικόν, οὔτε ὅλα τὰ εἴδη τῶν ἐρίων εἶχον τὴν αὐτὴν τιμὴν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος[2]), οὔτε τὸ αὐτὸ εἶδος τῶν ἐρίων διετήρησε τὴν αὐτὴν τιμὴν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Πτολεμαϊκῆς περιόδου[3]). Τὸ τελευταῖον τοῦτο μάλιστα δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν μετά τινος ἀληθοφανείας, δι' ἔλλειψιν ἐπαρκῶν στοιχείων, κάτω τοῦ 3ου αἰῶνος π. Χρ.[4]) καὶ 2) διότι χρειάζεται νὰ γνωρίζῃ τις τὸ γενικὸν κόστος τῆς ζωῆς μιᾶς ἐποχῆς, διὰ νὰ δύναται νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς ὑψηλῆς τιμῆς ὡρισμένου εἴδους κατ' αὐτήν. Τοῦτο

---

[1]) Εἰς τὸ ἐν P. Tebt. 5 (πβλ. Chrest. I, 65. 307. II, 36) περιεχόμενον πρόσταγμα Πτολεμαίου τοῦ δευτέρου Εὐεργέτου οἱ «*ἐριοϋφάνται*» παντὸς εἴδους τυγχάνουν τῆς εἰδικῆς δοσιδικίας, ἧς ἀπολαύουν πάντες «*οἱ ὑποτελεῖς καὶ ἐμπεπλεγμένοι τοῖς προσόδοις*» (βλ. στ. 15, 239, 250), δηλ. οἱ τεχνῖται, τῶν ὁποίων ἡ ἐργασία ἐνδιέφερεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὸ βασιλικὸν ταμεῖον. Πβλ. *Wilcken*, Grundz., 247 248. Chrest. I, 307. *Mitteis*, Grundz., 11. Chrest. II, 5-7. *Préaux*, ἔνθ. ἀνωτ., 547-557. *Rostovtzeff*, Hellenist. World. III, 1388 ὑποσ. 105.

[2]) Ἐν ἔτει 159 π. Χρ., π. χ., τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἀγοράζει τὴν αὐτὴν ποσότητα ἐρίων ἀντὶ 200 δρχμ. τὴν μίαν φορὰν καὶ ἀντὶ 220 δρχμ. τὴν ἄλλην (βλ. U. P. Z. 59, 8. 91, 12). Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀνάγκαι τῶν ποιμένων συνέβαλλον εἰς αὐξομοιώσεις τῆς τιμῆς τοῦ ἐρίου. Πρὸ τῆς κουρᾶς ἐδέχοντο μικροτέραν τιμὴν καὶ ἐλάμβανον προκαταβολικῶς παρὰ τῶν ἐριεμπόρων «*ἀρραβῶνα*» (βλ. P. Ent. 2. 3. P. Col. Z. II, 63, 7), ὡς τοῦτο γίνεται καὶ σήμερον (βλ. Ἱστ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ. *ἀρραβῶνας*), ἀλλὰ μετὰ τὴν κουρὰν βλέποντες ὅτι ἐζημιοῦντο, ἠρνοῦντο νὰ δεχθοῦν τὴν συμφωνηθεῖσαν πρὸ μηνῶν τιμήν (βλ. P. Ent. 2. 3). Οἱ ἐριέμποροι, ἐξ ἄλλου, προσεπάθουν νὰ ἐπωφεληθοῦν τῆς ἀνάγκης τῶν ποιμένων καὶ νὰ ἀγοράσουν τὰ ἔρια πρὸ τῆς κουρᾶς ἢ κατ' αὐτὴν διὰ νὰ ἐπιτύχουν μικροτέραν τιμήν. Ὁ Ἀδδαῖος, ὁ προϊστάμενος τοῦ ἐν Μέμφει ὑφαντουργείου τοῦ Διοικητοῦ Ἀπολλωνίου συνιστᾷ εἰς τὸν Ζήνωνα νὰ προαγοράσῃ ἔρια κατὰ τὸν χρόνον τῆς κουρᾶς. Βλ. P. C. Z. 59375, 9-10: «*μὴ ἀμελήσῃς, ἵνα συναγορασθῇ ἡμῖν νῦν εἰς τὴν κο[υρὰν· εὐω]νότερον γὰρ προδόντες λημψόμεθα*» (ὁ *Edgar* συνεπλήρωσε τὸ κείμενον διὰ τοῦ «*εἰς τὴν κο[ίτην]*», ὅπερ οὐδὲν σημαίνει, ἐνῶ «*κουρά*», ἐσήμαινε καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, καὶ τὸν περὶ τὴν διενέργειαν τῆς κουρᾶς χρόνον).

[3]) Τὸ 257, π. χ., ἡ μνᾶ τοῦ ἐρίου τιμᾶται 2 δρχμ. καὶ 1½ ὀβολ. (P. C. Z. 59398, 2), ἐνῷ τὸ 247 δύο μόνον δρχμ. (P. Mich. Z. 61, 27/28).

[4]) Ἐκ τῆς πληροφορίας, π. χ., ὅτι «*ἡ τιμὴ ἐρίων γυναικείου χιτῶνος*» ἦτο κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 1ου π. Χρ. αἰῶνος 4.500 δρχμ. (βλ. P. S. I. 120, 109), δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ ἀσφαλὲς συμπέρασμα περὶ τῆς κατὰ μνᾶν τιμῆς τῶν ἐρίων, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Διότι ἔπρεπε νὰ γνωρίζωμεν ὄχι μόνον τὸ ἀκριβὲς βάρος τῶν ἐρίων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντιστοιχίαν τῆς χαλκῆς δραχμῆς πρὸς τὴν ἀργυρᾶν καὶ τὴν ἀγοραστικὴν ἀξίαν ἀμφοτέρων.

ὅμως δὲν εἶναι γνωστὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, παρ' ὅλην τὴν σχετικὴν ἀφθονίαν τῶν πηγῶν ἢ ἕνεκα ταύτης ἀκριβῶς.

Τολμῶμεν, παρὰ ταῦτα, νὰ δώσωμεν κατωτέρω συγκριτικά τινα παραδείγματα ἀποδεικνύοντα τὴν δυσαναλόγως μεγάλην τιμὴν τῶν ἐρίων κατὰ τὸν 3ον π. Χρ. αἰῶνα, μολονότι ἡ γενικὴ εὐημερία ἐν τῇ χώρᾳ ἦτο τότε μεγαλυτέρα τῆς τῶν ἑπομένων δύο αἰώνων. Ἀλλὰ καὶ τὰ παραδείγματα ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὸ 2ον ἥμισυ τοῦ αἰῶνος καὶ εἰς τοὺς περὶ τὸ μέσον αὐτοῦ χρόνους κυρίως, εἰς οὓς ἀναφέρονται καὶ αἱ ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Ζήνωνος πληροφορίαι. Καὶ πάλιν ὅμως εἰς γενικωτέραν μελέτην περὶ τοῦ κόστους τῆς ζωῆς τῶν χρόνων τούτων διατηροῦν τὸν χαρακτῆρα ἁπλῶν ἐνδείξεων.

Ἡ γενικὴ ἐκ τῶν παπύρων ἐντύπωσις εἶναι ὅτι κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα ἡ τιμὴ τῶν ἐρίων ἐκυμαίνετο μεταξὺ 2-2$^1/_2$ δρχμ. κατὰ μνᾶν[1]). Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἓν ἐρίφιον πωλεῖται πρὸς μίαν δραχμὴν[2]) καὶ ἡ μνᾶ τοῦ τυροῦ πρὸς ἕνα ὀβολόν[3]), ἀντιλαμβανόμεθα ἀμέσως τὴν δυσαναλογίαν τιμῶν, ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ ἐρίου καὶ τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς ποιμνιοτροφίας. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ γενικὸν κόστος τῆς ζωῆς τῆς ἐποχῆς εἶναι ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ ὑπὲρ τῆς ἀξίας τοῦ ἐρίου δυσαναλογία, ὅταν μανθάνωμεν ἐκ τῶν παπύρων, ὅτι ὁ κουρεὺς αἰγῶν ἀμείβεται δι' ἑνὸς ὀβολοῦ ἡμερησίως[4]) ἢ ὅτι ὁ ὑφάντης θεωρεῖ ἐπαρκὲς δι' ἑαυτὸν τὸ ἡμερομίσθιον τοῦ ἑνὸς καὶ ἡμίσεως ὀβολοῦ[5]) ἢ ὅτι οἱ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ διοικητοῦ Ἀπολλωνίου προσλαμβανόμενοι ἐργάται λαμβάνουν μόνον δι' ἱματισμὸν 14 δραχμὰς ἐτησίως (ἐξαιρετικῶς δὲ καὶ 20 ἢ 25[6])), καθ' ἣν στιγ-

[1]) Δηλ. τὰ 435 γραμμ. περίπου. (Βλ. ἀνωτ. σελ. 141 ὑποσ. 3). Εἰς τὸν P. Mich. Z. 61, 27-29 ἀναγράφεται, ὅτι 15 μναῖ ἐρίων τιμῶνται 30 δρχμ. Δὲν γνωρίζω, πῶς ἐξ αὐτοῦ ὁ *Edgar* κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ τιμὴ τοῦ ἐρίου εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν εἶναι τρεῖς ὀβολοὶ κατὰ μνᾶν. Ὑποθέτω, ὅτι ἤχθη εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνει καὶ ἡ *Cl. Préaux* (Écon. royale d. Lag., 98 n. 1), παρασυρθεὶς ἐκ τοῦ P. C. Z. 59784, 8 ἔνθα φαίνεται ὅτι ἡ μνᾶ τοῦ ἐρίου τιμᾶται 4 ὀβολ. (βλ. P. Edgar 107 ἐν Ann. Ant. Égypte XXIV, 1924, 43). Τοσαύτη ὅμως διαφορὰ εἰς τὴν τιμὴν τοῦ ἐρίου τῶν αὐτῶν χρόνων (μεταξὺ 4 ὀβολ. δηλ. καὶ 2 ἢ 2$^1/_2$ δρχμ.) δὲν δικαιολογεῖται. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι πρόκειται περὶ λάθους ἀναγνωστικοῦ εἰς τὸν ἐν λόγῳ πάπυρον. Ἀντὶ δηλ. «ηL» (8$^1/_2$) ταλάντων θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωσθῇ: «ταλαντα βL (2$^1/_2$) δρχμ. τμ (340)», ὅτε ἡ τιμὴ ἑκάστης μνᾶς ἀνέρχεται εἰς 2 δρχμ. καὶ 1$^1/_2$ ὀβολ. (πρβ. ἀνωτ. σελ. 141 ὑποσ. 3).

[2]) Βλ. P. C. Z. 59328, 104 (248 π. Χρ.). P. S. I. 368, 23 (250 π. Χρ.).

[3]) P. C. Z. 59328, 103. [4]) Βλ. P. C. Z. 59176, 55. [5]) Βλ. P. S. I. 599, 16.

[6]) Βλ. P. Col. Z. I, 31, 4 καὶ τὰ σχόλ. Πβλ. II, 75 *passim*. 90, 11. (Μόνον ἡ ἀξία τῆς πρώτης ὕλης διὰ τὴν κατασκευὴν ἑνὸς χιτῶνος, ἀνερχομένης εἰς 3$^1/_2$-4 μνᾶς ἐρίων, κοστίζει περὶ τὰς 8 δρχμ., ὅσον δηλ. ἀξίζει ἓν καλὸν πρόβατον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Βλ. P. Hib. 36, 6 καὶ ἀνωτ. σελ. 131).

μὴν ὁλόκληρος ὁ μισθὸς τοῦ ἔτους δὲν ὑπερβαίνει τὰς 35 δραχμάς[1]). Εἶναι εὐεξήγητα διὰ τοῦτο τὰ παράπονα καὶ αἱ ἐκκλήσεις, αἵτινες ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Ζήνωνα ἐκ μέρους τῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ ἐργαζομένων, ζητούντων «*κἂν ῥάκος*»[2]) διὰ νὰ καλύψουν τὴν γυμνότητά των[3]).

Κλείομεν τὸ περὶ τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον κεφάλαιον προσθέτοντες ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν φυσικῶν χρωμάτων αὐτοῦ. Οἱ πάπυροι δὲν παρέχουν ἀτυχῶς ἀρκετὰς ἐπ' αὐτοῦ πληροφορίας, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐμποδίζει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον τὰ φυσικὰ χρώματα τῶν ἐρίων τοῦ προβάτου ἦσαν κυρίως τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν[4]), ὡς πανταχοῦ καὶ πάντοτε[5]), μὲ ἐλαφρὰς ἐνίοτε ποικιλίας[6]). Εἶναι ὡσαύτως εὐνόητον, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἄποικοι, οἱ κυριώτεροι καταναλωταὶ ἐρίων, ἐδείκνυον προτίμησιν διὰ τὰ λευκοῦ χρώματος ἔρια, ὡς τοῦτο συνέβαινεν ἀρχαιόθεν ἐν Ἑλλάδι[7]).

Καὶ τὰ μελανοῦ χρώματος ἔρια δὲν περιεφρονοῦντο βεβαίως, ὅταν τοῦτο ἦτο φυσικῶς λαμπρόν[8]). Ἀλλὰ τὰ λευκὰ ἔρια προετιμῶντο, διότι ἐπέτρεπον ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν κατασκευὴν ἐνδυμάτων λευκοῦ χρώματος, προσφιλοῦς καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας[9])

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

---

[1]) Βλ. P. S. I. 368, 7.

[2]) Βλ. P. Mich. Z. 90, 6 (πβλ. *Wilcken*, Archiv, X, 1932, 76).

[3]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 139 ὑποσ. 3.

[4]) Βλ. P. C. Masp. 67141 III recto, 12, 14: «*μέλαινα*» (πρόβατα). Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 100/101.

[5]) Πβλ. Ἀρτεμιδ. Ὀνειροκρ. II c, 12 (§96): «*πρόβατα, λευκὰ μὲν ἀγαθά, μέλανα δὲ πονηρά. Ὡς δ' ἐγὼ ἐτήρησα πρόβατα μὲν λευκὰ καὶ μέλανα ἀγαθά*». Πβλ. *Φίλωνος*, Περὶ Ὀνείρων I, 33. II, 3 κλπ. (Διὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν βλ. *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογραφ. Καρπάθου Β, 111).

[6]) Εἰς τὸν P. Hib. 32 (245 π. Χρ.), 13 ἀναφέρεται «*πρόβατον λευκόφαιον*». Εἰς τὸ χρῶμα βεβαμμένων ἐρίων ἀναφέρεται πιθανῶς καὶ ἡ κατὰ τὸ ἥμισυ ἀναγινωσκομένη λέξις τοῦ P. Petr. III, 107 (e), 12, 13: «*ἐρίων καλε . . . .*» (ἴσως «*καλα[ῖνων]*», δηλ. χρώματος ἀνοικτοῦ κυανοῦ, τοῦ «*γαλανοῦ*» λεγομένου σήμερον).

[7]) Πβλ. *Ὁμήρ.* Σ, 529. Ω, 621. ζ, 424. *Στράβ.* VI, 284. κλπ. Πβλ. *Orth*, RE ἄρθρ. *Lana* σελ. 596.

[8]) Τὰ πρόβατα τῶν περὶ τὴν Λαοδίκειαν τῆς Φρυγίας τόπων, π. χ., ἦσαν ὀνομαστὰ διὰ τὴν «*κοραξὴν χρόαν*» τοῦ ἐρίου των. Βλ. *Στράβ.* XII, 578. Πβλ. *Plin.* N. H. VIII, 191. *Εὐσταθ.* Opusc., 236, 45/46. (πβλ. *Φ. Κουκουλέ*, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ I, 117) *Blümner*, Technologie I², 101. (Εἰς τὸν P. Oxy. 736, 4 πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ: «*φαινόλου κοραξοῦ*» (δρχ.) ι (10)).

[9]) Εἰς τὴν ἱματιοθήκην τοῦ Ζήνωνος, π. χ., μεταξὺ 25 διαφόρων ἐνδυμάτων ὑπῆρχον ἑπτὰ *χιτῶνες λευκοί*, ἓν *ἱμάτιον λευκόν*, ἓν *θέριστρον λευκόν*, δύο *ζεύγη ποδίων λευκῶν*, καὶ δύο *ζῶναι λευκαί* (P. C. Z. 59092). Εἰς τὴν πομπὴν τῶν πρώτων Πτολεμαείων παρήλασαν «*παῖδες χίλιοι καὶ ἑξακόσιοι ἐνδεδυκότες χιτῶνας λευκούς*». (*Ἀθην.* V, 200α). Εἰς τὸν ἐν B.G. U. 1564, 10

καὶ τοὺς Αἰγυπτίους[1]), ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν κατὰ προτίμησιν βαφὴν τῶν ἐρίων[2]) ἢ τῶν ἐνδυμάτων[3]), ὁσάκις οἱ φέροντες ταῦτα ἐπεθύμουν νὰ ἀποφύγουν τὰ φυσικοῦ χρώματος, τὰ «*αὐτόχροα*»[4]). Εἰς τὰ παπυρικὰ κείμενα οὐδέποτε μνημονεύεται λευκὸν χρῶμα προβάτων ἢ ἐρίων. Τοῦτο σημαίνει ἀσφαλῶς, ὅτι μόνον τὰ διαφόρου χρώματος πρόβατα ἢ ἔρια καθωρίζοντο[5]), τῶν ἄνευ ὁρισμοῦ τοῦ χρώματος ἐννοουμένων πάντοτε ὡς λευκῶν. Τὰ «*ὑποδίφθερα*» τοὐλάχιστον πρέπει νὰ ἦσαν κατὰ κανόνα λευκά.

πάπυρον περιέχεται παραγγελία κατασκευῆς ἱματισμοῦ διὰ τὸν στρατὸν «*ἔκ τε καλῆς καὶ μαλακῆς καὶ λευκοτάτης ἐρέας χωρὶς παντὸς ρύπου*». (2ος αἰ. μ. Χρ.). Εἰς τὸν P. Hamb. 10 (2ος αἰ. μ. Χρ.), 17 ἀναφέρεται ὕφασμα «*λευκόσπανον*». Ὁ ἐκδότης νομίζει, ὅτι πρόκειται περὶ παραλλαγῆς τοῦ λευκοῦ χρώματος ἰδιαζούσης εἰς τὰ ἔρια τῶν Ἱσπανικῶν προβάτων (περὶ αὐτῶν βλ *Στράβ.* III, 144. *Plin.* N.H. VIII, 191. *Juven.* 12, 42. *Mart.* 8, 28, 6-12. 65, 5. *Colum.* 7, 2, 4) καὶ μεταφράζει τὴν λέξιν διὰ τοῦ «*λευκὸν τῆς Ἱσπανίας*» (*Spanischweiss*) Ἐξ αὐτοῦ καὶ μιᾶς ἄλλης περιπτώσεως (P. Lond. III, 899, 5 σελ. 208, τοῦ 2ου μ. Χρ. αἰ.) ὁρμώμενος ὁ *Leider* (Der Handel von Alexandria, 66) συμπεραίνει ἀδιστάκτως, ὅτι «*κατὰ τὸν 2ον μ. Χρ. αἰῶνα εἰσήγοντο ἐξ Ἱσπανίας ὑφάσματα εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὰ ὁποῖα δι' Ἀλεξανδρείας ἔφθανον καὶ εἰς τὸν Ὀξυρυγχίτην νομόν*». Νομίζω, ὅτι καὶ τὸ ἑρμήνευμα εἶναι ἐσφαλμένον καὶ τὸ ἱστορικὸν συμπέρασμα αὐθαίρετον. Διότι «*λευκόσπανον*» σημαίνει ὕφασμα «*ἐξ ἐρέας λευκῆς καὶ λείας*», μὴ φερούσης δηλαδὴ χνοῦν τριχῶν καταφανῆ, ἕνεκα τῆς ἐπιμελημένης νήσεως τῶν ἐρίων καὶ τῆς πυκνῆς ὑφάνσεως, καὶ οὐδὲν πλέον. (Ἡ λέξις μεταφράζεται «*λευκὸν τῆς Ἱσπανίας*». ὑπὸ τοῦ *Preisigke* (Wörteb. ἐν λ.) καὶ «*ὠχρόφαιον*» παρὰ *Liddell-Scott* ἐν λ.

[1]) Καὶ διὰ λόγους καθαριότητος καὶ διὰ λόγους θρησκευτικούς, συμπίπτοντας ἄλλως τε ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει. Βλ. *Πλάτ.* Νόμ., 956α. Syll.², 706 κλπ Πβλ. *Stengel*, Die Opferbräuche d. Griechen, 187-190. Die Griech. Kulturaltertümer, 47. Ὁ *Ἡρόδοτος*, ἐξ ἄλλου, βεβαιοῖ, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἔφερον χιτῶνας λινοῦς περὶ τὰ σκέλη καὶ «*ἐπὶ τούτοις εἰρίνεα εἵματα λευκὰ ἐπαναβλῆδὸν φορέουσι*». (II, 81). Τὸ λευκὸν χρῶμα ἦτο ἱερὸν τοῦ Ὀσίριδος (*Πλουτ.* Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ. 4. 77 = Ἠθ., 352 a. 382 d). Διὰ τοῦτο αἱ μομίαι τῶν νεκρῶν ἐτυλίσσοντο διὰ λευκῶν ταινιῶν καὶ οἱ ζῶντες ἔφερον ἐνδύματα λευκὰ καὶ «*αἰεὶ νεόπλυτα*» (*Ἡροδ.* II, 37). Πβλ. *Klebs*, Reliefs III, 187. *Ermann-Ranke*, Aegypt. Leben, 535. *F. Cumont*, L'Égypte des astrologues, 118. Κατωτ. Μέρος Β'. Κεφ. 1ον § 2. Ἄλλως τε, πᾶσαι σχεδὸν αἱ θρησκεῖαι τῆς ἀρχαιότητος εἶχον καθιερώσει τὸ λευκὸν χρῶμα ὡς ἱερόν. Βλ. τὰς παραπομπὰς τὰς διδομένας ὑπὸ *F. Cumont*, Fouilles de Doura-Europos I, 61-64. Πβλ καὶ *Κουκουλέ*, Βυζαντ. πολιτισμὸς II 2, 35.

[2]) Βλ. P. Ryl. Z. 3 (= S. B. 7639), 6: «*ἐβάφθησαν ἐρίων μναῖ . .*». P. Giss. 20, 14: «*Ἐργά[ζο]μαι τὰ ἔρια .... [ὁποῖ]ον δέ σοι χρῶ[μ]α ἀρέσκει, [δήλω]σον δι' ἐπι[σ]τολῆς ...*». Πβλ. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. I, 47. VII, 169 καὶ κατωτ. Κεφ. 3ον § 2.

[3]) Βλ. P. C. Z. 59360, 3. P. Col. Z. I, 15, 6. S. B. 7639, 7 κλπ.

[4]) Βλ. P. C. Z. 59092, 6, 11, 12. 59411, 5.

[5]) Βλ. P. Hib. 32, 13. P. C. Masp. 67141 III recto, 12, 14 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 143 ὑποσ. 4).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΙΓΟΤΡΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΡΙΟΝ ΤΩΝ ΑΙΓΩΝ

1. Ἡ αἰγοτροφία εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον

Ἐὰν αἱ συνθῆκαι τῆς γεωργικῆς οἰκονομίας τῆς Αἰγύπτου καθιστοῦν αὐτήν, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἥκιστα πρόσφορον εἰς τὴν προβατοτροφίαν, οἱ αὐτοὶ λόγοι καὶ ἐπὶ πλέον ἡ παντελὴς ἔλλειψις δασωδῶν ἢ θαμνωδῶν ἐκτάσεων, καταλλήλων διὰ τὴν νομὴν αἰγῶν, εὐνοοῦν ἔτι ὀλιγώτερον τὴν αἰγοτροφίαν. Ἐν τούτοις ἡ αἴξ, ὡς καὶ τὸ πρόβατον, ἀπαντᾷ ἀρχαιόθεν εἰς τὴν χώραν, ὡς ἀποδεικνύουν αἱ ἐκ τῶν τάφων παραστάσεις καὶ ἐπιγραφαί[1]). Ἐννοεῖται οἴκοθεν, ὅτι αἱ ἐκ τῆς αἰγοτροφίας ὠφέλειαι διὰ τὸν κάτοικον τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου ἦσαν αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς τοῦ κτηνοτρόφου πάσης ἄλλης χώρας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀσκεῖται αὕτη, δηλαδὴ κυρίως μὲν ἡ κατανάλωσις τοῦ κρέατος, τοῦ γάλακτος καὶ τοῦ τυροῦ, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἡ χρῆσις τῶν αἰγείων τριχῶν εἰς τὴν ὑφαντικήν[2]). Ἡ φύσις, ἄλλως τε, τῶν νομῶν τῆς Αἰγύπτου, περὶ τῶν ὁποίων ὡμιλήσαμεν εὐρέως εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, καὶ ἡ ὕπαρξις δένδρων καὶ καλάμων κατὰ μῆκος τῶν ὀχθῶν τοῦ Νείλου ἰδίως[3]) ηὐνόουν τὴν κατὰ μικρὰς ἀγέλας αἰγοτροφίαν. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν παπύρων τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς.

2. Ἡ αἰγοτροφία εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον

Οἱ πάπυροι μαρτυροῦν ὄντως, ὅτι ἡ κατ' ὀλίγας κεφαλὰς αἰγοτροφία, εἴτε οἰκόσιτος[4]), εἴτε μεταξὺ τῶν προβάτων[5]), ἦτο ἡ μᾶλλον συνήθης ὡς ἡ μᾶλλον

---

[1]) Βλ. *Wiedemann*, Aegypten, 284. *Kees*, Aegypten, 19. *Montet*, Scènes de la vie privée, 87. *Jécquier*, Civilis. Égypt., 89. 179. *Breasted*, Records, General Index ἐν λ. *Goat*. *Paton*, Animals, 10-12. Πβλ. *Ἡροδ.* II, 42. Ἡ αἴξ καὶ ὁ τράγος ἦσαν ἱερὰ ζῷα εἰς τὸν Μενδήσιον νομὸν (βλ. *Ἡροδ.* II, 46. *Πλουτ.* Πότερα τῶν ζῴων σωφρονέστερα, 21 = Ἠθ., 974 f).

[2]) Βλ. Γεωπον. 18, 9: «*Προσόδους δὲ δίδωσιν* (ἐνν. ἡ αἴξ) *οὐκ ὀλίγας καὶ ἀπὸ γάλακτος καὶ ἀπὸ τυροῦ καὶ (σαρκός) πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀπὸ τῆς τριχός. Ἡ δὲ θρὶξ ἀναγκαία πρός τε σχοίνους καὶ σάκκους καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια· καὶ εἰς ναυτικὰς ὑπηρεσίας οὔτε κοπτόμενα ῥᾳδίως οὔτε σηπόμενα φυσικῶς, ἐὰν μὴ κατολιγωρηθῇ*». Πβλ. Διήγ. παιδιόφρ. τῶν τετραπ. ζῴων, 532 (Carm. Gr. Med. Aevi ἔκδ. *Wagner* σελ. 159).

[3]) Παραστάσεις τάφων τῆς Φαραωνικῆς Αἰγύπτου δεικνύουν τὴν χρησιμότητα τῶν δένδρων εἰς τὴν αἰγοτροφίαν. Βλ. *Erman-Ranke*, Aegypt. Leben, 485 (εἰκ. 192). 540 (εἰκ. 226). *Montet*, La vie quotidienne en Égypte au temps de Ramsès (Paris, 1946), 126. Πβλ. *Calderini*, Aegyptus I (1920), 56 κ. ἑξ.

[4]) Βλ. P. Hib. 37 (235 π. Χρ.). Πβλ. O. Tait I, 1, 304, 9 (2ος αἰ. π. Χρ.).

[5]) Βλ. P. S. I. 377, 16 (10 αἶγες μεταξὺ 471 προβάτων). P. C. Z. 59394 (206 αἶγες μεταξὺ

εὔκολος. Ἐξ αὐτῶν συνάγεται ἐπίσης τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἅμα τῇ ἐγκαταστάσει των εἰς τὴν Αἴγυπτον, παραλλήλως πρὸς τὸ ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον ἔδειξαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προβατοτροφίας, δὲν παρημέλησαν καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς αἰγοτροφίας. Ἀπόδειξιν τούτου ἀποτελοῦν αἱ μεγάλαι ἀγέλαι αἰγῶν τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου[1]), τὰς ὁποίας οὗτοι ἐκμεταλλεύονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δι' ἐκμισθώσεως εἰς «αἰπόλους[2])».

Ἐκ τῶν παπύρων συνάγεται ἐπίσης ὅτι τὸ ὑπὲρ τῆς αἰγοτροφίας ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἀναγκαιοῦντος εἰς τὴν βιοτεχνίαν ἐρίου, ὡς τοῦτο συνέβαινε προκειμένου περὶ τῆς προβατοτροφίας, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἀναγκαιοῦντος εἰς αὐτοὺς κρέατος καὶ τυροῦ. Ὁσάκις, π.χ., οἱ ἁρμόδιοι ὑπάλληλοι τοῦ Ζήνωνος δίδουν εἰς αὐτὸν *«λόγον αἰγῶν»*, δὲν παραλείπουν νὰ ἀναφέρουν λεπτομερῶς περὶ τοῦ καταναλωθέντος κρέατος[3]) καὶ τοῦ παραχθέντος τυροῦ[4]). Ἐνῷ δὲ ἡ μίσθωσις προβάτων ἐγίνετο κατὰ προτίμησιν εἰς χρῆμα ἢ εἰς ἔρια[5]), ἡ μίσθωσις αἰγῶν ἐγίνετο πάντοτε σχεδὸν εἰς *«ἐρίφους»*[6]). Ἀκόμη καὶ τὰ διὰ τὸ «ἐννόμιον» ὀφειλόμενα παρὰ τῶν αἰπόλων ποσὰ εἰσπράττονται εἰς *«ἐρίφους»*[7]). Φαίνεται, ἄλλως τε, ὅτι καὶ αἱ αἶγες εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀπέδιδον, ὡς καὶ τὰ πρόβατα, διπλῆν κατ' ἔτος ἐσοδείαν εἰς ἐπιγονὴν καὶ εἰς ἔρια, ἱκανὴν νὰ καλύψῃ τὰ ἔξοδα καὶ νὰ ἀφήσῃ ἀρκετὸν κέρδος. Τὸ πρῶτον συνάγεται ὡς ἀναγκαῖον συμπέρασμα ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἑκάστη αἶξ ἀποφέρει εἰς τὸν ἰδιοκτήτην ἐτήσιον εἰσόδημα ἐκ μισθώματος $1^1/_4$ ἢ $1^1/_2$ ἐρίφων[8]).

6371 προβάτων). P. Gur. 22, 5, 24, 36, 50 (4-6 αἶγες μεταξὺ 30-100 προβάτων). P. Frankf. 5, 14 (1 αἶξ, 2 ἔριφοι, 1 τράγος μεταξὺ 200 προβάτων). P. Lond. 1171, 30-31 (25 αἶγες, μεταξὺ 566 προβάτων). P. Oxy. 807 (336 αἶγες μιᾶς κώμης ἀπέναντι 4241 προβάτων). S.B. 8086, 8 (πρόβατα 50, αἶγες 5). Πβλ. *S. Avogadro*, Aegyptus XV (1935), 194 καὶ ἀνωτ. σελ. 92 ὑποσ. 1.

[1]) Βλ. P. S. I. 386. 863 (i). P. C. Z. 59328 (+P. Wisconsin 2). 59340. 59394, 4. 59422. 59429. P. Mich. Z. 66. 67. Πβλ. P. S. I. 380. P. Mich. 87. 2 καὶ ἀνωτ. σελ. 128-132.

[2]) Βλ. P. C. Z. 59338, 2-5. 59340, 4-7 59422, 9-15. 59429, 1. P. Mich. Z. 66. 67. S. B. 7984, 2.

[3]) Βλ. P.C.Z. 59328, 104. 59354, 4. 59429, 3-9, 17. P. Mich. Z. 67, 24. Πβλ. καὶ ἀνωτ. σελ. 120 ὑποσ. 3. 121 ὑποσ. 3 καὶ P. Giss. 99, 7.

[4]) Βλ. P. C. Z. 59328, 35-60, 103. P. S. I. 858, 21-26 Πβλ. P. Hib. 54 (= Chrest. I, 477)+ 24/25. O. Tait I 1, 304, 9· *«γαλακτοφόρον αἶγα»*.

[5]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 129 ὑποσ. 3 καὶ σελ. 130 ὑποσ. 1.

[6]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 129 ὑποσ. 4 καὶ P. C. Z. 59328, 119, 125. 59422, 10. P. Mich. Z. 66, 6. 67, 5. [7]) Βλ. P. S. I. 368, 22.

[8]) Βλ. P. C. Z. 59340, 6, 27 (καθορίζεται μάλιστα ὅτι οἱ ἀπέναντι τοῦ «φόρου» ἀποδιδόμενοι ἔριφοι ἔπρεπε νὰ εἶναι *«ἑξαμηνιαῖοι»*). P. Mich. Z. 67, 5. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ποιμνίου

3. Αἱ τρίχες τῶν αἰγῶν καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον

Τὸ δεύτερον δὲν μαρτυρεῖται μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν παπύρων. Εἶναι ὅμως βέβαιον, ὅτι οἱ αἰπόλοι ὑπελόγιζον καὶ εἰς τὴν διπλῆν κατ' ἔτος κουρὰν πρὸς κάλυψιν τῶν δαπανῶν καὶ ἀπόκτησιν κέρδους. Τοῦτο τεκμαίρεται, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ μισθωταὶ ξένων αἰγῶν αἰπόλοι κατέβαλλον, ὡς εἴπομεν, εἰς τὸν ἰδιοκτήτην τὸ ἥμισυ ἢ καὶ τὰ $^3/_4$ τοῦ εἰς ἐπιγονὴν εἰσοδήματος ἔναντι τοῦ μισθώματος, ὅτι ὑπεχρεοῦντο εἰς τὴν πληρωμὴν τῶν αὐτῶν πρὸς τοὺς ποιμένας προβάτων κρατικῶν φόρων[1]), ὅτι ἠγόραζον τὴν ἀναγκαιοῦσαν εἰς τὸ ποίμνιον αὐτῶν νομήν, διὰ τὴν ἐξεύρεσιν τῆς ὁποίας συνήντων μεγαλυτέρας ἐκείνων δυσκολίας[2]) καὶ ὅτι ὑφίσταντο καὶ τὰς ἐκ θανάτου ἢ κλοπῶν ζημίας, ἐφ' ὅσον ἡ μίσθωσις συνετελεῖτο ὑπὸ τὸν ὅρον τῶν «ἀθανάτων» αἰγῶν[3]). Μόνον τὸ ἐκ τῆς γαλακτοκομίας εἰσόδημα δὲν ἦτο δυνατὸν βεβαίως νὰ ἀντισταθμίσῃ τὰς ζημίας καὶ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ αἰπόλου.

Ἀλλ' ἄν οἱ Ἕλληνες ἄποικοι τῆς Αἰγύπτου ἔδωκαν προσοχὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς αἰγοτροφίας κυρίως πρὸς ἐξασφάλισιν κρέατος καὶ τυροῦ, ὡς εἴχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ εἴπωμεν, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπελόγιζον εἰς τὸ ἐκ τῶν τριχῶν τῶν αἰγῶν κέρδος ἢ ὅτι δὲν ἔκαμνον χρῆσιν αὐτῶν εἰς τὴν ὑφαντουργίαν. Ὁ πολὺς Ζήνων, π. χ., δὲν παραμελεῖ τὴν ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν, παραλλήλως πρὸς τὴν τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων[4]) Ἂν δὲ δὲν ἐγίνετο καὶ τότε, ὡς δὲν γίνεται καὶ

αἰγῶν τοῦ Ζήνωνος ὑπῆρχον κατὰ τὸν μῆνα Φαμενὼθ (21 Μαΐου - 20 Ἰουνίου) «*αἶγες ἐν γαστρὶ ἔχουσαι*», ἔριφοι διδόμενοι εἰς τὴν κατανάλωσιν, παρασκευάζεται δὲ συγχρόνως τυρὸς ἐξ ἀμελγομένων αἰγῶν (βλ. P. C. Z. 59328). Ἐκ τῆς αὐτῆς ἀγέλης ἐδόθησαν εἰς τὴν κατανάλωσιν ἔριφοι κατὰ τὸν μῆνα Παῦνι καὶ κατὰ τὸν μῆνα Ἐπείφ. Γνωρίζομεν δὲ, ἐξ ἄλλου, ὅτι τοκετὸς αἰγῶν ἐγίνετο καὶ κατὰ τοὺς μῆνας τῆς ἀνοίξεως καὶ κατὰ τοὺς μῆνας τοῦ θέρους, ἀναλόγως πρὸς τὸν χρόνον τοῦ προηγουμένου τοκετοῦ βεβαίως. (Βλ. P. S. I. 863 (ι)). P. C. Z. 59328, 21. 59338). Εἰς τὴν ἐν P. Frankf. 5 (241 π. Χρ.) ἀπογραφὴν προβάτων δηλοῦνται συγχρόνως «*αἶξ μία, ἔριφοι δύο, τράγος εἷς*». Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ μία αἶξ ἔτεκε δίδυμα. Τοῦτο, ἄλλως τε, συνέβαινε, κατὰ κανόνα προκειμένου περὶ τῶν αἰγῶν τῆς Αἰγύπτου, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν *Αἰλιανὸν* (Περὶ Ζῴων III, 34).

[1]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 99, ὑποσ. 2. 117 ὑποσ. 8.

[2]) Πβλ. P. S. I. 368, 14, 380, 7. P. Mich. Z. 87, 3.

[3]) Βλ. P. C. Z. 59340 κλπ. Πρβ. ἀνωτ. σελ. 129 ὑποσ. 4. 130 ὑποσ. 2.

[4]) Χαρακτηριστικὸν τοῦ πράγματος παράδειγμα εἶναι, ὅτι μεταξὺ ἄλλων πραγμάτων, τῶν ὁποίων λαμβάνει οὗτος σημείωσιν εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του, περιλαμβάνεται καὶ ἡ φροντὶς νὰ ἐρωτήσῃ ἕνα τῶν ὑπαλλήλων του περὶ τῆς τύχης ποσότητος αἰγείων τριχῶν, προερχομένων πιθανῶς ἐξ ἀγορᾶς. (Βλ. P. S. I. 429, 1). Ἐξ ἄλλου, Θρᾷξ ἄποικος, ὅστις καταγγέλλει εἰς

σήμερον, χρῆσις τῶν πρώτων εἰς τὴν καθ' αὐτὸ ὑφαντουργίαν, ἐχρησιμοποιοῦντο ὅμως αὗται πρὸς ὕφανσιν ἢ κατασκευὴν ἀντικειμένων, δι' ἃ ἦσαν καταλληλότεραι τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων, ὡς σάκκων, σαγισμάτων, σχοινίων καὶ λοιπῶν, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ εἶναι ἰδιαιτέρως στερεὰ «οὔτε ῥαδίως κοπτόμενα, οὔτε σηπόμενα φυσικῶς, ἐὰν μὴ τελείως κατολιγωρηθῇ», ὡς ὀρθῶς ἐπεξηγεῖ ὁ συγγραφεὺς τῶν Γεωπονικῶν.

Οἱ πάπυροι ἐπιβεβαιοῦν τὴν πληροφορίαν ταύτην. Καὶ περὶ «*σάκκων τριχίνων*» ὁμιλοῦν[1]), καὶ περὶ «*ἱδρῷων τριχίνων*»[2]) καὶ περὶ «*σχοινίων τριχίνων*»[3]).

τὰς ἀρχὰς τὴν κλοπὴν δύο αἰγῶν του, δὲν παραλείπει νὰ προσθέσῃ ὅτι αὗται ἐτύγχανον «*δασεῖς*». (Βλ. P. Hib. 37, 6, 15).

[1]) Εἰς τὸν P. S. I. 427 (3ος αἰ. π. Χρ.) ἀναφέρονται 32 «*σάκκοι τρίχινοι καινοὶ ἢ παλαιοί*» δοθέντες ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος εἰς διαφόρους γεωργοὺς τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἀπολλωνίου. Πρβ. καὶ τὰς ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Preisigke ἐν λ. *τρίχινος* διδομένας παραπομπὰς εἰς παπύρους τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἔνθα μνημονεύονται ἐπίσης «*σάκκοι*» καὶ «*σακκία*» τρίχινα. Ἐξ αἰγείων τριχῶν κατεσκευάζετο πιθανώτατα καὶ ἡ «*σακκοπήρα*» (βλ. P. Ent. 32=Magd. 13, 6· 200 π. Χρ), ὡς δεικνύει καὶ τὸ ὄνομα καὶ ἡ χρῆσις αὐτῆς. (Ἡ σακκοπήρα ἦτο εἶδος μεγάλου «*ταγαρμοῦ*» στερεοῦ, ἀναρτωμένου ἐκ τοῦ σάγματος τῶν ὑποζυγίων — βλ. *Πολυδ.* Ὀνομ. X, 161 — καὶ χρησιμεύοντος διὰ τὴν μεταφορὰν ἐφοδίων, προκειμένου δὲ περὶ στρατιωτῶν, τοῦ ἐφεδρικοῦ αὐτῶν ἱματισμοῦ). Πβλ. καὶ P. Petr. II, 33 (a), 9 (= III, 143): «*εἰς τοὺς σάκκους τρίχες*» (3ος αἰ. π.Χρ.).

[2]) Βλ. B. G. U. 1515 (3ος αἰ. π. Χρ.), 1, 3, 7. Ὁ ἐκδότης νομίζει, ὅτι πρόκειται περὶ εἴδους μάκτρων καταλλήλων διὰ τὴν ἀπορρόφησιν τοῦ ἱδρῶτος (*Schweisstücher*, *Sudaria*), χρησιμοποιουμένων, ὡς ἀφίνει νὰ ὑπονοηθῇ, ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. (Ἡ σημασία αὕτη ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὰ Λεξικὰ *Preisigke* καὶ *Herwerden*. Πρβ. καὶ *Mayser*, Gr. d. Pap. I² 3, 49). Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές· πρῶτον, διότι θὰ ἦτο παράδοξον νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι ἦτο δυνατὴ ἡ χρῆσις τοιούτων μάκτρων ἐξ αἰγείων τριχῶν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· δεύτερον, διότι οἱ πάπυροι καθορίζουν σαφῶς τὴν χρῆσιν τῶν «*τριχίνων ἱδρῷων*». Οὕτω, εἰς τὸν P. C.Z. 59720, 4 (3ος αἰ. π. Χρ) ἀναφέρονται «*ἱδρῷα ὀνικὰ 4*», εἰς δὲ τὸν P. S. I. 527, 3, 7, 12, 16 (τῆς αὐτῆς ἐποχῆς) μνημονεύονται ἐπίσης 30 «*ἱδρῷα*» μεταξὺ ἄλλων εἰδῶν σαγῆς ὑποζυγίων. Εἶναι φανερὸν ἑπομένως, ὅτι τὰ «*ἱδρῷα*» ἦσαν εἰδικὰ σαγίσματα τιθέμενα ἐπὶ τῆς ράχεως τῶν ὑποζυγίων εἴτε ὑπὸ τὸ σάγμα κατὰ τὴν πορείαν, εἴτε μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ σάγματος κατὰ τὴν ἐκ τῆς ἐργασίας ἐπιστροφήν, πρὸς ἀπορρόφησιν τοῦ ἱδρῶτος τῶν κτηνῶν. Ἕνεκα δὲ τῆς χρήσεως ταύτης κατεσκευάζοντο ἐξ αἰγείων τριχῶν, ὡς τοῦτο ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται συνήθως εἰς τὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος, διὰ νὰ εἶναι στερεά. Τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει ἀσφαλῶς ἡ λέξις καὶ εἰς τὸν P. Lond. II, 402 verso. 18, 19 («*ἱδρῷα καινὰ ν καὶ ἄλλα παλαιὰ ι*») καὶ εἰς τὸν P. Tebt. 116, 34 (ἀμφότ. τοῦ 2ου αἰ. π. Χρ.). Βλ. καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ. «*ἱδρῷον*»

[3]) Εἰς τοὺς παπύρους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς δὲν καθορίζεται συνήθως πάντοτε, ἂν τὰ σχοινία εἶναι «*τρίχινα*» ἢ «*στύππινα*» (βλ. P. C. Z. 59775, 5. 59780, 3. P. Col. Z. I, 5, 23. Πβλ. κατωτ. Μέρος Β, κεφ. 3ον § 4). Μόνον εἰς πάπυρον τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς ἀναφέρονται ρητῶς «*σχοινία τρίχινα*» (P. Lond. IV, 1414, 13, 70, 274, 289). Ἐν τούτοις εἰς τὸν P. S. I. 678 (3ος αἰ.

Ἰδιαιτέρως εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τελευταίων ἐγίνετο, φαίνεται, μεγάλη χρῆσις τῶν αἰγείων τριχῶν[1]). Ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἀντικείμενα θὰ κατεσκευάζοντο ἀσφαλῶς εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ[2]), ἐκ τῶν αἰγείων τριχῶν, ἐκτὸς τῶν σάκκων, τῶν ἱδρῶων καὶ τῶν σχοινίων. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ μνεία μόνον τῶν τελευταίων τούτων τριχίνων εἰδῶν εἰς τοὺς παπύρους νὰ σημαίνῃ, ὅτι ἐγίνετο περιω-

---

π. Χρ.), περιέχοντα καταγραφὴν διαφόρων εἰδῶν σαγῆς ὑποζυγίων, ἀναγινώσκεται (στ. 7): «*τριχέαι* . . . . ». Καίτοι τὸ κείμενον τοῦ παπύρου εἶναι ἐφθαρμένον καὶ ἡ σημασία τῆς λέξεως, ὡς ἐκ τούτου ἀσαφής, δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται περὶ τριχίνων σχοινίων. Ἐπειδὴ μάλιστα ἡ λέξις εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ στίχου, ὡς συμβαίνει καὶ περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν ἄλλων ἀντικειμένων περὶ ὧν ὁ λόγος εἰς τὸν πάπυρον, δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται περὶ τῆς κατὰ συνεκδοχὴν χρήσεως αὐτῆς ἔκτοτε ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ ἐξ αἰγείων τριχῶν σχοινίου καὶ περαιτέρω τοῦ ἐκ πάσης ὕλης σχοινίου. Ὁπωσδήποτε, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν παπύρων, ἡ ὑπ' αὐτὴν τὴν σημασίαν χρῆσις τῆς λέξεως ἐπέδωκεν ἐνωρὶς κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχήν. Ἀπόδειξις, ὅτι ἤδη κατὰ τὸν 1ον μ. Χρ. αἰῶνα ἀναφέρονται «*τριχίαι σεβένινοι*», σχοινία δηλ. ἐξ ἰνῶν φύλλων φοινίκων κατεσκευασμένα. Βλ. P. Lond. I, 131, 609 (σελ. 188). 131*, 1, 2 (σελ. 189). (Καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν ἡ λ. *τριχιὰ* χρησιμοποιεῖται ἐνιαχοῦ μὲ τὴν σημασίαν «*σχοινίον ἐξ αἰγείων τριχῶν*», ἀλλ' εἶναι ἐν εὐρυτέρᾳ χρήσει μὲ τὴν σημασίαν τοῦ ἐξ οἱασδήποτε ὕλης, κυρίως δὲ τοῦ ἐκ καννάβεως σχοινίου. Διὰ τοῦτο καὶ ἐσχηματίσθη τὸ σύνθετον «*γιδοτριχιὰ*» πρὸς δήλωσιν τοῦ ἐξ αἰγείων τριχῶν σχοινίου).

[1]) Τοῦτο, ἄλλωστε, συνέβαινε καὶ εἰς ὅλην τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἔνθα τὰ ἐκ λίνου καὶ καννάβεως σχοινία ἦσαν σπάνια, διότι ἡ καλλιέργεια τῶν φυτῶν τούτων ἦτο περιωρισμένη εἰς τὴν χώραν. Θὰ ἤρκει νὰ ἴδῃ τις εἰκόνα ἐπὶ ληκύθου τῶν Συρακουσῶν, ἥτις παριστᾷ γυναῖκα πλέκουσαν σχοινίον ἐξ αἰγείων τριχῶν ἀσφαλῶς (βλ. *Blümner*, Technologie I², 304 εἰκ. 105) καὶ χωρικὴν τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος ἐκτελοῦσαν τὴν ἰδίαν ἐργασίαν, διὰ νὰ πεισθῇ ὅτι καὶ ἡ πρώτη ὕλη καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς οἰκιακῆς σχοινοποιΐας δὲν μετεβλήθησαν πολὺ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐποχῆς εἰς τὴν ἄλλην. Ἰδιαιτέρως κατάλληλα ἦσαν τὰ ἐξ αἰγείων τριχῶν σχοινία εἰς τὰ πλοῖα καὶ τὰς «ναυτικὰς ὑπηρεσίας» ἐν γένει, διότι καὶ στερεὰ εἶναι καὶ δυσκόλως διαβρέχονται ὑπὸ τοῦ ὕδατος. (Καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν γίνεται διὰ τοῦτο χρῆσις αὐτῶν εἰς τὰ ἁλιευτικὰ δίκτυα). Χαρακτηριστικὸν τούτου παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ πληροφορία τοῦ *Πολυβίου* (V, 89, 9), καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς τῆς Συρίας Σέλευκος ὁ Β' ἀπέστειλεν εἰς τοὺς Ροδίους, μετὰ τὸν καταστρεπτικὸν σεισμὸν τοῦ 227 π. Χρ., διὰ τὰς ναυπηγικὰς αὐτῶν ἀνάγκας «*ξύλου καὶ ρητίνης καὶ τριχὸς μυριάδας πηχῶν καὶ ταλάντων χιλιάδας*». Ἴσως περὶ «*τριχίνων*» σχοινίων πρόκειται καὶ εἰς τὴν μήπω ἀναγνωσθεῖσαν βραχυγραφίαν τοῦ P. Petr. III, 107 (c), 12 (3ος αἰ. π. Χρ.): «*ἐν τῷ* . . . . . (πρόκειται περὶ πλοίου) *σχοινίων* $\overset{\omega}{\chi}$ *υν τῶν ρ (δρχμ.) β (γίνονται) (δρχμ.) θδ'*».

[2]) Πβλ. *Yates*, Textrinum, 127 κ. ἑξ. *Blümner*, ἔνθ' ἀν., 204. *Saglio* ἐν DA καὶ *Mau* ἐν RE ἄρθρ. *cilicium*. Καὶ ἡ ἐν παπύρῳ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Biblioth. de l'École des Hautes Études nº 230, 1921, 229 = S. B. 6801, 16) μνημονευομένη «*δέρρις*» εἶναι πιθανῶς σάκκος τρίχινος, ὡς ἡ ἔννοια τοῦ κειμένου ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν. (Πβλ. Ἡσύχ. ἐν λ. *δέρριον· τὸ τρίχινον σακκίον*. Σουΐδ. ἐν λ. *δέρρις· δέρμα. βύρσα, ἢ τὸ τρύχινον παραπέτασμα*). Εἰς Βυζαντινὸν πάπυρον (P. Lond. 1433, 247, 341 κλπ.) ἀναφέρεται καὶ «*τένδα τριχίνη*».

ρισμένη χρῆσις αἰγείων τριχῶν εἰς τὴν χώραν διὰ τὴν κατασκευὴν ἄλλων, ἐκτὸς αὐτῶν, ἀντικειμένων. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐνισχύει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἄποικοι δὲν ἐπεδίωξαν τὴν εἰσαγωγὴν αἰγῶν ξένου εἴδους, μεγαλυτέρας ἀποδοτικότητος τῶν ἰθαγενῶν εἰς ἔριον[1]), ὡς ἔπραξαν προκειμένου περὶ τῶν προβάτων.

Ἡ κουρὰ τῶν αἰγῶν θὰ ἐγίνετο ἀνὰ ἑξάμηνον περίπου καὶ συγχρόνως πρὸς τὴν κουρὰν τῶν προβάτων ἀσφαλῶς. Ὁ ἐν χρήσει τρόπος τῆς κουρᾶς ἦτο καὶ τότε ὁ καὶ σήμερον ἐφαρμοζόμενος παρ' ἡμῖν, ἡ διὰ ψαλίδος δηλαδὴ κοπὴ τῶν τριχῶν μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος[2]).

Περὶ τῆς ποσότητος καὶ τῆς τιμῆς τῶν εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον παραγομένων αἰγείων τριχῶν οἱ πάπυροι οὐδεμίαν πληροφορίαν παρέχουν. Τοῦτο σημαίνει πιθανῶς, ὅτι ἡ χρῆσις αὐτῶν περιωρίζετο εἰς τὴν οἰκιακὴν κυρίως βιοτεχνίαν, ἐλάχισται δὲ ποσότητες αὐτῶν ἐδίδοντο εἰς τὸ ἐμπόριον. Ὡς πρὸς τὸ χρῶμα, τέλος, τοῦ τριχώματος τῶν αἰγῶν τῆς Ἑλληνιστικῆς Αἰγύπτου, πληροφορούμεθα ἐκ τοῦ P. Hib. 120 (249 π. Χρ.) ὅτι τοῦτο παρουσίαζε τὰς αὐτὰς σχεδὸν ποικιλίας[3], τὰς ὁποίας ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸ ἔριον τῶν αἰγῶν τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος[4]).

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

---

[1]) Τὸ μόνον ξενικὸν εἶδος αἰγῶν, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖται εἰς τοὺς παπύρους, εἶναι αἱ «*Αἰθιοπικαὶ αἶγες*» (P. C. Z. 59328, 141), καλύτεραι ἀσφαλῶς τῶν Αἰγυπτιακῶν, ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς παρουσίας αὐτῶν εἰς ἀγέλην ἀνήκουσαν εἰς τὸν Διοικητὴν Ἀπολλώνιον. Εἰς τὸ αὐτὸ ποίμνιον ἀναφέρεται καὶ ἰδιαίτερον εἶδος Αἰγυπτιακῶν αἰγῶν, αἱ «*Θηβαῖαι αἶγες*» (πβλ. ἀνωτ. σελ. 93 ὑποσ. 1).

[2]) Βλ. P. C. Z. 59176, 55 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 135 σημ. 2). Σημειωτέον ὅτι εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους, ὡς καὶ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γενικῶς, δὲν γίνεται λόγος περὶ «*ἐρίου*» ἢ περὶ «*πόκων ἐρίου*» αἰγῶν, ἀλλὰ περὶ «*τριχῶν αἰγείων*» (βλ. P. S. I. 429, 1). Καὶ σήμερον ἀκόμη ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ διάκρισις αὕτη. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ κοινὸν «*μαλλὶ*» ἢ «*γιδόμαλλο*», ὀνομάζεται ἐνιαχοῦ διαλεκτικῶς τὸ ἔριον τῶν αἰγῶν «*τρίχα*» ἢ «*τριχιά*»).

[3]) Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ποιμνίου ὑπάρχουν αἶγες «*λευκαί, μέλαιναι, πυραί, σπαλακαί, σπόδιαι, ποικίλαι*». Πβλ. καὶ *Φίλωνος*, Περὶ Ὀνείρων, 33.

[4]) Πβλ., π.χ., *Σ. Ξανθουδίδην*, ἐν Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918), 285-289. *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β', 106-111. *Α. Βρόντην*, ἐν Λαογρ. 12 (1938/48), 219 κλπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΡΙΩΝ

1. Εἰσαγωγή

Ἡ κατεργασία τῶν ἐρίων τοῦ προβάτου μέχρι τῆς νηματοποιήσεως αὐτῶν ἐγίνετο εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, καθ' ὃν τρόπον ἐγίνετο καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα (καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον ἀσφαλῶς), ἐξακολουθεῖ δὲ νὰ γίνεται καὶ σήμερον ἔτι παρ' ἡμῖν εἰς τὴν οἰκιακὴν βιοτεχνίαν τῆς ἐριουργίας[1]). Τοῦτο ἀντιλαμβάνεται πᾶς, ὅστις ἔτυχε νὰ παρακολουθήσῃ γυναῖκας τῶν χωρίων τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος κατεργαζομένας τὰ ἔρια καὶ ὑφαινούσας, νὰ μελετήσῃ δὲ παραλλήλως τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς ἐριουργίας εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἢ νὰ ἴδῃ ἁπλῶς εἰκόνας τοῦ ἀρχαίου βίου παριστώσας σκηνὰς αὐτῆς[2]).

Παρ' ὅλην δὲ τὴν χρονικὴν ἀπόστασιν καὶ ἡ χρησιμοποιουμένη ὁρολογία τῆς ἐριουργίας δὲν μετεβλήθη αἰσθητῶς ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐποχῆς εἰς τὴν ἄλλην. Ὑπάρχουν βεβαίως διαφοραί τινες ὡς πρὸς τοὺς τεχνικοὺς ὅρους[3]) τοὺς δηλοῦντας

---

[1]) Πρβ. καὶ *Ν. Χατζηζωγίδην*, Ἀθηνᾶς 10 (1898), 548-549. *Π. Φουρίκην*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918), 231/232. *Ν. Πολίτη*, Παροιμ. 2, 338 ὑποσ. 1. *S. Xanthudides*, Athen. Mitteil. 35(1910), 329/330.

[2]) Ἡ *L. Wilson* δημοσιεύει εἰκόνα ἐξ ἀγγείου τοῦ 5ου π. Χρ. αἱ. παριστῶσαν γυναῖκα νήθουσαν καὶ παρ' αὐτὴν φωτογραφίαν χωρικῆς τῆς σημερινῆς Σκύρου, ἐκτελούσης τὴν αὐτὴν ἐργασίαν (The Clothing, 3). Ἡ συγκριτικὴ αὕτη ἀναπαράστασις δι' εἰκόνων εἶναι διδακτικωτάτη περὶ τῆς ἐν γένει ὁμοιότητος τῶν ἔργων τῆς ταλασιουργίας κατὰ τὰς δύο ἐποχὰς καὶ ἀρκεῖ νὰ ἀντικαταστήσῃ πᾶσαν περιγραφήν. Πβλ. ἐπίσης τὰς εἰκόνας τὰς δημοσιευομένας ὑπὸ τοῦ *Blümner*, Technologie I², 113-164 καὶ ὑπὸ τῆς *Bieber*, Gesch. d. Gr. Tracht, Tafel 1. Griech. Kleidung, 1-2.

[3]) Οἱ παρ' ἀρχαίοις ὅροι εἶναι «*ἐριουργία*» καὶ «*ταλασιουργία*». (Βλ. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 28-29. *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 103-104). Ὁ εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους ἁπαντῶν ἀντίστοιχος ὅρος εἶναι «*ἐργάζομαι τὰ ἔρια*» (βλ. P. C. Z. 59295, 1-2. 59776, 9. P. Ryl. Z. 3 = S.B. 7639, 10. Πβλ. P. Giss. 20 = Chrest. I, 94, 14. Κατὰ λάθος ἡ *S. Calderini* ἐν Aegyptus XXVI, 1946, 46 γράφει: «*ἐργάζειν τὰ ἔρια*»). Παρ' ἡμῖν χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «*ἐριουργία*» εἰς τὴν λογίαν κοινὴν ὡς τεχνικὸς ὅρος τῆς βιομηχανίας, περιλαμβάνων ὅλην τὴν κατεργασίαν τῶν ἐρίων ἀπὸ τῆς πλύσεως μέχρι τῆς ἐξυφάνσεως. Εἰς τὴν δημωδῶς ὅμως ὁμιλουμένην δὲν ὑπάρχει ἀκριβῶς ἀντίστοιχος ὅρος. Τοῦτο δὲ κυρίως, διότι ἀντὶ τοῦ «*ἔριον*» χρησιμοποιεῖται σήμερον κοινῶς τὸ συνώνυμον «*μαλλί*» (ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ «*μαλλίον*», βλ. Λουκάγκ. ἐν λ. *μαλίον*, ὑποκοριστικοῦ τοῦ ἀρχαίου «*ὁ μαλλός*»). Χρησιμοποιοῦνται μὲν ἐνιαχοῦ ἰδιωματικῶς καὶ σήμερον ὅροι δηλοῦντες τὴν ἐργασίαν τῆς ταλασιουργίας μέχρι καὶ τῆς νήσεως τῶν ἐρίων (π. χ. «*ὁ κάματος*», ἐν Κερκύρᾳ· βλ. *Β. Φάβην* ἐν Λεξικογρ. Ἀρχ. 5, 1918, 185, ἢ τὸ «*φκειάσιμο*» ἐν Αἰτωλίᾳ· βλ. *Λουκοπούλου*, Πῶς ὑφαίνουν οἱ Αἰτωλοί, 4 κλπ.), ἀλλ' εἰς τὰς περισσοτέρας περιφερείας τῆς χώρας εἶναι ἐν χρήσει οἱ ὅροι οἱ δηλοῦντες τὰς ἐπὶ μέρους ἐνεργείας αὐτῆς (βλ. *Π. Βλαστοῦ*, Συνών. καὶ Συγγεν., 315).

τὴν κατεργασίαν ἐν γένει τῶν ἐρίων ἢ τὰ διάφορα στάδια αὐτῆς[1]), ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν χρησιμοποιουμένων παρ' ἀρχαίοις διετηρήθησαν μέχρις ἡμῶν ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημασίαν. Διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο καλύτερον ἀντιληπτὸν θὰ ἀρκεσθῶμεν νὰ ὑπενθυμίσωμεν εἰς τὰ ἑπόμενα τὸ τεχνικὸν μέρος καὶ τὴν ὀνοματολογίαν τῆς παρ' ἡμῖν οἰκιακῆς ταλασιουργίας, νὰ σημειώσωμεν τὰς ὁμοιότητας ἢ διαφορὰς αὐτῶν πρὸς τὰ κρατοῦντα εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, νὰ προσθέσωμεν δὲ ἐν τέλει τὰς σχετικὰς μαρτυρίας τῶν παπύρων τῆς Πτολεμαϊκῆς περιόδου.

Εἰς τὴν νέαν Ἑλλάδα ἡ κατεργασία τοῦ ἐρίου μέχρι τῆς ὑφάνσεως γίνεται εἰς τέσσαρα διαδοχικὰ στάδια: 1ον *τὸ πλύσιμο*· 2ον *τὸ ξάσιμο*· 3ον *τὸ λανάρισμα* καὶ 4ον *τὸ νέσιμο*[2]). Εἰς ταῦτα ἀντιστοιχοῦν παρ' ἀρχαίοις τὰ ἑξῆς στάδια: 1ον ἡ *πλύσις*· 2ον ἡ *ξάνσις* καὶ 3ον ἡ *νῆσις*[3]).

2. Πλύσις

Πρὸ πάσης ἄλλης ἐνεργείας πρὸς κατεργασίαν τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων, πρέπει τοῦτο νὰ καθαρισθῇ ἐκ τοῦ ἐνυπάρχοντος μείγματος λίπους καὶ ἱδρῶτος[4]). Πρὸς τοῦτο ἐμβαπτίζεται ἐντὸς ζέοντος ὕδατος ἐπὶ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας τοὐλάχιστον[2]).

---

[1]) Τοῦτο δὲ ἕνεκα τῆς ὑπάρξεως παρ' ἀρχαίοις πολλῶν συνωνύμων δι' ἑκάστην μερικὴν ἐργασίαν τῆς ἐριουργίας, τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἐξ αὐτῶν κατὰ περιφερείας ἢ ἐποχὰς καὶ τῆς σημασιολογικῆς ἀβεβαιότητος, μεθ' ἧς παρεδόθησαν ἐν τῇ Γραμματείᾳ. Βλ. *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 135. Πβλ. 109 ὑποσ. 2. 110 ὑποσ. 6. 111 ὑποσ. 3. Πβλ. *Φουρίκην*, ἔνθ. ἀν., 212 ὑποσ. 1.

[2]) Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν νέων ὅρων εἰς *-ιμο* βλ. *Γ. Χατζιδάκιν*, ἐν Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 7(1910/1911), 13-22.

[3]) Ὡς θὰ φανῇ ἀμέσως κατωτέρω, «*ἡ ξάνσις*» παρ' ἀρχαίοις ἐγίνετο ἐπίσης εἰς δύο στάδια: «*ξάσιμο*» καὶ «*λανάρισμα*», περιλαμβανόμενα ὑπὸ τὸν αὐτὸν τεχνικὸν ὅρον. Καὶ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν ἡ μέθοδος κατεργασίας καὶ οἱ ἐν χρήσει ὅροι ἦσαν οἱ αὐτοί. Βλ. *Κουκουλέ*, Βυζαντ. Πολιτισμὸς II 2, 113. Ἡ κατεργασία τῶν αἰγείων τριχῶν γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν πρὸς τὸν τῆς κατεργασίας τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων τρόπον, μὲ ἐλαχίστας καὶ ἐπουσιώδεις διαφοράς. (Βλ. κατωτ. σελ. 161. ὑποσ. 6). Διὰ τοῦτο δὲν θὰ γίνῃ ἰδιαιτέρως περὶ αὐτῆς λόγος.

[4]) Τοῦτο παρ' ἀρχαίοις ἐλέγετο «*οἴσυπος, οἴσωπος, οἴσπη, οἰσπώτη*». Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 107. Ἡ λ. διετηρήθη ὑπὸ τύπον «*μοίσωπος*» ἐν Καρπάθῳ (βλ. *Μ. Μιχαηλίδου - Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β, 249. Ἀθηνᾶς 55, 1951, 30), καὶ «*νέσπους*» ἐν Ἴμβρῳ (βλ. *Ν. Ἀνδριώτη*, Ἀθηνᾶς 45, 1933, 258), Τενέδῳ καὶ Αἴνῳ τῆς Θρᾴκης (ἐν Ἴμβρῳ λέγονται καὶ *νισπόμαλλα*, τὰ οἰσυπηρὰ ἔρια, καὶ *νισπιάρικα*). Ἀλλαχοῦ ἔχει ἀντικατασταθῆ ὑπὸ συνωνύμων, ὡς ὁ «*πίνος*», ὁ «*ρύπος*», ὁ «*μαλλόρρυπος*» ἢ «*μαρρόλλυπος*» ἡ «*σαριὰ*» (ἐκ τοῦ τουρκ. *sari*=κίτρινος). Πβλ. *Φ. Κουκουλέ*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 2 (Ἀθηνᾶς 27, 1915), 94. *Π. Φουρίκη*, Αὐτόθι 5, 1918, 215 ὑποσ. 5. *Σ. Ξανθουδίδου*, Αὐτόθι, 300. *Μιχαηλίδου - Νουάρου*, ἔνθ. ἀν., 215 ὑποσ. 4.

[2]) Τοῦτο λέγεται συνήθως «*ζεματίζω τὰ μαλλιά*. Βλ. *Π. Φουρίκη*, ἔνθ. ἀν., 215 ὑποσ. 4. (ἔνθα καὶ οἱ ἰδιωματικῶς ἀπαντῶντες τύποι τοῦ ρήματος).

Μετὰ ταῦτα πλύνεται δι' ἀφθόνου ψυχροῦ ὕδατος, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἁπλώνεται εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν λεπτότερον στρῶμα ἐπὶ καθαρῶν κλάδων ἢ ἄλλου καθαροῦ ἀντικειμένου διὰ νὰ στεγνώσῃ. Τοιουτοτρόπως συντελεῖται «τὸ πλύσιμο» τοῦ ἐρίου καὶ «τὰ πλυμένα μαλλιὰ» εἶναι ἕτοιμα πρὸς ξάνσιν.

Παρ' ἀρχαίοις ἡ πλύσις ἐγίνετο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, διὰ ζέοντος δηλ. ὕδατος πρῶτον καὶ διὰ ψυχροῦ κατόπιν[1]). Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες μετεχειρίζοντο βοηθητικῶς κατ' αὐτὴν τὴν ρίζαν τοῦ φυτοῦ «*στρουθίου*»[2]) διὰ τῆς ὁποίας ἐπετυγχάνετο ἡ τελεία διάλυσις τῶν λιπαρῶν οὐσιῶν τοῦ ἐρίου καὶ ὁ ἐντελὴς καθαρισμὸς αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν παπύρων πληροφορούμεθα, ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον ἐγίνετο χρῆσις τοῦ στρουθίου κατὰ τὴν πλύσιν τῶν ἐρίων[3]). Ὁ P. Holmiensis περιέχει συνταγὰς τῆς διὰ στρουθισμοῦ πλύσεως[4]), ὡς καὶ συνταγὴν διὰ τὴν πλύσιν τῶν λίαν ἀκαθάρτων ἐρίων[5]), διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο, φαίνεται, ἀποτελεσματικὴ ἡ ρίζα τοῦ στρουθίου[6]). Ὑπενθυμίζομεν ὅτι, κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν παπύ-

---

[1]) Ὅτι ἡ μέθοδος ἦτο ἀρχαιοτάτη μαρτυρεῖ ὁ *Ἀριστοφάνης* ἐν Ἐκκλησ. 215-216: «*Πρῶτα μὲν γὰρ τἄρια / βάπτουσι* (ἐνν. αἱ γυναῖκες) *θερμῷ κατὰ τὸν ἀρχαῖον νόμον / ἁπαξάπασαι, κοὐχὶ μεταπειρωμένας / ἴδοις ἂν αὐτάς*» Πβλ. Πλούτ., 116. Φαίνεται ὅτι εἰς τὰς μεγάλας πόλεις τοὐλάχιστον ἡ διὰ θερμοῦ ὕδατος πλύσις τῶν ἐρίων ἐγίνετο, διὰ λόγους εὐκολίας τῶν γυναικῶν, εἰς τὰ λουτρά, ὡς μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ *Ἀριστοφάνους* καὶ πάλιν. Βλ. Λυσιστρ., 574-575: «*Πρῶτα μὲν ἐχρῆν, ὥσπερ πόκον ἐν βαλανείῳ, ἐκπλύναντας τὴν οἰσπώτην ἐκ τῆς πόλεως.* (Περὶ ὑπάρξεως εἰδικῶν ἐριοπλυντῶν βλ. κατωτ. § 6).

[2]) Βλ. *Θεοφρ.* Φ. Ἱστ. VI, 8, 3. IX, 12, 5. *Διοσκ.* 2, 163. *Plin.* N.H. XIX, 48 *Ἡσύχ.* ἐν λ. *στρουθίον*. Τὸ «στρουθίον» τῶν ἀρχαίων εἶναι τὸ φυτὸν «σαπωνόφυτον τὸ φαρμακευτικὸν» (Saponaria officinalis), τοῦ ὁποίου αἱ ρίζαι περιέχουν ποσότητα σαπωνίνης. Σήμερον ἡ ρίζα τοῦ φυτοῦ, τὸ «*τσουένι*» κοινῶς, χρησιμοποιεῖται διὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἐνδυμάτων ἀπὸ τῶν λιπαρῶν οὐσιῶν. (Βλ. *Π. Γενναδίου*, Λεξ. Φυτολ., 860).

[3]) Βλ. P.S. 429, 16: «*τὰ ἔρια καταγαγεῖν... ἐστρουθισμένα*». Πβλ. P.C.Z. 59430, 7. 59012, 62.

[4]) Βλ. § ιε', 1-5: *τὸ δὲ στρουθίσαι ἐστὶν τοῦτο· λαβὼν στρούθιον κόψον καὶ βαλὼν εἰς ὕδωρ χλίανον· εἶτα τὸ ἔριον βαλὼν σάλευσον ἐπ' ὀλίγον· ἄρας ξήραινε.*» § κε', 21-25: *λαβὼν στρούθειον καὶ ἀναποιήσας ὕδατι θερμῷ, ποίησον ὡς στέατος σφαῖραν· εἶτα ἄνες ὕδατι θερμῷ ἕως διαλυθῇ· ἔστω δὲ τὸ ὕδωρ ὑπερέχον τὸ ἔριον· εἶτα ἀναφλείσας βάλε τὸ ἔριον καὶ ἄπεχε μὴ καυσωθῇ καὶ μικρὸν αὐτὸ ἔασον, ἕως αὐτὸ εἰδῇς καθαρόν· ἆρον, ἀπόκλυσον καὶ ξήρανον*».

[5]) § κβ' 6-9: *ἐρίων τραχέων ἥδε ἡ πλύσις ἐστίν· μνᾶ τῶν ἐρίων κειμωλί⟨α⟩ς μνᾶς ϑ', ὄξους κοτύλας β' ὕδωρ ἐπιχέας, πλύνε καὶ διάψυχε*».

[6]) Τὰ ἔρια ταῦτα ἦσαν μὲν εὐθηνότερα, ἀλλ' ἀπῄτουν πολὺν κόπον διὰ τὸν καθαρισμὸν των, ὡς τοῦτο ἐμφαίνεται ἐκ τῶν παραπόνων τῶν γυναικῶν, τὰ ὁποῖα ὁ *Θεόκριτος* ἐκφράζει διὰ στόματος τῆς Πραξινόας (Εἰδύλλ. XV, 19): «*γραιᾶν ἀποτίλματα πηρᾶν· ἔργον ἐπ' ἔργῳ*». Ἡ ἐπανειλημμένη ἐργασία ἦτο ἀναγκαία, κατὰ τὸν σχολιαστήν, «*διὰ τὸ δὶς αὐτὰ*

ρων, ἡ πλύσις τοῦ ἐρίου ἐγίνετο πολλάκις ἐπὶ τοῦ προβάτου πρὸ τῆς κουρᾶς αὐτοῦ[1]). Τοῦτο δὲ ἐγίνετο κυρίως διὰ τὰ πρὸς ἐμπορίαν προοριζόμενα ἔρια[2]).

Εἰς τὸ στάδιον τοῦτο τῆς κατεργασίας, δηλαδὴ μετὰ τὴν πλύσιν καὶ πρὸ τῆς ξάνσεως, ἐγίνετο ἀσφαλῶς κατὰ τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχήν, ἡ βαφὴ τῶν ἐρίων, ὁσάκις αὕτη προετιμᾶτο τῆς βαφῆς τοῦ νήματος ἢ τοῦ ὑφάσματος[3]). Αἱ ταλασιουργοὶ τῆς τότε ἐποχῆς ἦσαν ἀσφαλῶς ἐξ ἴσου πρακτικαὶ πρὸς τὰς τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπέφευγον νὰ ὑποβληθοῦν εἰς τὸν διπλοῦν κόπον τῆς ἐκ δευτέρου ξάνσεως τῶν ἐρίων, ἥτις καθίστατο ἀναγκαία, εἰς ἣν περίπτωσιν ταῦτα ἐβάπτοντο μετὰ τὴν ξάνσιν καὶ πρὸ τῆς νήσεως, ἕνεκα τῆς κατὰ τὴν διενέργειαν τῆς βαφῆς συμπιλήσεως αὐτῶν[4]). Τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ P. Holmiensis ὅστις παρέχει ὁδηγίας περὶ τῆς καλῆς πλύσεως τῶν ἐρίων, ἣν θεωρεῖ ὡς τὴν μόνην ἀναγκαίαν ἐνέργειαν πρὸ τῆς βαφῆς αὐτῶν[5]).

3. Ξάνσις

Ἡ ξάνσις τῶν ἐρίων τοῦ προβάτου γίνεται σήμερον εἰς δύο μερικώτερα στάδια. Κατὰ τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν καθ' αὐτὸ ξάνσιν, ὡς δεικνύει ἡ χρησιμοποιουμένη ὁρολογία[6]), ἡ ἐργασία γίνεται διὰ τῶν χειρῶν. Διὰ τῆς ἀριστε-

---

πλύνεσθαι, ἤγουν δὶς καὶ τρὶς δεόμενα καθαρθῆναι». Οἱ πάπυροι τῶν αὐτῶν χρόνων μαρτυροῦν ὅτι τὰ «*ρυπαρὰ ἔρια*» δυσκόλως εὕρισκον ἀγοραστὰς διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ἐξ οὗ προέκυπτεν ἀπώλεια βάρους. Ἐξ ἑνὸς ταλάντου «ἐρίων ρυπαρῶν» ἔμειναν καθαρὰ μετὰ τὴν κατεργασίαν 45 μναῖ. δηλ. τὸ τέταρτον τοῦ βάρους ἀπετελεῖτο ἐκ ξένων οὐσιῶν. Βλ. P. Col. Z. 113, 31-32. Πβλ. P.C.Z. 59287, 2. καὶ ἀνωτ. σελ. 125 ὑποσ. 6.

[1]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 136 ὑποσ. 1.

[2]) Βλ. P. Ent. 2, 5.

[3]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 144 ὑποσ. 2.

[4]) Ὁ *Blümner* (Technologie 1², 230) νομίζει ὅτι ἡ βαφὴ ἐγίνετο μετὰ τὴν ξάνσιν καὶ πρὸ τῆς νήσεως καὶ ὅτι ἐνίοτε τὰ ἔρια ὑπεβάλλοντο καὶ εἰς δευτέραν ξάνσιν μετὰ τὴν βαφήν. Ἐκ τῶν πρὸς ἀπόδειξιν ὅμως τῆς γνώμης ταύτης παρατιθεμένων χωρίων δὲν πιστοῦται αὕτη διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα.

[5]) Σημειωτέον ὅτι τὸ κύριον θέμα τοῦ παπύρου εἶναι ἡ τεχνικὴ τῶν παντοδ. εἴδους βαφῶν καὶ ἰδιαιτέρως τῆς διὰ πορφύρας βαφῆς.

[6]) Τὸ ἀρχ. ρῆμα «*ξαίνω*» εἶναι καὶ σήμερον ἐν κοινῇ χρήσει (ἐνιαχοῦ δὲ *ξάνω* ἢ *τσαίνω* ἢ *ξανίσκω*), ἀλλ' ὑπὸ τὴν περιωρισμένην σημασίαν τῆς διὰ τῶν χειρῶν ξάνσεως τοῦ ἐρίου. Κοινὸν εἶναι ἐπίσης ὑπ' αὐτὴν τὴν σημασίαν καὶ τὸ οὐσιαστικὸν τὸ δηλοῦν τὴν ἐνέργειαν «*τὸ ξάσιμο*» (βλ. *Γ. Χατζιδάκιν* ἐν Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 7, 1910/1911, 14), ἐνιαχοῦ δὲ μόνον «*τὸ ξάσμα*» (παρ' ἀρχαίοις «*ξάσμα*» ἐσήμαινε τὴν ἐκ τοῦ ξαντικοῦ κτενὸς ἐξαγομένην ἑκάστοτε ποσότητα ἐρίου, τὸ ἄλλως «*κάταγμα*» ἢ «*μήρυμα*». Βλ. *Blümner*, Technologie 1², 112 ὑποσ. 5 καὶ κατωτ. σελ. 157 ὑποσ. 1.

ρᾶς χειρὸς κρατεῖ ἡ ξάντρια ποσότητα ἐρίου καὶ διὰ τῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς τραυᾷ καὶ ἀποχωρίζει ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰς συμπεπιλημένας τρίχας αὐτοῦ, καθαρίζει δὲ συγχρόνως αὐτὸ ἐκ τῶν ἐνυπαρχουσῶν ξένων οὐσιῶν καὶ τῶν δι' οἱονδήποτε λόγον θεωρουμένων ἀχρήστων τριχῶν (ἕνεκα τοῦ διαφόρου χρώματος, π. χ. τοῦ ἐλαχίστου μήκους κλπ.). Ἡ ἐργασία αὕτη συνεχίζεται μέχρις ὅτου «ξανθῇ» ὅλη ἡ ποσότης τοῦ πρὸς κατεργασίαν ἐρίου, ὅπερ ἐναποτίθεται ἐντὸς καθαροῦ δοχείου (κανίστρου, καλάθων κλπ.)

Τὰ οὕτω ἀπαλυνθέντα καὶ καθαρισθέντα ἔρια ὑποβάλλονται εἰς δευτέραν ξάνσιν τῇ βοηθείᾳ εἰδικοῦ ὀργάνου, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται «*χτένια* ἢ *λανάρια*»[1]). Τὸ ὄνομα φέρεται συνήθως κατὰ πληθυντικόν, διότι τὸ ἐργαλεῖον τοῦτο τῆς ταλασιουργίας εἶναι δίδυμον. Ἑκάτερον τῶν τεμαχίων ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς σανίδος σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, ἐπενδεδυμένης διὰ δέρματος ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἐμπεπηγμένα, ἐν εἴδει πυκνῶν ὀδόντων, μικρὰ τεμάχια σύρματος. Τὸ ὅλον σχῆμα τοῦ ὀργάνου, ὡς καὶ τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ ἡ πυκνότης τῶν αἰχμηρῶν ὀδόντων ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας ἐργασίας τῆς ξάνσεως, δι' ἣν ταῦτα προορίζονται.[2]). Οὕτω διὰ τὴν σχετικῶς εὔκολον ἐργασίαν τῆς ξάνσεως τῶν ἐκλεκτῶν ἐρίων τῶν προβάτων, τὰ ὁποῖα προορίζονται διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ στήμονος ἕνεκα τοῦ μήκους τῶν τριχῶν, ὡς καὶ τῶν τριχῶν τῶν αἰγῶν, αἵτινες ὡς ἐκ τῆς

---

[1]) Ὁ πρῶτος ὅρος, ἁπλοῦς ἢ ἐν συνθέσει, λέγεται σήμερον μόνον εἰς ὀλίγας περιφερείας τῆς χώρας (*χτένια* ἐν Μεγάροις, ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας, *χτενεὰς* καὶ *χτενὲς* ἐν Κρήτῃ, *μαλλόχτενα* ἐν Καλαβρύτοις καὶ ἀλλαχοῦ, *σκουλλόχτενα* ἢ *κανναβόχτενα* ἐν Πόντῳ, *χερόχτενα* ἐν Β. Εὐβοίᾳ, Κερπάθῳ, Κρήτῃ, Κύθνῳ καὶ ἀλλαχοῦ). Τοῦτο δὲ διότι ἡ λέξις διετήρησε τὴν κυρίαν σημασίαν, ἣν εἶχε καὶ παρ' ἀρχαίοις, τὴν τοῦ ὀργάνου δηλ. δι' οὗ κτενίζεται ἡ κόμη. (Πολλαχοῦ λέγονται ἐπίσης «*χτένια*» ἢ «*ξυλόχτενα*» τὰ χρησιμοποιούμενα εἰς τὸν ὑφαντικὸν ἱστόν, διὰ τῶν ξυλίνων ἢ καλαμίνων ὀδόντων τῶν ὁποίων διέρχονται οἱ μίτοι τοῦ στήμονος, ὁ «*ὑφαντικὸς κτείς*» τῶν ἀρχαίων). Κοινῶς ὅμως χρησιμοποιεῖται ὁ δεύτερος ὅρος (μὲ μικρὰς διαλεκτικὰς παραλλαγάς, ὡς *ἀλανάρια*, *λονάρια*, *ἀλονάρια* κλπ), ὅστις ἐπεκράτησε ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς (βλ. Λεξ. *Δουκάγκ.* καὶ *Σοφοκλέους* ἐν λ. *Φ. Κουκουλέ*, Βυζαντ. Πολιτισμὸς II 2, 113) ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ὄργανον τῶν «*λαναρίων*», τῶν ἐριουργῶν (λατ *lanarius*. Βλ. *G. Meyer*, Neugr. Studien III, 38). Κοινὸν εἶναι καὶ τὸ ρῆμα *λαναρίζω* (ἐνιαχοῦ *λοναρίζω*).

[2]) Εὐνόητον τυγχάνει, ὅτι οἱαδήποτε περιγραφὴ τῶν ὀργάνων τῆς ταλασιουργίας μὴ συμπληρουμένη δι' εἰκόνων εἶναι ἀνεπαρκὴς διὰ τὸν σχηματισμὸν σαφοῦς παραστάσεως τοῦ πράγματος, ἰδιαιτέρως δι' ἐκείνους τῶν ἀναγνωστῶν, οἵτινες δὲν ἔτυχε νὰ ἴδουν τὰ περιγραφόμενα ἐργαλεῖα. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ παράθεσις εἰκόνων καθίσταται ἐνταῦθα ἀδύνατος διὰ λόγους τεχνικῆς φύσεως, παραπέμπομεν τὸν βουλόμενον εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ *Ν. Χατζηζωγίδη* δημοσιευθείσας ἐν Ἀθηνᾶς 10(1898) μεταξὺ τῶν σελ. 540 καὶ 541, ὑπὸ τοῦ *Β. Λουκοπούλου*, πῶς ὑφαίνουν οἱ Αἰτωλοὶ σελ. 4 κ. ἑξ., ὑπὸ τοῦ *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β, 249 κ. ἑξ. καὶ εἰς τὰ σχετικὰ ἄρθρα τοῦ Λεξ. Ἐλευθερουδάκη καὶ τῆς Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείας.

φύσεώς των δυσκόλως συμπιλοῦνται, χρησιμοποιοῦνται «τὰ *χοντρὰ λανάρια*» ἢ «*χερότεχνα*» λεγόμενα[1]). Τὸ πρῶτον ὄνομα ὀφείλεται εἰς τὸ πάχος τῶν ὀδόντων, οἱ ὁποῖοι εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ χονδροῦ καὶ στερεοῦ σύρματος, εἶναι δὲ διατεταγμένοι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἑκατέρου τῶν ἰσομεγέθων τεμαχίων τοῦ ὀργάνου κατ' ἀραιὰ σχετικῶς διαστήματα ἐν σχήματι ἥλων μήκους 0,5 μ. περίπου ἀπολη-γόντων εἰς ὀξύ. Τὸ δεύτερον ὄνομα[2]) ὀφείλεται εἰς τὸν τρόπον τῆς χρήσεως τοῦ ὅλου ὀργάνου. Ἑκατέρα δηλαδὴ τῶν δύο σανίδων, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται τοῦτο, φέρει ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας μιᾶς τῶν ἐπιμήκων πλευρῶν λαβὴν ξυλίνην. Ἡ ξάντρια τοποθετεῖ ἐπὶ τῶν ὀδόντων τῆς μιᾶς σανίδος ἀνάλογον ποσότητα τοῦ πρὸς ξάνσιν ἐρίου καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐφαρμόζει τοὺς ὀδόντας τῆς ἄλλης. Εἶτα λαμβάνουσα δι' ἑκατέρας τῶν χειρῶν τὰς δύο λαβὰς κινεῖ κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν τὰ δύο μέρη τοῦ ὀργάνου εἰς τρόπον, ὥστε οἱ ὀδόντες τοῦ ἑνὸς νὰ διέρχωνται διὰ τῶν ὀδόντων τοῦ ἑτέρου. Ἡ κίνησις δ' αὕτη ἐπαναλαμβάνεται ἕως ὅτου αἱ τρίχες τοῦ ἐρίου ἀποχωρισθοῦν καὶ ἀπαλυνθοῦν τελείως. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀποσύρει ἑκάστοτε διὰ τῶν χειρῶν τὰς μακροτέρας καὶ καλυτέρας τῶν τριχῶν, αἵτινες ξαίνονται ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον, καὶ ἐπιμένει ἐπὶ τῆς ξάνσεως τῶν βραχυτέρων καὶ τῶν μᾶλλον συμπεπιλημένων. Ἡ ἐνέργεια αὕτη ἐπαναλαμβάνεται μέχρις ὅτου ἀπομείνουν ἐντὸς τῶν ὀδόντων αἱ βραχύτεραι ὅλων, τὰς ὁποίας ἀποσύρει καὶ τοποθετεῖ χωριστά, διότι εἶναι ἀκατάλληλοι διὰ τὴν κατασκευὴν στήμονος καὶ πρέπει νὰ ξανθοῦν ἐκ νέου μὲ τὰ «*ψιλὰ λανάρια*» ἢ τὰ κυρίως «*λανάρια*».

Ἡ διαφορὰ τούτων πρὸς τὰ προηγούμενα ἔγκειται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ μῆκος, τὸ πάχος καὶ τὴν πυκνότητα τῶν ὀδόντων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν τρόπον τῆς χρήσεως. Οἱ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἑκατέρου μέρους τοῦ ὀργάνου ὀδόντες, κατεσκευασμένοι ἐκ λεπτοῦ (ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα) σύρματος, εἶναι ἐμπεπηγμένοι ἐν εἴδει πυκνῶν βελονῶν μήκους 0,2 μ. περίπου, τῶν ὁποίων τὸ ἄνω ἄκρον εἶναι ἐλαφρῶς κεκαμμένον κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν εἰς ἑκάτερον τῶν τεμαχίων τοῦ ὀργάνου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ξάνσις τῶν πρὸς κατασκευὴν τῆς κρόκης[3]) προοριζομένων ἐρίων ἀπαιτεῖ καὶ

---

[1]) Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ξαντικῶν κτενίων ἀναφέρονται οἱ σημερινοὶ ὅροι, οἵτινες διετήρησαν κατά τινα τρόπον τὴν μεταγενεστέραν λ. *κτένιον* Βλ. ἀνωτ. σελ. 155 ὑποσ. 1.

[2]) Ὑπὸ τοῦ *Ν. Χατζηζωγίδη* (ἔνθ. ἀν, σελ. 551) ἀναφέρεται καὶ ὁ ὅρος «*χειρολάναρα*», (ἐκ Στερ. Ἑλλάδος). Πολλαχοῦ δὲ χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν τοῦ εἴδους τούτου τῶν κτενίων ὁ ὅρος «*λανάρα*», μεγεθυντικὸν τοῦ «*λανάρι*».

[3]) Ἡ λ. ἐξέλιπε σήμερον ἀντικατασταθεῖσα διὰ τοῦ κοινοῦ «*ὑφάδι*» ἢ «*φάδι*», ἐκ τοῦ μεταγενεστέρου «*ὑφάδιον*». Βλ. *Κ. Κόντον* ἐν Ἀθηνᾶς 9 (1897), 80. Τὸ σημερινὸν «*κροκύδι*», λεγόμενον πολλαχοῦ (ἐνιαχοῦ δὲ *κροτσύδι, κροκύϊ κορκύδι, κουρτσύδ', κουρτσύθ'*), εἶναι τὸ μεταγενέστερον «*κροκύδιον*» (βλ. *Κόντον*, ἔνθ. ἀν.), τὸ δὲ συνώνυμον «*ἡ κροκύδα*» λεγόμενον

χρόνον μακρότερον ἕνεκα τῆς ποσότητος αὐτῶν καὶ καταβολὴν δυνάμεως μεγαλυτέρας ἕνεκα τοῦ μικροῦ σχετικῶς μήκους τῶν πρὸς τοῦτο χρησιμοποιουμένων ἐρίων, ἅτινα διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶναι περισσότερον τῶν ἄλλων συμπεπιλημένα, ἡ ξάντρια ἐκτελεῖ τὴν ἐργασίαν ταύτην καθημένη. Πρὸς τοῦτο ἡ μία τῶν σανίδων τοῦ ὀργάνου στερεοῦται κατὰ τὴν ἀντίθετον πρὸς τὴν φέρουσαν τοὺς ὀδόντας ἐπιφάνειαν ἐπὶ δύο ἄλλων καθέτων σανίδων, ἐφαρμοζομένων κατὰ τὰ ἄκρα τῶν ἐπιμήκων αὐτῆς πλευρῶν καὶ προσηλουμένων στερεῶς ἐπὶ παραλλήλου πρὸς τὴν πρώτην σανίδος, εἰς τρόπον ὥστε τὸ ὅλον λαμβάνει τὸ σχῆμα κιβωτίου ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου μὲ ἀνοικτὰς τὰς δύο πλευρὰς καὶ μὲ ἐξέχουσαν, ἐν εἴδει οὐρᾶς, τὴν σανίδα τῆς βάσεως. Ἡ ξάντρια κάθηται ἐπὶ τοῦ ἐξέχοντος τούτου μέρους τῆς σανίδος μὲ τοὺς πόδας αὐτῆς ἐξηπλωμένους διὰ τῶν κενῶν πλευρῶν τοῦ κιβωτίου καὶ ἐπιτυγχάνει διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ νὰ ἀκινητοποιῇ τοῦτο. Εἶτα θέτει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὀδόντων ἀνάλογον ποσότητα ἐρίων, λαμβάνει διὰ τῶν δύο χειρῶν τὴν λαβὴν τῆς ἐλευθέρας σανίδος τοῦ ὀργάνου καὶ ἐφαρμόζουσα τοὺς ὀδόντας αὐτῆς ἐπὶ τῶν ὀδόντων τῆς ἀκινήτου σανίδος σύρει πρὸς ἑαυτὴν μὲ δύναμιν, ὥστε οἱ ὀδόντες τῆς πρώτης νὰ διέρχωνται διὰ τῶν ὀδόντων τῆς δευτέρας. Δι' ἐπανειλημμένων τοιούτων κινήσεων τὸ ἔριον «ξαίνεται», ἀποχωρίζονται δηλαδὴ αἱ τρίχες αὐτοῦ καὶ ἀπαλύνονται τελείως, ὁπότε ἡ ξάντρια διὰ δύο κινήσεων κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν ἐξάγει τοῦτο ἐκ τῶν ὀδόντων τῶν κτενίων καὶ τοποθετεῖ παρ' αὐτὴν ἐπὶ καθαροῦ μέρους, ἐπαναλαμβάνει δὲ τὴν αὐτὴν ἐργασίαν μέχρις ἀποξάνσεως τοῦ ἀναγκαιοῦντος ἐρίου. Ἐν τῷ μεταξὺ φροντίζει νὰ ἑνώνῃ ὡρισμένας ποσότητας ἐξασμένου ἐρίου, τὰς ὁποίας ἐξάγει ἑκάστοτε εἴτε ἀπὸ «τὰ χοντρὰ» εἴτε ἀπὸ «ψιλὰ» λανάρια,[1]) καὶ νὰ τυλίσσῃ ταύτας εἰς σχῆμα σφαίρας περίπου. Ἑκάστη τούτων

ἐπίσης (ἐνιαχοῦ *κορκύδα* καὶ *κροτσύδα*), εἶναι ἤδη ἀρχαῖον (*κροκύς*). Ἀμφότερα σημαίνουν, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις, τὰς ἀχρήστους ἢ κακῆς ποιότητος τρίχας τοῦ ἐρίου, ἀναμεμειγμένας ἐνίοτε μετὰ ξένων οὐσιῶν, τὰς ὁποίας αἱ γυναῖκες ἀποχωρίζουν καὶ ἀπορρίπτουν κατὰ τὴν ξάνσιν καὶ τὴν νῆσιν αὐτοῦ. Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 129. *Π. Φουρίκην* ἐν Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918), 218 ὑποσ. 6. *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Α, 55. Ἱστ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ. *ἀποκροκύδα, ἀποκροκύδι*. (Διὰ τὴν σημασίαν τοῦ «*κροκύδι*» ἐπὶ τῶν ἰνῶν τοῦ λίνου βλ. κατωτ. Μέρος Β', Κεφ. 1ον § 3).

[1]) Ἡ ἑκάστοτε ἐξαγομένη ποσότης ἐξασμένου ἐρίου ἀπὸ τὰ «*λανάρια*» δὲν εἶναι ἰσομεγέθης καὶ ἡ ξάντρια κανονίζει διὰ τοῦ βλέμματος τὴν ποσότητα, ἥτις ἀναγκαιοῖ διὰ τὴν κατασκευὴν μιᾶς «τουλούπας» (περὶ τῆς λ. βλ. τὴν ἑπομένην ὑποσ.). Ἀλλ' ἡ ἐξ ἑκάστου τῶν δύο μερικῶν κτενίων τῶν «*λαναριῶν*» ἐξαγομένη μετὰ τὴν τελείαν ξάνσιν ποσότης εἶναι σχεδὸν ἰσομεγέθης καὶ ἑκάστη ξάντρια διαθέτει ἴσον ἀριθμὸν πάντοτε ἐξ αὐτῶν διὰ νὰ κατασκευάσῃ τὴν «*τουλούπαν*». (Πβλ. *Λουκοπούλου*, Πῶς ὑφαίνουν οἱ Αἰτωλοί, 5). Ἑκάστη τῶν μερικῶν ποσοτήτων, αἵτινες ἐξάγονται ἑκάστοτε ἐκ τῶν κτενίων λέγεται «*ἀπάλα*» ἐν Αἰτωλίᾳ, Ἀκαρ-

ἀποτελεῖ μίαν «*τουλούπαν*»[1]) ἐρίου ἑτοίμου πρὸς νῆσιν καὶ ἐναποτίθεται μετὰ τῶν ἄλλων ἐντὸς καλάθου ἢ κανίστρου μέχρι τῆς περαιτέρω ἐπεξεργασίας.

Παρ' ἀρχαίοις ἡ ξάνσις τῶν ἐρίων ἐγίνετο ἀναμφιβόλως διὰ τῶν χειρῶν πρῶτον καὶ διὰ τοῦ ξαντικοῦ «κτενὸς» ἔπειτα. Παρ' ὅλην δὲ τὴν σύγχυσιν, ἥτις ἐπικρατεῖ εἰς τὰ σχετικὰ χωρία τῶν συγγραφέων καὶ τῶν λεξικογράφων ὡς πρὸς τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενον τῆς ἐννοίας τοῦ «ξαίνειν»[2]), παραμένει ἐν τούτοις βέβαιον, ὅτι τοῦτο ἀνεφέρετο καὶ εἰς τὰ δύο μερικώτερα στάδια τῆς ξάνσεως τῶν ἐρίων ὡς ταῦτα ἐξακολουθοῦν νὰ γίνωνται ἐν τῇ πράξει καὶ σήμερον[3]).

Εἰς τοὺς παπύρους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς οὐδεμία γίνεται μνεία περὶ ξάνσεως ἐρίων. Τοῦτο βεβαίως εἶναι ἐντελῶς συμπτωματικὸν καὶ δὲν σημαίνει, ὅτι ὁ τρόπος τῆς ξάνσεως αὐτῶν ἦτο διάφορος εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον. Καὶ ἐκεῖ ἀσφαλῶς αἱ «*ἐργαζόμεναι τὰ ἔρια*» μετὰ τὴν πλύσιν ἔξαινον ταῦτα διὰ τῶν χειρῶν πρῶτον καὶ διὰ τῶν κτενίων ὕστερον.

Εἰς τὴν πρώτην ἐνέργειαν ἀναφέρεται πιθανῶς ἡ ὁρολογία ἑνὸς παπύρου ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Ζήνωνος, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ «διαιρέσεως» ἀκολουθούσης τὴν πλύσιν

νανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Παρ' ἀρχαίοις ἐλέγετο «*κάταγμα*». Βλ. Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 583: «*ὥσπερ τὰ κατάγματα κεῖται χωρὶς ἕκαστον*» (ὁ σχολιαστὴς ἐπεξηγεῖ: *κατάγματα· τὰ τῶν ἐρίων κατασπάσματα οὕτω ἐκάλουν*»). Πβλ. καὶ ἀνωτ. σελ. 154 ὑποσ. 6.

[1]) «*Τουλούπα*», («*τ'λούπα*» εἰς τὰ βόρ. ἰδιώματα καὶ «*στουλούπα*» ἐν Κυθήροις) εἶναι τὸ ἀρχ. «*τολύπη*». Βλ. *Blümner*, Technologie I², 123 ὑποσ. 2. *Φουρίκη*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 6(1923), 414 ὑποσ. 3. *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β, 250 ὑποσ. 4.

[2]) Ἐκ τῶν λεξικογράφων οὐδὲν τὸ σαφὲς προκύπτει. (Πβλ. *Ἡσύχ.* ἐν λ. *ξαίνει*. *Σουΐδ.* ἐν λ. *ξαίνω*. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 29-30). Ὁ *Πλάτων* (Πολιτικ., 281a-282c) φαίνεται ἀποδίδων, οὐχὶ σαφῶς ὅμως, τὸ ξαίνειν εἰς τὴν διὰ τῶν χειρῶν κατεργασίαν. Ὁ *Ἀριστοφάνης* ἀντιθέτως μεταχειρίζεται ἐπὶ τῆς ἐννοίας ταύτης τὸ «*διαξαίνειν*» (Λυσιστρ., 577-578), ἔνθα ὁ σχολιαστὴς ἐπεξηγεῖ: «*διαξῆναι· τῶν γὰρ ἐρίων οἱ μαλλοὶ ἔχουσι τὰς κορυφὰς πεπιλημένας· καὶ ἐπὰν τιλθῶσι, διαλύεται ὁ μαλλός*»), χρησιμοποιεῖ δὲ τὸ «*ξαίνειν*» ἐπὶ τῆς διὰ τῶν κτενίων ξάνσεως. (Αὐτόθι, 579-586: «*εἶτα ξαίνειν εἰς καλαθίσκον . . . . . κἄτ' ἀπὸ τούτων πάντων τὸ κάταγμα λαβόντας δεῦρο ξυνάγειν καὶ ξυναθροίζειν εἰς ἕν, κἄπειτα ποῆσαι τολύπην μεγάλην*»). Ἡ σύγχυσις δὲ γίνεται μεγαλυτέρα, διότι ἦσαν ἐν χρήσει, κοινῶς ἢ διαλεκτικῶς, καὶ ἄλλα συνώνυμα ἀναφερόμενα εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μερικὴν ἐργασίαν τῆς ξάνσεως. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἀμφότεραι ὑπήγοντο εἰς «*τὴν ξαντικὴν*», ἦσαν «*τῆς τοῦ ξαίνοντος τέχνης ἔργον*» (βλ. *Πλάτ.*, ἔνθ. ἀνωτ., 281a). Πβλ. *Blümner*, Technologie, I², 108-111 καὶ ἀνωτ. σελ. 152 ὑποσ. 3.

[3]) Εἰς τὴν διὰ τῶν χειρῶν ξάνσιν τῶν ἐρίων ἀναφέρεται ἀσφαλῶς ἐπινίκιον ἐπίγραμμα ἐπὶ μελανομόρφου κύλικος τοῦ 5ου αἰῶνος εὑρεθείσης εἰς τὸν Τάραντα: *Μελώσας ἡμὶ νικατήριον· ξαίνωσα τὰς κόρας ἐνίκα*». (Βλ. *P. Friedländer*, Epigrammata, Callifornia, 1948, nº 177 σελ. 165).

τῶν ἐρίων, δηλαδὴ περὶ τῆς διὰ τῶν χειρῶν διαλύσεως αὐτῶν[1]). «*Οἱ κάλαθοι*» ἐπίσης, οἵτινες ἀναφέρονται ὡς ἀπαραίτητον ἐργαλεῖον τῶν ἐριουργῶν[2]), ἐχρησιμοποιοῦντο πιθανῶς εἰς τὴν ἐναπόθεσιν τοῦ διὰ τῶν χειρῶν ξανθέντος ἐρίου.

Αἱ μακραὶ τρίχες τῶν διὰ τὴν κατασκευὴν στήμονος προοριζομένων ἐρίων, περὶ ὧν ὁμιλοῦν οἱ πάπυροι[3]), ἐκτενίζοντο ἀσφαλῶς δι' ἰδιαιτέρου εἴδους κτενίων μὲ ὀξεῖς καὶ χονδροὺς σιδηροῦς ὀδόντας, ὡς μαρτυρεῖται ὑπὸ *Νόννου* τοῦ Πανοπολί-

---

[1]) P. S. I. 599 (3ος αἰ. π. Χρ.), 7. Τὸ κείμενον τοῦ παπύρου ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Ζήνωνι χαίρειν/ οἱ ὑφάνται. Ἥκαμεν/ ὧδε ὥστε ἐργάζεσθαι·/ ὅπως ἂν τὸ δίκαιον λάβω||μεν, δεῖ ἡμῖν δοθῆναι·/ τοῦ ταλάντου, ὥστε/ πλύναι καὶ διελεῖν/ (δρχ.) α' καὶ ὕφαντρον/ τοῦ ἑνὸς ὀθονίου χαλ(κοῦ) (δρχ.) γ'|| καὶ ταῦτα ἡμῖν οὐχ ἱκα|νόν· ἐπιβάλλει ἑκάστῳ/ ὀθονίῳ σώματα γ, γυ|νὴ μία καὶ ἐν ἡμέραις/ ἓξ ἐκτήμνησθαι·||εἰ μὴ σοι ταῦτα δοκεῖ,/ δίδου ἡμῖν ἑκάστῳ (ὀβολὸν)|(ἡμιωβέλιον)· γυναικὶ (ἡμιωβέλιον)|| δοὺς ἡμῖν ὑπηρήτην/ ἱκανὸν εἰς τὰ ἐργαλέα·|| (δρχ.) ε (διώβολον). Ταῦτα ἡμῖν ὑπο|λογοῦσιν./ Εὐτύχει*». Οἱ ἐκδόται τοῦ παπύρου ὁμιλοῦν ἀορίστως περὶ «ἐνεργείας, ἥτις προηγεῖται τῆς ὑφάνσεως» καὶ ἀποφεύγουν νὰ ἀποφανθοῦν, ἂν πρόκειται περὶ ὑφάνσεως ἐρεῶν ἢ λινῶν. Πβλ. ἐπίσης *S. Calderini*, Aegyptus XXVI (1946), 38. Ἄλλοι, ὡς ὁ *Rostovtzeff* (A Large Estate, 116-117) καὶ ἡ *Cl. Préaux*, (Écon. royale d. Lag., 104-105) νομίζουν ὅτι πρόκειται περὶ ὑφάνσεως λινῶν, ἐπειδὴ «*ὀθόνιον*» σημαίνει, κατ' αὐτούς, πάντοτε «λινοῦν ὕφασμα» (πβλ. καὶ *Wilcken* ἐν U. P. Z. 61, 12, σχόλ.). Ἀποφεύγουν ὅμως νὰ καθορίσουν εἰς ποῖον στάδιον ἐπεξεργασίας τοῦ λίνου ἀναφέρονται οἱ ὅροι «*πλύναι* καὶ *διελεῖν*». Ἐπειδὴ τὸ ὕφος τοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς ἐνθυμίζει τὴν ἐν P. S. I. 341, ἀπευθυνθεῖσαν πρὸς τὸν Ζήνωνα ἐπίσης ἐκ μέρους ἀποίκων Ἑλλήνων «*τεχνιτῶν τῆς κατὰ τὴν ἐρέαν πᾶσαν*» (πβλ. ἀνωτ. σελ. 122 καὶ κατωτ. σελ. 175 ὑποσ. 6), ὑποθέτω ὅτι πρόκειται περὶ κατεργασίας ἐρίου καὶ ὅτι ἡ ἀμοιβὴ τῆς μιᾶς δραχμῆς ἐζητεῖτο διὰ τὴν «*πλύσιν*» καὶ τὴν «*ξάνσιν*» ἑκάστου ταλάντου ἐρίου (ἰδίως ὁ δεύτερος ὅρος «*διελεῖν*» ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην τοὺς ἄλλοθεν γνωστοὺς «*ἔριον ἕλκειν, τίλλειν, τείνειν, μηρύεσθαι*», ἀναφερομένους εἰς τὴν διὰ τῶν χειρῶν ξάνσιν τοῦ ἐρίου). Νομίζω, ἄλλως τε, ὅτι ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐποχῆς «*ὀθόνιον*» ἐσήμαινε «τεμάχιον ὑφάσματος» ἐξ οἱασδήποτε ὕλης καὶ ὄχι μόνον ἐκ λίνου. Τὸ «*ὀθόνιον*», π. χάριν, τοῦ παρόντος παπύρου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν «*ἱστὸν*» (= ὕφασμα ἐφ' ἅπαξ ὑφανθὲν εἰς τὸν ὑφαντικὸν ἱστὸν) τοῦ P. Hib. 67 τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Πβλ. καὶ *Rev. Laws*, 103, 1-2 ἔνθα τὰ «*βύσσινα καὶ στυππέϊνα καὶ ἐρικά*» ὑπάγονται εἰς τὴν «*ὀθονιηράν*» καὶ P. S. I. 418, 20 ἔνθα γίνεται λόγος περὶ «*ὀθονίου*», οἱουδήποτε δηλ. τεμαχίου ὑφάσματος καὶ ὄχι περὶ «*τεμαχίου λεπτοῦ λινοῦ ὑφάσματος*», ὡς ἑρμηνεύει ὁ *Schubart*, Ein Jahrtausend am Nil no 23 κλπ. Ἀπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς μνημονεύονται εἰς τοὺς παπύρους καὶ «*ὀθόνια μαλλωτά*». Βλ. Studien, XX 245, 8, 14, 15, 17. Πβλ. *Ἡσύχ.* ἐν λ. *ὀθόναι, ὀθόνη* καὶ τὴν ἀνάλογον σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν τῆς λ. «*χιτὼν*» παρ' ἀρχαίοις.

[2]) P. Ryl. Z. 3 (S. B. 7639), 10: «*ταῖς παιδίσκαις εἰς τὰ ἔρια κάλαθοι ιδ*». Ὁ παρ' ἀρχαίοις «*τάλαρος*» ἢ «*ταλαρίσκος*». (Βλ. *Blümner*, Technologie I², 130 ὑποσ. 6) δὲν χρησιμοποιεῖται πλέον πρὸς ἐναπόθεσιν ἐρίων. (Ὁ «*τάλαρος*» ἢ τὸ «*ταλάρι*» χρησιμοποιεῖται σήμερον πρὸς ἐναπόθεσιν τυροῦ κυρίως ἢ καὶ σταφυλῶν).

[3]) Βλ. P. Mich. Z. 16 (257 π. Χρ.), 1-2 : «*... τῶν κριῶν τῶν δύο, ὧν ἀπέλιπες εἰς στημνία τὰ κῴδια, αἰτεῖ* ***Βία****./ Γράψον οὖν ἡμῖν δοθῆναι· ἔφη γὰρ χρείαν ἔχειν ἐρίων στημνίων ...*»

του[1]). Ὅτι δὲ «*τὸ ἐργαλεῖον*»[2]) τοῦτο τῆς ἐριουργίας ἦτο καὶ τότε βεβαίως δίδυμον ἀποδεικνύεται ἐξ ἁδρομεροῦς αὐτοῦ περιγραφῆς, τὴν ὁποίαν παρέχει πάπυρος τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς: «*ζεῦγος κτενιστικόν, σιδηροῦν, τέλειον, κοινόν, ἴσακμον*»[3]). Ἡ μόνη δυσκολία ἔγκειται εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ εἴδους τοῦ κτενιστικοῦ τούτου ζεύγους: πρόκειται περὶ «χονδρῶν» ἢ «ψιλῶν» κτενίων; Ὁ χαρακτηρισμὸς «*ἴσακμον*» δύναται νὰ ἀναφέρεται εἰς ἀμφότερα τὰ εἴδη, εἶναι ὅμως ἀναγκαιότερος προκειμένου περὶ τῶν δευτέρων, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ἐλαχίστη διαφορὰ τοῦ μεγέθους τῶν ὀδόντων καθιστᾷ δύσκολον, ἂν μὴ ἀδύνατον, τὴν ἐργασίαν τῆς ξάνσεως. Νομίζομεν διὰ τοῦτο, ὅτι πρόκειται περὶ ζεύγους κτενίων καταλλήλων πρὸς ξάνσιν τῶν διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς κρόκης προοριζομένων ἐρίων[4]).

Πάπυροι τῆς Ρωμαϊκῆς ἐπίσης ἐποχῆς ἀναφέρουν, ὅτι εἰς τὴν Αἴγυπτον ὑπῆρχον εἰδικοὶ ἐργάται ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ἐριουργίαν καὶ καλούμενοι «*ἐριοραβδι-*

---

[1]) Διονυσ. VI, 145-146: «*ἀμφὶ δὲ καρχαρόδοντα γένυν πεπόνητο σιδήρου / εἰροκόμῳ ξαίνουσα περὶ κτενὶ λήνεα κούρη*». (Βλ. *Ἡσύχ.*: *Καρχαρόδουν*· τραχεῖς, ὀξεῖς ὀδόντας ἔχον. *Καρχαρόδοντας*· ὁμοίως. *Σουΐδ.*: *καρχαρόδους*· τραχεῖς ὀδόντας ἔχων).

[2]) Εἰς τὰ «*ἐργαλεῖα*» τῶν ὑφαντῶν τοῦ P. S. I. 599 (βλ. ἀνωτ, σελ. 159 ὑποσ. 1) περιλαμβάνονται ἀσφαλῶς καὶ τὰ ξαντικὰ κτένια.

[3]) P. Oxy. 1033 (143 μ. Χρ.), 12-14. Ὁ πάπυρος περιέχει συμβόλαιον μισθώσεως τοῦ κτενιστικοῦ ζεύγους διὰ μίαν πενταετίαν συναφθέντος μεταξὺ τοῦ ἰδιοκτήτου, Ρωμαίου βετεράνου, καὶ τοῦ μισθωτοῦ, ἀπελευθέρου ἑνὸς Ἕλληνος ἀποίκου.

[4]) Ὀρθῶς ἡ *S. Calderini* (Aegyptus XXVI, 1946,23) ἀποφαίνεται, ὅτι πρόκειται περὶ ξαντικοῦ κτενιστικοῦ ζεύγους. (Δὲν γνωρίζω μόνον, διατὶ μετέβαλε τὸ γένος καὶ γράφει πάντοτε: «*ζεῦγος κτενιστικός, σιδηροῦς, τέλειος, ἴσακμος*». Βλ. καὶ σελ. 15. 41). Ἀντιθέτως οἱ ἐκδόται τοῦ παπύρου διστάζουν μεταξὺ ξαντικοῦ καὶ ὑφαντικοῦ κτενός, ἴσως δὲ καὶ κτενίων κομμωτοῦ (βλ. τὴν εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον)· ὁ *Preisigke* τὸ θεωρεῖ «ὡς ζεῦγος σιδηρῶν ὑφαντικῶν κτενίων» (Wörterb., ἐν λ. *κτενιστικός*), εἰς δὲ τὴν νέαν ἔκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ *Liddell-Scott* μεταφράζεται «κτένια διὰ τὴν περιποίησιν τῆς κόμης» (ἐν λ. *κτενιστικός*). Ἀντιθέτως οὐδεὶς δύναται νὰ ἐγγυηθῇ ὅτι οἱ ἐν B. G. U. 1300 (3ος/2ον αἰ. π. Χρ.) καὶ P. Aberdeen (ὑπὸ *F. Turner*), 186 (2ος αἰ. μ. Χρ.) ἀναφερόμενοι «*κτένες*» ἢ τὰ ἐν P. Oxy. 1740 (3ος/4ον αἰ. μ. Χρ.) ἀπαντῶντα «*κτένια*» εἶναι ὄντως «*ξαντικὰ*» κτένια, «λανάρια» δηλ., ὡς νομίζει ἡ *S. Calderini* (Αὐτόθι 16. 32). Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι πρόκειται περὶ κτενίων τῆς κόμης ἢ τοῦ ἱστοῦ, ἐφ' ὅσον οὐδαμοῦ μνημονεύονται ὡς «ζεύγη», εἰς μίαν δὲ περίπτωσιν ὁ ἀριθμός των εἶναι περιττὸς (P. Oxy. 1740,7 «*κτένια ε*»). Κατὰ μείζονα λόγον, οὐδεὶς δύναται νὰ συμφωνήσῃ μετὰ τῆς *Calderini* (ἔνθ. ἀν., 41-42) ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἰδιότητος ὅλων τῶν εἰς τοὺς παπύρους τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων (B. G. U. 1021,5. P. S. I. 713,15. P. Tebt. 322,23. P. Oxy. 135, 12. P. Fouad, 84) ἀπαντώντων «*κτενιστῶν*». Τὰ κείμενα δὲν ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι πρόκειται πάντοτε περὶ «*ξαντῶν*» ἐρίου. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ «*κομμωτῶν*». (Βλ. *Preisigke*, Wörterb. καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ.).

σταί»[1]). Ἐκ τοῦ ὀνόματος καταφαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ ἐργατῶν, οἵτινες ἦσαν εἰδικευμένοι εἰς τὴν διὰ «ράβδων» κατεργασίαν τοῦ ἐρίου. Ἐφ' ὅσον δὲ οὐδεμία τεχνικὴ ἐφεύρεσις ἐμεσολάβησεν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη ἠσκεῖτο καὶ κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν καὶ πρέπει νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὸν ἀσαφῆ ὑπαινιγμὸν τοῦ Ἀριστοφάνους περὶ «ραβδισμοῦ» τῶν ἐρίων πρὸς καθαρισμὸν αὐτῶν ἀπὸ «*τῶν τριβόλων*»[2]). Πέραν τούτου ὅμως οὐδὲν εἶναι γνωστὸν ἐκ τῶν παπύρων ἢ ἄλλοθεν περὶ τῆς ἐργασίας τῶν «*ἐριοραβδιστῶν*»[3]). Εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς μάλιστα παπύρους, ὁσάκις γίνεται μνεία κατεργασίας ἐρίων πρὸ τῆς ὑφάνσεως, αὕτη ἀσκεῖται πάντοτε ὑπὸ γυναικῶν[4]). Ἀπομένει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ «ραβδισμὸς» τῶν ἐρίων ἐγίνετο πρὸ τῆς διὰ τῶν χειρῶν ξάνσεως, ἥτις ὑπεβοηθεῖτο τοιουτοτρόπως προκειμένου περὶ ἐρίων περιεχόντων πολλὰς ξένας οὐσίας ἢ καὶ ἀπεφεύγετο ἐντελῶς προκειμένου περὶ ἐρίων σχετικῶς καθαρῶν, ἐκερδίζετο δ' οὕτω χρόνος, εἰς ἣν περίπτωσιν ἡ ποσότης τοῦ πρὸς ξάνσιν ἐρίου ἦτο μεγάλη[5]). Εἶναι ὅμως ἐπίσης πιθανόν, ὅτι ἐξαίνετο διὰ «ραβδισμοῦ» μόνον τὸ ἔριον τῶν αἰγῶν, ὡς τοῦτο γίνεται εἰσέτι παρ' ἡμῖν[6]), δεδομένου ὅτι αἱ τρίχες τῶν προβάτων δυσκόλως ἀποχωρίζονται ἀλλήλων καὶ ἔτι δυσκολώτερον ἀπαλλάσσονται τῶν ἐντὸς αὐτῶν «τριβόλων» ἄνευ ἐπεμβάσεως τῶν χειρῶν

---

[1]) Βλ. *Wessely*, Sitz.—Ber. d. Wien. Akad. d. Wissensch. 145 (1903) Abhandl. IV, 9.13. Studien IV σελ. 70 nos 410-415 (1ος αἰ. μ. Χρ.).

[2]) Λυσιστρ., 574-576: «*Πρῶτον μὲν ἐχρῆν, ὥσπερ πόκον ἐν βαλανείῳ, / ἐκπλύναντας τὴν οἰσπώτην ἐκ τῆς πόλεως ἐπὶ κλίνης / ἐκραβδίζειν τοὺς μοχθηροὺς καὶ τοὺς τριβόλους ἀπολέξαι*».

[3]) Εἶναι μᾶλλον βέβαιον, ὅτι οἱ εἰς παπύρους τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς μνημονευόμενοι «*ραβδισταί*» (βλ. P. Mich. Tebt. 123 *recto* VI, 19. XIV, 17. *verso* XI, 35. 127 II, 32, 42. B.G.U. 115 (=Chrest. I, 203), 19. P. Fouad 77. Studien I, 70, 410) οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν κατεργασίαν τοῦ ἐρίου, μολονότι ἡ *S. Calderini* τοὺς ταυτίζει ἀδιστάκτως πρὸς τοὺς «*ἐριοραβδιστὰς*» (ἔνθ. ἀν., 16. 42-44). Πρόκειται μᾶλλον περὶ ἐργατῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν διὰ «*ραβδισμοῦ*» ἀποκάρπισιν λίνου, σησάμου κλπ. (βλ. *Preisigke*, Wörterb. καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 179 ὑποσ. 1 καὶ κατωτ. Μέρος Β' κεφ. 1ον § 2).

[4]) Βλ. κατωτ. §§ 5. 6.

[5]) Πβλ. *Blümner*, Technologie I', 108.

[6]) Μὲ τὴν βοήθειαν εἰδικοῦ ξυλίνου ὀργάνου φέροντος χορδὴν ἐν εἴδει τόξου (ἐξ οὗ καὶ «*δοξάρι*» λέγεται συνήθως) αἱ τρίχες τῶν αἰγῶν ἀποσπῶνται ἀλλήλων καὶ τινάσσονται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ αὐτοῦ (ἐξ οὗ καὶ ἡ ἐνέργεια λέγεται «*τίναγμα*» ἢ «*στίβαγμα*», ἐνιαχοῦ δὲ καὶ «*βέργισμα*», ὅθεν συλλέγονται διὰ νὰ ξανθοῦν μὲ τὰ «*χερολάναρα*». (Βλ. *Λουκοπούλου*. Πῶς ὑφαίνουν οἱ Αἰτωλοὶ 6-7). Ἡ ἰδία μέθοδος ἐφαρμόζεται καὶ διὰ τὴν ξάνσιν τοῦ βάμβακος (πβλ. *Λουκοπούλου*, Αὐτόθι, 7-9. *Φουρίκη*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5, 1918, 225 ὑποσ. 5), χρονολογεῖται δὲ ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς τοὐλάχιστον (βλ. Διήγ. παιδιόφρ. τῶν τετραπ. ζῴων, 535. Carm. Gr. Med. Aevi, ἔκδ. *Wagner* σελ. 159).

τῆς ξαντρίας. Ὁπωσδήποτε καὶ ἂν εἶχε τὸ πρᾶγμα, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ διὰ «ραβδισμοῦ» ξάνσις, εἴτε περὶ ἐρίων τῶν προβάτων εἴτε περὶ αἰγείων τριχῶν ἐπρόκειτο, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν διὰ «τῶν κτενίων» ξάνσιν, ἥτις ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐντελῆ ἀπάλυνσιν τοῦ ἐρίου καὶ τὴν παρασκευὴν αὐτοῦ κατὰ «τολύπας» πρὸς νῆσιν.

4. Νῆσις

Ἡ νῆσις τοῦ ἐρίου ἀποτελεῖ τὸ δυσκολώτερον καὶ λεπτότερον στάδιον τῆς ταλασιουργίας καὶ ἀπαιτεῖ τεχνικήν τινα ἐξάσκησιν. Διὰ τοῦτο γίνεται παρ' ἡμῖν, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις, ὑπὸ τῶν ἐχουσῶν ἡλικίαν καὶ ἀκμαίας τὰς δυνάμεις γυναικῶν[1]. Διὰ τὸ «νέσιμο» τοῦ ἐξασμένου ἐρίου χρειάζονται «ἡ ἀλεκάτη» ἢ «ἡ ρόκκα»[2]) καὶ «τὸ ἀδράχτι»[3]). Ἡ πρώτη εἶναι τεμάχιον ξύλου ἢ καλάμου μήκους 0,50-0,80 μ. φέρον κατὰ τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ ἄκρον τεχνητὴν ἢ φυσικὴν «διχάλαν»[4]), ἐπὶ τῆς ὁποίας τίθεται «ἡ τουλούπα» καὶ στερεοῦται διὰ μικροῦ λεπτοῦ σχοινίου. Τὸ «ἀδράχτι» εἶναι ἐπίσης τεμάχιον κλαδίσκου μήκους 0,20-0,30 μ. κατεσκευασμένον εἰς σχῆμα λεπτῆς ράβδου παχυτέρας ἐλαφρῶς κατὰ τὸ μέσον. Ἐπὶ τοῦ ἄνω ἄκρου αὐτοῦ εἶναι ἐμπεπηγμένη λεπτὴ σιδηρᾶ ἀκὶς εἰς σχῆμα ἀγκίστρου, «τὸ *ἀγκίνι*» λεγόμενον κοινῶς[5]. Κατὰ δὲ τὸ κατώτερον αὐτοῦ ἄκρον προσαρμόζεται μικρὸς κῶνος ἢ τροχὸς ἐκ ξύλου ἢ ἀργίλλου, φέρων ὀπὴν εἰς τὸ μέσον, τὸ κοινῶς ὀνομαζόμενον «*σφοντύλι*»[6]).

---

[1]) Ἤδη ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου ἡ νῆσις καὶ ἡ ὕφανσις εἶναι τὰ στάδια τῆς ἐριουργίας, εἰς τὰ ὁποῖα ἠσχολοῦντο αἱ βασίλισσαι καὶ αἱ ἐλεύθεραι γυναῖκες (βλ. *Ὁμήρ.* Ζ, 490-491. δ, 130-134. φ, 351. Πβλ. *Γ. Γαρδίκα*, Ἀθηνᾶς 14, 1902, 470-472), ἐνῷ αἱ θεραπαινίδες ἐγνώριζον κυρίως «*εἴρια ξαίνειν καὶ δουλοσύνην ἀνέχεσθαι*» (η, 103. χ, 423. Πβλ. *Γαρδίκα*, ἔνθ. ἀν., 474. *Φουρίκη*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5, 1918, 216 ὑποσ. 4). Καὶ παρ' ἡμῖν ἡ ξάνσις ἀνατίθεται συνήθως εἰς γραίας καὶ παιδίσκας, διότι οὔτε κόπον πολὺν ἀπαιτεῖ οὔτε ἰδιαιτέραν τεχνικὴν ἐξάσκησιν προϋποθέτει.

[2]) Τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τοῦ ἐργαλείου «*ἠλακάτη*» διεσώθη πολλαχοῦ τῆς χώρας ὑπὸ τὸν μεταγενέστερον τύπον «*ἀλεκάτη*» (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ., ἔνθα καὶ οἱ λοιποὶ διαλεκτικοὶ τύποι τοῦ ὀνόματος· πβλ. καὶ ἐν λ. *ἀλεκατέα, ἀλεκάτι*), ἐνῷ εἰς τὴν κοινὴν ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ ξενικῆς καταγωγῆς «*ρόκκα*» (ἰταλ. *rocca*. Βλ. *Δουκάγκ.* ἐν λ. Πβλ. *Φουρίκη*, ἔνθ. ἀν., 217 ὑποσ. 6. *Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β', 250 ὑποσ. 5 κλπ).

[3]) Τὸ ὄνομα, κοινῆς χρήσεως, προέρχεται ἐκ τοῦ μεταγενεστέρου «*ἀτράκτιον*», ὑποκοριστικοῦ τοῦ ἀρχαίου «*ἄτρακτος*» (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ. *ἀδράχτι* καὶ *ἄδραχτος*).

[4]) Δι' ὃ καὶ «*φούρκα*» ὀνομάζεται συνεκδοχικῶς ἡ ἠλακάτη εἴς τινας τόπους (ἐν Μεγάροις π. χ., ἐν Πρεβέζῃ, ἐν Θάσῳ, ἐν Σέρραις).

[5]) Εἶναι τὸ μᾶλλον διαδεδομένον σήμερον ὄνομα τοῦ παρ' ἀρχαίοις λεγομένου «*ἀγκίστρου*». Ἀλλαχοῦ λέγεται *ἀγκινάρι, ἀγκιναρίστρα, ἄγκινας, ἀγκίδα, ἀγκίδι* (βλ. Ἱστορ. Λεξ. ἐν λ.)

[6]) Διαλεκτικῶς δὲ καὶ «*σποντύλιν*» (ἢ *σποντύλ'* ἐν Πόντῳ), *σφουντύλ'* (βόρ. ἰδιώμ.) καὶ *σφεν-*

Ἡ νήθουσα γυνὴ[1]) κρατεῖ τὴν «ἀλεκάτην» ἢ τὴν «ρόκκαν» διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἢ στηρίζει αὐτὴν συνηθέστερον ὑπὸ τὴν ἀριστερὰν μασχάλην. Ἔπειτα, διὰ τῶν δύο δακτύλων (ἀντίχειρος καὶ δείκτου) ἢ τῶν τριῶν (ἀντίχειρος, δείκτου καὶ μέσου) τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς σύρει ὀλίγον ἔριον ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τῆς «τουλούπας» καὶ τὸ «στρίβει» συγχρόνως διὰ νὰ σχηματισθῇ μικρὰ κλωστή, τὸ ἄκρον τῆς ὁποίας προσαρμόζει εἰς τὸ «ἀγκίνι τοῦ ἀδραχτιοῦ». Ἐξακολουθεῖ δὲ νὰ ἐκτελῇ διὰ τῶν δακτύλων τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὴν αὐτὴν ἐργασίαν, ἐνῷ διὰ τοῦ μέσου καὶ τοῦ ἀντίχειρος τῆς δεξιᾶς δίδει περιστροφικὴν κίνησιν εἰς «τὸ ἀδράχτι», τὸ ὁποῖον διατηρεῖται εἰς κατακόρυφον θέσιν χάρις εἰς τὸ βάρος «τοῦ σφοντυλιοῦ». Δι' ἐπανειλημμένων περιστροφικῶν κινήσεων, τῶν ὁποίων ἡ ἔντασις καὶ ὁ ἀριθμὸς κανονίζεται ὑπὸ τῆς νηθούσης ἀναλόγως πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ νήματος[2]), ἡ σχηματιζομένη κλωστὴ «στρίβεται» ὅσον χρειάζεται, ὅταν δὲ τὸ μῆκος αὐτῆς φθάσῃ τὸ μῆκος τῆς δεξιᾶς χειρὸς τεταμένης, ἀπαγκιστροῦται ἀπὸ τὸ «ἀδράχτι» καὶ περιτυλίσσεται περὶ αὐτὸ ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω. Ἔπειτα, τὸ πρὸς τὴν «τουλούπαν» ἄκρον αὐτῆς ἀγκιστροῦται ἐκ νέου εἰς τὸ «ἀδράχτι» καὶ ἡ ὅλη ἐνέργεια ἐπαναλαμβάνεται διὰ τὴν κατασκευὴν νέας κλωστῆς. Ὅταν δὲ τὸ βάρος τοῦ περὶ τὸ «ἀδράχτι» τυλιχθέντος νήματος γίνῃ τόσον, ὥστε νὰ καθιστᾷ δύσκολον τὴν περιστροφικὴν αὐτοῦ κίνησιν, χρησιμοποιεῖται νέον κενὸν «ἀδράχτι» ἢ καὶ τὸ αὐτό, ἀφοῦ ἀπαλλαγῇ τοῦ νήματος καθ' ὃν τρόπον θὰ ἐκθέσωμεν κατωτέρω[3]). Ἐὰν κατὰ τὴν

τύλι (ἐν Κρήτῃ, ἐν Κυκλάσι, ἐν Θρᾴκῃ καὶ ἀλλαχοῦ). Εἶναι ἡ σημερινὴ μορφὴ τοῦ μεταγενεστέρου «*σφονδύλιον*», ὑποκοριστικοῦ τοῦ παρ' ἀρχαίοις συνωνύμου «*σπόνδυλος*» ἢ «*σφόνδυλος*».

[1]) «*Ἡ νέστρα*» ἢ «*ἡ γνέστρα*» εἶναι τὸ ἐν χρήσει σήμερον συνώνυμον τοῦ παρ' ἀρχαίοις «*ἡ νηθίς*» ἢ «*ἡ ἔριθος*». Τὸ δηλοῦν τὴν ἐνέργειαν ρῆμα εἶναι παρ' ἡμῖν «*νέθω*» (βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 2,343) ἢ «*γνέθω*», παρ' ἀρχαίοις δὲ «*νήθω*» (καὶ «*νέω*»). Συνώνυμον δ' αὐτοῦ τότε καὶ σήμερον τὸ «*κλώθω*».

[2]) Ἂν δηλαδὴ τὸ νῆμα πρόκειται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς «*στημόνι*», πρέπει ἡ κλωστὴ νὰ εἶναι καλῶς «*στριμμένη*» διὰ νὰ γίνῃ στερεωτέρα. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται δι' ἐντόνου καὶ ἐπανειλημμένης περιστροφῆς τοῦ «*ἀδραχτιοῦ*». Ἂν ὅμως τὰ νηθόμενα ἔρια προορίζωνται διὰ τὴν κατασκευὴν «*ὑφαδιοῦ*», τότε ἡ περιστροφικὴ κίνησις τοῦ «*ἀδραχτιοῦ*» εἶναι ὀλιγώτερον ἔντονος καὶ ὀλιγώτερον συχνὴ διὰ νὰ σχηματισθῇ κλωστὴ ἁπαλωτέρα τῆς τοῦ στήμονος. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν εἰς τὴν δεξιότητα τῆς «*νέστρας*» ἐναπόκειται νὰ κανονίσῃ, ἂν ἡ κλωστὴ πρέπῃ νὰ εἶναι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον «*στριμμένη*» ἢ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον «*ἁπαλή*», ἀναλόγως τοῦ εἴδους τοῦ ὑφάσματος, εἰς τὴν ὕφανσιν τοῦ ὁποίου πρόκειται νὰ χρησιμοποιηθῇ τὸ «*στημόνι*» ἢ τὸ «*ὑφάδι*».

[3]) Περιγραφὴν τοῦ τρόπου τῆς νήσεως δίδει καὶ ὁ *Π. Φουρίκης* διὰ τὰ Μέγαρα (Λεξικογρ. Ἀρχ. 5, 1918, 217-218), ὁ *Δ. Λουκόπουλος* διὰ τὴν Αἰτωλίαν (Πῶς ὑφαίνουν οἱ Αἰτωλοί, 10-12), ὁ *Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος* διὰ τὴν Κάρπαθον (Λαογρ. Σύμμεικτα Β', 250-254) καὶ ὁ *Ἀ. Βρόντης* διὰ τὴν Ρόδον (Ροδιακά, 14-21).

νῆσιν τῆς «τουλούπας» παρουσιάζωνται ξέναι πρὸς τὸ ἔριον οὐσίαι ἢ καὶ μικραὶ τρίχες μὴ καλῶς ἐξασμέναι, ἡ «νέστρα» ἀποσπᾷ ταύτας διὰ τῶν ὀνύχων, συνηθέστερον δὲ διὰ τῶν ὀδόντων, ἐπειδὴ ἔχει ἀπησχολημένας ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας[1]), καὶ τὰς ἀπορρίπτει. Ἐξακολουθεῖ δὲ «τὸ νέσιμο», καθημένη ἢ ὀρθία, μέχρις ὅτου οἱ δάκτυλοι τῆς δεξιᾶς αὐτῆς χειρός, οἵτινες καταβάλλουν καὶ τὴν μεγαλυτέραν προσπάθειαν, ἀρχίσουν νὰ κινοῦνται δυσκόλως ἕνεκα τοῦ καμάτου. Διὰ νὰ ἀποφύγῃ τοῦτο ἐπὶ τὸν μακρότερον δυνατὸν χρόνον, χρησιμοποιεῖ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀντὶ τῶν δακτύλων ὁλόκληρον τὴν παλάμην: στηρίζει δηλαδὴ τὸ «ἀδράχτι» ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ δεξιοῦ μηροῦ[2]) καὶ διὰ τῆς παλάμης δίδει εἰς αὐτὸ ἰσχυρὰν περιστροφικὴν κίνησιν, τῆς ὁποίας τὴν ἔντασιν κανονίζει καὶ κατ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἀναλόγως πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ νήματος. Ἐφ' ὅσον δὲ νήθει ὀρθία ἢ καὶ βαδίζουσα, ὡς τοῦτο συμβαίνει συχνάκις εἰς τὰς γυναῖκας τῆς ὑπαί-

---

[1]) Παρομοίαν ἐνέργειαν ἀποσπάσεως «κροκύδων» (περὶ τοῦ ὀνόματος βλ. ἀνωτ. σελ. 156 ὑποσ. 3) διὰ τῶν ὀδόντων ὑπὸ τῆς νηθούσης δεικνύει εἰκὼν ἐπὶ ἐρυθρομόρφου ἀγγείου. (Βλ. *Blümner*, Technologie I², 132 εἰκ. 50). Κατὰ λάθος ὁ *Π. Φουρίκης* προσάγει πρὸς πίστωσιν τοῦ πράγματος παρ' ἀρχαίοις στίχον ἐπιγράμματος τῆς Παλ. Ἀνθολογίας (VI, 247, 5-6): «*καὶ τάλαρον σχοίνοις ὑφασμένον, ὅν ποτ' ὀδόντι | ἐπλήρου τολύπη πᾶσα καθαιρομένη*» (ἔνθ. ἀν. σελ. 218 ὑποσ. 6). Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ ποιητὴς μετεχειρίσθη τὸ «ὀδόντι» συνεκδοχικῶς ἀντὶ τοῦ «κτενίοις» καὶ ἐννοεῖ τὴν δι' αὐτῶν ξάνσιν τῶν ἐρίων. (Πβλ. καὶ *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 129 ὑποσ. 2).

[2]) Πολλάκις ἡ «νέστρα», ὅταν νήθῃ καθημένη, περιβάλλει τὸν δεξιὸν μηρὸν διὰ στερεοῦ καὶ λείου ὑφάσματος πρὸς ἀποφυγὴν φθορᾶς τῶν ἐνδυμάτων. Ἀνάλογον ἴσως προορισμὸν εἶχε τὸ παρ' ἀρχαίοις «*ἐπίνητρον*» ἢ «*ὄνος*», ἐργαλεῖον τῆς νήσεως, τοῦ ὁποίου ἡ χρῆσις δὲν εἶναι γνωστή. Πρόκειται περὶ ξυλίνου ἢ πηλίνου ὀργάνου σχήματος ἡμικυλινδρικοῦ, τὸ ὁποῖον ἡ νήθουσα ἐφήρμοζεν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μηροῦ, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ σχήματος εὑρεθέντων «ἐπινήτρων» καὶ εἰκόνων ἐπὶ ἀγγείων (Πβλ. *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 115-119). Οἱ λεξικογράφοι ὁρίζουν τοῦτο ὡς ὄργανον «*ἐφ' οὗ τὴν κρόκον νήθουσι*» (βλ. *Ἡσύχ.*, *Μ. Ἐτυμολ.* ἐν λ.). Εἶναι, ἐν τούτοις, δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ τις ἐνέργειαν νήσεως ἄνευ τῆς χρήσεως ἠλακάτης καὶ ἀτράκτου. Διὰ τοῦτο δικαίως ὁ *Σ. Ξανθουδίδης* ἀπορρίπτει τὴν ὑπ' ἄλλων ὑποστηριχθεῖσαν γνώμην, ὅτι πρόκειται περὶ ὀργάνου τῆς νήσεως (Athen. Mitteil. XXXV, 1910, 323-334). Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὑποστηριχθεῖσα γνώμη, ὅτι τὸ ἐπίνητρον ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν γυναικῶν διὰ τὴν τακτοποίησιν τοῦ ξανθέντος ἐρίου εἰς «τολύπην» πρὸ τῆς ἑκάστοτε τοποθετήσεως μιᾶς τολύπης ἐπὶ τῆς ἠλακάτης, ἐνέργειαν δι' ἣν αἱ γυναῖκες τῆς σημερινῆς Κρήτης χρησιμοποιοῦν ἐνίοτε εἶδος μικροῦ σκίμποδος τοποθετουμένου πρὸς τοῦτο ἐπὶ τῶν γονάτων, ὡς συνέβαινε περίπου καὶ κατὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ἐπινήτρου, δὲν φαίνεται ἀληθοφανής. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὸ ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τῆς *Σ. Παπασπυρίδου* (ἐν Λεξ. Ἐλευθερουδάκη ἄρθρ. *ἐπίνητρον*) περὶ χρήσεως καὶ σήμερον «ἐπινήτρων» ἐν Κρήτῃ δὲν εἶναι ἱστορικῶς ὀρθόν. (Εἰς τὴν κυρίαν Σ. Παπασπυρίδου ὀφείλω τὴν γνῶσιν τοῦ ἄρθρου τοῦ Ξανθουδίδου, δι' ὃ καὶ τὴν εὐχαριστῶ ἐντεῦθεν).

θρου, πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐνεργείας ταύτης ἀνυψώνει ὀλίγον τὸν δεξιὸν πόδα μὲ ταυτόχρονον κάμψιν τοῦ γόνατος[1]).

Ἡ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐφαρμοζομένη μέθοδος νήσεως τῶν ἐρίων κατ' οὐδὲν σχεδὸν διέφερε τῆς σήμερον χρησιμοποιουμένης εἴτε ὡς πρὸς τὴν ὀνοματολογίαν, εἴτε ὡς πρὸς τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν[2]). Καὶ τότε ἡ «*νηθὶς*» ἢ ἡ «*ἔριθος*», καθημένη ἢ ὀρθία, προσήρμοζε στερεῶς ἐπὶ τῆς «*ἠλακάτης*» τὴν «*τολύπην*», ἐξ ἧς ἔσυρεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἔριον διὰ τῶν δακτύλων τῆς ἀριστερᾶς χειρός, προσέδενε τὸ ἄκρον τῆς κλωστῆς[3]) εἰς τὸ «*ἄγκιστρον*» τοῦ «*ἀτράκτου*» καὶ

[1]) Πόσον παλαιὸς εἶναι ὁ τρόπος οὗτος τῆς νήσεως δεικνύει παραστατικὴ μικρογραφία τῶν ἔργων τῆς ὑφαντουργίας ἐξ Αἰγυπτιακοῦ τάφου τῆς XIης δυναστείας (2160-2000 π. Χρ.). Γυναῖκες νήθουσαι λίνον κάμνουν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς κίνησιν. Βλ. *Mogensen*, Collect. Égypt. Ny Carlsberg II planche LXVI. (Πβλ. I nº 516A σελ. 68).

[2]) Θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐκταθῶ πρὸς πίστωσιν τοῦ πράγματος εἰς λεπτομερῆ περιγραφὴν τῆς νήσεως παρ' ἀρχαίοις μεθ' ὅλων τῶν εἰς τοὺς συγγραφεῖς καὶ τοὺς λεξικογράφους παραπομπῶν. Ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω τὸν βουλόμενον νὰ βεβαιωθῇ περὶ τούτου εἰς τὴν λαμπρὰν περιγραφὴν τοῦ *Blümner*, πιστουμένην διὰ τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς Γραμματείας καὶ παραστατικῶς διασαφουμένην δι' εἰκόνων ἐξ Ἑλληνικῶν ἀγγείων (Technologie, I², 120-134. Πβλ. καὶ ἀνωτ. σελ. 152 ὑποσ. 3). Ἡ παρατηρουμένη διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς σημερινῆς ἐποχῆς ἀναφέρεται εἰς τὴν κατὰ τὴν πρώτην χρῆσιν τοῦ «*ἐπινήτρου*» (βλ ἀνωτ. σελ. 164 ὑποσ. 2), ἀγνώστου σήμερον. (Εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον ἐγίνετο, φαίνεται, ἐπίσης χρῆσις ἐπινήτρου. Πρβλ. *Breccia*, Monum. de l'Égypte Gréco-rom., planche LXXV, 1). Ἄγνωστος ὡσαύτως εἶναι σήμερον καὶ ἡ χρῆσις ἄλλου ἐργαλείου ἀντικαθιστῶντος κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἢ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν (κατὰ τὴν νῆσιν τῆς καννάβεως μᾶλλον) τὴν ἠλακάτην καὶ ὀνομαζομένου «*γέρων*», διὰ τὸ σχῆμα (βλ. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 73: «*τὸ δὲ ἐργαλεῖον καθ' οὗ ἔκλωθον ἐξαρτῶντες τὰ στυππεῖα, γέρων ἐκαλεῖτο· ἦν δὲ ξύλου πεποιημένον κιόνιον, σχῆμα Ἑρμοῦ τετραγώνου ἔχον, ᾧ γέροντος ἐπῆν πρόσωπον, ἀφ' οὗ καὶ τὸ ὄνομα*». Πβλ. *Blümner* ἔνθ. ἀν. 133-194). Τὸ ὄνομα, ἐν τούτοις, διεσώθη εἰς τὴν οἰκιακὴν βιοτεχνίαν τῆς μεταξουργίας ἐν Καρπάθῳ, ἔνθα ὀνομάζεται «*γέρως*» μικρὸν τεμάχιον ξύλου στρογγύλου (κιονίσκου) κινουμένου ἐπὶ κατακορύφου ἄξονος καὶ ἀποτελοῦντος τμῆμα τῆς «μαγγάνης», δι' ἧς ἐξάγεται καὶ ἀνελίσσεται τὸ νῆμα τῆς μετάξης ἐκ τῶν βομβυκίων. Βλ. *Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β', 246 (εἰκ. ἐν σελ. 245).

[3]) «*Κλωστὴ*» λέγεται κοινῶς (καὶ *κλωστάρι* ἐνιαχοῦ, ὡς ἐν Μυκόνῳ, Νάξῳ, Πόντῳ) τὸ μεταξὺ τῆς «τουλούπας» καὶ τοῦ «ἀδραχτιοῦ» σχηματιζόμενον καὶ περὶ τοῦτο ἑκάστοτε τυλισσόμενον τμῆμα νήματος, «*τὸ κλῶσμα*» παρ' ἀρχαίοις, ἀλλὰ καὶ οἱονδήποτε τεμάχιον νήματος, «*ὁ μίτος*» τῶν ἀρχαίων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο λέγεται ἐπίσης παρ' ἡμῖν πολλαχοῦ, ὡς καὶ τὸ ὑποκορ. «*τὸ μιτάρι*», σημαῖνον ὄργανον τοῦ ὑφαντικοῦ ἱστοῦ δι' οὗ διέρχονται οἱ μίτοι τοῦ στήμονος. Κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν χρησιμοποιεῖται συνήθως καὶ ὁ ὅρος «*ἡ ἁρπεδών, ἁρπεδόνη*» (βλ. *Preisigke*, Wörterb. καὶ *Liddell-Scott*, ἐν λ.), σημαίνων κυρίως τοὺς μίτους τοῦ στήμονος, σημασίαν ἣν διετήρησε ἐλαφρῶς παρηλλαγμένην πολλαχοῦ καὶ σήμερον (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ. *ἁρπεδόνα, ἁρπεδόνη, ἁρπεδόνι*).

«*περιέστρεφε*» τοῦτον εὐχερῶς, χάρις εἰς τὸ βάρος τοῦ εἰς τὸ κάτω αὐτοῦ ἄκρον προσηρμοσμένου «*σφονδύλου*», διὰ τῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς χειρός, μέχρις ὅτου τὸ ἔριον μετεβάλλετο εἰς «*νῆμα*»[1]).

Καὶ εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἡ νῆσις τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων καὶ τῶν αἰγῶν ἐγίνετο ἀσφαλῶς κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἡ δὲ μέχρι τοῦδε ἔλλειψις οἱασδήποτε μνείας εἰς τοὺς παπύρους τῆς ἐποχῆς περὶ τῶν ἐργαλείων, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίουν καὶ τότε «*αἱ ἔριθοι*»[2]) κατὰ τὴν νῆσιν, εἶναι καθαρῶς συμπτωματική. Ἀπόδειξις ὅτι εἰς τοὺς τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀναφέρονται καὶ πάλιν τὰ κατὰ τὴν νῆσιν χρησιμοποιούμενα «*ἀλακάτια*»[3]) καὶ «*ἀτράκτια*»[4]).

Ἀλλὰ καὶ αἱ ὀλίγαι σποραδικαὶ πληροφορίαι τῶν Πτολεμαϊκῶν παπύρων ἀρκοῦν νὰ ἀποδείξουν ὅτι αἱ «ἔριθοι» τῆς Ἑλληνιστικῆς Αἰγύπτου, Ἑλληνίδες ἄποικοι κατὰ τὸ πλεῖστον[5]), διεκρίνοντο διὰ τὴν περὶ τὴν νῆσιν δεξιότητά των καὶ ἐπετύγχανον καὶ στήμονα καλῶς στριμμένον καὶ λεπτὸν[6]) καὶ κρόκην μαλακήν[7]), ὥστε τὰ ἐξ αὐτῶν κατασκευαζόμενα ὑφάσματα εἶχον ἀμφοτέρας τὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ καλὸν μάλλινον ὕφασμα, δηλαδὴ στερεότητα καὶ μαλα-

---

[1]) *Νῆμα* ὠνόμαζον γενικῶς οἱ ἀρχαῖοι ὅ,τι καὶ ἡμεῖς κοινῶς «*νῆμα*», πολλαχοῦ δὲ «*νέμα*» καὶ «*γνέμα*» (παρὰ τὸ «*νέθω*» καὶ «*γνέθω*». Βλ. *Π. Φουρίκην* ἐν Λεξικογρ. Ἀρχ., 5, 1918, 217 ὑποσ. 5 καὶ ἀνωτ. σελ. 163 ὑποσ. 1), δηλαδὴ τὸ προϊὸν τῆς νήσεως οἱασδήποτε κλωστικῆς οὐσίας.

[2]) Ἀπὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἐπεκράτησε γενικῶς ἐκ τῆς ἀττικῆς (βλ. *Δημοσθ.* πρὸς Εὔβουλ. 45) ὁ ὅρος «*ἔριθος*» ἐκτοπίσας τὸν συνώνυμον «*νηθίς*». Βλ. P. Hib. 121 (221 π. Χ.) 34: «*ἐρίθοις ἐρίων*». P. Tebt. 1 σελ. 3, 10 (= *Powell*, Collectanea Alexandrina nº 7 σελ. 185): «*θαμιναὶ θέρεος ἔριθοι*» (ἐνν. αἱ μέλισσαι). *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 80 (καὶ Σχόλ.). *Εὐσταθ.* Εἰς Ὁμήρου Ἰλ. Σ, 550 σελ. 1162,20. *Σουΐδ.*: *ἔριθοι*· ἐριουργοὶ χεῖρες. Πβλ. *Ἡσύχ.* ἐν λ. *ἔριθοι*.

[3]) Βλ. P. Oxy. 1740 (3ος αἰ. μ. Χρ.), 8. Καὶ ἡ ἐν S. B. 1974, 1 (3ος αἰ. μ. Χρ.) βραχυγραφία «*ἀλακ*». πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἀναγνωσθῇ «*ἀλακ(ατίων)*» (*λόγος ἀλακ(ατίων) ἀγορασθέντων ὑπὸ Ἀπίωνος . . .*), ὡς ὑποθέτει ἡ *S. Calderini* (Aegyptus XXVI, 1946, 23) καὶ ὄχι «*ἀλάκ(ατα)*» ὡς ἀναγινώσκει ὁ *Preisigke* (βλ. Wörterb. ἐν λ.).

[4]) Βλ. P. Oxy. 1740, 2: «*ἀτράκτεια*».

[5]) Βλ. κατωτ. σελ. 172 ὑποσ. 2. 176.

[6]) Βλ. P. Petr. 11, 32 (I) 22 (μεταξὺ τῶν εἰδῶν, τὰ ὁποῖα κλέπται ἀφῄρεσαν ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ ἐριουργοῦ Πετοσίριος, περιελαμβάνοντο καὶ «*στήμονος λεπτ[οῦ] στατῆρες ιβ* L» (= 12½). P. Mich. Z. 16 (ἡ Βία, προϊσταμένη τῶν γυναικῶν ἐριουργῶν τοῦ ἐν Μέμφει ὑφαντουργείου τοῦ Ἀπολλωνίου, παραπονεῖται ὅτι τὸ ἔργον καθυστερεῖ, διότι δὲν ὑπάρχουν ἔρια κατάλληλα πρὸς νῆσιν στήμονος. Πβλ. ἀνωτ σελ. 159 ὑποσ. 3).

[7]) Ὁ διάφορος τρόπος νήσεως μεταξὺ στήμονος καὶ κρόκης ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν καὶ κατὰ τὴν ἀμοιβὴν τῆς νηθούσης. Βλ. P. Tebt. 117 (99 π. Χρ.), 53: «*μισ(θοῦ) στήμονος*». 67: «*μισθοῦ κρόκης*».

κότητα[1]). Ὁ ἔπαινος τὸν ὁποῖον ἀπονέμει εἰς αὐτὰς διὰ τοῦτο ὁ Θεόκριτος δὲν ἦτο ὑπερβολικός[2]).

5. Παρασκευὴ τοῦ νήματος πρὸς ὕφανσιν

Εἰς τὴν οἰκιακὴν βιοτεχνίαν τῆς ἐριουργίας τῆς σήμερον «τὸ νεσμένο μαλλὶ» διατίθεται ἀπὸ «τὸ ἀδράχτι» ἀναλόγως πρὸς τὸν προορισμόν του. Οὕτω, τὸ πρὸς κατασκευὴν στήμονος παρασκευασθὲν ἔριον ἐκτυλίσσεται ἀπὸ τὸ «ἀδράχτι» καὶ περιτυλίσσεται περὶ μικρὸν τεμάχιον ξύλου ἢ ἄλλου οἱουδήποτε στερεοῦ σώματος κατὰ κυκλικὸν τρόπον, ὥστε τὸ ὅλον νὰ ἀποτελέσῃ σφαῖραν ἐλλειψοειδῆ νήματος, τὸ «*κουβάρι*»[3]). Ἐὰν δὲ τὸ «στημόνι» προορίζεται διὰ τὴν ὕφανσιν ἐνδυμάτων ἢ ἄλλων ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ εἶναι ἰδιαιτέρως στερεά, τότε ἡ «νέστρα» λαμβάνει δύο «κουβάρια», ἑνώνει τὴν μίαν κλωστὴν μὲ τὴν ἄλλην καὶ τὰς «στρίβει» ἐκ νέου μὲ τὸν «*ἄδραχτον*» ἢ τὸν «*κλώστην*»[4]) καὶ κατασκευάζει οὕτω νέαν κλωστήν, διπλῆν, περισσότερον στριμμένην καὶ κατὰ πολὺ στερεωτέραν, τὴν ὁποίαν

---

[1]) Βλ. P. S. I. 364, 5. B. G. U. 1564, 10. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 136 ὑποσ. 5.

[2]) Εἰδύλλ. XV, 80: «*Πότνι' Ἀθαναία, ποῖαι σφ' ἐπόνασαν ἔριθοι*».

[3]) Ἡ λέξις εἶναι κοινῆς χρήσεως σήμερον, ἀπαντᾷ δὲ τὸ πρῶτον παρὰ *Κωνσταντίνῳ Πορφυρογεννήτῳ* (Ἔκθ. Βασιλ. Τάξ., 677,9). Παρ' ἀρχαίοις τὸ συνώνυμον εἶναι «*ἀγαθίς*», ἢ «*κλωστήρ*». (Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 130 ὑποσ. 2 καὶ τὴν ἑπομ. ὑποσ.). Περὶ τῆς ἐτυμολογικῆς ἑρμηνείας τοῦ ὀνόματος «*κουβάρι*» ὑπεστηρίχθησαν πολλαὶ γνῶμαι (βλ. *Κοραῆ*, Ἄτακτα 4,246. *Σοφοκλέους* Λεξ. ἐν λ. *κουβαρίς*. *Κουκουλέ*, Ἀθηνᾶς 30, 1927, Λεξικογρ. Ἀρχ., 33-34). Παρὰ Βυζαντινοῖς ἐλέγετο «*κουμβάριον*» εἶδος μικροῦ πλοίου (βλ. *Κουκουλέ*, Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης τὰ Λαογραφικὰ I, 308). Τὸ αὐτὸ εἶδος πλοίου εἰς παπύρους τοῦ 3ου αἰ. π.Χρ. φέρει τὸ ὄνομα «*κυβαία*» ἢ «*κυβάδιον*». Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐνισχύει τὴν γνώμην, ὅτι ὑπῆρξε παραλλήλως καὶ ὁ ἀμάρτυρος τύπος «*κυβάριον*», ὅθεν τὸ Βυζαντινὸν «κουβάριον» καὶ τὸ ἡμέτερον «κουβάρι», εἴτε διὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ σχήματος πρὸς τὸ εἶδος τοῦ πλοιαρίου τοῦ ὀνομαζομένου **κυβάριον* (παράλληλον ἢ προγενέστερον τοῦ **κυμβάριον*>κουμβάριον), εἴτε ἐκ τοῦ σχήματος τῶν μικρῶν τεμαχίων ξύλου, περὶ τὰ ὁποῖα ἐτυλίσσετο τὸ νῆμα. Εἶναι πιθανόν, ὅτι ὑπῆρχον τοιαῦτα ἀνέκαθεν ἕτοιμα πρὸς χρῆσιν τῶν νηθουσῶν, ὡς δεικνύουν εὑρήματα ἐξ Αἰγύπτου (πβλ. *Wilkinson*. Manners and Customs II, 176 εἰκ. 392. *Braulik*, Altägypt. Gewebe, 65 εἰκ. 96 a. *Johl*, Webst. d. Gr. u. Röm., 36.

[4]) Ὁ «*ἄδραχτος*» καὶ «*ἀδραχτᾶς*» (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ.) εἶναι ἢ ξύλινον «ἀδράχτι», σημαντικῶς παχύτερον καὶ βαρύτερον τοῦ χρησιμοποιουμένου κατὰ τὴν νῆσιν, ἐφωδιασμένον δὲ καὶ μὲ βαρύτερον «σφοντύλι» ἢ καὶ σιδηροῦν ἐξ ὁλοκλήρου. Τῆς ἰδίας κατασκευῆς εἶναι καὶ ὁ πολλαχοῦ χρησιμοποιούμενος «*κλώστης*» (ἐνιαχοῦ καὶ *κλώστρης*, *κλούστης*, *κλωστήρι* καὶ *κλωστέρι*) ὁ παρ' ἀρχαίοις «*κλωστὴρ*» σημαίνων καὶ τὸν βαρύτερον «*ἄτρακτον*», ἀλλὰ καὶ τὸ δι' αὐτοῦ λαμβανόμενον στριμμένον νῆμα, εἴτε περὶ τὸν κλωστῆρα εὑρισκόμενον, εἴτε ἐσχηματισμένον εἰς σφαῖραν, τὸ «κουβάρι» δηλ. νήματος «διπλοστριμμένου» (βλ. *Blümner*, ἔνθ. ἀνωτ. I², 130. Εἰκ. ἐν σελ. 125).

περιτυλίσσει καὶ πάλιν εἰς «κουβάρι». Ἀφοῦ δὲ ἐμβαπτίσῃ ἐπ᾽ ὀλίγον τὰ «κουβάρια» ἐντὸς θερμοῦ ὕδατος πρὸς ἀποφυγὴν μελλοντικῆς βραχύνσεως τοῦ νήματος καὶ ἀπόκτησιν λειότητος καὶ στερεότητος, ἐκτυλίσσει ἐκεῖθεν τὸ νῆμα καὶ τὸ «*ἰδιάζει*»[1]), τακτοποιεῖ δηλαδὴ τὸν στήμονα οὕτως, ὥστε αἱ ἡμίσειαι κλωσταὶ αὐτοῦ νὰ εὑρίσκωνται κατὰ τὴν ὕφανσιν ἄνωθεν τῶν ἄλλων ἡμίσεων καὶ νὰ διέρχεται ἐλευθέρως διὰ τοῦ κενοῦ ἡ κερκίς.

Ἄλλως διατίθεται ἀπὸ τὸ «ἀδράχτι» τὸ νῆμα, τὸ ὁποῖον παρεσκευάσθη διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς «ὑφάδι». Πρὸς τακτοποίησιν αὐτοῦ μεταχειρίζονται πρῶτον τὸ «*τυλιγάδι*» ἢ τὸν «*ἀγκάλιστρον*»[2]) καὶ τὸ «*τυλιγαδιάζουν*» ἢ τὸ «*ἀνακυκλίζουν*»[3]), τὸ ἀνατυλίσσουν δηλαδὴ εἰς δέσμας κυκλικοῦ σχήματος, τὰ «*κυκλιὰ*» ἢ «*τσυκλιά*»[4]). Ἀφοῦ δὲ πλύνουν προηγουμένως τὰ «κυκλιά», δι᾽ ὃν λόγον καὶ τὰ «κουβάρια», τοποθετοῦν ἕκαστον τούτων ἐπὶ τῆς «*ἀνέμης*»[5]) καὶ μὲ τὴν βοήθειαν εἰδικοῦ ἐργα-

---

[1]) «*Ἰδιάζω*» καὶ «*διάζω*» ἢ «*ἰδιάζομαι*» καὶ «*διάζομαι*» παρ᾽ ἡμῖν (βλ. *Ν. Χατζηζωγίδη*, Ἀθηνᾶς Χ, 1898, 548. *Π. Βλαστοῦ*, Συνών. καὶ Συγγεν., 316. *Π. Φουρίκη*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5, 1918, 222 ὑποσ. 4 κλπ.) εἶναι τὸ παρ᾽ ἀρχαίοις «*διάζομαι*» (βλ. Πολυδ. Ὀνομαστ VII, 32. *Blümner*, Technologie I², 143/144). Τεχνικῶς τὸ «*ἴδιασμα*» ἢ »*διάσμα*» γίνεται κατὰ διαφόρους τρόπους, τῶν ὁποίων ἡ περιγραφὴ θὰ κατελάμβανε πολὺν χῶρον καὶ θὰ ὡδήγει ἔξω τοῦ θέματος, ἐφ᾽ ὅσον τὸ «ἴδιασμα» ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ὑφαντικὴν καὶ ὄχι εἰς τὴν καθ᾽ αὐτὸ ταλασιουργίαν. Τὸ οὐσιῶδες, ἄλλως τε, σημεῖον τῆς ἐνεργείας ταύτης εἶναι ὅτι ἐπιτυγχάνεται «*ἡ σταύρωσις*» τοῦ στήμονος, ἡ διάθεσις δηλαδὴ αὐτοῦ εἰς δύο ἴσα τμήματα διατηρούμενα κατὰ τὴν ὕφανσιν εἰς θέσιν ἐπάλληλον διὰ δύο καλάμων, οἵτινες διαπερῶνται εἰς τὸ διάμεσον.

[2]) Πρόκειται περὶ μιᾶς ράβδου μήκους 0,80 - 1 μ. διχαλωτῆς κατὰ τὸ ἓν ἄκρον καὶ φερούσης κατὰ τὸ ἕτερον τεμάχιον ξύλου ἢ σιδήρου ἐμπεπηγμένον καθέτως ἐν εἴδει κεραίας. Περὶ τὴν διχάλαν καὶ τὴν κεραίαν τυλίσσεται τὸ νῆμα τοῦ «ἀδραχτιοῦ». Βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ. *ἀγκαλιστήρι, ἀγκάλιστρος*.

[3]) Ὁ πρῶτος ὅρος εἶναι ὁ συνήθης, ὡς καὶ τὸ «*τυλιγάδι*», ἐξ οὗ παράγεται, εἶναι συνηθέστερον τοῦ συνωνύμου «*ἀγκάλιστρος*» ἢ «*γλυτήρι*» (ἀρχαῖον «*ἐκλυτήριον*») ὡς λέγεται ἐνιαχοῦ (ἐν Θρᾴκῃ π.χ.) ἢ «*ἀντίλυτρος*» ὡς λέγεται ἐν Καρπάθῳ (βλ. *Μιχαηλίδου - Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β΄, 251 ὑποσ. 2). Τὸ «*ἀνακυκλίζω*» (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ.) εἶναι ἤδη μεταγενέστερον. Βλ. *Liddell - Scott* ἐν λ. *ἀνακυκλισμός*.

[4]) Ἐκ τοῦ μεταγενεστέρου «*κυκλίον*», διὰ τὸ σχῆμα. Ἐκτὸς τῶν τύπων «κυκλὶ» (Κάρπαθος, Κρήτη, Κῶς, Χίος κ. ἀλλαχοῦ) καὶ «*τσυκλὶ*» (Β. Εὔβοια, Αἰτωλία, Μάνη, Σῦρος κ. ἀλλαχοῦ), λέγεται καὶ «*κουκλὶ*» (Κάρπαθος κ. ἀλλαχοῦ), καὶ «*τσουκλὶ*» (Κύμη, Λακωνία, Κόρινθος. Κ. Ἰταλία κ. ἀλλαχοῦ). Πβλ. *Π. Φουρίκη*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918), 219 ὑποσ. 6. *Μιχαηλίδη-Νουάρου*, ἔνθ. ἀν., 251 ὑποσ. 3.

[5]) Ἐργαλεῖον κωνικὸν κατεσκευασμένον συνήθως ἐκ τεμαχίων καλάμου καὶ περιστρεφόμενον περὶ κάθετον ἄξονα, τὸν «*ἀνεμόστυλον*» ἢ «*ἀνεμοστάτην*», (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ. *ἀνέμη* καὶ *ἀνεμόκορμος*, ἔνθα καὶ τὰ ἐν χρήσει συνώνυμα).

λείου, τὸ ὁποῖον λέγεται «*ροδάνι*» ἢ «*μαγγάνι*»[1]), τὸ περιτυλίσσουν πέριξ μικροῦ καὶ λεπτοῦ τεμαχίου καλάμου, τοῦ «*μασουριοῦ*»[2]). Τὸ πλῆρες νήματος «*μασούρι*» τοποθετεῖται ἐντὸς τῆς «*σαΐττας*» ἢ «*κερκίδας*»[3]), ἥτις φέρει κατὰ τὸ μέσον λεπτὸν σιδηροῦν ἄξονα, περὶ τὸν ὁποῖον περιστρέφεται ἐλευθέρως τὸ «μασούρι» καὶ ἐπιτρέπει οὕτω νὰ ἐκτυλίσσεται τὸ νῆμα κατὰ τὴν ὕφανσιν.

Ἂν καὶ δὲν γνωρίζομεν σαφῶς τὰ ἐργαλεῖα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνίδες διὰ τὴν ἐκ τοῦ «ἀτράκτου» διάθεσιν τοῦ «στήμονος» καὶ τῆς «κρόκης» εἴμεθα, ἐν τούτοις, βέβαιοι ὅτι καὶ ἐκεῖναι τὸ μὲν νῆμα τοῦ στήμονος συνεσκεύαζον εἰς «*ἀγαθίδας*» ἢ «*κλωστῆρας*»[4]) καὶ ἔπειτα «*ἐδιάζοντο*»[5]), τὴν δὲ κρόκην «*ἐπηνίζοντο*», δηλαδὴ περιετύλισσον εἰς τὰ «*πηνία*», τὰ ὁποῖα ἐτοποθέτουν εἰς τὴν «*κερκίδα*»[6]).

Ἐκ τῶν παπύρων πληροφορούμεθα, ὅτι τὸ νῆμα τῶν «εἰργασμένων ἐρίων» διετίθετο εἰς «*κύκλους*» καὶ «*δεσμία*»[7]). Ὁ πρῶτος ὅρος ἀνταποκρίνεται ἀσφαλῶς

---

[1]) Ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς τροχοῦ κινουμένου διὰ τῆς χειρός, ὅστις θέτει εἰς περιστροφικὴν κίνησιν μὲ τὴν βοήθειαν χορδῆς λεπτὸν σιδηροῦν ἄξονα, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχουν διαπερασθῆ 3-4 «μασούρια». Τὴν περιστροφικὴν κίνησιν τοῦ ἄξονος παρακολουθεῖ καὶ ἡ «ἀνέμη» μὲ τὴν βοήθειαν τῆς κλωστῆς, ἡ ὁποία ἐκτυλίσσεται ἀπὸ τὸ περὶ αὐτὴν «τσυκλὶ» καὶ τυλίσσεται εἰς τὰ «μασούρια». Ὁ ὅρος «*τὸ ροδάνι*», καὶ «*ἡ ροδάνη*», χρησιμοποιούμενος πολλαχοῦ (ἐν Ἠπείρῳ π.χ., Θεσσαλίᾳ, Θρᾴκῃ, Μακεδονίᾳ, Κ. Ἰταλίᾳ κ. ἀλλαχοῦ) εἶναι, κατὰ *Κοραῆν* (Ἐν Ἀρριαν. Ἐπικτ. Διατριβαί, 303), ὑποκ. τοῦ ἀρχαίου «*ροδάνη*» (βλ. *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 142 ὑποσ. 5) σημαίνοντος τὴν «κρόκην». Ἐντεῦθεν ὠνομάσθη «ροδάνη» καὶ τὸ ἐργαλεῖον δι' οὗ «*ἐροδάνιζον*» τὴν κρόκην, ἐτακτοποίουν δηλαδὴ αὐτὴν πρὸς ὕφανσιν. (Ἡ γνώμη τοῦ *Kretschmer*, Der heut. lesbische Dialekt 424, ὅστις θεωρεῖ τὴν λέξιν παράγωγον τοῦ «*ρόδα*» < Βενετ. *roda* = τροχός, δὲν φαίνεται πιθανή). Ὁ δεύτερος ὅρος, ἐν χρήσει ἐπίσης πολλαχοῦ (ἐν Εὐβοίᾳ, π.χ., ἐν Στερ. Ἑλλάδι, Πελοποννήσῳ, κ. ἀλλαχοῦ) εἶναι ὑποκορ. τοῦ ἀρχαίου «*μάγγανον*». Χρησιμοποιοῦνται ἐνιαχοῦ καὶ δύο ἄλλα συνώνυμα: τὸ «*τσικρίκι*» (τουρκ. *çikrik*, ἐνιαχοῦ τῆς Θεσσαλίας, Μακεδονίας καὶ Θρᾴκης) καὶ «*ἡ σβίγα*» (ἡ λ. ξένη, ἂν δὲν πρόκειται περὶ ὀνοματοποιΐας, χρησιμοποιεῖται δὲ εἰς τὰς Κυκλάδας, τὴν Δωδεκάνησον, Κύπρον καὶ ἀλλαχοῦ).

[2]) Εἶναι τὸ κοινὸν σήμερον ὄνομα (ἡ λ. ἀραβοτουρκική· βλ. Κοραῆ, Ἄτακτα 5, 191) τοῦ παρ' ἀρχαίοις «*πηνίον*» (βλ. *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 152-153. *Φουρίκη*, ἔνθ., ἀν., 227 ὑποσ. 3). Ἀλλὰ καὶ τὸ «*πηνί*» διασῴζεται σήμερον ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐν Κύπρῳ καὶ Ρόδῳ.

[3]) Ὁ πρῶτος ὅρος εἶναι κοινῶς (ἐνιαχοῦ «*σαγίττα*») ἐν χρήσει ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς (βλ. *Δουγκ.* ἐν λ. *σαγίτα*, ἐκ τοῦ λατ. *sagitta*). Τὸ ἀρχαῖον «*κερκὶς*» διασῴζεται ὑπὸ τὸν τύπον «*κερκίδα*» καὶ τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐν Θήρᾳ, Ἰθάκῃ, Κῷ, ἴσως δὲ καὶ ἀλλαχοῦ (ἐν Σικίνῳ λέγεται «*κερκίδα*» ἡ ἀνέμη, ὡς ὅρος τῆς μεταξουργίας, ἐν Κρήτῃ δὲ «*κερκίδα*» καὶ «*τσερκίδα*» ὄργανον τοῦ ὑφαντικοῦ ἱστοῦ).

[4]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 167 ὑποσ. 3 καὶ 4. *Blümner*, Technologie I² 130 ὑποσ. 1,2.

[5]) Βλ. *Blümner*, αὐτόθι, 143. [6]) Αὐτόθι, 151-153.

[7]) P. C. Z. 59776, 9-14; «*Ἐρίων εἰργασμένων ἔνισιν δεσμία ζ, κύκλοι οε (75). Ταῦτα δὲ ἐγένοντο καθαρὰ ἀπὸ μνᾶς ταρτημόρου. Ἔνισιν ἐν τῷ αὐτῷ καὶ αἱ κροκύδες*». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς

εἰς τὸν σημερινὸν «κυκλί», τοῦ ὁποίου ἐπιβεβαιοῖ τὴν παραγωγὴν καὶ ἐπιβίωσιν διὰ τῆς λαλουμένης, ὁ δὲ δεύτερος ἀναφέρεται εἰς μικροτέραν ποσότητα νήματος, διατεθειμένην εἰς μικρὰν «δέσμην», οἷαι αἱ καὶ σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὸ ἐμπόριον[1]). Πρόκειται ἑπομένως περὶ νήματος κρόκης εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν (ἴσως δὲ καὶ εἰς τὴν δευτέραν), ἡ ὁποία ἀκολούθως «*ἐπηνίζετο*»[2]), τὰ δὲ «*πηνία*»[3]) ἐφηρμόζοντο εἰς τὴν «*κερκίδα*»[4]).

Περὶ δὲ τοῦ στήμονος πληροφορούμεθα, ὅτι διετίθετο εἰς «*κλωστῆρας*»[5]) καὶ ἐν συνεχείᾳ «*ἐδιάζετο*»[6]). Πρὸς συγκράτησιν δὲ τῆς παραλλήλου θέσεως τῶν «*ἁρπεδόνων*»[7]) τοῦ στήμονος εἰς τὸν ἱστόν, μετεχειρίζοντο καὶ τότε «*καλάμους*»[8]).

τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους ὁ ὅρος «*ἔρια εἰργασμένα*» (βλ. καὶ P. Petr. II 32 (1), 21 καὶ ἀνωτ. σελ. 151 ὑποσ. 3) φαίνεται νὰ σημαίνῃ ἐνίοτε μόνον τὰ «ξασμένα» μαλλιά. Ἐδῶ ὅμως νομίζω, ὅτι πρόκειται περὶ κλωσθέντων ἐρίων, διότι ἄλλως θὰ ἐγίνετο λόγος περὶ «τολυπῶν» καὶ ὄχι περὶ «κύκλων» καὶ «δεσμίων».

[1]) Τὰ «δεματάκια» ἢ «μάτσα» (ἰταλ. mazzo) νήματος λεγόμενα κοινῶς. (Ὁ πολὺ μικρότερος ἀριθμὸς τῶν «δεσμίων» ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν «κύκλων» εἰς τὸν μνημονευθέντα πάπυρον τοῦ Ζήνωνος δεικνύει ὅτι ἐπρόκειτο πιθανῶς περὶ κρόκης ὑπολειφθείσης κατὰ τὸ «ἀνακύκλισμα» αὐτῆς. Καὶ πάλιν ὅμως δὲν δύναταί τις νὰ εἶναι ἀπολύτως βέβαιος περὶ τῆς ὀρθῆς σημασίας τοιούτων ἀσαφῶν καὶ μοναδικῶν ὅρων).

[2]) Βλ. B.G.U. 1141 (14 μ. Χρ.), 33-34: «*Ἡμέρας δὲ ἐν αἷς ἀναβαίνω, εὑρίσκω αὐτὸν καθήμενον καὶ πεινιζόμενον κρόκην*». Ὁ *Schubart* ἀνέγνωσε μετ' ἀμφιβολίας «*πειπειζόμενον*», παρετήρησεν ὅμως ὅτι «*πεινιζόμενον* εἶναι ἐπίσης δυνατόν». Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ δευτέρα ἀνάγνωσις εἶναι ἀσφαλὴς καὶ ὅτι πρόκειται περὶ «πηνίσματος» κρόκης. Ἑπομένως ἡ θεωρία τῆς *S. Calderini* (Aegyptus, XXVI, 39) περὶ ρήματος «*πεπείζομαι*», σημαίνοντος δῆθεν παρασκευάζω τὴν κρόκην πρὸς ὕφανσιν διὰ πλύσεως καὶ ἐμβαπτίσεως εἰς ἔλαιον κλπ., εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτος, ὡς καὶ τὸ παρὰ *Mayser*, Gr. d. Papyr. I² 3,146 ρῆμα «*πιπίζω*» ἀνύπαρκτον. Πβλ. *Liddell-Scott* ἐν λ. *πηνίζω*.

[3]) Ἀναφέρονται μόνον εἰς παπύρους τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Βλ. P. Oxy. 1740, 6.

[4]) Βλ. B. G. U. 1300 (3ος / 2ον αἰ. π. Χρ.)., 7. Εἰς Ρωμαϊκοὺς παπύρους ἀναφέρεται καὶ ὑποκοριστικὸν «*κερκίδια*» Βλ. P. Oxy. 1740, 1. 1742, 5.

[5]) Εἰς χρεωστικὴν ἀπόδειξιν ἐπὶ ὀστράκου τοῦ 2ου αἰ. π. Χρ. (O. W. 1525) ἀναφέρεται ὅτι εἰς ὡρισμένην προθεσμίαν πρέπει νὰ παραδοθοῦν «*115 κλωστῆρες*» (ὁ *Wilcken* ἀνέγνωσε «κλωστήρι[α]» βλ. καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ., ἀλλὰ πρόκειται περὶ «κλωστήρων» ἀσφαλῶς Πβλ. B. L. II 1, 117). Ὑποθέτω, ὅτι πρόκειται περὶ δὶς στριμμένου νήματος λογιζομένου κατὰ τὴν ποσότητα, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ περιλάβῃ εἷς «*κλωστὴρ*», εἰς «κουβάρια» δηλαδή.

[6]) Ὁ κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν γνωστὸς μέχρι τοῦδε ὅρος εἶναι «*ἀναβάλλω τὸ δίασμα*». Βλ. O. W. 1155. 1156.

[7]) Οἱ μίτοι τοῦ στήμονος ἐλέγοντο «*ἁρπεδόνες*» (πβλ. ἀνωτ. 165 ὑποσ. 3), προκειμένου δὲ περὶ τῶν λινῶν, ἦσαν καθωρισμένου ἀριθμοῦ δι' ἕκαστον εἶδος ὑφάσματος. Βλ. P. Tebt. 703, 98. Πβλ. P. S. I. 605, 2 (ἀμφότεροι τοῦ 3ου αἰ. π. Χρ.). Πβλ. κατωτ. Μέρος Β', κεφ. 1ον § 2.

[8]) Τοῦτο σημαίνουν ἀσφαλῶς οἱ «*κάλαμοι στημίων*» τοῦ P. Tebt. 413 (3ος / 2ος αἰ.

6. Ἐργάται ταλασιουργίας. Ὅροι καὶ συνθῆκαι ἐργασίας.

Οἱ πάπυροι παρέχουν τὴν ἀσφαλῆ πληροφορίαν, ὅτι ἡ κατεργασία τῶν ἐρίων παρέμεινε καὶ εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον ἔργον κατ' ἐξοχὴν γυναικεῖον[1]), εἴτε κατ' οἶκον ἠσκεῖτο αὕτη εἴτε εἰς ὑφαντουργικὸν ἐργαστήριον. Ὁ Διοικητὴς Ἀπολλώνιος, π.χάριν, ἀπησχόλει πρὸς τοῦτο εἰς τὸ ἐν Μέμφει ὑφαντουργεῖόν του[2]) πολλὰς «*παιδίσκας*», κορασίδας δηλαδὴ δούλας[3]). Τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶχον ἀγορασθῆ ἐν Συρίᾳ καὶ Ἀραβίᾳ[4]). Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι, κατὰ τὴν πρώτην τοὐλάχιστον περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς κατοχῆς, δὲν ὑπῆρχον ἐπαρκεῖς ἐργατικαὶ χεῖρες γυναικῶν εἰδικευμένων εἰς τὴν ἐριουργίαν.

Διὰ τὸν ἴδιον λόγον εὗρον εὐκόλως ἐργασίαν ὅσοι τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἦσαν «*τεχνῖται κατὰ τὴν ἐρέαν πᾶσαν*», τὴν ὁποίαν καὶ οἱ ἴδιοι, ἄλλως τε, χαρακτηρίζουν ὡς «*γυναικοϋφῆ*»[5]). Ἐκ τούτων οἱ ἄνδρες τεχνῖται ἦσαν ὑφάνται ἢ ῥάπται ἐρεῶν ἐνδυμάτων, συνήθως δὲ ὑφάνται καὶ ῥάπται συγχρόνως[6]). Πολλοὶ τούτων ἐσταδιοδρόμησαν κατὰ τοὺς πρώτους Πτολεμαϊκοὺς χρό-

---

μ. Χρ.), 11. Ἡ *S. Calderini*, ἔνθ. ἀν., 30, συμφωνεῖ μὲν ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν, ἀλλ' ὑποθέτει ὅτι «κάλαμος» ἐδῶ σημαίνει «ξυλίνη ῥάβδος», πρᾶγμα ἀπίθανον βεβαίως. Σημειώνω ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, ὅτι εἰς τοὺς παπύρους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς ἀπαντᾷ μὲν συχνὰ ὁ ὅρος «*στήμων*» (βλ π. χ.. P. Petr. II, 32 (I), 23, P.C.Z. 59484 =P. S.I. 442, 14. P. Ent. 31, 4 κλπ.), δὲν ἀπαντᾷ ὅμως τὸ ὑποκοριστικὸν «*στημόνιον*» (ἤδη παρ' Ἀριστοτέλει), ὅθεν τὸ ἡμέτερον «στημόνι». Ἀναφέρεται ἀντιθέτως ὑποκοριστικὸν «*στημνίον*» (P. Mich. Z. 16, 2. Mayser, Gr. d. Papyr. I² 3,40) καὶ «*στημίον*». Πβλ. καὶ Φουρίκη. Λεξικογρ. Ἀρχ. 5, 1918, 219 ὑποσ. 4).

[1]) Βλ. *Ξενοφ.* Λακεδ. Πολιτ. 1, 4. κλπ. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 162 ὑποσ. 1.

[2]) Περὶ αὐτοῦ βλ. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 115-117 *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 107. Πβλ. ἀν. σελ. 126 ὑποσ. 6.

[3]) Βλ. P.C.Z. 59142 (256 π.Χ.): «*Ἀπολλώνιος Ζήνωνι χαίρειν. Ὀρθῶς ἐποιήσατε δόντες τὰ Μιλήσια ἔρια ταῖς ἐν Μέμφει παιδίσκαις. Καὶ νῦν σύνταξον ὅσων ἂν χρείαν ἔχωσι διδόναι*». Πβλ. 59145. 59241. P. Mich. Z. 16. P. Ryl. Z. 3 (= S.B. 7639). P.S.I. 485. 564 verso, 2. 605, 4· 667, 4. 854. Ὅτι πρόκειται περὶ κορασίδων δούλων, ὡς ὀρθῶς πιστεύουν ὁ *Edgar* (Εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον) καὶ ὁ *Rostovtzeff*, (ἔνθ. ἀν., 115/116), δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, μολονότι ὁ *Westermann*, ἀμφιβάλλει περὶ αὐτοῦ (Slavery, 56).

[4]) Βλ. P.C.Z. 59003. P.S.I. 406. 485, 2. 520. 648, 2. 854, 14. Πβλ. P. Mich. Z. 19. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 116. *Edgar* (διὰ *Wilcken*) ἐν Archiv VIII (1908), 85: «*παιδίσκαι Κάσιαι*». (Περὶ τῆς ὑφαντουργίας εἰς τὴν περὶ τὸ Κάσιον ὄρος περιφέρειαν τῆς Ἀραβίας καὶ τῶν ὀνομαστῶν «*Κασιανῶν*» ὑφασμάτων βλ. *Στέφ. Βυζάντ.* ἐν λ. *Κάσιον. Εὐσταθ. Θεσσαλ.* εἰς Διονυσ. Περιήγ., 260. Πβλ. *Κουκουλέ*, Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης τὰ Λαογραφικὰ I, 117).

[5]) Βλ. P.S.I. 341, 1-2 (ἀνωτ. σελ. 122 ὑποσ. 4).

[6]) Τοῦτο συνάγεται σαφῶς ἐκ τῶν P.S.I. 341. 599. 854, 4 (3ος αἰ. π.Χ.) Πβλ. B.G.U. 1564 (2ος αἰ. π.Χ.).

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

νους καὶ ὡς διδάσκαλοι τῆς ἐριουργίας[1]), ἐπειδὴ παρέστη ἀνάγκη νὰ καταρτισθοῦν εἰδικοὶ ἐργάται τῆς ἐριουργίας ἰθαγενεῖς[2]) πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς δημιουργηθείσης διὰ τὴν βιοτεχνίαν τῆς ἐριουργίας ἀνάγκης ἐκ τῶν νέων ἐν τῇ χώρᾳ κοινωνικῶν συνθηκῶν, αἵτινες ἐπέβαλον ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν αὔξησιν, ὡς ἤδη διελάβομεν[3]), τῆς καταναλώσεως τῶν ἐρεῶν ὑφασμάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ποικίλων ἀπαιτήσεων τοῦ συρμοῦ ἕνεκα τῆς διαφόρου προελεύσεως τῶν πελατῶν[4]).

Ὁ δεύτερος οὗτος λόγος ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ, διατὶ αἱ Ἑλληνίδες ἐριουργοὶ εἶχον ὡς πελάτας ἀποκλειστικῶς Ἕλληνας ἀποίκους[5]). Ὅταν αὗται ἐξετέλουν τὴν

---

[1]) Πβλ. P.S.I. 341, 7-8, (ἀνωτ. σελ. ὑποσ.): «*καὶ διδάσκειν τινάς, ἐὰν βούλῃ*». 854, 12 «*Ζηνόδωρος* (ἔφη) *δύνασθαι αὐτὸς διδάξαι τὴν τέχνην*». Πβλ. P.C.Z. 59080 = P. Mich. Z. 19.

[2]) Τοῦτο δὲ κατωρθώθη, φαίνεται, λίαν ἐνωρίς. Μεταξὺ τῶν 784 γυναικῶν, τὰς ὁποίας εὑρίσκομεν κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 250 π.Χ. ἀσχολουμένας εἰς τὴν ἐριουργίαν εἰς τρία χωρία τοῦ Ἀρσινοΐτου νομοῦ (βλ. P.C.Z. 59295. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 122 ὑποσ. 6), αἱ περισσότεραι θὰ ἦσαν ἀσφαλῶς ἰθαγενεῖς Αἰγύπτιαι. Εἰς τὸν P.C.Z. 59176 (255 π.Χ.), 322 ἀναφέρεται ἐπίσης Αἰγύπτιος «ὑφάντης ἐρεῶν». Πβλ. P. Petr. II, 32 (I), 1-2. P. Dém. Lille, 9, 3 10, 9. 11, 7 (222 π.Χ.) P. Tebt. 116, 24. 117, 54, 69. Πβλ. 211 (ὅλοι τοῦ 2ου (1ον αἰ. π. Χρ.)

[3]) Σελ. 122.

[4]) Χαρακτηριστικὸν τούτου παράδειγμα παρέχει ὁ P.S.I. 854: ὁ Ζήνων ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν προϊστάμενον τοῦ ἐν Μέμφει ὑφαντουργείου τοῦ Ἀπολλωνίου νὰ τοῦ ὑφάνουν ποικιλτὸν χιτῶνα κατὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀποσταλὲν δεῖγμα (*«παράδειγμα»*). Αἱ ἐκεῖ ὅμως ἐργαζόμεναι γυναῖκες «*οὐκ ἔφασαν δύνασθαι*» καὶ οἱ «*τεχνῖται*» ἐδήλωσαν τὸ αὐτό. Ὁ Ἀδδαῖος ἀναφέρει εἰς τὸν Ζήνωνα μετὰ προφανοῦς λύπης ὅτι «*[ἐπὶ] τοῦ παρόντος οὐθένα ηὑρήκαμεν*», ἀλλὰ διὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ προσθέτει ἀμέσως: «*πειράσομαι αὐτάρκειαν τοῦ τύπου ἐκδοῦναι*» (διὰ τὴν λ. «*τύπος*» σημαίνουσαν «*σχέδιον*» βλ. *Wilcken* U.P.Z.I σελ. 170 καὶ Archiv X, 1932, 73). Τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Ζήνωνα νὰ ἀναθέτῃ τὴν ὕφανσιν τῶν ἐνδυμάτων του εἰς Ἑλληνίδας ἀποίκους, ὡς τὴν *Μαιανδρίαν* (P.C.Z. 59263, 2-4, 59355, 89-90) καὶ ἄλλας. Πβλ. P.C.Z. 59146, 1-2. 59433, 7-10 P. Mich. Z. 58, 22-24. P. Col. Z. I, 5. Ἀφοῦ δὲ οἱ ἄνδρες ἄποικοι εἶχον τοιαύτας ἀξιώσεις ὅσον ἀφορᾷ τὸν συρμόν, εἶναι εὐνόητον ὅτι αἱ γυναῖκες θὰ ἦσαν ἀπαιτητικώτεραι. Ἰδέαν τοῦ πράγματος δίδουν αἱ «Ἀδωνιάζουσαι» τοῦ Θεοκρίτου (βλ. στ. 20. 34. 35. 39. 69. 80-83). Οἱ Ἑλληνικοὶ «*χειριδωτοὶ*» χιτῶνες (βλ. μεταξὺ ἄλλων P.C.Z. 59092, 10. 59469, 6), τὰ διαφόρου συρμοῦ Ἑλληνικὰ ἱμάτια (πβλ., π.χ., τὸ «*ἱμάτιον λακωνικόν*», τὸ ὁποῖον ἔφερε τὸ ἄγαλμα τῆς Νύσης κατὰ τὴν πομπὴν τῶν πρώτων Πτολεμαείων· Ἀθην. V, 193 f), αἱ «*Μακεδονικαὶ*» χλαμύδες (βλ. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 6. *Πλουτ.* Ἀντών., 54, 4), τὰ «*ταραντινίδια*», τὰ ὁποῖα ἐφόρουν οἱ περὶ Πτολεμαῖον τὸν Φιλοπάτορα κατὰ τὰ Διονύσια (βλ. *Λουκιαν.* Περὶ τοῦ μὴ ῥᾳδίως πιστεύειν διαβολαῖς, 16), οἱ «*περσικοὶ τάπητες*» (βλ. *Ἀθην.* V, 196 b) κατεσκευάζοντο πάντα εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἀπῄτουν τεχνίτας (ὑφάντας καὶ ῥάπτας) εἰδικούς. Πβλ. *Ἀθην.* V, 197 a κ.ἑξ. *Α. Ἀνδρεάδην* ἐν Mélanges Glotz I, 36.

[5]) Πβλ. P.C.Z. 59146, 1-2. 59263, 2-4. 59355, 89. 59433, 7-8. P. Mich. Z. 58, 22-24. P. Ent. 4, 2-7.

ἐργασίαν κατὰ παραγγελίαν, ἐλάμβανον τὴν πρώτην ὕλην ἐκ μέρους τῶν πελατῶν καὶ «*εἰργάζοντο τὰ ἔρια*» κατ᾽ οἶκον ἀπὸ τῆς πλύσεως μέχρι τῆς ἐξυφάνσεως[1]), ἢ καὶ τῆς ραφῆς ἀκόμη τῶν παραγγελθέντων ἐνδυμάτων[2]).

Οἱ ἄνδρες ὅμως δὲν ἐλάμβανον, φαίνεται, ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν μέχρι τῆς νήσεως κατεργασίαν τοῦ ἐρίου, τὴν κυρίως δηλαδὴ ταλασιουργίαν. Οὕτω, ἡ ὕπαρξις «*ἐριοπλυτῶν*» εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον δὲν πιστοῦται μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν παπύρων[3]), μολονότι δὲν ἀποκλείεται βεβαίως[4]). Ἀντιθέτως ἐκ τῶν παπύρων συνάγεται ἀσφαλῶς, ὅτι οἱ βαφεῖς τῶν ἐρίων ἐξετέλουν καὶ τὴν πλύσιν αὐτῶν πρὸ τῆς βαφῆς[5]). Ἐξ ἴσου ἀπίθανος εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν ξάνσιν τῶν ἐρίων[6]). Οὐδεὶς ὡσαύτως δύναται νὰ γίνῃ, νομίζω, λόγος περὶ συμμετοχῆς των εἰς τὴν νῆσιν τοῦ ἐρίου. Ἀπόδειξις τούτου ἱκανὴ εἶναι τὸ ὅτι δὲν ἐσχηματίσθη εἰς τὴν κοινὴν Ἑλληνικὴν τῆς ἐποχῆς ἀρσενικὸν τοῦ προσώπου δηλοῦν τὴν ἐνέργειαν τῆς νήσεως, ἐξηκολούθησεν ὅμως νὰ εἶναι ἐν χρήσει τὸ προϋπάρχον θηλυκόν, ἡ «*ἔριθος*»[7]).

Τὸ μόνον ἐκ τῶν παπύρων βεβαιωμένον μέχρι τοῦδε ἀνδρικὸν ἐπάγγελμα τῆς ταλασιουργίας εἶναι τὸ τοῦ «*ἐριορραβδιστοῦ*», περὶ οὗ ἐγένετο ἤδη ὁ προσήκων λόγος[8]). Τοῦτο δὲ δικαιολογεῖται ἴσως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ διὰ ραβδισμοῦ κατεργασία τοῦ ἐρίου, εἴτε ἐπὶ τῶν ἐρίων τῶν προβάτων εἴτε ἐπὶ τῶν αἰγείων τριχῶν ἐγίνετο, ἀπῄτει τὴν καταβολὴν ἐνεργείας ὑπερβαινούσης τὴν φυσικὴν δύναμιν τῆς γυναικός. Εἰς τὴν μετὰ τὴν νῆσιν ὅμως τακτοποίησιν τοῦ νήματος πρὸς ὕφανσιν συμμετεῖχον πιθανῶς καὶ ἄνδρες.[9]). Τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον προκειμένου περὶ

---

[1]) Βλ. P. Ent. 4 P. Mich. Z. 58 (3ος αἰ π.Χρ.). P.S.I. 164 (118 π.Χρ.). Πολλάκις βεβαίως ἠσχολοῦντο μόνον μὲ τὴν προκαταρκτικὴν τῆς ὑφάνσεως ἐπεξεργασίαν. Βλ. P.C.Z. 59776, 9-12. P. Hib. 121, 34. [2]) Βλ. P.C.Z. 59263, 2-4. 59433, 7-8.

[3]) Ἡ εἰς τὰ λεξικὰ *Preisigke* καὶ *Liddell-Scott* (πβλ. καὶ *Ἀ. Ἀνδρεάδην*, Mélanges Glotz 16 ὑποσ. 5) καταχωρισθεῖσα περίπτωσις «*ἐριοπλύτου*» ἐκ τοῦ ἐν B.G.U. 118 III, 7 παπύρου ὀφείλεται εἰς συμπλήρωσιν διὰ προσθήκης ὁλοκλήρου τοῦ πρώτου συνθετικοῦ, περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ὁποίας, ἐγὼ τοὐλάχιστον, ἀμφιβάλλω.

[4]) Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 102. [5]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 144 ὑποσ. 2. 154.

[6]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 158 ὑποσ. 2. [7]) Βλ ἀνωτ. σελ. 166 ὑποσ. 4. [8]) Βλ. σελ. 161. ὑποσ. 1.

[9]) Πβλ. τὴν μνημονευθεῖσαν ἤδη (B. G. U. 1141, 33-34. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 170 ὑποσ. 2) περίπτωσιν ἀνδρὸς ἀσχολουμένου μὲ τὸ ἀναπήνισμα τῆς κρόκης. Πρόκειται ὅμως περὶ δούλου, (βλ. αὐτόθ. στ. 31), λινυφάντου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ρωμαϊκῆς κατοχῆς. Εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἀνάγεται καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ ἀπελευθέρου, ὅστις ἐνοικίασε ζεῦγος ξαντικῶν κτενίων (βλ. ἀνωτ. σελ. 160 ὑποσ. 3.) Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι οὗτος πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεώς του ἠσχολεῖτο εἰς τὴν ἐριουργίαν καὶ ὅτι ἐξηκολούθησε νὰ ἀσκῇ τὸ αὐτὸ βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα, εἰδικῶς δὲ τὴν ξαντικήν, καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του. Ὁπωσδήποτε ὅμως εἰς τοὺς παπύρους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς δὲν ἀναφέρεται περίπτωσις ἀνδρὸς ἐλευθέρου ἀσχο-

τῆς Αἰγύπτου, ἔνθα ἡ ὑφαντουργία ἠσκεῖτο ἀνέκαθεν καὶ ὑπὸ τῶν δύο φύλων[1]).

Αἱ συνθῆκαι ἐργασίας τῶν ἐριουργῶν εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον δὲν ἦσαν πάντοτε εὐνοϊκαί. Πρέπει βεβαίως νὰ γίνῃ ὡς πρὸς τοῦτο διάκρισις μεταξὺ ἐριουργῶν δούλων καὶ ἐλευθέρων, ὡς καὶ μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Εὐνόητον εἶναι ὅτι προκειμένου περὶ δούλων, γυναικῶν ἢ ἀνδρῶν, δὲν τίθεται ζήτημα περὶ ὑπάρξεως εὐνοϊκωτέρων ὅρων ἐργασίας τῶν ἐριουργῶν ἀπὸ τῶν εἰς οἱανδήποτε ἄλλην ἐργασίαν ἀσχολουμένων δούλων. Ἡ περίπτωσις τῶν «*παιδισκῶν*»[2]), αἵτινες εἰργάζοντο εἰς τὸ ἐν Μέμφει ἐργαστήριον ὑφαντουργίας τοῦ Διοικητοῦ Ἀπολλωνίου ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀθλιότητος τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως τῶν πρώτων.

Ἐκ τῶν ὀλίγων καὶ σποραδικῶν μαρτυριῶν, τὰς ὁποίας διέσωσε τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ζήνωνος, καταφαίνεται ὅτι αὗται ἦσαν εἰς τὴν ἀπόλυτον διάκρισιν τοῦ διευθύνοντος τὸ ἐργαστήριον, ὅστις δὲν ἐφέρετο ἐπιεικῶς πρὸς αὐτάς[3]). Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς σκληρᾶς συμπεριφορᾶς ἦτο ὅτι πολλαὶ ἐξ αὐτῶν «*ἀνεχώρουν*», προσπαθοῦσαι νὰ ἀπαλλαγοῦν τῶν δεινῶν διὰ τῆς ἀποδράσεως καὶ καταφυγῆς εἰς ἄσυλον. Ἀλλὰ καὶ ὅσαι παρέμενον κατώρθωνον νὰ ἀποζήσουν «*ξυλοφοροῦσαι καὶ ἁλιεύουσαι*», γενικῶς δ' εἰπεῖν διεβίων νηστικαὶ καὶ σχεδὸν γυμναί[4]).

Αἱ συνθῆκαι ἐπίσης διαβιώσεως τῶν ἀνδρῶν δούλων, οἵτινες εἰργάζοντο εἰς

λουμένου μὲ τὴν ταλασιουργίαν. Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἐπεκράτει ἡ Ἑλληνικὴ ἀντίληψις περὶ τοῦ καθαρῶς γυναικείου χαρακτῆρος τῆς περὶ τὴν ταλασιουργίαν ἐργασίας. Δὲν ἀπεκλείετο βεβαίως νὰ ἴδῃ τις ἄνδρα «*ξαίνοντα ἔρια*» πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πείνης (πβλ. *Πλουτ.* Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι, 7.=Ἠθ. 830 c), ἀλλὰ τοῦτο ἀπετέλει ἐξαίρεσιν τοῦ κανόνος. Τὸ ἀρσενικὸν δὲ τοῦ προσώπου «*ὁ ξάντης*» (βλ. *Πλάτ.* Πολιτικ., 281 a. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 209) μαρτυρεῖ μὲν ὅτι καὶ ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρχον ἄνδρες ἀσχολούμενοι εἰς τὴν «ξαντικήν», ἀλλὰ δοῦλοι ἀσφαλῶς.

[1]) Βλ. κατωτ. Μέρος Β' Κεφ. 1ον § 4.

[2]) Εἶναι δύσκολον νὰ ἀποφανθῇ τις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκ τῶν παπύρων στοιχείων περὶ τοῦ ὁρίου τῆς ἡλικίας, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς «*παιδίσκης*». Εἶναι ἐν τούτοις βέβαιον, ὅτι πολλὰ τῶν δυστυχῶν τούτων πλασμάτων ἀνῆκον εἰς τὴν πρώτην παιδικὴν ἡλικίαν. Μία ἐξ αὐτῶν, π χ., ἠγοράσθη ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου εἰς ἡλικίαν ἑπτὰ ἐτῶν καὶ μετὰ τρία μόλις ἔτη περιτρέχει μόνη τὰ χωρία τοῦ Μεμφίτου νομοῦ πρὸς ἐκτέλεσιν παραγγελιῶν τοῦ ὑφαντουργείου τοῦ κυρίου αὐτῆς, παραπονεῖται δὲ εἰς διασωθεῖσαν ἐπιστολήν, ὅτι «περιεκόπη» καθ' ὁδὸν ὑπὸ ληστῶν (βλ. P. C. Z. 59003. 59145).

[3]) Βλ. P. S. I. 854, 15: «*τὰς παιδίσκας τὰς Κα[σσ]ε̣ίας? δεδεμένας*» 17-18: .... *παιδίσκην μίαν ἵ*[να ἐν τῇ] *αὐλῇ προσέχῃ*».

[4]) Πβλ. P. S. I. 605, 3-5. 667, 2-6. 854, 17-18. (Μόνον κατὰ τὰς μεγάλας θρησκευτικὰς ἑορτὰς εἶχον τὴν ἐλπίδα νὰ αἰσθανθοῦν τὸν στόμαχόν των πλήρη. Βλ. P C. Z. 59191. Πβλ. P.S.I. 564 verso. Σημειώνω, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ὅτι, κατὰ τὴν γνώμην μου, οἱ P.S.I. 605 καὶ 667 ὁμιλοῦν περὶ «παιδισκῶν» δούλων καὶ ὄχι ἐλευθέρων, ὡς νομίζει ὁ *Westermann* (Slavery, 56).

τὸ ἐργαστήριον ὑφαντουργίας τοῦ Ἀπολλωνίου δὲν φαίνεται νὰ ἦσαν διαφορετικαί. Εἷς τούτων π. χ. γράφει πρὸς τὸν Ζήνωνα παραπονούμενος, ὅτι ἐδάρη μέχρις αἵματος δι' ἐπιδειχθεῖσαν ἀμέλειαν κατὰ διαταγὴν τοῦ προϊσταμένου τοῦ ὑφαντουργείου, μόνον δὲ ἡ σκέψις ὅτι ἡ ἀπόδρασίς του θὰ ἔφερε κώλυμα εἰς τὴν συντελουμένην ἐργασίαν τὸν ἠμπόδισε νὰ πραγματοποιήσῃ ταύτην[1]).

Ἀντιθέτως αἱ ἐλευθέρως ἐργαζόμεναι «ἐριουργοί», ἰδίως αἱ διακρινόμεναι εἰς τὴν τέχνην, καὶ εὐκόλως εὕρισκον ἐργασίαν, ὡς εἴπομεν, καὶ ἀνεπηρεάστως διεπραγματεύοντο τὰ τῆς ἀμοιβῆς των[2]), κατὰ τοὺς πρώτους τοὐλάχιστον χρόνους τῆς Πτολεμαϊκῆς κατοχῆς. Ἐν τούτοις, ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐποχῆς καταφαίνεται ἡ ἀπέναντί των δυσπιστία τῶν πελατῶν, οἵτινες ἐδεικνύοντο φειδωλοὶ ὡς πρὸς τὴν χορηγουμένην πρὸς κατεργασίαν πρώτην ὕλην[3]) καὶ ἤλεγχον μετ' ἀκριβείας τὸ βάρος αὐτῆς[4]). Τοῦτο σημαίνει, νομίζω, ὅτι ἡ ἀμοιβὴ τῶν ἐριουργῶν δὲν ἦτο τόσον ἱκανοποιητική, ὥστε νὰ ἀποκλείῃ τὴν ἐκ μέρους αὐτῶν ἀπόπειραν συμπληρώσεώς της δι' ὑπεξαιρέσεως τῆς πρώτης ὕλης[5]).

Καὶ οἱ ἐλεύθεροι ἄνδρες οἱ ἀσχολούμενοι εἰς τὴν ἐριουργίαν, ὡς ὑφαντουργοὶ μᾶλλον, ὡς εἴπομεν, παρὰ ὡς ἐργάται τῆς ταλασιουργίας, προβάλλουν τοὺς ὅρους τῆς ἀμοιβῆς των πρὸς τοὺς ἐργοδότας κατὰ τρόπον ἐμφαίνοντα ἐπαγγελματικήν τινα ἀνεξαρτησίαν[6]). Δὲν λείπουν ὅμως καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἀνδρῶν, τῶν ἰθαγενῶν τοὐλάχιστον, αἱ ἐνδείξεις περὶ τῆς ἀνεπαρκοῦς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας αὐτῶν[7]).

---

[1]) Βλ. P. C. Z. 59080 (257 π. Χρ.). Πβλ. P Mich. Z. 19. P. S. I. 485. 854.

[2]) Πβλ. P. C. Z. 59263, 2. 59355, 89. P. Mich. Z. 58, 22-24. P. Col. Z I, 5. P. S. I. 341, 5. 577, 8. 599, 12. P. Ent. 4, 2. P. Lond. Inv. 2081 (κατὰ *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 109 ὑποσ. 1). P. Hib. 121, 34.

[3]) Πβλ. P. Mich. Z. 16. 58, 26-28.

[4]) Πβλ. τὴν μνημονευθεῖσαν περίπτωσιν τοῦ P. C. Z. 59776 (σελ. 169 ὑποσ. 7), καθ' ἣν ἔρια παραδοθέντα πρὸς κατεργασίαν ἐπιστρέφονται «*εἰργασμένα*», εἰς νῆμα δηλαδὴ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἀλλὰ μετ' αὐτῶν ἐπιστρέφονται καὶ αἱ «*κροκύδες*», τὸ ἀποχωρισθὲν κατὰ τὴν ξάνσιν καὶ τὴν νῆσιν αὐτῶν ἄχρηστον μέρος (βλ. ἀν. σελ. 156 ὑποσ. 3), διὰ νὰ μὴ εὑρεθοῦν ἐλλιποβαρῆ.

[5]) Τοιαύτη περίπτωσις ἀναφέρεται εἰς τοὺς παπύρους. Βλ. P. Ent. 4, 3 5 (καὶ τὰ σχόλ.).

[6]) Ἐνδεικτικὸν τοῦ πράγματος εἶναι τὸ ὕφος τῆς ἐν P.S.I. 599 περιεχομένης ἐπιστολῆς «*ὑφαντῶν*» Ἑλλήνων πρὸς τὸν Ζήνωνα (βλ. ἀνωτ. σελ. 159 ὑποσ. 1). Πβλ. P.S.I. 341: «*Ζήνωνι χαίρειν. Ἀπολλοφάνης Δημήτριος ἀδελφοί, τεχνῖται τῆς κατὰ τὴν / ἐρέαν πᾶσαν γυναικοϋφῆ. Εἰ οὖν δοκεῖ σοι καὶ χρείαν τυγχάνεις ἔχων ἕτοιμοί ἐσμεν / τὰς χρείας σοι παρέχεσθαι. ἀκούοντες γὰρ τὸ κλέος τῆς πόλεως καὶ / σὲ τὸν προεστηκότα / χρηστὸν καὶ δίκαιον εἶναι, ἐδοκιμάσαμεν παραγενέσθαι εἰς Φιλαδέλφειαν // πρὸς σε αὐτοί τε καὶ ἡ μήτηρ καὶ ἡ γυνή.* (πβλ. ἀνωτ. σ. 122 ὑποσ. 4) Πβλ. καὶ P 59241. 59298 κλπ.

[7]) Οὕτω, ὁ διὰ λογαριασμὸν τοῦ Ἀπολλωνίου ἢ τοῦ Ζήνωνος ἐργαζόμενος «*ταπιδοφάντης*»

Ὁπωσδήποτε τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι οἱ ὅροι ἐργασίας καὶ διαβιώσεως τῶν «ἐριουργῶν», γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἦσαν εὐμενέστεροι τῶν διεπόντων τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ζωὴν τῶν «λινουργῶν» τῆς χώρας κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχήν[1]). Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ὄχι μόνον ἡ πολιτικὴ ἰδιότης τῶν πρώτων, ἀποίκων Ἑλλήνων κατὰ τὸ πλεῖστον, ὡς καὶ ἡ ἰδιότης τῆς ὁλότητος σχεδὸν τῶν πελατῶν, ἐπίσης Ἑλλήνων ἀποίκων[2]), ἀλλὰ καὶ ἡ παρατηρηθεῖσα κατὰ τοὺς πρώτους Πτολεμαϊκοὺς χρόνους ἀνεπάρκεια πρώτων ὑλῶν καὶ εἰδικευμένων ἐργατῶν, τῶν ὁποίων εἶχεν ἀνάγκην ἡ βιοτεχνία τῆς ἐριουργίας διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ προσθέτου πληθυσμοῦ τῆς χώρας[3]). Διὰ τοῦτο οἱ ἐριουργοὶ καὶ οἱ ἐριοϋφάνται κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς δὲν ὑπήγοντο, φαίνεται, εἰς τοὺς περιορισμοὺς τῶν διὰ τοὺς λινουργοὺς καὶ λινυφάντας ἰσχυουσῶν αὐστηρῶν διατάξεων τοῦ Κρατικοῦ μονοπωλίου τῆς «*ὀθονιηρᾶς*»[4]). Καὶ κατὰ τὸ δεύτερον ὅμως ἥμισυ ταύτης, ὅτε ὑπήχθησαν καὶ οἱ πρῶτοι εἰς τοὺς «*ὑποτελεῖς καὶ ἐπιπλεγμένους ταῖς προόδοις*», τοὺς τεχνίτας δηλαδὴ τῶν ὁποίων ἡ ἐργασία ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἀπασχόλησις κρατικῆς ὠφελείας[5]), ἡ σχετικῶς εὐνοϊκὴ θέσις αὐτῶν ἀπέναντι τῶν δευτέρων δὲν φαίνεται νὰ μετεβλήθη[6]).

Νεχθεμβῆς, προσπαθεῖ νὰ σφετερισθῇ τὴν πρώτην ὕλην δι' ἐλαττώσεως τῶν διαστάσεων τῶν ὑφαινομένων ταπήτων. Μόνον δὲ ὅταν ἡ ὑπεξαίρεσις ἔγινεν ἀντιληπτὴ «*ἐπέθηκε ἐπὶ τὸν ζυγὸν καὶ τὸν στήμονα*». Βλ. P.C.Z. 59484 = P.S.I. 442, 9-14.

[1]) Βλ. κατωτ. Μέρος Β' Κεφ. 1ον. § 4.

[2]) Βλ. P.C.Z. 59146, 1-2. 59433, 7-8 καὶ τὰς ἐν σελ. 172 ὑποσ. 4 καὶ 5 παραπομπάς. Πβλ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 107-109. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 307-308.

[3]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 95 ὑποσ. 5. 121-122.

[4]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 140 ὑποσ. 1 καὶ κατωτ. Μέρος Β' Κεφ. 1ον § 4.

[5]) Βλ. P. Tebt. 5 (118 π.Χ.), 170, 239. Πβλ. *Heichelheim*, RE ἀρθ. *Monopole* σ. 178.

[6]) Βλ. P. Tebt. 117, 30-39. 47-57. 67-70. (99 π.Χ.) Πβλ. *Heichelheim*, ἐνθ. ἀν. σ. 180.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΦΥΤΙΚΑΙ ΚΛΩΣΤΙΚΑΙ ΟΥΣΙΑΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΛΙΝΟΝ

1. Λόγοι εὐνοήσαντες τὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου καὶ τὴν ὑφαντουργίαν τῶν λινῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον.

Ἡ καλλιέργεια τοῦ λίνου εἰς τὴν Αἴγυπτον ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων, τῶν προϊστορικῶν ἔτι, χρόνων[1]. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν πρώτων Φαραωνικῶν τοὐλάχιστον χρόνων γνωρίζομεν, ὅτι καὶ ἡ καλλιέργεια αὐτοῦ ἔγινε συστηματικὴ καὶ ὁ τρόπος τῆς κατεργασίας του πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν ἦτο ἤδη παρόμοιος πρὸς τὸν καὶ σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὴν βιοτεχνίαν τῆς λινουργίας καὶ ἡ τέχνη τῆς ὑφάνσεως τῶν λινῶν εἶχε φθάσει εἰς μεγάλην τελειότητα. Τοῦτο ἀποδεικνύεται τόσον ἐκ τῶν σκηνῶν σπορᾶς, συγκομιδῆς καὶ κατεργασίας τοῦ λίνου, αἵτινες παρίστανται ἐπὶ ἀναγλύφων καὶ τοιχογραφιῶν τῶν Φαραωνικῶν τάφων[2] ὅσον καὶ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν τεμαχίων λινῶν ὑφασμάτων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν ἐντὸς αὐτῶν[3].

Ὡς ἤδη εἴπομεν ἐπ' εὐκαιρίᾳ[4], τὸ κλῖμα τῆς χώρας καὶ ἡ ἰδιάζουσα γεωργικὴ οἰκονομία αὐτῆς ηὐνόησαν ἰδιαιτέρως καὶ τὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου καὶ τὴν ἀποκλειστικὴν σχεδὸν χρησιμοποίησιν αὐτοῦ εἰς τὴν ὑφαντουργίαν. Τὸ θερμὸν καθ' ὅλον τὸ ἔτος κλῖμα ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς Αἰγυπτίους νὰ φοροῦν ἐνδύματα ἐλαφρὰ καὶ δροσερά. Ἕνεκα τούτου, τὰ κύρια ἐνδύματά των κατὰ τὴν Φαραωνικὴν ἐποχήν, δηλαδὴ καὶ τὸ ἀρχαιότατον «*σεντί*», ἁπλοῦν τεμάχιον ὑφάσματος, τὸ ὁποῖον

---

[1]) Σπόροι λίνου εὑρέθησαν ἐντὸς προφαραωνικῶν τάφων. Βλ. *Dykmans*, Hist. écon. et soc. II, 180 καὶ ὑποσ. 2.

[2]) Πβλ. *Wilkinson*, Manners and Customs II, 173 κ. ἑξ. *Montet*, Scènes de la vie privée, 180-192. *Jécquier*, Civilis. Égypt., 181 (εἰκ. 144). *Hartmann*, L'agric. dans l'anc. Égypte 146-152. *Erman-Ranke*, Aegypt. Leben, 536 κ.ἑξ. *Klebs*, Reliefs I, 53-54. II, 71, 75 κ.ἑξ. III, 5, 21 κ.ἑξ. *Brearsted*, Records, V index VII ἐν λ. *Flax* καὶ *linen*).

[3]) Πβλ. *R. Weil*, Des IIe et IIIe dynasties Égyptiennes, 228-230, 238-239, 280, 288, 302-303. *Montet*, ἔνθ. ἀν., 192-199. *Hartmann*, ἔνθ. ἀν., 62-63. *Dykmans*, ἔνθ. ἀν. 62, 180-181. *Jécquier*, ἔνθ. ἀν., 182. *Wiedemaun*, Aegypten, 323. *Kees*, Aegypten, 73.

[4]) Πβλ. σελ. 92 καὶ 94.

ἐκάλυπτε τὸ ἀπὸ τῶν γονάτων μέχρι τῆς ὀσφύος μέρος τοῦ σώματος[1]), καὶ ὁ ἀπὸ τῆς Μέσης Αὐτοκρατορίας ἐμφανιζόμενος «*καλάσιρις*», εἶδος χιτῶνος χειριδωτοῦ καί θυσανωτοῦ περὶ τὸ κάτω ἄκρον, ὅστις ἐφορεῖτο ἐπάνω ἀπὸ τὸ «*σεντί*»[2]), ἦσαν κατὰ κανόνα λινᾶ. Οἱ δυνάμενοι ἐφόρουν βεβαίως, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἐπάνω ἀπὸ τὰ λινᾶ καὶ μάλλινα ἐνδύματα, διὰ νὰ προστατεύωνται ἀπὸ τὸ ἐλαφρὸν ψῦχος τῆς χειμερινῆς περιόδου καί, κυρίως, ἀπὸ τὸ αἰσθητὸν ψῦχος τῆς νυκτός[3]). Ἀλλὰ τὰ λινᾶ προετιμῶντο γενικῶς, διότι εἶχον ἀπέναντι τῶν μαλλίνων τὸ πλεονέκτημα, ὄχι μόνον τῆς ἐλαφρότητος καὶ δροσερότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς καθαριότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδιδον μεγάλην σημασίαν οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι[4]).

Ἀφ' ἑτέρου, τὸ ἔδαφος τῆς Αἰγύπτου ἐνῷ δὲν ηὐνόει, ὡς ἤδη εἴπομεν[5]), τὴν ποιμνιοτροφίαν ἕνεκα τῶν ἰδιαζουσῶν συνθηκῶν, ἐξ ὧν ἐξηρτῶντο ἡ ἔκτασις, ἡ φύσις καὶ ἡ καλλιέργεια αὐτοῦ, ἦτο ἀντιθέτως λίαν πρόσφορον διὰ τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου. Τὸ ἐν Αἰγύπτῳ καλλιεργούμενον εἶδος λίνου[6]) ηὐδοκίμει εἰς τὸ παχὺ καὶ εὔφορον ἔδαφος τῆς χώρας. Ἀναλόγως μάλιστα τῆς ἰδιαιτέρας ποιότητος τοῦ ἐδάφους κατὰ περιφερείας παρήχθησαν λίαν ἐνωρὶς καὶ ἰδιαίτεραι ποιότητες αὐτοῦ ἐν τῇ χώρᾳ. Μεταξὺ τῶν λινῶν ὑφασμάτων, π. χάριν, τὰ ὁποῖα ἀπεστάλησαν εἰς Βύβλον ὑπὸ τοῦ Φαραὼ *Σμενδῆ* (1090-1085 π. Χρ.) μνημονεύονται ἐνδύματα ἀπὸ «βασιλικὸν λίνον» καὶ «ἀπὸ καλὸν λίνον τῆς ἄνω Αἰγύπτου»[7]). Τὸ πρῶτον ἦτο ἀσφαλῶς τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν «βύσσον» τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς, τὸ καλλίστης δηλαδὴ ποιότητος λίνον τῆς Αἰγύπτου, ἐκ τοῦ ὁποίου κατεσκευάζοντο τὰ

---

[1]) Βλ. *Heuzey*, Hist. du cost. dans l'antiquité, 12. Ὁ *L. Heuzey* ὑποθέτει ὅτι τὸ αἰγυπτιακὸν «*σεντί*» σχετίζεται πρὸς τὸ ἑλληνικὸν «*σινδών*». Αὐτόθι, 17. Γενικῶς ὅμως τὸ τελευταῖον τοῦτο θεωρεῖται σημιτικῆς προελεύσεως. Πβλ. *Olck* RE ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2446, κλπ.),

[2]) Βλ. *Ἡροδ.* II, 81: «*ἐνδεδύκασι δὲ κιθῶνας λινέους περὶ τὰ σκέλεα θυσανωτούς, τοὺς καλέουσι καλασίρις*». Πβλ. *Ἀριστοφ.* Θεσμοφ. 1292. *Ἡσύχ.*, *Σουΐδ.* ἐν λ. *καλάσιρις*. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII,71. *Kees*, RE ἄρθρ. *Kalasiris*. *Olck*, Αὐτόθι ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2447.

[3]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 94 ὑποσ. 6.

[4]) Βλ. *Ἡροδ.* II, 37 «*Εἵματα δὲ λίνεα φορέουσι* (ἐνν. οἱ Αἰγύπτιοι) *αἰεὶ νεόπλυτα, ἐπιτηδεύοντες τοῦτο μάλιστα*» *Πλουτ.* Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ. 4. (Ἠθ. 352 f): «*Τὸ δὲ λίνον φύεται μὲν ἐξ ἀθανάτου γῆς . . . λιτὴν δὲ παρέχει καὶ καθαρὰν ἐσθῆτα καὶ τῷ σκέποντι μὴ βαρύνουσαν, εὐάρμοστον δὲ πρὸς πᾶσαν ὥραν· ἥκιστα δὲ φθειροποιόν, ὡς λέγουσι*». Πβλ. *Heuzey*, ἔνθ. ἀν., 11.

[5]) Σελ. 91 κ. ἑξ.

[6]) Κατὰ τὸν *Loret* (La Flore Pharaonique, 106 nº 177) τοῦτο ἦτο τὸ «*linum humile*», εἶδος συγγενέστατον πρὸς τὸ κοινῶς καλλιεργούμενον «*λίνον τὸ ὠφελιμώτατον*» (linum usitatissimum. Πβλ. *Π. Γενναδίου*, Λεξ. Φυτολ. ἐν λ.), τὸ παρ' ἡμῖν κοινὸν «*λινάρι*».

[7]) Βλ. *Erman*, Die Lit. d. Aegypt., 323. *Klebs*, Reliefs III, 22.

ἐνδύματα τῶν θεῶν καὶ τῶν βασιλέων[1]), δὲν ὑπάρχουν ὅμως πληροφορίαι περὶ τοῦ ἐδάφους εἰς ὃ ηὐδοκίμει τοῦτο.

Τὸ ὄνομα τοῦ δευτέρου μαρτυρεῖ σαφῶς, ὅτι εἰς τὸ παχύ, ἀλλὰ ξηρὸν ἔδαφος τῆς ἄνω Αἰγύπτου παρήγετο λίνον καλῆς ποιότητος. Τοιοῦτο «καλὸν λίνον ἐκ τῆς ἄνω Αἰγύπτου» ἦτο ἀναμφιβόλως καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Πλινίου ἀναφερόμενον ἰδιαίτερον εἶδος λίνου «τῆς Τεντύρεως». Ἀντιθέτως τὰ ὑπὸ τοῦ ἰδίου μνημονευόμενα τρία ἄλλα εἴδη Αἰγυπτιακοῦ λίνου «τὸ Τανιτικόν, τὸ Πηλουσιακόν, τὸ Βουτικὸν» ηὐδοκίμουν εἰς τὸ παχὺ καὶ ὑγρὸν ἔδαφος τοῦ Δέλτα[2]).

Εἰς τοὺς κλιματικοὺς καὶ ἐδαφικοὺς λόγους, οἵτινες συνέβαλλον εἰς τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον, προσετέθησαν λίαν ἐνωρὶς καὶ θρησκευτικοὶ καὶ ἐμπορικοί. Οἱ πρῶτοι ἀναφέρονται εἰς τὴν ὑποχρεωτικὴν χρῆσιν τῶν λινῶν ἐνδυμάτων ὑπὸ τοῦ ἱερατείου τῆς χώρας καὶ ὑπὸ τῶν εἰσερχομένων εἰς τοὺς ἱεροὺς χώρους[3]), ὡς καὶ εἰς τὰς περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, αἵτινες ἐπέβαλλον τὴν μομιοποίησιν τῶν σωμάτων ἀνθρώπων καὶ ἱερῶν ζῴων. Διὰ τὴν περιτύλιξιν τῶν μομιῶν ἐχρησιμοποιοῦντο ταινίαι ἐκλεκτοῦ λινοῦ ὑφάσματος, ἀπαγορευομένης τῆς χρήσεως οἱουδήποτε ἄλλου[4]). Δύναταί τις νὰ σχηματίσῃ εὐκόλως ἰδέαν περὶ τῶν μεγάλων ποσοτήτων λινοῦ ὑφάσματος, αἱ ὁποῖαι ἀπῃτοῦντο πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἐὰν ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι διὰ τὴν περιτύλιξιν μιᾶς ἀνθρωπίνης μομίας ἐχρειάζετο ταινία μήκους 70 περίπου μέτρων καὶ πλάτους 0,40 μ., διὰ τὴν περιτύλιξιν δὲ ἑνὸς ἱεροῦ βοός, π. χάριν, ταινία τοῦ αὐτοῦ πλάτους, ἀλλὰ μήκους 200 περίπου μέτρων[5]).

Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ἐντὸς τῆς χώρας μεγίστην κατανάλωσιν λινῶν ὑφασμάτων εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ βιομηχανία τῶν λινῶν τῆς Αἰγύπτου, ἥτις ἀπετέλει πιθανῶς μονοπώλιον τοῦ Κράτους ἢ τῶν Ἱερῶν[6]), ἤρχισε νὰ στέλλῃ λίαν ἐνωρὶς τὰ προϊόντα της εἰς τὰς ἀγορὰς τοῦ ἐξωτερικοῦ[7]), μεταξὺ τῶν ὁποίων περιελαμβάνοντο βεβαίως καὶ αἱ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων[8]). Τοῦτο συνετέλεσεν, ὥστε νὰ θεω-

---

[1]) Βλ. κατωτ. Κεφ. 2ον § 1.

[2]) XIX. 14: «*Aegyptio lino minimum firmitatis, plurimum lucri. Quattuor ibi genera: Taniticum, Pelusiacum, Buticum, Tentyriticum regionum nominibus, in quibus nascuntur*».

[3]) Βλ. *Ἡροδ.* II, 37. 81. *Πλουτ.* Περὶ Ἰσ. καὶ Ὀσίρ. 4. Πβλ. ἀνωτ., σελ. 94.

[4]) *Ἡροδ.* II, 81 - 86: Πβλ. κατωτ. σελ. 209.

[5]) Βλ. *Lortet* et *Gaillard*, La Faune momifiée de l'ancienne Égypte, 6.

[6]) Πβλ. *Α. Ἀνδρεάδη*, ΠΑΑ 7 (1932), 210 - 215. *Heichelheim*, RE ἄρθρ. *Monopole* σελ. 158. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 300.

[7]) Βλ. *Wilkinson*, Manners and Customs II, 377. *Wiedemann*, Aegypten, 326. *Kees*, Aegypten, 118. *Erman*, Die Lit. d. Aegypt., 233. *Erman - Ranke*, Aegypt. Leben, 618-619.

[8]) Βλ. *Ἡροδ.* II, 105. *Αἰσχ.* Ἱκέτ. 121, 132. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. V, 26. VII 71.

ρῆται ἡ Αἴγυπτος εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνο-ρωμαϊκὸν κόσμον ὡς κατ' ἐξοχὴν λινοπαραγωγὸς χώρα καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὡς κατ' ἐξοχὴν «*λινοποιοί*»[1]).

Ἄλλως τε, ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς ἡ χρῆσις τοῦ λίνου εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐκτὸς αὐτῆς δὲν περιωρίζετο εἰς τὴν κατασκευὴν ὑφασμάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν πολλῶν ἄλλων ἀντικειμένων πρώτης ἀνάγκης, ὡς θηρευτικῶν καὶ ἁλιευτικῶν δικτύων[2]), ἱστίων[3]), σχοινίων παντὸς εἴδους καὶ πάσης χρήσεως[4]),

---

[1]) Πβλ. Σχόλ. εἰς *Ἀριστοφ.* Θεσμοφ. 935: «*Οἱ γὰρ Αἰγύπτιοι λινοποιοί εἰσιν*» (ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι κατεσκεύαζον ἱστία πλοίων, δίκτυα καὶ ὅλα τὰ ἐκ λίνου κατασκευαζόμενα εἴδη. Πβλ. τὰς ἑπομένας ὑποσημειώσεις). *Treb. Poll.*, vita Galieni VI, 4: «*cum ei* (sc. Galieno) *nuntiatum esset Aegyptum descivisse, dixisse fertur: Quid? sine lino Agyptio esse non possumus?*» Πβλ. *Rostovtzeff*, JEA VI (1920), 167. *San Nicolo*, Vereinswesen I, 102 ὑποσ. 5. P. Giss. 40, 26 καὶ τὰ σχόλ. (πβλ. κατωτ. σελ. 200 ὑποσ. 1 καὶ 3).

[2]) Βλ. *Wilkinson*, Manners and Customs II, 174. *Klebs*, Reliefs I, 68-76, II, 94-101. III, 75-89. *Montet*, Scènes de la vie privée, 23-66. *Hartmann*, L'agric. dans l'anc. Égypte, 184. Πβλ. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. V, 26: «*Ἄρκυες δὲ καὶ δίκτυα καὶ ἐνόδια, τὸ μὲν λίνον αὐτῶν Αἰγύπτιον ἢ Φασιανὸν ἢ Καρχηδόνιον ἢ Σαρδιανὸν εἶναι δεῖ*». *Ἀρτεμιδ.* Ὀνειροκρ. II, 14 σ. 102: «*σαγήνη τε καὶ γρῖπος καὶ ἀμφίβληστρον καὶ ὅσα ἄλλα ἐκ λινῶν πλέκεται ἐπιτήδεια πρὸς ἁλιείαν*» κλπ.

[3]) Πβλ. *Αἰσχ.* Προμ., 468. *Εὐριπ.* Ἰφιγ. ἐν Ταύροις, 410. Ἑκάβη, 1081. *Ἀπολλων. Ροδ.* Ἀργον. I, 565. 1278. II, 902. *Λουκ.* Ἔρωτες, 6. *Plin.* N. H. XIX, 3-5 κλπ.

[4]) Πβλ. *Olck* RE ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2451. *Thédenat* DA ἄρθ. *Linum* σελ. 1260. Ἀπόδειξιν, ἄλλως τε, ἱκανὴν τῆς μεγάλης χρήσεως τοῦ λίνου εἰς τὴν κατασκευὴν ἁλιευτικῶν καὶ θηρευτικῶν δικτύων, ἱστίων καὶ σχοινίων παντὸς εἴδους ἀποτελεῖ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως «*λίνον*» εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ μεταγενεστέραν Ἑλληνικὴν ὄχι μόνον ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ φυτοῦ λίνου καὶ τοῦ λινοῦ ὑφάσματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ δικτύου, τοῦ ἱστίου καὶ τοῦ σχοινίου ἐκ λίνου. Βλ. *Θησ. Ἑλλην. Γλώσσ.* καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ. *λίνον* καὶ *λινάριον*. Εἰς τοὺς παπύρους ὡσαύτως ἡ λέξις σημαίνει ὄχι μόνον τὸ φυτὸν λίνον (βλ. P. C. Z. 59782 (b), 78, 80, 100 B. G. U. 1511, 5. 1535, 1. κλπ.), ἀλλὰ καὶ τὸν λινόσπορον (βλ. P.C.Z. 59730, 6. B. G. U. 1511, 1. 1720,2), καὶ τὰ ἐκ λίνου δίκτυα (βλ. P. C. Z. 59254, 3) καὶ τὰ σχοινία (βλ. P. Mich. Z. 120, 3). Πβλ *Preisigke* Wörterb. ἐν λ. καὶ P. C. Z. 59176, 125. 59755, 5. 59780, 3. 59781, 12. P. Col. Z. I, 5, 23. Εἰς τὰς Ἑλληνιστικὰς ἐπιγραφὰς τῆς Δήλου ἡ λέξις «*λίνον*» ἢ «*λινάριον*» χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν σημασίαν τοῦ λεπτοῦ σχοινίου ἢ τῆς κλωστῆς ἐκ λίνου, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίουν, ἕνεκα τῆς στερεότητός της, διὰ τὴν συναρμολόγησιν ὅρμων, χρυσῶν νομισμάτων, στεφάνων καὶ ἄλλων ἀναθημάτων. Βλ. Inscr. de Délos 1404, 15. 1409, 107. 1429 A I, 7, 13 κλπ. Παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς δὲ «*λινάρια*» ὠνομάζοντο τὰ κυνηγετικὰ δίκτυα. Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν 4 (1927), 47-48. Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ I, 328-329. Καὶ παρ' ἡμῖν ὀνομάζεται κοινῶς *λινάρι* ὄχι μόνον τὸ φυτόν, ἀλλὰ καὶ ὁ καρπὸς (ἄλλως *λιναρόσπορος, λινόσπορος, λινόκοκκος καὶ λινοκόκκι*) καὶ αἱ ὑφαντικαὶ ἶνες τῆς λινοκαλάμης, «*λινεὰ*» δὲ ἐνιαχοῦ τὸ ἐκ λίνου λεπτὸν σχοινίον (ὡς ἐν Ἠπείρῳ, Κερκύρᾳ, Κορίνθῳ, Παξοῖς, Πόντῳ καὶ ἀλλαχοῦ) ἢ ἡ κλωστὴ ὑπὸ τύπον ἡ «*λενία*» ἢ «*λενιά*» (ὡς ἐν Καρύστῳ καὶ Κύμῃ).

θωράκων[1]), ἐνίοτε δὲ καὶ ὑποδημάτων[2]). Ἐπὶ πλέον, τὸ χλωρὸν λίνον ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς τροφὴ τῶν ζῴων[3]), ὁ δὲ καρπὸς αὐτοῦ ἐχρησιμοποιεῖτο ἀρχαιόθεν πρὸς ἐξαγωγὴν ἐλαίου καταλλήλου εἰς τὴν λυχνοκαΐαν[4]).

Διὰ τοῦτο οὐδόλως ξενίζεται ὁ ἀναγινώσκων τοὺς παπύρους τῶν Πτολεμαϊκῶν χρόνων, ἰδίως δὲ τοὺς τοῦ 3ου αἰῶνος, ὅταν διακρίνῃ ἐν αὐτοῖς τὴν ἰδιαιτέραν δραστηριότητα καὶ φροντίδα, τὴν ὁποίαν κατέβαλον οἱ Πτολεμαῖοι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καλλιεργείας τοῦ λίνου καὶ τῆς βιομηχανίας τῶν λινῶν ὑφασμάτων. Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἔδωκαν ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς τὴν ὀργάνωσιν ἑνὸς τόσον σπουδαίου κλάδου τοῦ κρατικοῦ πλούτου. Εἶναι πράγματι γνωστὸν ὅτι καθώρισαν τὴν κατὰ περιφερείας ἔκτασιν τῆς διὰ τὴν λινοκαλλιέργειαν καταλλήλου γῆς[5]) καὶ ἐπέβλεπον, ὥστε νὰ σπείρεται αὕτη ἐγκαίρως[6])· ὅτι παρεῖχον εἰς τοὺς καλλιεργητὰς ὑπὸ τύπον δανείου ἐξοφλητέου μετὰ τὴν συγκομιδὴν τὸ ἀναγκαιοῦν ποσὸν σπόρου καὶ ἄλλας εὐκολίας[7])· ὅτι ἐζήτουν νὰ ἀντιλαμβάνωνται προσωπικῶς περὶ

---

[1]) Βλ. *Ὁμήρ.* Β, 529. 830· *Ἡροδ.* VII, 63. 89. *Ξεν.* Κύρου Ἀνάβ. VII, 7, 15. Κύρου Παιδ. VI, 4, 2. *Παυσ.* I, 21, 7. VI, 19, 7. *Πλουτ.* Ἀλέξ. 22. 26. *Δίων. Κασσ.* LXXVII, 7, 2. Ἕκαστος τῶν ὑπὸ τοῦ Φαραὼ Ἀμάσιος ἀποσταλέντων εἰς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Λινδίους θωράκων (βλ. ἀνωτ. σελ. 87 ὑποσ. 4) ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ λινοῦ στήμονος, τοῦ ὁποίου ἑκάστη «*ἁρπεδόνη ἐοῦσα λεπτὴ ἔχει ἁρπεδόνας ἐν ἑωυτῇ τριηκοσίας καὶ ἑξήκοντα* (ὅσαι δηλ. αἱ ἡμέραι τοῦ ἔτους παρ' Αἰγυπτίοις), *πάσας φανεράς*». Πβλ. *Plin.* N. H. XIX, 12.

[2]) Διὰ θρησκευτικοὺς ἀσφαλῶς λόγους. Βλ. *Ἡρωδιαν.* Ἱστορ. V, 5, 10.

[3]) Εἴτε μόνον, εἴτε μετ' ἄλλων εἰδῶν νομῆς. Βλ. P. Lille I, 31-38. P. Bad. 15, 20.

[4]) Εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους τὸ ἔλαιον τοῦτο χαρακτηρίζεται διὰ τοῦτο ὡς «*ἐπελλύχνιον*». Βλ. Rev. Laws, 38, 7. 40, 10. 57, 19.

[5]) Τῆς λεγομένης «*λινοφόρου γῆς*» εἰς τὰ παπυρικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς. Βλ. P. Wisconsin 1 (255 π. Χρ.), 7, 24. P. Tebt. 769, 46.

[6]) Τὴν ἐπίβλεψιν ἤσκει προσωπικῶς ὁ βασιλεύς, ἀλλ' ἡ εὐθύνη διὰ τοῦτο ἐβάρυνε φυσικὰ τὸν ἑκάστοτε Διοικητήν, ὡς πληροφορούμεθα ἐκ τῆς ἐν P. Tebt. 769 περιεχομένης «*ἐντεύξεως*», τὴν ὁποίαν ἀπευθύνει πρὸς τὸν βασιλέα γεωργός τις καλλιεργητὴς λίνου. (βλ. τὴν εἰσαγ.). Παραθέτω ἐξ αὐτῆς τὰ χαρακτηριστικώτερα ἀποσπάσματα: στ. 27-31: «*[Καίπερ] γὰρ τοῦ διοικητοῦ ἐπιστείλαντος μετὰ [πάση]ς σπουδῆς καὶ φιλοτιμίας κατασπεῖραι εἰς τὸ ϑ (ἔτος) [ἄλλ]ας ἀρ(ούρας) Ἀφν (1550) καὶ τοῖς γεωργοῖς, ἐὰν μὴ ὑπάρχῃ / [αὐτοῖ]ς σπέρματα, διαλύειν τὰς ἐνεστώσας τιμὰς καὶ τὸ ὅλον ἀντιλαμ[βάνεσθαι ...* ». στ. 66-74: *δέομαί σου, βασιλεῦ, ... ἐπειδὴ .. .. ἐνέστηκεν ὁ σπόρος τῆς λινοκαλάμης ..... μὴ κωλύειν με [κατεργάζεσθαι τὴν] ὑπάρχουσάν μοι λινοκαλάμην .... [ὅπως δύ]νωμαι συνστήσασθαι τὰ κατὰ τὸν σπόρον ..... καὶ μὴ ἡ τηλικαύτη χρεία, ἣ ἐστὶν [τῶν ἀναγκαιοτάτων καὶ] ἧς σύ, βασιλεῦ, διατελεῖς τὴν πᾶσαν σπουδὴν [ποιούμενος οὐκέτι σ]τέγῃ ἐν τῷ νομῷ διὰ τὰς προ[κειμένας αἰτίας].*

[7]) Βλ. P. Tebt. 769, 4-8: «[.....] *σαντος τὴν σπουδὴν τῆς χρείας τοῦ πράγματος* // *[ὃ τῶν ἀναγκαιοτάτων ἐστὶν καὶ τὴν πᾶσαν ἐπιμ[έλ]ειαν [.....] ... ς καὶ κατὰ πᾶν μέρος ἐπιδεδωκώς [τοῦ τὰ δί]καια ποιοῦντος πάντα τὰ δε[..] ιατα ..... ἐκ τοῦ [βα]σιλικοῦ πρόδομα εἰς χορηγίαν .....* ». Πβλ. P. C. Z. 59292, 428. 563. 653.

τῆς ποιότητος τῆς παραγομένης λινοκαλάμης[1]) καὶ ὅτι ἐπέβλεπον τὴν ἔγκαιρον καὶ τακτικὴν διάθεσιν τοῦ ἐξ αὐτῆς παραγομένου νήματος εἰς τρόπον, ὥστε νὰ λειτουργοῦν ὅλοι οἱ ὑπάρχοντες εἰς τὴν χώραν ἱστοὶ ὑφάνσεως λινῶν[1]). Εἰδικὸν μάλιστα βασιλικὸν διάταγμα καθώριζε ἀκόμη καὶ «*τὴν ποικιλίαν*», ὡς καὶ τὰς διαστάσεις καὶ τὴν πυκνότητα τῶν διαφόρων εἰδῶν λινῶν ὑφασμάτων, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ κατασκευάζωνται εἰς ἕκαστον νομὸν τῆς χώρας[2]). Μὲ τὴν ἰδίαν λεπτολόγον προσοχὴν εἶχον καθορισθῇ ὑπὸ τοῦ Κράτους αἱ αὐστηραὶ διατυπώσεις, αἵτινες ὑπεχρέωνον τοὺς καλλιεργητὰς λίνου νὰ παραδώσουν τὸν καρπὸν αὐτοῦ εἰς τὰ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Κράτους ἐργαζόμενα ἐλαιοτριβεῖα διὰ τὴν περαιτέρω ἐπεξεργασίαν[3]).

Τὸ εἶδος τοῦ ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων καλλιεργουμένου εἰς τὴν Αἴγυπτον λίνου ἦτο τὸ αὐτὸ ἀσφαλῶς πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς Φαραωνικῆς ἐποχῆς καλλιεργούμενον. Οἱ πάπυροι οὐδαμοῦ ἀναφέρουν προσπάθειαν εἰσαγωγῆς εἰς τὴν καλλιέργειαν λίνου καλυτέρας ποιότητος[4]). Καίτοι δὲ εἰς τὰ γνωστὰ παπυρικὰ κείμενα δὲν γίνεται μνεία ἰδιαιτέρων εἰδῶν ἢ ποιοτήτων λίνου κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν (πλὴν τῆς βύσσου, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον), εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ καλλιέργεια τοῦ λίνου κατὰ τοὺς Πτολεμαϊκοὺς χρόνους ηὐδοκίμει ἰδιαιτέρως, εἰς ἃς περιφερείας καὶ πρότερον. Ἐκτὸς τῆς μαρτυρίας τοῦ Πλινίου, ἥτις ἀναφέρεται ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὰ κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν παραγόμενα εἴδη λίνου, καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος, ὅστις βεβαιοῖ ὅτι εἰς τὴν Πανόπολιν ἤνθει βιομηχανία τῶν

---

[1]) Βλ. Ryl. Z. 2 (= S. B. 7638), 1 : «*καὶ τὴν λινοκαλάμην τὴν νέαν εἰσηνέγκαμεν τῷ βασιλεῖ*» *(257 π. Χρ.)*.

[2]) Βλ. P. Tebt. 703 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 99), 87 - 99 : «*ἐπιπορεύου δὲ καὶ ἐπὶ τὰ ὑφαντεῖα, ἐν οἷς τὰ ὀθόνια ὑφαίνετα[ι] καὶ τὴν πλείστην σπουδὴν ποιοῦ ἵν[α] πλεῖσ[τα] τῶν ἰσ || τέων ἐνεργὰ ᾖ συντελούντων καὶ τῶν ὑφαντῶν τὴν διαγεγραμμένην τῷ νομῷ ποικιλίαν. ἐὰν δέ τινες πρὸς τὰς συντεταγμένας ἐκτομὰς ὀφείλωσι, πρασσέσθωσαν || καθ' ἕκαστον γένος τὰς ἐκ τοῦ διαγράμματος τιμάς. ὅπως δὲ καὶ τὰ ὀθόνια χρηστὰ ᾖ καὶ τάς ἁρπεδόνας ἔχωσι κατὰ τὸ διάγραμμα μὴ παρέργως φρόντιζε*». (Πβλ. τὰ σχόλ. τοῦ *Rostovtzeff* ἐν σελ. 89-91. Hellenist. World I, 306-308. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 113).

[3]) Βλ. Rev. Laws, 39-72. *Heichelheim*, RE ἄρθρ. *Monopole* σελ. 165-170. *Schnebel*, Landwirtschaft, 204. *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 66 κ. ἑξ. *Rostovtzeff*, ἔνθ' ἀν. I, 302-305.

[4]) Ὁ *Reil* (Beitr. z. kenn. d. Gewerb., 97) νομίζει ὅτι τὰ εἰς τοὺς παπύρους ἀναφερόμενα δύο ἄλλα εἴδη φυτῶν ἡ «*λευκέα*» (B.G.U. 544, 5) καὶ «*ἄλοπος*» (P. Tebt. 120, 16) εἶναι ἰδιαίτερα εἴδη λίνου. Ὁ *Ἡσύχιος* ὅμως ὁρίζει τὴν λευκέαν ὡς εἶδος σχίνου (ἐν λ.), ὁ δὲ *Εὐστάθιος* ὡς «δέρμα λεύκης παρόμοιον τῷ ἐκ φιλύρας» (Εἰς Ὁμ. Ἰλ. Β, 426 σελ. 1453, 10). Τὸ μόνον πιθανὸν εἶναι ὅτι ἡ «λευκέα» πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (VII, 25 Πβλ. *Ἀθην.* V, 206 f) ἀναφερόμενον «*λευκόλινον*», εἶδος καννάβεως κατὰ τὸν *Blümner* (Technologie I², 298), ἢ εἶδος λίνου κατὰ τὸν *Olck* (RE ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2451).

λινῶν[1]), ἐκ τῶν παπύρων μανθάνομεν ὅτι ἡ Τανὶς παρῆγε λίνον καλῆς ποιότητος[2]), ὅτι εἰς τὸ παρθένον ἔδαφος τῶν διὰ τῶν μεγάλων ἀρδευτικῶν ἔργων τῶν πρώτων Πτολεμαίων ἀποδοθεισῶν εἰς τὴν καλλιέργειαν γαιῶν τοῦ Ἀρσινοΐτου νομοῦ ἐγίνετο ἐντατικὴ καλλιέργεια λίνου[3]) καὶ ὅτι εἰς τὸν Θηβαϊτικὸν νομὸν παρήγοντο λινᾶ ἐκλεκτῆς ποιότητος[4]). Τοῦτο καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Κράτους ἀσκουμένη ἄγρυπνος παρακολούθησις τῆς λινοκαλλιεργείας[5]) ἀποδεικνύουν, ὅτι ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων καὶ ἡ ἔκτασις τῆς διὰ λίνου σπειρομένης γῆς καθ' ὅλην τὴν χώραν ηὐξήθη καὶ ἡ ποιότης αὐτοῦ ἐβελτιώθη.

2. Καλλιέργεια τοῦ λίνου εἰς τὴν Φαραωνικὴν καὶ τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον: χρόνος καὶ τρόπος σπορᾶς καὶ συγκομιδῆς. Ποσότης παραγομένης ἐτησίως λινοκαλάμης.

Τὸ λίνον σπείρεται παρ' ἡμῖν σήμερον καθ' ὃν χρόνον καὶ τὰ δημητριακά, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ φθινοπώρου δηλαδή. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐσπείρετο κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχήν, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν ὑδάτων τοῦ Νείλου, συγχρόνως πρὸς τὰ καλλιεργούμενα δημητριακά[6]). Ὁ τρόπος ὅμως τῆς σπορᾶς τοῦ λίνου εἰς τὴν χώραν τῶν Φαραὼ διέφερε τοῦ τῆς σπορᾶς τῶν δημητριακῶν. Τοιχογραφίαι ἐκ τάφων δεικνύουν, ὅτι ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἐφηρμόζετο διὰ τὸ λίνον τὸ σύστημα τῆς «γραμμικῆς» λεγομένης σήμερον καλλιεργείας. Ὁ σπορεὺς δηλαδὴ δὲν ἐσκόρ-

---

[1]) XVII, 813. (Τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γεωγράφου ἐπεβεβαίωσαν τὰ εὑρήματαα ὑφασμάτων ἐκ Πανοπόλεως τῶν τελευταίων Πτολεμαϊκῶν καί, ἰδίως, τῶν πρώτων Ρωμαϊκῶν χρόνων. Βλ. *Forrer*, Die Gräber u. Text. von Panopolis, *passim*. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν εὑρημάτων βλ. αὐτόθι I, 26. Πβλ. *Wilcken*, Hellenist. Wirtschaft, 106).

[2]) Βλ. P.C.Z. 59048, 4 (257 π. Χρ.).

[3]) Βλ. P.C.Z. 59292, 424, 561. 59470. 59494, 13. 59782 (b) P. Ryl. Z. 2, 1. Πβλ. P. Wisconsin 1, 7, 24. P.C.Z. 59177. 59730. P. Mich. Z. 26, 4. P. Lille I, 31. 33. 34. 36. 37. P. Tebt. 769. P. Lond. inv. 2313. 2360 (κατὰ *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 95 ὑποσ. 2). (Ἀπόδειξιν τῆς ἐντατικῆς καλλιεργείας λίνου διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸν Ἀρσινοΐτην ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ζήνων ἠναγκάζετο νὰ προσλάβῃ ἐργάτας διὰ τὴν συγκομιδὴν αὐτοῦ ἐκ τοῦ Μεμφίτου καὶ τοῦ Ἡρακλεοπολίτου νομοῦ. Βλ. P.C.Z. 59782 (b), εἰσαγ. Διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου εἰς τὸν Ἡρακλεοπολίτην πβλ. B.G.U. 1523. 1535. 1818).

[4]) Τοῦτο μαρτυρεῖται ἀπὸ τοὺς παπύρους τοῦ Σαραπιείου, κειμένου πλησίον τῶν Θηβῶν. Βλ U.P.Z. 59, 4. 83. 84 85. 88, 11, 12. 91, 4. 93, 4 (τοῦ 2ου αἰ. π Χ.) Πβλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 204.

[5]) Βλ. γενικῶς Rev. Lans, 38, 7. 39, 7. 55, 6. 57, 19.

[6]) Μετὰ τοῦ σίτου, π. χ., ὡς δεικνύουν τοιχογραφίαι Φαραωνικῶν τάφων. Βλ. *Hartmann*, L' agric. dans l'anc. Égypte, 148.

πιζε τὸν σπόρον καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγροῦ, ἀλλ' ἠκολούθει κατὰ πόδας τὸν γεωργοῦντα καὶ ἔρριπτε τὸν σπόρον ἐντὸς τῆς ὑπὸ τοῦ ἀρότρου σχηματιζομένης αὔλακος [1]).

Τὸ σύστημα τοῦτο παρουσίαζε δύο πλεονεκτήματα: 1ον διηυκόλυνε πολὺ τὸ σκάλισμα, τὸν βοτανισμὸν καὶ τὴν ἐν γένει περιποίησιν τοῦ λίνου, κατ' ἀκολουθίαν δὲ τὴν βελτίωσιν τῆς ἐσοδείας κατὰ ποιότητα καὶ ποσότητα· 2ον διηυκόλυνε ἐπίσης πολὺ τὸν καλλιεργητὴν κατὰ τὴν συγκομιδήν. Διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς δὲν ἐθέριζον τὴν λινοκαλάμην, ὡς τὰ δημητριακά, ἀλλ' ἀπέσπων ἀπὸ τῆς ρίζης διὰ τῶν χειρῶν [2]).

Ὁ χρόνος τῆς συγκομιδῆς ἐξηρτᾶτο κατὰ φυσικὸν λόγον ἐκ τοῦ χρόνου τῆς σπορᾶς. Τέσσαρες περίπου μῆνες ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν τελείαν ὡρίμασιν τοῦ λίνου. Ὁ Ἀπρίλιος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μέση χρονολογία τῆς συγκομιδῆς τοῦ λίνου ἐν Αἰγύπτῳ [3]). Ἀλλ' ἐξηρτᾶτο παραλλήλως καὶ ἐκ τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν προωρίζετο ἡ χρῆσις τῆς ἐσοδείας. Ἐὰν δηλαδὴ τὸ λίνον προωρίζετο νὰ χρησιμοποιηθῇ ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ὑφαντουργίαν, ἡ συγκομιδὴ αὐτοῦ ἐγίνετο ὀλίγον πρὸ τῆς τελείας ὡριμάσεως, τρεῖς περίπου μῆνας μετὰ τὴν σπορὰν καὶ ἀκριβῶς ὅταν τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἤρχιζε νὰ μαραίνεται κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς καρποφορίας. Κατὰ τὴν ἐκρίζωσιν ἐφρόντιζον νὰ κτυποῦν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς παλάμης τὰ διὰ τῆς δεξιᾶς ἀποσπασθέντα δράγματα λινοκαλάμης διὰ νὰ ἀπαλλάξουν τὰς ρίζας τοῦ ἐπ' αὐτῶν προσκεκολλημένου τυχὸν χώματος [4]). Ἀκολούθως συνήνωνον περισσότερα δράγματα εἰς τρόπον ὥστε νὰ σχηματισθῇ μικρὰ δέσμη, ὡς τὰ παρ' ἡμῖν «*χερόβολα*» τῶν δημητριακῶν περίπου, τὴν ὁποίαν καὶ ἔδενον δι' οἱουδήποτε προχείρου μέσου ὥστε νὰ διευκολύνεται ἡ ἐκ τοῦ ἀγροῦ μεταφορὰ τῆς λινοκαλάμης καὶ ἡ περαιτέρω ἐπεξεργασία αὐτῆς πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν. Συνήθως, πρὸ τῆς μεταφορᾶς ἄφινον ὅλας τὰς δέσμας τῆς συγκομισθείσης ὄχι ἐντελῶς ξηρᾶς λινοκαλάμης ἐκτεθειμένας εἰς τὸν ἀγρὸν ἐπὶ 15 περίπου ἡμέρας, φροντίζοντες νὰ γυρίζουν αὐτὰς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, ὥστε νὰ ἐκτίθενται ὅλαι αἱ πλευραὶ κατ' ἴσον χρόνον εἰς τὸν ἥλιον διὰ νὰ ξηρανθῇ ὁμοιοτρόπως ἡ καλάμη ἑκάστης δέσμης.

---

[1]) Βλ. *Klebs*. Reliefs II, 71. III, 5.

[2]) Βλ. *Maspero*, Études Égypt. II, 85. *Erman-Ranke*, Aegypt. Leben, 537 (εἰκ. 36). *Klebs*, ἔνθ' ἀν. I, 53—54. II, 75—77. III, 21. *Montet*, Scènes de la vie privée, 195. *Jécquier*, Civilis. Egypt., 181 (εἰκ. 144). [3]) Βλ. *Montet*, ἔνθ. ἀν. 194.

[4]) Ἡ ὑπὸ τοῦ *G. Maspero* διδομένη ἑρμηνεία εἰς σχετικὴν παράστασιν ἐπὶ ἀναγλύφου ἐκ τάφου, ὅτι δηλ. τὸ κτύπημα τῆς λινοκαλάμης ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς παλάμης «σκοπὸν εἶχε πιθανῶς τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ σπόρου» (Études Égypt. II, 86) εἶναι τελείως ἀπίθανος. Πβλ. *Hartmann*, L'agric. dans l'anc. Égypte, 149. *Montet*, ἔνθ. ἀν., 199.

Ἐὰν ὅμως ἡ ἐσοδεία προωρίζετο διὰ τὴν παραγωγὴν νήματος ἐκ τῆς καλάμης καὶ συγχρόνως ἐλαίου ἐκ τοῦ σπέρματος, ἐχρειάζετο νὰ ἀναμείνουν τὴν τελείαν ὡρίμασιν τοῦ λινοσπόρου διὰ νὰ προβοῦν εἰς τὴν συγκομιδὴν τοῦ λίνου. Κατ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν, ἡ λινοκαλάμη ἀπεσπᾶτο ἐπίσης διὰ τῶν χειρῶν καὶ ἐδένετο κατὰ δέσμας, μετεφέρετο ὅμως ἀμέσως εἰς τὸ ἁλώνιον, ἔνθα ἐλαμβάνετο κατ' ἀρχὴν φροντὶς διὰ τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ σπέρματος ἀπὸ τῆς καλάμης. Τοῦτο ἐγίνετο συνήθως διὰ ραβδισμοῦ, πιθανῶς δὲ καὶ διά τινος τρόπου κτενίσματος δι' εἰδικοῦ ἐργαλείου[1]). Διὰ τῆς πρώτης μεθόδου συγκομιδῆς οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἐπετύγχανον τὴν παραγωγὴν νήματος καλῆς ποιότητος, λεπτοῦ στερεοῦ καὶ λείου, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν εἶχον ἐπὶ πλέον τὸ ἐκ τοῦ ἐλαίου (καὶ τοῦ σπόρου) κέρδος, ἀλλὰ τὸ ἐκ τῆς λινοκαλάμης παραγόμενον νῆμα ἦτο κατωτέρας ποιότητος[2]).

Εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἡ καλλιέργεια τοῦ λίνου ἐγίνετο κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον καὶ τρόπον. Ἐσπείρετο μετὰ τὴν λῆξιν τῆς πλημμύρας τοῦ Νείλου συγχρόνως πρὸς τὰ δημητριακά[3]). Φαίνεται δέ, ὅτι ἐξηκολούθησε νὰ σπείρεται κατὰ τὴν «γραμμικὴν» καλλιέργειαν, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι καὶ τακτικῶς «ἐβοτανίζετο»[4]) τοῦτο καὶ ἡ συγκομιδή του ἐξηκολούθησε νὰ γίνεται πάντοτε δι' ἀποσπάσεως ἐκ τῆς ρίζης διὰ τῶν χειρῶν, διὰ «τιλμοῦ», ὡς ὀνομάζεται ἡ ἐνέργεια αὕτη

---

[1]) Τοιαύτην ἐνέργειαν παριστᾷ πιθανῶς εἰκὼν ἐκ τάφου τῆς Νέας Αὐτοκρατορίας: ἐργάτης ἔχει πρὸ αὐτοῦ στενὴν καὶ ἐπιμήκη σανίδα, τῆς ὁποίας τὸ ἓν ἄκρον φαίνεται βυθισμένον εἰς τὸ ἔδαφος διὰ νὰ παραμένῃ αὕτη ἀκίνητος. Τὸ ἕτερον ἄκρον, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς μικρὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, ἀπολήγει εἰς εἶδος κτενίου. Ὁ ἐργάτης πατεῖ διὰ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς ἐπὶ τοῦ εἰς τὴν γῆν βυθισμένου ἄκρου τῆς σανίδος καὶ σύρει πρὸς ἑαυτὸν δέσμην λίνου, τὴν ὁποίαν κρατεῖ ἀπὸ τὸ μέρος τῶν ριζῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ διέρχεται διὰ τῶν ὀδόντων τοῦ κτενίου τὸ πρὸς τὸν καρπὸν μέρος αὐτῆς. Οἱ ὀδόντες τοῦ κτενίου εἶναι τοποθετημένοι εἰς τοιαύτην ἀπόστασιν, ὥστε ἡ μὲν καλάμη τοῦ λίνου νὰ διέρχεται ἐλευθέρως διὰ μέσου αὐτῶν, ἐνῷ αἱ κάψαι τοῦ σπόρου νὰ συναντοῦν ἀντίστασιν, καί, ἕνεκα τούτου, νὰ ἀνοίγουν καὶ νὰ σκορπίζεται τὸ περιεχόμενον αὐτῶν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ κτενίου, ὅπως φαίνεται εἰς τὴν εἰκόνα. Βλ. *Klebs*, Reliefs III, 22. *Erman - Ranke*, Aegypt. Leben, 513 (εἰκ. 37). *Hartmann*, L'agric. dans l'anc. Égypte, 149. Μόνον ὁ *Dykmans* (Hist. écon. et soc. II 64 n.4), ὑποθέτει ὅτι ἡ παράστασις εἰκονίζει πιθανώτερον τὸν διὰ κτενίσματος ἀποχωρισμὸν τῶν ξυλωδῶν μερῶν τῆς λινοκαλάμης ἀπὸ τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν καὶ ὄχι τὸν τοῦ σπέρματος ἀπὸ τῆς καλάμης· διότι ὁ τελευταῖος ἐγίνετο πάντοτε διὰ ραβδίσματος. Ἡ εἰκὼν ὅμως δεικνύει, ὅτι ἡ πρώτη ἑρμηνεία εἶναι περισσότερον ἀληθοφανής.

[2]) Βλ. *Maspero*, Études Égypt. II, 85 - 87. *Erman - Ranke*, ἔνθ. ἀν., 537. *Montet*, Scènes de la vie privée, 184 - 192. La vie quotidienne κλπ., 121. *Hartmann*, ἔνθ. ἀν., 148 - 149. *Dykmans*, ἔνθ' ἀν., 63.

[3]) Εἰς τὸν P. C. Z. 59292, 426, 563, 653 π. χ., φαίνεται σπειρόμενον συγχρόνως πρὸς τὸν σῖτον, τὴν κριθήν, τὸν ἐρέβινθον καὶ τὴν ὄλυραν. Πβλ S.B. 4369, 26, 34, 40.

[4]) Βλ. P. C. Z. 59292, 659.

εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν παπύρων τῆς ἐποχῆς[1]). Τὸ οὕτω συγκομιζόμενον λίνον διετίθετο ἐπίσης κατὰ «*δέσμας*»[2]).

Ὁ χρόνος τῆς συγκομιδῆς ἐποίκιλλεν ὡσαύτως διὰ τοὺς αὐτούς, ὡς καὶ πρότερον, λόγους[3]). Ἐξηκολούθησαν δὲ νὰ εἶναι ἐν χρήσει καὶ οἱ δύο τρόποι συγκομιδῆς, καὶ ὁ πρὸ τῆς καρποφορίας δηλαδὴ καὶ ὁ μετὰ τὴν τελείαν ὡρίμασιν τοῦ καρποῦ. Τοῦτο πιστοῦται ἐκ τῶν πληροφοριῶν τῶν παπύρων τῆς ἐποχῆς. Οὕτω, εἰς πάπυρον τοῦ Ζήνωνος ὅστις περιέχει λογαριασμὸν δαπάνης συγκομιδῆς λίνου, ἄλλοι μὲν τῶν ἐργατῶν «*τίλλουσι*» τὸ λίνον, ἄλλοι δὲ «*ψύχουσιν*» αὐτό, ἀσχολοῦνται δηλαδὴ μὲ τὴν ἐπὶ τόπου ὁμοιόμορφον ἀποξήρανσιν αὐτοῦ εἰς τὸν ἥλιον ἀμειβόμενοι διὰ τοῦτο κατὰ «*δέσμας*», ὡς καὶ «*οἱ τίλλοντες*» αὐτό[4]). Πρόκειται προφανῶς περὶ συγκομιδῆς λίνου πρὸ τῆς καρποφορίας κατὰ τὴν πρώτην μέθοδον. Ὡς πρὸς τὴν δευτέραν, ἥτις ἦτο καὶ ἡ συχνότερον ἐφαρμοζομένη, ὁμιλοῦν εὐγλώττως αἱ μαρτυρίαι τῶν παπύρων περὶ χρησιμοποιήσεως τοῦ ἐκ «*τοῦ λίνου σπέρματος*» εἰς τὴν ἐλαιουργίαν[5]. Αἱ δέσμαι τοῦ λίνου μετεφέροντο εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν δι' ὑποζυγίων εἰς τὸ ἁλώνιον[6]), ἔνθα πρὸ πάσης ἄλλης ἐνεργείας διὰ τὴν ἐπεξεργα-

---

[1]) Βλ. 59268, 29. Ἡ ἐργασία ἐλέγετο «*τίλλειν*» ἢ «*ἐκτίλλειν*» *τὴν λινοκαλάμην*» Βλ. P. C. Z. 59782 (b), 32. B. C U. 1818, 15. (60 π Χρ Πβλ «*τιλμὸν*» τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων· ἀνωτ. σελ. 136) καὶ κατωτ. κεφ. 3ον § 1) Καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος συγκομίζουν τὸ λίνον κατὰ τὴν ἰδίαν μέθοδον, τὸ «ξερριζώνουν» ἢ τὸ «βγάζουν» μὲ τὰ χέρια. Πβλ. *Ἐλπ. Σαραντῆ*, Λαογρ. 8 (1925), 562. *Καλλ. Χουρμουζιάδου*, Θρακικὰ 11 (1939), 411. *Γ. Σαλβάνου*, Περὶ τοῦ γλωσσ. ἰδιώματος Ἀργυράδων Κερκύρας, 33. Ὅτι δὲ παλαιότερον ἡ μέθοδος αὕτη ἐφηρμόζετο γενικῶς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν συγκομιδὴν τοῦ λίνου ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐν Κρήτῃ τὸν θερισμὸν τοῦ λίνου ὀνομάζουν τὰ «*λιναροβγάλματα*». Πβλ. Λαογρ. 1 (1909), 289.

[2]) Ἐλαμβάνετο μάλιστα φροντίς, φαίνεται, ὥστε αἱ δέσμαι τῆς λινοκαλάμης νὰ εἶναι περίπου ἰσομεγέθεις καὶ ἰσοβαρεῖς μεταξύ των. Τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἐργάται ἠμείβοντο κατὰ «τὸν τιλμὸν» τοῦ λίνου κατὰ «δέσμας», καὶ ἡ τιμὴ τῆς λινοκαλάμης κατὰ τὴν πώλησιν ἐλογίζετο ἐπίσης κατὰ «δέσμας». Βλ. P. C. Z. 99470, 3, 4. 59782 (b), 62, 76, 78, 80 92 κλπ P. Tebt 769, 90-94. B.G.U. 1511, 9. 1535, 1. Καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν τὸ λίνον κατὰ τὴν συγκομιδὴν διατίθεται κατὰ μικρὰς δέσμας (τὰ «*μάτσα*» ἢ «*χερόβολα*» ἢ «*σκουλλιὰ*») πρὸς διευκόλυνσιν τῆς περαιτέρω μεταφορᾶς καὶ ἐπεξεργασίας αὐτοῦ. Πβλ. *Ἐλπ. Σαραντῆ*, Λαογρ. 8(1925), 562.

[3]) Ἐγίνετο πάντως περὶ τὰς ἀρχὰς ἢ περὶ τὸ τέλος Ἀπριλίου. Βλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 204. Εἰς τὸν μόνον πάπυρον (P.C.Z. 59782 (b)), ὅστις πράγματεύεται περὶ συγκομιδῆς λίνου δὲν σημειοῦται ὁ μήν.

[4]) Βλ. P.C.Z 59782 (b), 119—120: «*τοῖς τὴν λινοκαλάμην ψύχουσι οὖσι δ μισθός* (τετρώβολον)». Πβλ. στ. 32 50.95. [5]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 182 ὑποσ. 3.

[6]) Βλ. B.G.U. 1511 (3ος αἰ. π.Χ.), 5: «*ἀνενηνόχασι ὄνους λίνου ς* (6), *ἀν(ὰ) δέσμας π* (80) *εἰς ὄνος ἀν(ὰ) δέσμας ι* (10) *(γίνονται) υϟ* (490)».

σίαν τῆς λινοκαλάμης ἐγίνετο ἡ πρὸς ἀποχωρισμὸν τοῦ σπέρματος ἀναγκαία ἐργασία. Οἱ πάπυροι δὲν ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἐφαρμοζομένης κατὰ ταύτην μεθόδου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ἡ ἀποκάρπισις τῆς λινοκαλάμης ἐγίνετο, φαίνεται, κατὰ τὴν καὶ πρότερον ἐν χρήσει μέθοδον, διὰ ραβδισμοῦ δηλαδή [1]).

Τὰ μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν παπύρων γνωστὰ στοιχεῖα δὲν ἐπιτρέπουν δυστυχῶς, ὡς καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ἐρίου, νὰ κάμῃ τις σταθερὸν ὑπολογισμὸν περὶ τῆς κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν παραγομένης κατ' ἔτος ποσότητος λινοκαλάμης. Ἐκ παπύρου τῆς Τεπτύνεως ἔχομεν τὴν μεμονωμένην πληροφορίαν, ὅτι κατὰ τὸ ἕνατον ἔτος τῆς βασιλείας Πτολεμαίου τοῦ Γ' ἢ Πτολεμαίου τοῦ Δ' [2]) ἐξ 160 ἀρουρῶν ἐσπαρμένων διὰ λίνου παρήχθησαν 64.000 δέσμαι λινοκαλάμης καὶ ἐξ αὐτῶν 1173 $^1/_2$ ἀρτάβαι λινοσπόρου [3]). Τὸ μόνον θετικὸν ἐκ τούτου συμπέρασμα εἶναι, ὅτι ἑκάστη ἄρουρα «*λινοφόρου*» γῆς ἔδιδε 400 περίπου δέσμας λινοκαλάμης καὶ ὅτι 54 ὡς ἔγγιστα δέσμαι λίνου καλῆς ποιότητος ἔδιδον μίαν ἀρτάβην λινοσπόρου. Ἐφ' ὅσον ὅμως οὔτε τὸ μέσον βάρος τῆς «*δέσμης*» εἶναι γνωστόν, οὔτε ἡ συνολικὴ ἔκτασις τῆς διὰ λίνου καλλιεργουμένης γῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογι-

---

[1]) Εἰς πάπυρον τοῦ Ζήνωνος (P.C.Z. 59494) φαίνεται ὅτι Αἰγύπτιοι «*κοσκινευταὶ*» καθαρίζουν κατὰ τὸν μῆνα Παῦνι (26 Μαΐου - 24 Ἰουνίου) «*τὸ σπέρμα τῆς λινοκαλάμης*» συγχρόνως πρὸς τὸ σήσαμον, τὸν ἐρέβινθον, τὸν κρότωνα καὶ τὴν μήκωνα. Τοῦτο σημαίνει, ἐὰν δὲν σφάλλωμαι, ὅτι ὁ ἀποχωρισμὸς τοῦ λινοσπόρου εἶχε γίνει πρὸ ὀλίγου καιροῦ, συγχρόνως πρὸς τὴν ἀποκάρπισιν καὶ τῶν ἄλλων φυτῶν καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐφ' ὅσον ἔπρεπε νὰ κοσκινισθῇ, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι, διὰ νὰ καθαρισθῇ ἐκ τοῦ χώματος καὶ τῶν ξένων οὐσιῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἀποκάρπισις τῶν ἀναφερομένων φυτῶν, τῶν ὁποίων τὸ στέλεχος εἶναι ἄχρηστον (πλὴν τοῦ τοῦ ἐρεβίνθου ἴσως) ἐγίνετο διὰ «ραβδισμοῦ» καὶ ὄχι δι' ἁλωνίσματος. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ ἀποκάρπισις τῆς λινοκαλάμης ἐγίνετο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ εἰς τοῦτο ἠσχολοῦντο φαίνεται οἱ ραβδισταὶ οἵτινες προηγοῦντο τῶν «κοσκινευτῶν» (βλ. ἀνωτ. σελ. 161 ὑποσ. 3). Καὶ σήμερον, ἄλλως τε, παρ' ἡμῖν ὁ ἀποχωρισμὸς τοῦ σπέρματος τῆς λινοκαλάμης γίνεται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Πρὸ τῆς κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης, οἱ καλλιεργηταὶ κτυποῦν τὸ πρὸς τὸν καρπὸν μέρος τῆς δέσμης δι' ἑνὸς «κοπάνου» διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ λινοσπόρου. (Πβλ. *Ἐλπ. Σαραντῆ*, Λαογρ. 8 (1927), 562. *Καλλ. Χουρμουζιάδου*, Θρακικὰ II (1939), 410). Ἄλλως τε, ὅταν ἡ ὡρίμασις τοῦ λίνου ἔχει τελείως συμπληρωθῆ, αἱ κάψαι τοῦ λινοσπόρου ἀνοίγουν πολὺ εὔκολα. Διὰ τοῦτο, ἀντὶ νὰ καταφεύγουν πρὸς συλλογήν αὐτοῦ εἰς τὸν ραβδισμόν, ἐφαρμόζουν ἀκοπωτέραν μέθοδον, ἀνάλογον πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων ἐφαρμοζομένην (βλ. ἀν. σελ. 185 ὑποσ. 1): ἀρκοῦνται δηλαδὴ νὰ κτυποῦν τὸ πρὸς τὸν καρπὸν μέρος τῆς δέσμης ἐπὶ τῶν σιδηρῶν λεπίδων ἁλωνιστικῆς «ροκάνας», σύροντες συγχρόνως τοῦτο διὰ μέσου αὐτῶν. Αἱ κάψαι ἀνοίγουν καὶ ὁ σπόρος διαχέεται πέριξ τῆς ροκάνης.

[2]) P. Tebt. 769 (διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. τὴν εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον).

[3]) Βλ. στ. 11-14 (καὶ τὰ σχόλια).

σθῇ [1]), εἶναι εὐνόητον ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἰς οὐδένα περαιτέρω πρακτικὸν ὑπολογισμὸν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ. Ὁπωσδήποτε ὅμως βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ ποσότης τῆς παραγομένης εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον λινοκαλάμης ἤρκει νὰ καλύψῃ τὰς ἀνάγκας τῆς ὑφαντουργίας τῶν λινῶν ὄχι μόνον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν κατανάλωσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζήτησιν [2]). Εἰς τὸ σύστημα τῆς ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων ἐφαρμοσθείσης πολιτικῆς οἰκονομίας τὸ «*μονοπώλιον τῆς ὀθονιηρᾶς*» ἀπετέλει μίαν τῶν κυριωτάτων πηγῶν τοῦ κρατικοῦ πλούτου [3]), ἐντὸς δὲ τῶν περιθωρίων αὐτοῦ ἡ καλλιέργεια τοῦ λίνου φαίνεται, ὅτι ἀπέδιδεν εἰς τὸν γεωργὸν περισσότερον κέρδος ἀπὸ τὴν καλλιέργειαν τῶν δημητριακῶν καὶ τῶν ἐλαιοφόρων φυτῶν [4]).

3. Ἡ μέχρι τῆς νηματοποιήσεως κατεργασία τῆς λινοκαλάμης.

Σήμερον τὸ λίνον καλλιεργεῖται παρ' ἡμῖν εἴς τινας μόνον περιφερείας τῆς χώρας καὶ ἀποκλειστικῶς διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκιακῆς βιοτεχνίας τῆς ὑφαντουργίας [5]). Ἡ ὅλη ἐργασία, ἀπὸ τῆς σπορᾶς τοῦ λίνου μέχρι τῆς ἐξυφάνσεως τῶν ἀναγ-

---

[1]) Εἶναι, ἄλλως τε, εὐνόητον ὅτι αὕτη ἐποίκιλλεν ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος (πβλ. P. Tebt. 769, 29 Πβλ. ἀνωτ. σελ. 181 ὑποσ. 9) καὶ ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχήν.

[2]) Πβλ. *Wilcken*, Helenist. Wirtschaft, 106-107. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 110. *Rostovtzeff*, Foreign Commerce, 729. Hellenist. World. I, 288. II. 1275-1277.

[3]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 140 ὑποσ. 1 Πβλ. ἐπίσης σελ. 181 καὶ κατωτ. § 4 καὶ Συμπέρασμα.

[4]) Πβλ. P. Tebt. 769, 71.

[5]) Κατὰ τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἠδυνήθην νὰ συγκεντρώσω εἴτε ἀπὸ πρόσωπα γνωρίζοντα ἐξ ἰδίας πείρας τὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου, εἴτε ἀπὸ αὐθεντικὰς γραπτὰς μαρτυρίας δημοσιευθείσας ἢ ἀποκειμένας εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ καὶ τὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ἡ λινουργία ἀσκεῖται σήμερον σποραδικῶς μόνον ἐν τῇ χώρᾳ, ὡς ἐν Κρήτῃ, εἰς μερικὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ εἰς μερικὰ μέρη τῆς Πελοποννήσου (Λακωνίαν καὶ Μεσσηνίαν), τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Παλαιότερον ὅμως, μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀπελευθερώσεως καὶ ὑστερώτερον, ἠσκεῖτο σχεδὸν γενικῶς καθ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης περισωθέντα τοπωνύμια: *τὸ Λινάρι* ἐν Αἰγίνῃ, Καρύστῳ καὶ Καλύμνῳ, *τὰ Λινάρια* ἐν Κονίτσῃ καὶ Αἰτωλίᾳ, *τὸ Λιναράκι* ἐν Αἰτωλίᾳ, *τὰ Λιναράκια* ἐν Ναυπακτίᾳ, Πυλίᾳ καὶ Τριχωνίᾳ, *ὁ Λιναρᾶς* ἐν Χίῳ, *τὰ Λιναράτικα* ἐν Παξοῖς, *ἡ Λιναρεὰ* ἐν Αἰτωλίᾳ, Ἀμβρακίᾳ, Ἰκαρίᾳ, Καρπάθῳ, Κρήτῃ, Κύμῃ, Ρόδῳ καὶ Σκύρῳ, *ἡ Λιναρίστρα* ἐν Αἰγιαλείᾳ, Ἀλεξανδρουπόλει, Ἄνδρῳ, Καλαβρύτοις, Ναυπακτίᾳ, *ἡ Λιναρίτσα* ἐν Ἠπείρῳ καὶ Εὐρυτανίᾳ, *ὁ Λιναρόκαμπος* ἐν Ναυπακτίᾳ, *τὸ Λιναροχώραφο* ἐν Αἰτωλίᾳ, *τὸ Λινοβροχεῖο* ἐν Κυθήροις, Μάνῃ καὶ Χίῳ, *τὸ Λινοβροχειὸ* ἐν Ἀμοργῷ, Κεφαλληνίᾳ καὶ Κρήτῃ, *τὸ Λινοβρόχι* ἐν Λευκάδι καὶ Μεσσηνίᾳ, *τὰ Λινοβρόχια* ἐν Αἰτωλίᾳ, Ἀκαρνανίᾳ Ἰθάκῃ καὶ Νισύρῳ, *ὁ Λινόκαμπος* ἐν Ζακύνθῳ, *τὸ Λινοτόπι* ἐν Μακεδονίᾳ, *τὰ Λινούδια* ἐν Ρόδῳ κλπ. Ὁ περιορισμὸς οὗτος τῆς καλλιεργείας τοῦ λίνου ὀφείλεται εἰς πολλοὺς λόγους, ὧν οἱ σπουδαιότεροι εἶναι: 1) ἡ στενότης τῆς παχείας καὶ εὐφόρου γῆς εἰς τὸν οἰκογενειακὸν

καιούντων εἰς ἑκάστην οἰκογένειαν λινῶν ὑφασμάτων, γίνεται ἐξ ὁλοκλήρου—ἢ σχεδὸν—ὑπὸ τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἡ κατεργασία δὲ τῆς λινοκαλάμης πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν, ὡς καὶ ἡ περαιτέρω ἐπεξεργασία τούτων μέχρι τῆς ὑφάνσεως, ἐκτελεῖται μόνον ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῆς οἰκογενείας, βοηθουμένων εἰς τοῦτο ἐνίοτε καὶ ὑπ' ἄλλων γυναικῶν συγγενικῶν ἢ φιλικῶν οἰκογενειῶν [1]).

Ἡ πρὸς τοῦτο καταβαλλομένη ἐργασία διεξάγεται εἰς δύο κύρια στάδια. Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὴν μέχρι τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν τῆς λινοκαλάμης ἀπὸ τοῦ φλοιοῦ, τῶν ριζῶν καὶ τῶν ξυλωδῶν μερῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς, τὸ δὲ δεύτερον τὴν κατεργασίαν τῶν ἰνῶν μέχρι τῆς νηματοποιήσεώς των. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διεξήγετο ἡ ἐργασία καὶ εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, ὡς καὶ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον, ἡ δὲ κατ' ἀμφότερα τὰ στάδια ἐφαρμοζομένη σήμερον μέθοδος κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης καὶ τῶν ὑφαντικῶν αὐτῆς ἰνῶν κατ' οὐδὲν διαφέρει πρὸς τὴν κατὰ τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν χρησιμοποιουμένην. Μόνον ἡ ὁρολογία ἡ δηλοῦσα τὰς ἐπὶ μέρους ἐνεργείας τῆς κατεργασίας μετεβλήθη ἐν πολλοῖς ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐποχῆς εἰς τὴν ἄλλην. Ὡς ἤδη ἐγένετο κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς κατεργασίας τῶν ἐρίων, θὰ παρακολουθήσωμεν ἐν λεπτομερείᾳ τὴν διεξαγομένην πρὸς κατεργασίαν τῆς λινοκαλάμης ἐργασίαν καὶ τὴν ἐν χρήσει κατὰ τὰς ἐπὶ μέρους ἐνεργείας αὐτῆς ὁρολογίαν κατὰ τὰς δύο ἐποχάς, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῆς σημερινῆς, καὶ θὰ σημειώσωμεν τὰς παρατηρουμένας ὁμοιότητας καὶ διαφοράς.

Ἡ πρώτη ἐνέργεια, ἥτις ἀκολουθεῖ τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ λινοσπόρου ἀπὸ τῆς καλάμης καὶ τὴν ἐντελῆ αὐτῆς ἀποξήρανσιν εἰς τὸν ἥλιον, εἶναι κυρίως εἰπεῖν προπαρασκευαστική. Διὰ νὰ καταστῇ δηλαδὴ δυνατὴ ἡ ἐπεξεργασία τῆς λινοκαλάμης πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν ὑφαντικῶν αὐτῆς ἰνῶν καὶ ἀποχωρισμὸν τούτων ἀπὸ τῶν ἀχρήστων ξυλωδῶν μερῶν, ἀπαιτεῖται νὰ ἐμποτισθῇ αὕτη προηγουμένως ἀφθόνως δι' ὕδατος. Πρὸς τοῦτο αἱ δέσμαι τῆς λινοκαλάμης μεταφέρονται ἐκ τοῦ ἁλωνίου εἰς μέρος ἔνθα ὑπάρχουν λάκκοι βαθεῖς, πλήρεις ὕδατος ἐκτεθειμένου εἰς τὴν θερμότητα τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, κατὰ προτίμησιν μὲν φυσικοὶ ἐντὸς ρέοντος καὶ ἀνανεουμένου ὕδατος, ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ τεχνητοί, καὶ βυθίζονται ἐξ ὁλοκλήρου ἐντὸς αὐτῶν [2]), λαμβανομένης συγχρόνως φροντίδος δι' ἐπιθέσεως λίθων ἱκανοῦ βάρους

κλῆρον ἐν Ἑλλάδι· 2) ἡ μακρὰ καὶ ἐπίπονος διαδικασία, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ κατεργασία τοῦ λίνου· καὶ 3) ἡ ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας ἐπακολουθοῦσα ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν τῆς καταναλώσεως τῶν λινῶν ὑφασμάτων.

[1]) Πβλ. *Θ. Κιακίδην*, Θρακικὰ 19 (1944), 311.

[2]) Ἡ ἐνέργεια αὕτη ὀνομάζεται κατὰ τόπους «*βουλλίζω*» ἢ «*βρέχω*» ἢ «*βροχιάζω*» ἢ «*λιμνιάζω*» ἢ «*μουσκεύω*» ἢ «*νερώνω τὸ λινάρι*», τοῦτο δὲ «*βρέχεται*» ἢ «*λιμνιάζεται*» ἢ «*μουσκεύει*»

νὰ κρατῶνται ἀσφαλῶς ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος[1]). Ἀφοῦ δὲ παραμείνουν ἐντὸς αὐτοῦ ἐπί τινας ἡμέρας, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἐξαρτᾶται ἑκάστοτε ἐκ τῆς ποιότητος τῆς καλάμης καὶ τῶν ἐπικρατουσῶν καιρικῶν συνθηκῶν[2]), ἐξάγονται καὶ μεταφέρονται εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας συνήθως αὐτὴν τὴν φοράν, ἔνθα ἁπλώνονται ἀμέσως εἰς τὸν ἥλιον μέχρις ὅτου στεγνώσουν τελείως.

Μετὰ τὴν ἀποξήρανσιν ἀρχίζει πλέον ἡ διαδικασία τῆς κυρίως ἐπεξεργασίας τῆς λινοκαλάμης, μακρά, περίπλοκος καὶ ἐπίπονος, καταστᾶσα διὰ τοῦτο παροιμιώδης μεταξὺ τῶν χωρικῶν τῆς Ἑλλάδος[3]). Ἡ πρώτη ἐνέργεια, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἀνήκει ἀκόμη εἰς τὸ προπαρασκευαστικὸν στάδιον, ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ κυρίως «*λιναριοῦ*», τῶν χρησίμων δηλαδὴ ὑφαντικῶν ἰνῶν, ἀπὸ «τὰ

ἢ «*λινοβροχιάζεται*» ἐντὸς τοῦ ὕδατος τῶν πρὸς τοῦτο καταλλήλων λάκκων, οἵτινες ἦσαν—καὶ εἶναι— συνήθως οἱ αὐτοὶ εἰς ἕκαστον χωρίον· ἐξ οὗ ἔλαβον ἐνιαχοῦ καὶ τὸ εἰδικὸν ὄνομα «*λινοβρόχι*», τὸ ὁποῖον σήμερον μὲν εἶναι περιωρισμένης χρήσεως (μετά τινων ἰδιωματικῶν παραλλαγῶν), ἄλλοτε ὅμως ἐχρησιμοποιεῖτο πολλαχοῦ τῆς χώρας, ὡς ἀποδεικνύει ἡ σημερινὴ χρῆσις του ὡς τοπωνυμίου (βλ. ἀνωτ. σελ. 188 ὑποσ. 5).

[1]) Ἐξ οὗ καὶ «*πετρώνω τὸ λινάρι*» λέγεται ἐνιαχοῦ.

[2]) Ἡ καλῆς ποιότητος καὶ παχεῖα καλάμη, π. χ., ἐὰν μάλιστα δὲν ἐβράχη προηγουμένως εἴτε ὀλίγον πρὸ τῆς συγκομιδῆς ἢ μετ' αὐτήν, χρειάζεται νὰ παραμείνῃ περισσοτέρας ἡμέρας ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Ἡ πεῖρα ἔχει διδάξει τοὺς ἀσκοῦντας τὴν λινουργίαν πόσος χρόνος ἀναγκαιοῖ πρὸς τοῦτο εἰς ἕκαστον εἶδος λινοκαλάμης—ποτὲ σχεδὸν κάτω τῶν πέντε ἢ ἄνω τῶν δέκα ἡμερῶν — ὁδηγοῦνται ὅμως εἰς τοῦτο καὶ ὑπὸ ὡρισμένων ἐνδείξεων, ὡς εἶναι ἡ ἔναρξις διασπάσεως τοῦ φλοιοῦ τῆς καλάμης ἢ ἡ ἀναδιδομένη ἐκ τῆς ἀρξαμένης σήψεως χαρακτηριστικὴ δυσάρεστος ὀσμή, ὅπου τὸ πρὸς κατεργασίαν χρησιμοποιούμενον ὕδωρ εἶναι λιμνάζον (ἐξ οὗ «*λινὸ βρωμᾷ*» ἐν Κρήτῃ καὶ Κύπρῳ ἢ μονολεκτικῶς «*λινόσ-σει*» (λινόζει) ἐν Κύπρῳ σημαίνει «βρωμᾷ ἄσχημα)».

[3]) Εἶναι κοινῶς ἐν χρήσει ἡ ἐντεῦθεν προελθοῦσα φράσις «*ἔπαθα τοῦ λιναριοῦ τὰ πάθη*» ἢ «*τραύηξα τοῦ λιναριοῦ τὰ βάσανα*», λεγομένη ἐπὶ τῶν ὑποστάντων πολλοὺς καὶ μακροὺς κόπους ἢ πόνους σωματικοὺς ἢ ψυχικοὺς πρὸς διεκπεραίωσιν ὑποθέσεώς τινος ἢ κατὰ τὴν διάρκειαν ἀσθενείας ἢ ἄλλης δυσαρέστου περιπετείας. Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης παράδειγμα τῆς ἐπικρατούσης ὡς πρὸς τοῦτο ἀντιλήψεως παρὰ τῷ λαῷ ἀποτελεῖ λαϊκὴ παράδοσις ἐκ Κύμης καὶ Μεγάρων: γυνὴ καταληφθεῖσα ὑπὸ τῶν «καλικαντζάρων» εἰς τὴν βρύσιν τοῦ χωρίου κατά τινα νύκτα τοῦ δωδεκαημέρου τῶν Χριστουγέννων, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὰς ἐκ τῶν δαιμόνων κακώσεις καὶ κερδίσῃ χρόνον, ἐμηχανεύθη νὰ διηγηθῇ εἰς αὐτοὺς «*τοῦ λιναριοῦ τὰ βάσανα*». Γενομένης δεκτῆς τῆς προτάσεώς της, ἤρχισε νὰ περιγράφῃ, μεθ' ὅλης τῆς δυνατῆς βραδύτητος, ἓν πρὸς ἓν τὰ διαδοχικὰ στάδια τῆς λινουργίας: «*τὸ λινάρι σπέρνουν το—τὸ λινάρι βοτανίζουν το—τὸ λινάρι θερίζουν το—τὸ λινάρι ξεραίνουν το—τὸ λινάρι μουσκεύουν το – τὸ λινάρι κοπανίζουν το—τὸ λινάρι ξαίνουν το—τὸ λινάρι ἀνέθουν το—τὰ λινάρι 'φαίνουν το—τὸ λινάρι κόβγουν το—τὸ λινάρι ράβγουν το...*». Οὕτω δέ, «ἀλέκτορος φωνήσαντος», ἀπηλλάγη τῆς παρουσίας τῶν δαιμονίων.

λινόξυλα»[1]), τὰ ἄχρηστα ξυλώδους ὑφῆς μέρη. Πρὸς τοῦτο χρειάζεται νὰ συντριβῇ, *«νὰ σπάσῃ»*, ὡς λέγεται κοινῶς, ὁ φλοιὸς καὶ τὸ ἐσωτερικὸν ξυλῶδες μέρος τῆς καλάμης, τὰ ὁποῖα ὁ προηγηθεὶς ἐμποτισμὸς δι' ὕδατος καὶ ἡ ἐπανειλημμένη ἀποξήρανσις εἰς τὸν ἥλιον κατέστησαν σαπρὰ καὶ εὔθραυστα.

Πρὸς τοῦτο, τοποθετοῦν τὴν δέσμην τῆς λινοκαλάμης ἐπὶ ξυλίνης ἢ λιθίνης βάσεως λείας καὶ στερεᾶς καὶ δι' εἰδικοῦ *«κοπάνου»*[2]) ἀρχίζουν νὰ κτυποῦν αὐτὴν ἰσχυρῶς καὶ συνεχῶς μέχρις ὅτου ἐπιτευχθῇ τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα. Πρὸς ταχυτέραν καὶ ἐντελῆ συμπλήρωσιν αὐτοῦ μεταχειρίζονται ἐπικουρικῶς ἐργαλεῖόν τι, ἀλλαχοῦ μὲν τὴν *«σπάθην»*[3]), ἀλλαχοῦ δὲ τὸ *«μαγγάνι»*[4]) καὶ ἀλλαχοῦ τὸν *«μέλιγκαν»*[5]). Μετὰ τοῦτο, φροντίζουν μὲ τὴν βοήθειαν καταλλήλου ὀργάνου[6]) νὰ τινάξουν

---

[1]) *«Τὰ λινόξυλα»* (ἢ *«λινόξ'λα»* εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα, ἀλλαχοῦ δὲ *«λινοξυλίδες»*), εἶναι τὰ ἀπορριπτόμενα μετὰ τὸ «κοπάνισμα» ξυλώδη μέρη τοῦ λίνου (βλ. *Σ. Ξανθουδίδου*, Ἐρωτόκριτος σελ. 598), τὰ ὁποῖα, ὡς λίαν εὔφλεκτα, χρησιμοποιοῦνται διὰ νὰ μεταδώσουν τὸ πῦρ εἰς τὰ ξύλα τῆς ἑστίας, τοῦ φούρνου κλπ. Ἐντεῦθεν προῆλθε καὶ ἡ παροιμία: *«ἡ φωτιὰ μὲ τὰ λινόξυλα δὲν κάνει»*, λεγομένη ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ συγχρωτισμοῦ νέων διαφόρου φύλου κινδύνων ἠθικῆς φύσεως.

[2]) Δι' ὃ καὶ *«λιναροκόπανος»* λέγεται ἐνιαχοῦ, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν πλύσιν τῶν ἐνδυμάτων ἢ εἰς ἄλλας ἐργασίας χρησιμοποιουμένου κοπάνου. Ἡ ἐνέργεια λέγεται *«κοπανίζω τὸ λινάρι»*, ἐν Μάνῃ δὲ καὶ Μεσσηνίᾳ καὶ μονολεκτικῶς *«λιναροκοπανίζω»* καὶ ἡ ἐκτελοῦσα τὴν ἐργασίαν λινουργὸς *«λιναροκοπανίστρα»*. Ἐνιαχοῦ «κοπανίζουν τὸ λινάρι» καὶ πρὸ τῆς βυθίσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ὕδωρ. Τὸ προκαταρκτικὸν τοῦτο *«κοπάνισμα»* βοηθεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ταχυτέραν διάβρωσιν τῶν ξυλωδῶν μερῶν τῆς λινοκαλάμης ὑπὸ τοῦ ὕδατος, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ταχυτέραν καὶ ἀκοπωτέραν διεξαγωγὴν τοῦ κυρίως κοπανίσματος.

[3]) Ὡς καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ, πρόκειται περὶ σιδηροῦ ὀργάνου ὁμοιάζοντος πρὸς σπάθην ἀμφίστομον, ἀλλ' ὄχι τέμνουσαν, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῦν αἱ λινουργοὶ τῆς Κρήτης κυρίως καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Τὸ δηλοῦν τὴν ἐνέργειαν ῥῆμα εἶναι *«σπαθίζω»* τὸ λινάρι.

[4]) Τὸ *«μαγγάνι»* (ἐνιαχοῦ τὸ *«μάγγανο,»* ὁ *«μάγγανος»* καὶ τὸ *«λιναρομάγγανο»*) εἶναι ξύλινον μηχάνημα ἐγχωρίου κατασκευῆς, δι' οὗ συνθλίβεται ἡ λινοκαλάμη. Χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν Λακωνίαν, Μεσσηνίαν, Κέρκυραν, Λευκάδα, Ἤπειρον, παλαιότερον δὲ καὶ ἀλλαχοῦ. Τὸ ῥῆμα *«μαγγανίζω»* τὸ λινάρι (πβλ. καὶ ἀνωτ. σελ. 169 ὑποσ. 1).

[5]) Ὁ *«μέλιγκας»* καὶ ἡ *«μέλικα»* ἐν Θρᾴκῃ (βλ. τὰς ἐν Λαογρ. καὶ Θρακικοῖς μνημονευθείσας μελέτας, ἀνωτ. σελ. 186 ὑποσ. 1 καὶ 189 ὑποσ. 1), *«μελικεὰ»* δὲ ἐν Κύπρῳ (βλ. *Α. Παναρέτου*, Κυπρ. Σπουδαὶ 8, 1946, 68 ὑποσ. 1), εἶναι ἐπίσης ξύλινον μηχάνημα, δι' οὗ συντρίβεται συνθλιβομένη ἡ λινοκαλάμη, ὑποβάλλονται δὲ μετὰ τὸ καθάρισμα τῶν λινοξύλων αἱ ἶνες καὶ εἰς νέαν κατεργασίαν διὰ νὰ καταστοῦν μαλακαί. Τὸ ῥῆμα *«μελιγκιάζω»* (ἢ *«μελικιάζω»* ἐν Κύπρῳ· ὁ *Π. Γεννάδιος*, Λεξ. Φυτολ., 619, ἀνάγει τὴν λ. εἰς τὸ *«μελίζω»* = διαμελίζω· τοῦτο ὅμως φαίνεται ἀπίθανον).

[6]) Ἐν Κρήτῃ μεταχειρίζονται πρὸς τοῦτο τὴν *«κουταλίδα»*, εἶδος σιδηροῦ ὀργάνου εἰς σχῆμα περίπου μακροῦ «κουταλιοῦ», μὲ τὸ πεπλατυμένον ἄκρον τοῦ ὁποίου τρίβουν τὴν δέσμην

τὰ θρύμματα τῶν «*λινοξύλων*», ὥστε νὰ ἀπομείνουν καθαραὶ αἱ ὑφαντικαὶ ἶνες ἑκάστης δέσμης, αἵτινες ἀποτελοῦν τὸ «*στουππὶ*» ἢ τὰ «*σκουλλιὰ*» τοῦ λιναριοῦ[1]).

Ἐντεῦθεν ἀρχίζει τὸ δεύτερον στάδιον τῆς κατεργασίας τοῦ λίνου, τὸ ὁποῖον ἀποβλέπει εἰς τὴν νηματοποίησιν τῶν ἰνῶν αὐτοῦ[2]) καὶ ἀντιστοιχεῖ διὰ τοῦτο ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν συντελουμένην ἐπεξεργασίαν τῶν ἐρίων. Οὕτω, εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς πλύσεως τούτων ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογος ἐνέργεια κατεργασίας τοῦ λίνου, ἥτις διὰ πλύσεως καὶ «*κοπανίσματος*» τῶν ἰνῶν, σκοπὸν ἔχει νὰ καταστήσῃ ταύτας λευκοτέρας καί, κυρίως, μαλακωτέρας[3]).

Ἐπακολουθεῖ ἡ ξάνσις. Κατὰ τὴν διενέργειαν αὐτῆς οὐδαμοῦ ἐφαρμόζεται, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ἡ κατὰ τὴν κατεργασίαν τῶν ἐρίων ἀσκουμένη προκαταρκτικὴ ξάνσις διὰ τῶν χειρῶν. Τοῦτο δὲ εἶναι εὐνόητον, ἐφ' ὅσον αἱ ἶνες τοῦ λίνου οὔτε συμπεπιλημέναι εἶναι, ὡς αἱ τρίχες τοῦ ἐρίου, οὔτε «*τριβόλους*» περιέχουν. Διὰ τοῦτο ξαίνονται μόνον μὲ τὰ «*λανάρια*» καὶ δὴ μὲ τὴν «*λανάρα*» ἢ τὰ «*χερόχτενα*»

τῆς κοπανισμένης λινοκαλάμης, μέχρις ὅτου πέσουν τὰ λινόξυλα. Τὸ ρῆμα «*κουταλίζω*» τὸ λινάρι καὶ τὸ ἐνεργοῦν πρόσωπον «*κουταλίστρα*» ἢ *λιναροκουταλίστρα*». Ἐν Μεσσηνίᾳ ὅμως καὶ ἀλλαχοῦ χρησιμοποιοῦν καὶ πάλιν τὸ «μαγγάνι», σύρουν δηλαδὴ τὴν δέσμην τῆς καλάμης διὰ τῶν ὀδόντων τοῦ μαγγάνου καὶ ἐπιτυγχάνουν οὕτω νὰ πέσουν τὰ λινόξυλα. Ἀλλαχοῦ δὲ φθάνουν εἰς τὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα μεταχειριζόμενοι τὴν «*βούρτσα*» ἢ τὸ «*βουρτσὶ*» (ἐν Θρᾴκῃ καὶ Πόντῳ, π. χ.), εἶδος ψήκτρας ἐκ τριχῶν χοίρου ἢ τὴν «*τσουγκράνα*» (ἐν Θρᾴκῃ), εἶδος σιδηροῦ κτενίου μὲ ἀραιοὺς ὀδόντας. Ἀλλαχοῦ τέλος ἀρκοῦνται νὰ τινάξουν τὴν κοπανισμένην καλάμην μὲ οἱονδήποτε εἶδος ράβδου.

[1]) Ὁ ὅρος «*στουππὶ*» (ἀρχ. *στυππίον* καὶ *στυππεῖον*) σημαίνει μέν, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις, γενικῶς τὰς ἀκατεργάστους ἶνας τοῦ λίνου, ἐνιαχοῦ ὅμως προσέλαβε μερικωτέραν ἔννοιαν πρὸς δήλωσιν ὡρισμένου εἴδους αὐτῶν (βλ. κατωτ. σελ. 193 ὑποσ. 2). Διάφορον ἑκασταχοῦ ἔννοιαν ἔχει ἐπίσης καὶ ὁ ὅρος «*σκουλλὶ*» (ἐνιαχοῦ ἡ «*σκουλλίδα*»), σημαίνων τὴν δέσμην τῆς λινοκαλάμης τὴν σχηματιζομένην κατὰ τὴν συγκομιδήν, ἀλλαχοῦ δὲ τὸ δράγμα τῶν καθαρῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν ἢ ὡρισμένον εἶδος αὐτῶν μετὰ τὴν ξάνσιν (βλ. κατωτ. σελ 193 ὑποσ. 3. Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λ. βλ. *Κοραῆ*, Ἄτακτα 4, 519. *Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 1, 396. 2, 285). Ἡ ἀρχαία λέξις «*ἶνες*» (*«ἡ γῖνα»*) πρὸς δήλωσιν τῶν ἰνῶν τοῦ λίνου διεσώθη ἐν Κερκύρᾳ (βλ *Γ. Σαλβάνου*, Τὸ γλωσσ. ἰδίωμα Ἀργυράδων Κερκύρας, 33) καὶ ἐν Πωγωνίῳ τῆς Ἠπείρου.

[2]) Σημειωτέον ὅτι ἡ καλάμη τοῦ λίνου περιέχει $^3/_4$ ξυλωδῶν οὐσιῶν καὶ $^1/_4$ ὑφαντικῶν ἰνῶν. Βλ. *Π. Γενναδίου*, Λεξ. Φυτολ., 619.

[3]) Ὅτι ἡ ἐπανειλημμένη ἐμβάπτισις εἰς τὸ ὕδωρ, συνοδευομένη ἑκάστοτε καὶ ὑπὸ μακροῦ κοπανίσματος, καθιστᾷ τὰς ἶνας τοῦ λίνου λευκοτέρας καὶ μαλακωτέρας, ὑπαινίσσεται λαϊκὴ παράδοσις περὶ κατάρας, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς τὸ λίνον ἡ μήτηρ του, ὀργισθεῖσα διὰ τὴν ἀχαριστίαν του: «*νὰ σὲ δέρνουν*», τοῦ εἶπε, «*νὰ σὲ βάζουν 'ς τὸ νερό, νὰ σὲ βγάζουν καὶ πάλι νὰ σὲ βάζουν. Νὰ σὲ βγάζουν ἀπὸ τὸ νερό, νὰ σὲ δέρνουν καὶ πάλι νὰ σὲ βάζουν, κ' ὕστερα νὰ σὲ δουλεύουν*». (Βλ. *Ἐλπ. Σαραντῆ*, Θρακικὰ 20, 1944, 43/44).

ἢ τὸν «*χτενεά*»[1]). Ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀντίστοιχον ξάνσιν τῶν ἐρίων, διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης ἀποχωρίζονται αἱ μακρότεραι καὶ καλυτέρας ποιότητος ἶνες, ἀποτελοῦσαι τὰ «*σκουλλιά*», ἀπὸ τὰς βραχυτέρας καὶ δευτέρας ποιότητος, τὰ «*κροκύδια*»[2]). Αἱ πρῶται προορίζονται διὰ τὴν κατασκευὴν στήμονος, αἱ δὲ δεύτεραι διὰ τὴν κατασκευὴν κρόκης. Αὗται ξαίνονται, ἐννοεῖται, ἐκ νέου ὄχι μόνον διὰ νὰ ἀπαλυνθοῦν, ἀλλὰ διὰ νὰ γίνῃ κυρίως καὶ νέα διαλογὴ αὐτῶν κατὰ ποιότητα. Αἱ ἐξ αὐτῶν χειρίστης ποιότητος χρησιμοποιοῦνται μόνον πρὸς ὕφανσιν σάκκων ἢ παρομοίων ἀντικειμένων. Ὁπωσδήποτε ὅμως μετὰ τὴν ξάνσιν καὶ αἱ μὲν καὶ αἱ δὲ διατίθενται κατὰ «τολύπας», ὡς καὶ τὸ ξανθὲν μὲ τὰ «*λανάρια*» ἔριον.

Ἡ νῆσις ἑκάστης «*τουλούπας*» ἤ, ὡς συνηθέστερον λέγεται, ἑκάστου «*σκουλλιοῦ*»[3]) λίνου γίνεται διὰ τῶν αὐτῶν ἐργαλείων καὶ καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ νῆσις τῆς «τουλούπας» τῶν ἐρίων. Περιττεύει ἑπομένως ἡ ἐπανάληψις τῆς περιγραφῆς αὐτῆς. Καθ' ὅμοιον ἐπίσης τρόπον συντελεῖται καὶ ἡ μετὰ τὴν νῆσιν τακτοποίησις τοῦ λινοῦ νήματος πρὸς χρησιμοποίησίν του κατὰ τὴν ὕφανσιν[4]).

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς γνωρίζουν βεβαίως τὴν χρῆσιν τοῦ λίνου

---

[1] Δηλαδὴ μὲ τὰ «χοντρὰ λανάρια». Βλ. ἀνωτ. σελ. 156 ὑποσ. 1.

[2] «*Κροκύδια*» ἢ «*κροκύδες*» εἶναι, ὡς καὶ προκειμένου περὶ ἐρίων (βλ. ἀνωτ. σελ. 156 ὑποσ. 3), αἱ βραχύτεραι καὶ τραχύτεραι ἶνες τοῦ λίνου, αἵτινες ἐνιαχοῦ λέγονται καὶ «*στουππὶ*» (βλ. *Β. Φάβη*, Γλωσσ. ἐπισκέψεις Αὐλωναρίου καὶ Κονιστρῶν, 12), κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ «*σκουλλιά*», τὰς μακροτέρας δηλαδὴ καὶ λεπτοτέρας ἶνας· (τοῦτο δηλοῖ καὶ ἔμμετρος παροιμία ἐξ Ἠπείρου λεγομένη ἐπὶ τῆς ἀδικίας, μεθ' ἧς ἀνταμείβει πολλάκις ἡ τύχη τὰ φυσικὰ χαρίσματα τῶν νεανίδων: «*τὰ στουππιὰ καὶ τὰ κροκύδια βρίσκουν ριζικὸ καὶ μοῖρα | τὰ σκουλλιὰ τὰ χτενισμένα, 'ς τὴν κασσέλλα μουχλιασμένα*»). Ἀλλαχοῦ ὅμως (ἐν Κρήτῃ, π.χ.) «*στουππὶ*» λέγεται τὸ ἀρίστης ποιότητος λίνον, τὸ ἀντίθετον δηλ. τῆς «*κροκύδας*». Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας, καθ' ἃς τὸ «*στουππὶ*» (ἐνιαχοῦ «*στουππίν*», «*στουκί*», «*στ'ππί*», «*σ'ππὶ*) ἔπαυσε νὰ σημαίνῃ τὰς ἀκατεργάστους ἶνας τοῦ λίνου, χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην ἐνιαχοῦ μὲν (ἐν Κερκύρᾳ, π.χ.) τὸ «*θρουμπὶ*» (ἐκ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τὸ «*θρουμπί*», ἀρχ. «*θύμβρος*»), ἀλλαχοῦ δὲ τὸ «*στρουμπὶ*» (μεταγ. «*στρομβίον*») ἢ «*στροῦμπα*».

[3] Λέγεται μὲν ἐνιαχοῦ καὶ ἡ τολύπη τοῦ λίνου «*τουλούπα*» (ἐν Ἠπείρῳ, π.χ., Καλαβρίᾳ, Κυθήροις καὶ ἀλλαχοῦ), εὐρύτερον ὅμως χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν αὐτῆς — καὶ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς «τουλούπας» τῶν ἐρίων — ὁ ὅρος «*σκουλλὶ*» (*σκουλλίν, σκουνὶ*) ἢ «*σκουλλίδι*» ἢ «*σκουλλούδι*» (ἐν Κερκύρᾳ μάλιστα λέγεται «*σκουλλὶ*» ἡ ἐκ καλοῦ λίνου τολύπη, ἐνῷ ἡ ἐκ τοῦ χειρίστου λίνου λέγεται «*τουλούπα*». Βλ. *Γ. Σαλβάνου*, Περὶ τοῦ γλωσσ. ἰδιώματος Ἀργυράδων Κερκύρας, 33). Περιγραφὴν κατεργασίας τοῦ λίνου δίδουν ἐπίσης οἱ: *Ἐλπ. Σαραντῆ*, Λαογρ. 8 (1925), 561 - 563. *Κ. Χουρμουζιάδης*, Θρακικὰ 11 (1939), 411 - 412. *Θ. Κιακίδης*, Αὐτόθ. 19 (1944), 311 - 312.

[4] Βλ. ἀνωτ. σελ. 162-170 (ἡ μόνη παρατηρουμένη ἐνιαχοῦ ἀσήμαντος διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὴν χρῆσιν ἰδιαιτέρας ἠλακάτης, τῆς «*σκουλλόρροκκας*» λεγομένης).

εἰς τὴν ὑφαντουργίαν, ἐφ' ὅσον ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου ἤδη ὁμιλοῦν περὶ ἐνδυμάτων καὶ σχοινίων καὶ ἱστίων καὶ θωράκων ἐκ λίνου[1]). Ἀλλ' οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν κάμνει λόγον περὶ κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης. Ἀντιθέτως ὅμως γίνεται σαφὴς παρ' αὐτῶν ὑπαινιγμὸς περὶ νήσεως λίνου καὶ ὑφάνσεως λινῶν ἐνδυμάτων ἐν Ἑλλάδι[2]). Τοῦτο σημαίνει ἀσφαλῶς, ὅτι ἡ μὲν καλλιέργεια τοῦ λίνου εἰς τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα ἦτο περιωρισμένη[3]), ἂν μὴ ἀνύπαρκτος, εἰσήγετο ὅμως ἔξωθεν ἡ πρώτη ὕλη ὑπὸ μορφὴν ἀκατεργάστων ἰνῶν[4]) ἢ ὑπὸ μορφὴν νήματος πρὸς χρῆσιν τῆς ἐγχωρίου ὑφαντουργίας τῶν λινῶν.

Ἡ μόνη λεπτομερής πως περιγραφὴ κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὀφείλεται εἰς τὸν Πλίνιον. Διὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πράγματος παραθέτω ἐν μεταφράσει τὸ σχετικὸν χωρίον[5]): «Παρ' ἡμῖν ἡ ὡρίμασις τοῦ λίνου ἀναγνωρί-

---

[1]) Βλ. *Olck*, RE ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2439 - 2457. *Thédenat*, DA ἄρθρ. *Linum* σελ. 1261. *Hehn*, Kulturpfl. u. Hausth.[7], 162 - 169. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 180-181.

[2]) Ὁ *Ἀριστοφάνης*, π.χ., παρουσιάζει γραῖαν τῶν Ἀθηνῶν ἀσχολουμένην μὲ τὴν τακτοποίησιν νήματος λίνου ἐκ τοῦ ἀτράκτου «*λίνου μεστὸν ἄτρακτον*» εἰς «κουβάρι» «*κλωστῆρα*» (βλ. ἀνωτ. σελ. 167 ὑποσ. 4) διὰ νὰ τὸ πωλήσῃ λίαν πρωΐ εἰς τὴν ἀγορὰν (Βάτρ., 1347 - 1351). Ὁ *Εὐριπίδης* ἐπίσης παρουσιάζει τὴν Ἑλένην νήθουσαν λίνον, ἐξ οὗ θὰ ὕφαινε στόλισμα διὰ τὸν τάφον τῆς Κλυταιμνήστρας (*Ὀρέστ.*, 1431-1436). Πβλ. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. V, 26-30. VII, 71 - 72.

[3]) Πβλ. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 91. Ὁ *Θεόφραστος* ὁμιλεῖ μὲν περὶ λίνου, ἰδιαιτέρως δὲ περὶ τοῦ λινοκάρπου (βλ. Φυτ. Ἱστ. III, 18, 3. Φυτ. Αἴτ. II, 16, 2.IV, 5, 4), ὄχι ὅμως καὶ περὶ καλλιεργείας τοῦ λίνου. Ἐν τούτοις ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἡροδότου ἐκαλλιεργεῖτο εἰς τὴν Ἀν. Μακεδονίαν (V, 12), ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θουκυδίδου πιθανῶς εἰς Λακωνίαν ἢ Μεσσηνίαν (IV, 26)· ἐπὶ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου ἀσφαλῶς εἰς τὴν Ἠλείαν (βλ. κατωτ. σελ. 206 ὑποσ. 4).

[4]) Ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος ὑπῆρχον ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ «*στυππειοπῶλαι*» (βλ. *Ἀριστοφ.* Ἱππεῖς 129. I. G[2]· II, 1570, 24), ἀλλὰ φαίνεται ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ πωλητῶν στυππείου ἐκ καννάβεως (πβλ. Πολυδ. Ὀνομαστ. VII, 72), χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ τὸ ἐκ λίνου στυππεῖον (βλ. *Olck* RE ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2458).

[5]) N. H. XIX, 16—18: «*Apud nos maturitas eius (sc. lini) duobus argumentis intellegitur, intumescente semine aut colore flavescente. tum evolsum et in fasciculos manuales colligatum siccatur in sole pendens conversis superne radicibus uno die, mox V aliis contrariis in se fascium cacuminibus, ut semen medium cadat... deinde post messem triticiam virgae ipsae merguntur in aquam solibus tepefactam, pondere aliquo depressae ; nulli enim levitas major. marecatas indicio est membrana laxatior, iterumque inversae, ut prius, sole siccantur, mox arefactae in saxo tunduntur stuppario malleo. quod proximum cortici fuit, stuppa appellatur, deterioris lini, lucernarum fere luminibus aptior. et ipsa tamen pectitur ferreis aculeis, donec omnis membrana decorticetur, corticesque decussi clibanis et furnis praebent usum. medullae numerosior distinctio candore, mollitia. linumque mere et viris decorum. est ars depectendi digerendique. justum e quinquagentis fascium libris quinas denas carminari. iterum deinde in filo politur, inlisum crebro silici ex aqua, textumque rursus tunditur clavis, semper injuria melius*».

ζεται ἀπὸ δύο σημεῖα: τὴν διόγκωσιν τοῦ καρποῦ ἢ τὸ κιτρινίζον χρῶμα. Τότε, ἀφοῦ ἐκριζωθῇ καὶ δεθῇ εἰς «χερόβολα», ἀφίνεται νὰ ξηρανθῇ εἰς τὸν ἥλιον ὄρθιον μὲ τὰς ρίζας πρὸς τὰ ἄνω ἐπὶ μίαν ἡμέραν, ἐπὶ πέντε δὲ ἄλλας ἡμέρας μὲ τὰς κορυφὰς τῶν δεσμίδων στηριζομένας τὰς μὲν ἐπὶ τῶν δὲ εἰς τρόπον, ὥστε ὁ καρπὸς νὰ πίπτῃ ἀνάμεσά των... Κατόπιν, μετὰ τὸν θερισμὸν τῶν σιτηρῶν, ἡ λινοκαλάμη ἐμβαπτίζεται ἐντὸς ὕδατος θερμαινομένου ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, πιέζεται δὲ συγχρόνως διά τινος βάρους, διότι εἶναι ἐλαφροτέρα παντὸς ἄλλου πράγματος. Ὅταν ἡ μεμβράνη ἀρχίζῃ νὰ χαλαροῦται, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ διάβρωσις τῆς καλάμης ἔχει συντελεσθῆ. Ἔπειτα ξηραίνεται εἰς τὸν ἥλιον μὲ τὰς ρίζας πρὸς τὰ ἄνω, ὡς καὶ προηγουμένως· μετὰ δὲ τὴν τελείαν ἀποξήρανσιν τοποθετεῖται ἐπὶ λίθου καὶ κοπανίζεται μὲ εἰδικὸν κόπανον. Τὸ πρὸς τὸν φλοιὸν πλησιέστερον μέρος τῆς καλάμης λέγεται «στοῦππα», εἶναι δὲ κατωτέρας ποιότητος λίνον, κατάλληλον σχεδὸν μόνον πρὸς κατασκευὴν θρυαλλίδων τῶν λύχνων. Ἐν τούτοις, κτενίζεται καὶ αὕτη μὲ ὄργανον φέρον σιδηρᾶς ἀκίδας, ἕως ὅτου ὁλόκληρος ἡ μεμβράνη ἀποφλοιωθῇ· τὰ ἀπορριφθέντα φλοιώδη μέρη χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν ἑστίαν καὶ τοὺς φούρνους. Τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι περισσοτέρων εἰδῶν, διακρινομένων ἐκ τῆς λευκότητος καὶ τῆς μαλακότητος. Ἡ νῆσις τοῦ λίνου εἶναι ἔργον τιμητικὸν καὶ δι' ἄνδρας ἀκόμη. Ἡ ξάνσις καὶ ἡ τακτοποίησις τοῦ λίνου ἀποτελεῖ τέχνην. Πεντήκοντα λίβραι λινοκαλάμης δίδουν ἀκριβῶς δέκα πέντε λίβρας καθαροῦ λίνου. Μετὰ τὴν νῆσιν λειαίνεται πάλιν διαβρεχόμενον καὶ κοπανιζόμενον συνεχῶς διὰ λίθου, μετὰ δὲ τὴν ὕφανσιν κοπανίζεται πάλιν διὰ ράβδων, διότι ἡ κακοποίησις τὸ καθιστᾷ πάντοτε καλύτερον».

Μολονότι ὑπάρχουν ἀσαφῆ τινα σημεῖα εἰς τὴν σύντομον αὐτὴν περιγραφὴν τοῦ Πλινίου[1]), ἐν τούτοις ἁπλῆ αὐτῆς ἀνάγνωσις ἀρκεῖ νὰ πείσῃ, ὅτι ἡ ἀσκου-

---

[1]) Τὸ κείμενον, τοῦ ὁποίου παρέθεσα τὴν μετάφρασιν, εἶναι κατὰ τὴν ἔκδοσιν *K. Mayhoff* (εἰς τὴν σειρὰν Teubner). Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι ἡ παράδοσις τῶν χειρογράφων παρουσιάζεται τεταραγμένη εἰς μερικὰ σημεῖα (βλ. λεπτομερείας παρὰ *Blümner*, Technologie I³, 192 ὑποσ. 3). Ἡ κυριωτέρα δυσκολία πρὸς κατανόησιν τῆς περιγραφῆς τοῦ Πλινίου, προέρχεται ἐκ τῆς ἀσαφείας μεθ' ἧς χρησιμοποιεῖ οὗτος τοὺς ὅρους «*membrana*», «*cortex*» καὶ «*stuppa*». Φαίνεται, ἐν τούτοις, ὅτι διὰ τοῦ πρώτου ἐννοεῖ τὰς ὑφαντικὰς ἶνας τῆς λινοκαλάμης ἐν τῷ συνόλῳ, διὰ τοῦ δευτέρου τὸ ἐσωτερικὸν ξυλῶδες μέρος αὐτῆς καὶ διὰ τοῦ τρίτου τὰς βραχυτέρας καὶ κατωτέρας ποιότητος ἶνας. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἡ μαρτυρία τοῦ Πλινίου, συνδυαζομένη πρὸς τὴν σημερινὴν χρῆσιν τῆς λέξεως «*στουππί*» ὡς συνωνύμου τοῦ «*κροκύδα*» (βλ. ἀνωτ. σελ. 193 ὑποσ. 2), ἐνισχύει τὴν ἄποψιν, ὅτι εἰς τὸν μεταγενέστερον Ἑλληνισμὸν ὁ ὅρος «*στύππη*» (ἐξ οὗ τὸ λατ. stuppa) ἢ «*στυππεῖον*» ἐσήμαινε κατ' ἐξοχὴν τὸ ἐκ τῆς καννάβεως στυππεῖον (καὶ αὐτὴν τὴν κάνναβιν πβλ. κατωτ. σελ. 217-218) καὶ κατ' ἀναλογίαν τὸ πρὸς αὐτὸ ὅμοιον κακῆς ποιότητος στυππεῖον τοῦ λίνου.

μένη εἰς ὅλον τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνο-ρωμαϊκὸν κόσμον μέθοδος ἐπεξεργασίας τοῦ λίνου, ἤτο, γενικῶς εἰπεῖν, ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν καὶ σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὴν οἰκιακὴν βιοτεχνίαν τῆς λινουργίας: ἀποξήρανσις εἰς τὸν ἥλιον μετὰ τὴν συγκομιδήν, ἐμβάπτισις ἐντὸς ὕδατος ἐπί τινας ἡμέρας, στέγνωμα εἰς τὸν ἥλιον καὶ κοπάνισμα ἀκολουθούμενον ὑπὸ κτενίσματος πρὸς ἀπαλλαγὴν τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν ἀπὸ τὰ λινόξυλα καὶ διαλογὴν αὐτῶν κατὰ ποιότητας.

Τοιχογραφίαι ἐκ τάφων τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου δεικνύουν, ὅτι ἡ κατεργασία τῆς λινοκαλάμης ἐγίνετο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων εἰς τὴν χώραν τῶν Φαραώ: ἐβυθίζετο ἐντὸς δεξαμενῶν πληρουμένων δι' ὕδατος τοῦ Νείλου[1]), ἐκοπανίζετο δι' εἰδικῶν κοπάνων καὶ ἐκτενίζετο ἐν συνεχείᾳ διὰ σιδηρῶν κτενίων[2]).

Αἱ ὀλίγαι καὶ σποραδικαὶ πληροφορίαι, τὰς ὁποίας περιέχουν μέχρι τοῦδε οἱ Πτολεμαϊκοὶ πάπυροι, ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἐφηρμόζετο ἡ αὐτὴ μέθοδος πρὸς κατεργασίαν τοῦ λίνου: μετὰ τὸν «*τιλμὸν*» ἀφίνετο νὰ ξηρανθῇ ἐπὶ τόπου εἰς τὸν ἥλιον (*«ψύχειν τὸ λίνον»*)[3]), ἀκολούθως δὲ «*κατειργάζοντο τὴν λινοκαλάμην*» πρὸς ἐξαγωγὴν τοῦ «*στυππείου*»[4]), τὸ ὁποῖον «*ἐκτενίζετο*»[5]) διὰ τὴν περαιτέρω ἐπεξεργασίαν. Μεταξὺ δὲ τῶν «*λινυφαντι-*

---

[1]) Φαίνεται ὅτι ἡ ἐξαιρετικὴ ποιότης τῶν λινῶν ὑφασμάτων τῆς Αἰγύπτου ὠφείλετο ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν καλὴν ποιότητα τοῦ ὕδατος τοῦ Νείλου. Ἡ εἰς ἅλατα καὶ μεταλλικὰς οὐσίας περιεκτικότης τοῦ πρὸς κατεργασίαν τῆς λινοκαλάμης χρησιμοποιουμένου ὕδατος ἐπιδρᾷ, ὡς γνωστόν, δυσμενῶς ἐπὶ τῆς ποιότητος τῶν ὑφαντικῶν αὐτῆς ἰνῶν (πβλ *Π. Γενναδίου*, Λεξ. Φυτολ., 619)· εἰς τοῦτο προσέχει πολὺ καὶ ἡ σημερινὴ βιομηχανία τῶν λινῶν.

[2]) Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν, ἣν δίδει εἰς τὰς σχετικὰς παραστάσεις τῶν εἰκόνων καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν εὑρεθέντων ἐργαλείων ὁ *Wilkinson*, Manners and Customs II, 173—174 (εἰκ. 389. 390). Πβλ. καὶ *Blümner*, Technologie I², 193 εἰκ. 76.

[3]) Βλ. P.C.Z. 59782 (b), 119—120 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 79 ὑποσ 7). Διὰ τοῦ ὅρου «*ψύχειν τὸ λίνον*» ἐδηλοῦτο ἀσφαλῶς καὶ ἡ μετὰ τὴν δι' ὕδατος κατεργασίαν ἀποξήρανσις τοῦ λίνου.

[4]) Βλ. P.C.Z. 59779: «*ὃ γέγονεν στιππύον/ ἀπὸ τῆς λινοκαλάμης/ τῆς κατεργασζμένης/ (τά-*(λαντα) *ψοβ* (772), *μν*(αῖ) *λζ/* (37 ½) *παλαιοῦ τά*(λαντα) *κ* (20), *μν*(αῖ) *μθ/* (49 ½)/) *ἀχρέου μν*(αῖ) *ζ/* (7½)/ *ὑπάρχει ἐν [ταμιε]ίῳ/ τά*(λαντα) *οδ* (74)». Ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ παρόντος παπύρου μανθάνομεν ἐπὶ πλέον, ὅτι ἐγίνετο ποιοτικὴ διαλογὴ τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν τοῦ λίνου κατὰ τὸ «κτένισμα», ἐφ' ὅσον εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ Ζήνωνος ὑπάρχουν καὶ 7 ½ μναῖ στυππείου ἀχρήστου (*ἀχρείου*) εἰς τὴν ὑφαντουργίαν. Ἐξ ἄλλου κειμένου (P.C.Z. 59177, 6-7) πληροφορούμεθα, ὅτι ὁ Διοικητὴς Ἀπολλώνιος ἐζήτει νὰ τοῦ ἀποστείλουν δείγματα «*στυππείου τοῦ βελ[τίστου κ]αὶ χειρίστου*» ἀλλ' εἶναι πιθανώτερον ὅτι «στυππεῖον» ἐδῶ σημαίνει «κάνναβις»

[5]) Βλ. P.S.I. 404: *Δημήτριος Ζήνωνι χαίρειν /Περὶ τοῦ στιππύου τὴν μὲν τιμήν/ ὑπέστη Αἰσχύλος ϑ*+(9 δρχμ.) *τοῦ (ταλάντου)/ καὶ ὅτι δεῖ κτενισθῆναι καί/ ἐξ ὅσου ἂν ἀποβῇ ἐκ τοσούτου τὴν/ τιμὴν τὴν προγεγραμμένην τά/ξεσθαι*». Ὡς ἐσημειώσαμεν ἤδη (σελ. 195 ὑποσ. 1), εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους «*στυππεῖον*» σημαίνει καὶ τὴν κάνναβιν καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς ἐξαγόμενον «στουππί».

κῶν ἐργαλείων»[1]), τὰ ὁποῖα ἀναφέρουν ἀορίστως οἱ πάπυροι, περιελαμβάνοντο ἀσφαλῶς καὶ τὰ κατὰ τὴν πρὸ τῆς ὑφάνσεως κατεργασίαν τῆς λινοκαλάμης χρησιμοποιούμενα, δηλαδὴ καὶ εἰδικοὶ κόπανοι καὶ εἰδικὰ κτένια[2]).

Ἡ νῆσις τοῦ λίνου εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐγίνετο, ὡς καὶ ἡ τοῦ ἐρίου, διὰ τῆς «ἠλακάτης» καὶ τοῦ «ἀτράκτου»[1], διετίθετο δὲ μετὰ τοῦτο ἀναλόγως πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ νήματος εἴτε εἰς «κουβάρια» (κλωστῆρας) εἴτε εἰς πηνία[3]).

Ὡς δεικνύουν αἱ ἐκ τῶν Φαραωνικῶν τάφων παραστάσεις καὶ εὑρεθέντα ἐργαλεῖα τῆς ὑφαντουργίας, ἡ νῆσις τοῦ λίνου εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον διεξήγετο κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον: αἱ γυναῖκες κρατοῦν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὴν ἠλακάτην, καλαμίνην συνήθως, εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τῆς ὁποίας ἔχει διαπερασθῆ καθέτως μικρὸν τεμάχιον ξύλου διὰ νὰ συγκραιῇ τὸ στυππεῖον, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς τὸ «ἀδράχτι» καὶ νήθουν ὡς καὶ αἱ γυναῖκες τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν νῆσιν, τὸ μὲν νῆμα τοῦ στήμονος διέθετον ἐπίσης εἰς «κουβάρια», τὸ δὲ τῆς κρόκης ἐτύλισσον περὶ μικρὸν τεμάχιον ξύλου, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ὡς πηνίον ἢ καὶ ὡς κερκὶς συγχρόνως κατὰ τὴν ὕφανσιν εἰς τὸν ὄρθιον ἱστόν[4]). Εἰδικῶς διὰ τὴν προπαρασκευὴν τοῦ στήμονος,

---

Ἀλλ' εἴτε περὶ ξάνσεως τοῦ ἐκ λίνου, εἴτε τοῦ ἐκ καννάβεως στυππείου πρόκειται εἰς τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, τὸ συμπέρασμα εἶναι τὸ αὐτό: ἐγίνετο ξάνσις διὰ «κτενίου τοῦ στυππείου τοῦ λίνου κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχήν. Ἡ μέθοδος, ἄλλως τε, κατεργασίας τῆς καλάμης τῆς καννάβεως ἦτο ἀκριβῶς ἡ αὐτή, ὡς θὰ ἴδωμεν. Σημειώνω, ἐπ' εὐκαιρίᾳ, ὅτι ἡ γραφὴ τῆς λέξεως «*στυππεῖον*» ποικίλλει εἰς τοὺς παπύρους, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ: «*στυππεῖον, στυπεῖον, στυππίον, στιππύον*» Βλ. *Liddell-Scott* ἐν λ. *Mayser*, Gr. d. Papyr. I² 3, 14/15. Πάντως, ἡ διὰ τῆς λαλουμένης παραδοθεῖσα μορφὴ »*στουππί*» ἀποδεικνύει ὅτι σφάλλονται ὅσοι γράφουν «*στύππιον*». Ἐξ ἄλλου, ἡ εἰς Ρωμαϊκοὺς καὶ Βυζαντινοὺς παπύρους ἀπαντῶσα γραφὴ «*σιππίον*» (βλ. *A. Calderini*, Raccolta Lumbroso, 78-82, 97) ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ σημερινὴ διαλεκτικὴ μορφὴ «*σ'ππί*» (ἐν Μακεδονίᾳ κ.ἄλλ.) δὲν εἶναι νεώτερος σχηματισμός. [1]) Βλ. P. Tebt. 5, 242 (118 π. Χρ.)

[2]) Φαίνεται ὅτι μερικὰ τῶν ἐκ τῆς Ἑλληνο-ρωμαϊκῆς Αἰγύπτου εὑρεθέντων ἐργαλείων, ὡς ξύλινοι κόπανοι, κτένια ἠλακάται (βλ. *Breccia*, Monum. de l'Égypte Gréco rom. I planche LXXV), ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὴν λινουργίαν.

[3]) Βλ. *Ἡροδ.* V, 13. *Εὐριπ.* Ὀρέστ. 1431-1433. *Ἀριστοφ.* Βάτρ., 1347-1351. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 31. Ὁ Πολυδεύκης ἀναφέρει ἐπίσης, ὅτι κατὰ τὴν νῆσιν τῶν ἐκ λίνου ἢ καννάβεως στυππείων ἐχρησιμοποιεῖτο κιονίσκος, «*γέρων*» ὀνομαζόμενος «*καθ' οὗ ἔκλωθον ἐξαρτῶντες τὰ στυπεῖα*» (VII, 73). Τοῦτο ἔρχεται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὰς ρητὰς μαρτυρίας τῶν συγγραφέων, δι' ὧν πιστοῦται ὅτι ἡ νῆσις τοῦ λίνου ἐγίνετο διὰ τῆς ἠλακάτης. Μένει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ «γέροντος» ἐγίνετο κατὰ τὴν νῆσιν στυππείου ἐκ καννάβεως, προοριζομένου διὰ τὴν κατασκευὴν σάκκων, σχοινίων κτλ. (Πβλ. ἀνωτ. σελ. 165 ὑποσ. 2).

[4]) Βλ. *Wilkinson*, Manners and Customs, II, 176 (εἰκ. 392). *Klebs*, Reliefs II, 125-126 (εἰκ. 91, 92). 129 (εἰκ. 94). III, 185. *Mogensen*, Collect. Égypt. Ny Carlsberg I, 68 nº 516 A. II planche LXVI. *Johl*, Webst. d. Gr. u. Röm., 36. *Braulik*, Altägypt. Gewebe, 65 (εἰκ. 96 a).

γνωρίζομεν ὅτι οἱ λινουργοὶ τῆς Αἰγύπτου κατέβαλλον ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν. Ὡς διελάβομεν ἤδη, ἡ ἐξαιρετικὴ ποιότης τῶν λινῶν τῆς Αἰγύπτου ὠφείλετο ὄχι μόνον εἰς τὴν καλὴν ποιότητα τοῦ λίνου καὶ τὴν ἐπιμεμελημένην αὐτοῦ κατεργασίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν δεξιότητα, μεθ' ἧς οἱ λινουργοὶ τῆς χώρας κατώρθωνον νὰ κατασκευάζουν ὑφάσματα λεπτὰ καὶ στερεὰ συγχρόνως, εἴτε διὰ τῆς συνενώσεως πολλῶν κλωστῶν εἰς μίαν, εἴτε διὰ τῆς πυκνῆς ὑφάνσεως, πρὸ παντὸς δὲ διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως πυκνοτάτου στήμονος[1]).

Εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους οὐδεμία μέχρι τοῦδε γίνεται μνεία περὶ νήσεως λίνου ἢ περὶ τῆς περαιτέρω προπαρασκευῆς τοῦ λινοῦ νήματος μέχρι τῆς ὑφάνσεως[2]).

Τοῦτο εἶναι συμπτωματικὸν βεβαίως, ἀλλὰ καὶ ἂν εἴχομεν πληροφορίας σχετικάς, εἶναι βέβαιον ὅτι αὗται οὐδὲν τὸ νέον θὰ προσέφερον. Διότι οἱ ἀσχολούμενοι περὶ τὴν λινουργίαν τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν ἦσαν κατὰ κανόνα ἰθαγενεῖς. Οὗτοι δὲ ἐξηκολούθησαν νὰ ἀσκοῦν κατὰ τὸν πατροπαράδοτον τρόπον τὴν τέχνην των, εἰς τὴν ὁποίαν διεκρίνοντο ἤδη καὶ περὶ τῆς ὁποίας οὐδὲν εἶχον νὰ διδαχθοῦν παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων. Οἱ Πτολεμαῖοι, ἄλλως τε, ὄχι μόνον οὐδὲν ἠθέλησαν νὰ μεταβάλουν, ἀλλὰ καὶ ἔσπευσαν νὰ περιβάλουν διὰ τοῦ κύρους τῆς κρατικῆς νομοθεσίας τὰ κρατοῦντα μέχρι τότε εἰς τὴν ὑφαντουργίαν τῶν λινῶν[3]).

---

[1]) Εὑρέθησαν ὑφάσματα τῆς Φαραωνικῆς ἐποχῆς, εἰς ἓν τετραγωνικὸν ἑκατοστόμετρον τῶν ὁποίων περιείχοντο 68, 72, 84 καὶ 130 κλωσταὶ εἰς τὸν στήμονα. Ἐν μάλιστα περιεῖχε 540 κλωστὰς (δηλ. 270 διπλᾶς) εἰς $2^1/_2$ ἑκατοστόμετρα στήμονος. Βλ. *Wilkinson*, ἐνθ. ἀν. II, 161 κ.ἑξ. *Johl*, ἔνθ. ἀν., 6, 42 (πβλ. πίν. ἐν σελ. 44, 46, 47). Πβλ. ἀνωτ. σελ. 177 ὑποσ. 3.

[2]) Ἐκτὸς τῶν O.W. 1155 καὶ 1156 (βλ. ἀνωτ. σελ. 170 ὑποσ. 6), εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ «*διάσματος*» λινῶν πιθανώτατα, ἡ φράσις «*δεῖ ἡμῖν δοθῆναι τοῦ ταλάντου ὥστε πλύναι καὶ διελεῖν (δρχ) α*» τοῦ P.S.I. 599, 4 (βλ. σελ. 159 ὑποσ. 1) δὲν δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ «διὰ τὴν πλύσιν καὶ τὴν ξάνσιν ἑνὸς ταλάντου λίνου δρχ. 1» ὡς ἑρμηνεύει ταύτην ὁ *Rostovtzeff* (A Large Estate, 116), ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῆς *Cl. Préaux* (Écon. royale d. Lag., 104). Διότι εἶναι τεχνικῶς ἀδύνατον ἐντὸς ἓξ ἡμερῶν, ὡς ὁρίζεται ἐν τῷ παπύρῳ, νὰ συντελεσθῇ ἡ πλύσις, ἡ ξάνσις, ἡ νῆσις καὶ ἡ ὕφανσις λινοῦ ὑφάσματος.

[3]) Οὕτω καθώρισαν τὴν πυκνότητα τοῦ στήμονος δι' ἕκαστον εἶδος ὑφάσματος ἐκ τῶν ὑφαινομένων εἰς τὰ λινυφαντεῖα τῆς χώρας ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Κράτους (βλ. P. Tebt. 703, 97. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 182 ὑποσ. 2). Ὑπήγαγον ὡσαύτως ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Κράτους τὴν «*ἕψησιν τῶν ὠμολίνων*», τὴν ὁποίαν ἐξετέλουν εἰδικοὶ τεχνῖται, οἱ «*λινεψοί*» (βλ. P. Tebt. 703, 97-104 καὶ τὰ σχόλ). Ἡ «ἕψησις» συνίστατο εἰς τὴν διὰ θερμοῦ ὕδατος πλύσιν τῶν λινῶν μετὰ νίτρου καὶ ἐλαίου τοῦ κίκιος, τοῦ σάπωνος δηλ. τῆς ἐποχῆς, συνοδευομένην καὶ ὑπό τινος εἴδους κοπανίσματος. Τοῦτο προσέδιδεν εἰς τὸ ὕφασμα στιλπνότητα καὶ λευκότητα. Ἐγίνετο δηλ. κάτι ἀνάλογον πρὸς τὴν κατεργασίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποβάλλουν τὸ λινοῦν νῆμα αἱ ὑφάν-

4. Ἐργάται τῆς λινουργίας, ὅροι καὶ συνθῆκαι ἐργασίας αὐτῶν.

Ὁ Ἡρόδοτος κατὰ τὸ εἰς Αἴγυπτον ταξίδιόν του, μεταξὺ τῶν ἄλλων παραδόξων ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τὰ ὁποῖα εἶδεν εἰς τὴν χώραν τοῦ Νείλου, ἐσημείωσε πρῶτον ὅτι «*αἱ μὲν γυναῖκες ἀγοράζουσι καὶ καπηλεύουσι, οἱ δὲ ἄνδρες κατ' οἴκους ἐόντες ὑφαίνουσι*»[1]. Ἦτο βεβαίως φυσικόν, Ἕλλην αὐτός, νὰ ἐκπλαγῇ, διότι εἶδεν ἄνδρας ἀσχολουμένους εἰς τὰ ἔργα τῆς ὑφαντουργίας. Διὰ τοῦτο ἀπέδωκε τὴν πραγματικότητα μὲ ὑπερβολικήν πως ἔμφασιν. Διότι αἱ ἐκ τῶν Φαραωνικῶν τάφων παραστάσεις ἀποδεικνύουν, ὅτι ἀπὸ τῆς Μέσης τουλάχιστον Αὐτοκρατορίας καὶ ἐντεῦθεν, ἡ ὑφαντουργία ἠσκεῖτο ὑπὸ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καθ' ὅλα αὐτῆς τὰ στάδια[2]). Ὡς πρὸς τὸ στάδιον τῆς ὑφάνσεως εἰδικῶς, συνετέλεσε πιθανῶς εἰς τὴν συμμετοχὴν τῶν ἀνδρῶν[3]) καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ γυναῖκες τῆς Αἰγύπτου ἐδυσκολεύοντο, ἕνεκα τῶν λίαν στενῶν ἐνδυμάτων ἅτινα ἔφερον κατὰ τὸν συρμὸν τῆς χώρας, νὰ ἐργασθοῦν ἀνέτως εἰς τὸν ὄρθιον ἱστόν, εἰς ὃν ὕφαινον, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν σχετικῶν παραστάσεων, μὲ κεκαμμένα τὰ γόνατα[4]). Ὡς πρὸς τὰ προπαρασκευαστικὰ ὅμως στάδια αὐτῆς συνετέλεσεν ἀσφαλῶς εἰς τοῦτο αὐτὴ αὕτη ἡ φύσις τῆς πρώτης ὕλης, ἥτις ἐχρησιμοποιεῖτο γενικῶς σχεδὸν εἰς τὴν ὑφαντουργίαν τῆς χώρας. Διότι ἡ κατεργασία τῆς λινοκαλάμης, μέχρι τοῦ σταδίου τῆς ξάνσεως ἢ καὶ τῆς

τριαι τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν: βράζουν τὸ νῆμα, τὸ «*ξεχολικιάζουν*» ὡς λέγεται, καὶ τὸ πλύνουν ἔπειτα διὰ ψυχροῦ ὕδατος καὶ σάπωνος. Θὰ ἦτο τις διὰ τοῦτο διατεθειμένος νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι «λινεψοὶ» ὑπέβαλλον ἐπίσης εἰς «ἕψησιν» τὸ νῆμα καὶ ὄχι τὸ ὕφασμα. Ἀλλὰ τὰ ἐκ τῶν παπύρων δεδομένα (πβλ. Rev. Laws, 96, 5. P. S.I. 349. 566, 7. P. C. Z. 59304, 7. O. Tait I 1, 140. 141. P. Tebt. 406, 21-22.) οὐδεμίαν ἀφίνουν ἀμφιβολίαν, ὅτι οἱ «λινεψοὶ» κατειργάζοντο τὰ λινᾶ ὑφάσματα, τὰ ὁποῖα παρουσίαζον τραχύτητά τινα μετὰ τὴν ὕφανσιν, εἴτε ἕνεκα τῆς μὴ ἐπαρκοῦς προκαταρκτικῆς κατεργασίας τῆς πρώτης ὕλης, εἴτε δι' ἄλλον τινὰ λόγον. Πιθανόν, ἄλλως τε, εἰς τὴν ὑφαντουργίαν τῆς Αἰγύπτου ἡ «ἕψησις» νὰ ἠσκεῖτο ἐφ' ὅλων τῶν λινῶν γενικῶς. (Περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὅρου «*ὠμόλινα*» βλ. *Ἡσύχ.*: *ὠμόλινα*· τὰ ἄγρια ὀθόνια. Πβλ. *Olek*, RE ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2457. *Blümner*, Technologie I², 197 ὑποσ. 4).

[1]) II, 35.

[2]) Βλ. *Wiedemann*, Aegypten, 325. *Erman-Ranke*, Aegypt. Leben, 538. *Klebs*, Reliefs II, 126 κ.ἑξ. III, 187. *Johl*, Webst. d. Gr. u. Röm., 10.

[3]) Κατ' ἀρχὰς καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἡ ὑφαντουργία ἦτο, φαίνεται, ἔργον ἀποκλειστικῶς γυναικεῖον. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἡ Ἶσις καὶ ἡ Νεφθὺς πρῶται ὕφαναν καὶ ἐλεύκαναν διὰ τὸν ἀδελφὸν αὐτῶν Ὄσιριν ἐνδύματα, τῶν ὁποίων τὸ νῆμα παρεσκεύασαν αἱ ἴδιαι. Ἄλλως τε, καὶ ἐν Αἰγύπτῳ δὲν ἐλατρεύετο θεός, ἀλλὰ θεὰ τῆς ὑφαντικῆς (ἡ *Ταῖτ*), τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἐταύτισαν πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν (βλ. *Εὐσταθ. Θεσσαλον.*, εἰς Ὅμηρ Α, 31 σελ. 31, 6). Πβλ. *Kees* Aegypten, 73. *Erman-Ranke*, ἔνθ' ἀν., 536. *Jécquier*, Civil. Égypt., 226-227.

[4]) Κατὰ *Klebs*, ἔνθ. ἀν. III, 187. Πβλ. *V. Chapot* DA ἄρθρ. *Textrinum* σελ. 167/168.

νήσεως, ἐγίνετο εἰς τὸ ὕπαιθρον, ὑπὸ τὸν καύσωνα τοῦ Αἰγυπτιακοῦ θέρους, κατὰ τὸ κοπάνισμα δὲ καὶ τὸ κτένισμα αὐτῆς ἀπῃτεῖτο καταβολὴ φυσικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἠδύναντο νὰ προσφέρουν ἄνδρες μᾶλλον ἢ γυναῖκες.

Ὁπωσδήποτε, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι παρέμειναν καὶ κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν κατ' ἐξοχὴν «*λινοποιοί*», ὡς ἦσαν καὶ πρότερον [1]). Ὄντως, μολονότι πολλοὶ τῶν νέων κατοίκων τῆς χώρας ἠσχολοῦντο, ὡς εἴδομεν [2]), εἰς τὰ ἔργα τῆς ἐριουργίας, οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπαντᾷ μεταξὺ τῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν λινουργίαν. Ὅλοι οἱ γνωστοὶ «*λινυφάνται*» [3]) εἶναι ἰθαγενεῖς, μεταξὺ δὲ αὐτῶν ὑπάρχουν πολλοί, διὰ τοὺς ὁποίους τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο ἀπετέλει οἰκογενειακὴν παράδοσιν [4]). Τοῦτο δὲ εἶναι εὐνόητον, δεδομένου ὅτι πρὸς τελείαν ἐκμάθησιν τῆς τῆς τέχνης τοῦ λινυφάντου ἐχρειάζετο μακρὰ μαθητεία, διήκουσα κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τὰ πρόσωπα, ἀπὸ ἑνὸς μέχρι πέντε ἐνίοτε ἐτῶν, ὡς ἀποδεικνύουν αἱ εἰς παπύρους τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων διασωθεῖσαι συμβάσεις μεταξὺ ὑφαντῶν καὶ μαθητευομένων, αἱ «*διδασκαλικαὶ*» λεγόμεναι εἰς τὴν νομικὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς [5]).

---

[1]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 180 ὑποσ. 1. Δι' ὃ καὶ ἐκτὸς τῆς Αἰγύπτου ἀκόμη ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν κατεργασίαν καὶ τὴν νῆσιν τοῦ λίνου δὲν ἐθεωρεῖτο ὑποτιμητικὸν τῆς ἀνδρικῆς ἀξιοπρεπείας, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πλίνιος (βλ. ἀνωτ., σελ. 195).

[2]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 172-173. 175-176.

[3]) Ἡ λέξις ἀπαντᾷ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς εἰς τοὺς παπύρους: *λινοϋφάντης*, *λινοφάντης*, *λίνυφος*, *λινόϋφος*. (βλ. *Mayser*, Gr. d. Papyr. I² 3, 75. 169. *Liddell-Scott*, ἐν λ.). Ἡ μορφὴ «*λινυφάντης*» δὲν μαρτυρεῖται μὲν μεμονωμένως μέχρι τοῦδε, ἀλλ' ἡ χρησιμοποίησις εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν δημοσίων ἐγγράφων τῶν ὅρων «*λινυφαντεῖον*» (P. Ent. 5, 2· 3ος αἰ. π.Χρ. P. Tebt. 5, 238· 2ος αἰ. π.Χ.) καὶ «*λινυφαντικὰ ἐργαλεῖα*» (P. Tebt. 5, 242) ἀποδεικνύει, ὅτι αὕτη ἦτο ἡ ἐπισήμως καθιερωμένη. (Ὁ τύπος «*λινυφεῖος*», τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησε κατὰ λάθος ὁ *P. Meyer* ἐν P. Giss. II σελ. 39 ὑποσ. 1, ὀφείλεται προφανῶς εἰς σύγχυσιν πρὸς τὸ «*λινυφεῖον*» = ἐργαστήριον ὑφαντουργίας λινῶν). Εἰς τοὺς ἐργάτας τῆς λινουργίας δέον νὰ συγκαταλεχθοῦν καὶ οἱ «*λινεψοί*» (ἀνωτ. σελ. 198 ὑποσ. 3), οἱ «*βυσσουργοί*» (κατωτ. σελ. 211 ὑποσ. 3) καὶ οἱ «*στυππειουργοί*» (κατωτ. σελ. 222 ὑποσ. 4). Πβλ. *S. Calderini*, Aegyptus XXVI (1946), 53-55. 62-68.

[4]) Γνωρίζομεν, π. χ., οἰκογένειαν λινυφαντῶν ἐξ Ἀπολλωνοπόλεως τοῦ τέλους τοῦ 2ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἐπάγγελμα ἐκληρονομεῖτο ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν ἐπὶ πέντε συνεχεῖς γενεάς (βλ. *Ostr. Deissmann*, ὑπὸ *P. Meyer*, σελ. 111 - 112 καὶ B.G.U. 1347 - 1348. 1360-1363). Ἐν Ὀξυρύγχῳ συναντῶμεν ἐξ ἄλλου, τὸ 25 μ.Χρ. οἰκογένειαν, τῆς ὁποίας πέντε μέλη ἀσκοῦν συγχρόνως τὴν τέχνην τοῦ λινυφάντου (P. Oxy. 288, 35-40).

[5]) Οὕτω, εἷς λινυφάντης τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν «*ἐγδιδάξαι τὴν λινυφικὴν τῶν καθημένων τέχνην πᾶσαν ἐντελῶς*» ἐντὸς δύο ἐτῶν (βλ. P. Fouad, 37). Πβλ. P. Oxy. 275 (= Chrest. I, 324=S. P. 13· 66 μ.Χρ.). 725 (=S. P. 14· 183 μ.Χρ.). 1647 (2ος αἰ. μ.Χρ.). P. Tebt. 385 (117 μ.Χρ.). 442 (113 μ.Χρ.). P. S. I. 241 (3ος αἰ. μ.Χρ.) P. Mich. Tebt. 121 recto II, VIII (4ος αἰ. μ.Χρ.). Jurist. P. 42. *Westermann*, Cl. Philol. IX (1912), 295-315.

Αἱ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας εἰργάζοντο οἱ λινυφάνται εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον καὶ οἱ ὅροι ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας αὐτῶν δὲν ἦσαν, φαίνεται, ἱκανοποιητικοί, ἐὰν πιστεύσωμεν τὰ πικρὰ παράπονα ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, ὡς ἐκτίθενται εἰς τὸν πάπυρον Sallier II (12ος αἰ π. Χρ.): ὁ ὑφάντης, κατ' αὐτόν, εἰργάζετο ὑπὸ τὰς ἀθλιωτέρας τῶν συνθηκῶν, χωρὶς ἀέρα καὶ χωρὶς ἥλιον, ὑφίστατο δὲ τὰς μεγαλυτέρας τιμωρίας, ἐὰν δὲν ἀπέδιδε καθ' ἑκάστην τὴν προκαθωρισμένην ποσότητα καὶ ποιότητα τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας του [1]).

Εὐνόητον, ὅτι ἡ περιγραφὴ ἀναφέρεται εἰς τὰς συνθήκας ἐργασίας τῶν λινυφαντῶν, οἵτινες εἰργάζοντο ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ δούλου εἰς τὰ ἐργαστήρια ὑφαντουργίας τῶν Φαραώ [2]), τῶν Ἱερῶν τῆς χώρας [3]) ἢ καὶ τῶν πλουσίων. Ἡ κατάστασις τῶν ἐπὶ μισθῷ ἐργαζομένων λινυφαντῶν εἰς τὰ αὐτὰ ἐργαστήρια δὲν θὰ διέφερε πιθανῶς πολύ. Οἱ ἰδιωτικῶς ὅμως ἐργαζόμενοι δὲν φαίνεται νὰ ὑπέφερον τόσον, καίτοι δὲν γνωρίζομεν τοὺς ὅρους τῆς ἀμοιβῆς των. Ἡ εἰς τὴν γλυπτοθήκην Ny Carlsberg, παραδείγματος χάριν, εὑρισκομένη μικρογραφία ἱστῶνος δεικνύει ὅτι ἡ ἐργασία τῆς νήσεως, τῆς τακτοποιήσεως τοῦ νήματος καὶ τῆς ὑφάνσεως ἐγίνετο ὑπὸ γυναικῶν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας (μὲ ἐγκατάστασιν μάλιστα προστασίας τῶν ἐργαζομένων ἀπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων), οὐδεὶς δὲ ραβδοφόρος ἢ μαστιγοφόρος ἐπιβλέπει τὴν ἐκτελουμένην ἐργασίαν [4]).

Τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρέχουν οἱ πάπυροι τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς οὔτε

A. Zambon, Aegyptus XV (1935), 1 κ.ἑξ. XIX (1939), 100-102. *Taubenschlag*, The Law of Greco-Roman Egypt, 280-281.

[1]) Βλ. *Moret*, Le Nil, 312. *Kees*, Aegypten 73. Johl, Webst. d. Gr. u. Röm., 13 ὑποσ. 1. (Εἶναι περίεργον ὅτι ἡ ἀντίληψις περὶ ἀδίκου καὶ σκληρᾶς μεταχειρίσεως τῶν λινουργῶν ἐκ μέρους τῶν ἐργοδοτῶν, βασιλέων ἢ πλουσίων, ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ: κόρη πλουσία πτωχεύσασα μετὰ τὸν γάμον της προσλαμβάτεται ὡς ἐργάτρια εἰς τὴν κατεργασίαν τοῦ λίνου καὶ «*ὁλημερὶς κουτάλιζε τοῦ βασιλεᾶ λινάρι/κι' ἀργὰ τὸ καμπανίζουνε κ' ἤλιπ' ἕνα σκουλλούδι/καὶ κόβγουν τὴν πλεξούδα της καὶ σώνουν τὸ σκουλλούδι*» (ἐκ Κρήτης· βλ. Ἐπετ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδῶν 4, 1941, 223), ἢ αὐτὴ καὶ ἡ πενθερά της «*ὁλήμερα λανάριζαν λινάρι καὶ καννάβι/κι' ἀποβραδὺ τὰ ζύγιζαν μὲ τὰ βαρεᾶ στατέρια/λείπει ὁ 'χνὸς τοῦ λιναριοῦ καὶ τὰ λινόξυλά του/τὸν πεθερό της πήρανε, πάνε νὰ τὸν κρεμάσουν*» (ἐκ Β. Ἠπείρου· βλ. Λαογρ. 5, 1915, 92).

[2]) Σοβαρὰν ἔνδειξιν, ἂν μὴ ἀπόδειξιν, τῆς δουλικῆς ἰδιότητος τῶν εἰς τὰ ἐργαστήρια τῶν Φαραὼ ἐργαζομένων λινυφαντῶν ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν θέσιν των ἐχρησιμοποιοῦντο πολλάκις καὶ αἰχμάλωτοι πολέμου. Βλ. *Erman-Ranke*, Aegypt. Leben, 339. *Klebs*, Reliefs III, 187.

[3]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 179 ὑποσ. 6 καὶ κατωτ. σελ. 210.

[4]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 165 ὑποσ. 1. Πβλ. *Kees*, Aegypten, 73 (εἰκ. 21). *J. Pirenne*, Hist. des instut. et du droit privé de l'anc. Egypte (Bruxelles, 1932-1935) I, 214. II, 394/395.

ἐπαρκῆ οὔτε σαφῆ εἶναι, ὥστε νὰ συμπεράνωμεν, ἐὰν τὰ πράγματα μετεβλήθησαν αἰσθητῶς ὑπὲρ τῶν λινυφαντῶν κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχήν. Πρῶτον δὲν μαρτυρεῖται ἐξ αὐτῶν, ἐὰν ἡ μέχρι τῆς ὑφάνσεως κατεργασία τοῦ λίνου ἐξετελεῖτο ὑπὸ τῶν «λινυφαντῶν» ἢ ὑπ' ἄλλων εἰδικῶν τεχνιτῶν. Ἡ συγκομιδὴ βεβαίως καὶ ἡ εἰς τὸν ἥλιον ἀποξήρανσις πρὸ καὶ μετὰ τὸν ἐμποτισμὸν αὐτοῦ εἰς τὸ ὕδωρ ἐγίνετο ὑπὸ κοινῶν ἐργατῶν[1]). Ἡ ἀπὸ τοῦ κοπανίσματος τῆς καλάμης ὅμως μέχρι τῆς ὑφάνσεως ἐργασία, ἥτις ἀπαιτεῖ εἰδίκευσιν, διεξήγετο ἀσφαλῶς ὑπὸ τῶν ἰδίων τῶν λινυφαντῶν, ὡς ἡ κατεργασία τοῦ ἐρίου μετὰ τὴν πλύσιν ἀπετέλει ἀπασχόλησιν τῶν ἐριουργῶν, οἵτινες ἐξύφαινον καὶ τὸ ὕφασμα, καὶ ὡς τοῦτο ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται καὶ σήμερον εἰς τὴν οἰκιακὴν βιοτεχνίαν τῆς λινουργίας καὶ τῆς ἐριουργίας. Οἱ ἐλάχιστοι πάπυροι, εἰς τοὺς ὁποίους γίνεται ἀόριστος ὑπαινιγμὸς περὶ «κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης»[2]) ἢ περὶ «στυππείου κατειργασμένου»[3]) ἢ περὶ «κτενίσματος στυππείου»[4]) ἀφίνουν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πρόκειται περὶ ἐργασίας ἐκτελουμένης ὑπὸ εἰδικῶν τεχνιτῶν τῆς λινουργίας. Ὑπὸ ποίους ὅρους ὅμως ἐξετελεῖτο αὕτη, οὐδὲν γνωρίζομεν.

Δεύτερον, δὲν πιστοῦται ἐπαρκῶς, ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ἡ λινουργία ἀπετέλει ἀποκλειστικὸν ἢ μερικὸν μονοπώλιον τοῦ Κράτους. Ἐξ ὅσων γνωρίζομεν ἡ ἀπάντησις δὲν δύναται νὰ εἶναι σαφὴς καὶ κατηγορηματική. Τὸ πιθανώτερον, ἐν τούτοις, εἶναι ὅτι τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων ἐπέβλεπε μὲν αὐστηρῶς, ὡς εἴπομεν, τὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου καὶ τὴν διάθεσιν τῆς λινοκαλάμης καὶ τὴν ἐργασίαν τῶν λινυφαντῶν μέχρις ἐξασφαλίσεως ὡρισμένης κατὰ νομὸν ποσότητος καὶ ποιότητος λινῶν ὑφασμάτων[5]), ἐπέτρεπε δὲ μετὰ τοῦτο τὴν ἐλευθέραν διάθεσιν τῆς λινοκαλάμης[6]) καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῆς εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ὑφαντουργίαν[7]).

---

[1]) Βλ. P. C. Z. 59782(b), *passim*. Πβλ ἀνωτ. σελ. 186.

[2]) Βλ. P. C. Z. 59779: «*ὁ γέγονεν στιππύον / ἀπὸ τῆς λινοκαλάμης / τῆς κατεργασζμένης*» (πβλ. ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 4).

[3]) Βλ. P. C. Z. 59472: Αἰγύπτιος «*στιππουργός*» γράφει εἰς τὸν Ζήνωνα παρακαλῶν αὐτὸν νὰ ἐνεργήσῃ διὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν συνεταίρων του· «*προοσφείλουσι γάρ μοι κά/τεργον· ὡς τάχιστα γὰρ ἀπεδήμησας, κατα/λιπόντες ἀπῆλθον. καὶ ἵνα ἀποστήσωσι τὸ στίππυον τὸ κατειργαζμένον / εἰς ταμιεῖον*» (στ. 6 - 10). Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, εἴτε περὶ λίνου εἴτε περὶ καννάβεως πρόκειται (τὸ δεύτερον εἶναι πιθανώτερον), ἡ κατεργασία εἶχεν ἀνατεθῆ κατ' ἀποκοπήν, φαίνεται, εἰς ὁμάδα «*στυππειουργῶν*» ὑπὸ τὴν εὐθύνην ἑνὸς ἐξ αὐτῶν.

[4]) Βλ. P. S. I. 404, 4. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 5.

[5]) Βλ. Rev. Laws., 87-103. P. Tebt. 703, 89-117 (καὶ τὰ σχόλ.). Πβλ. ἀνωτ. σελ. 181-182.

[6]) Βλ. P. C. Z. 59470. P. S. I. 404. P. Tebt. 769, 89-94 (ὅλα τοῦ 3ου αἰ. π.Χρ.).

[7]) Πβλ. *Wilcken*, U.P.Z. σελ. 378 - 381. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 94-101. *Tarn*, Hellenist. Civilis.², 165. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 305-307. II, 1227-1229 καὶ ἀνωτ. σελ. 140 ὑποσ. 1.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ἡ πληρωμὴ τῶν λινυφαντῶν ἐγίνετο βεβαίως ὑπὸ τοῦ Κράτους, διὰ λογαριασμὸν τοῦ ὁποίου εἰργάζοντο οὗτοι[1]). Ὅθεν εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας διὰ τὴν μέχρι τῆς ὑφάνσεως προπαρασκευὴν τῆς πρώτης ὕλης κατεβάλλετο ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Κράτους. Δὲν γνωρίζομεν ὅμως, ἐὰν αὕτη συνυπελογίζετο εἰς τὴν χορηγουμένην διὰ τὸ παραδιδόμενον ὕφασμα ἀμοιβὴν ἢ ἀπετέλει ἰδιαίτερον λογαριασμόν.

Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, ἡ κατεργασία τῆς λινοκαλάμης καὶ ἡ μέχρι τῆς ὑφάνσεως ἐπεξεργασία τῶν ὑφαντικῶν αὐτῆς ἰνῶν ἀπετέλουν ἀσφαλῶς ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας ἀμοιβῆς τῶν λινουργῶν ἐκ μέρους τῶν ἐργοδοτῶν, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο βεβαίως περὶ ἐλευθέρων τεχνιτῶν τῆς λινουργίας[2]). Καὶ πάλιν ὅμως δὲν κατέχομεν λεπτομερείας περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐγίνετο ὁ καθορισμὸς αὐτῆς. Τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ ἀμοιβὴ τῶν τεχνιτῶν ὑπελογίζετο κατὰ τὴν ποσότητα τῆς κατεργαζομένης ἑκάστοτε πρώτης ὕλης[3]), χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ περίπτωσις τῆς κατ' ἐργάσιμον ἡμέραν ἀμοιβῆς[4]).

Ὁπωσδήποτε, ἡ γενικὴ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν ἀφίνει ἡ μελέτη τῶν παπύρων τῆς Πτολεμαϊκῆς περιόδου, εἶναι ὅτι αἱ συνθῆκαι ἐργασίας τῶν λινουργῶν καὶ οἱ ὅροι ἀμοιβῆς αὐτῆς ἦσαν εὐνοϊκώτεροι τῶν ἰσχυόντων κατὰ τὴν Φαραωνικὴν ἐποχήν. Ἡ ὑπαγωγή των κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς «ἐπιπεπλεγμένους ταῖς προσόδοις» συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς τακτικῆς καταβολῆς τοῦ ἀντιτίμου τῆς ἐργασίας των, ὁσονδήποτε μικροῦ[5]), ὡς καὶ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἀπὸ πάσης ἀποπείρας ἐκμεταλλεύσεως

---

[1]) Βλ. P.Hib. 67 (228 π.Χρ.). Πβλ Αὐτόθ. 68. (Λινυφάνται, ὅλοι ἰθαγενεῖς σημειωτέον, ἐργαζόμενοι διὰ λογαριασμὸν τοῦ Κράτους πληρώνονται κατ' ἐντολὴν τοῦ ἁρμοδίου «*τραπεζίτου*», ἕκαστος δὲ λαμβάνει τὸ ἀντίτιμον τῆς ἐργασίας του ἀναλόγως τῶν «*ἱστῶν*», τοὺς ὁποίους ἐξύφανε, καὶ τοῦ εἴδους τοῦ ὑφάσματος, τὸ ὁποῖον ἀντεπροσώπευεν ἕκαστος τῶν ἐξυφανθέντων «*ἱστῶν*». Πβλ. ἀνωτ. σελ. 159 ὑποσ. 1 καὶ *Πολυβ.* V, 89, 2: «*ὀθονίων ἱστοὺς τρισχιλίους*»).

[2]) Προκειμένου βεβαίως περὶ δούλων ἀσχολουμένων εἰς τὰ ἔργα τῆς λινουργίας τοῦ κυρίου αὐτῶν δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἰδιαιτέρας ἀμοιβῆς. Πβλ. τὴν ἐν B.G.U. 1141 (14 π.Χρ.), 34 περίπτωσιν δούλου, πιθανῶς λινυφάντου, τοῦ ἀσχολουμένου μὲ τὸ «*ἀναπήνισμα τῆς κρόκης*», περὶ οὗ ἐγένετο ἤδη λόγος. Πβλ. σελ. 170 ὑποσ. 2).

[3]) Πβλ. P.C.Z. 59472. 59779. P.S.I. 404 (ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 4.5). Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν δὲ τοῦ P.S.I. 599, 4, ἐὰν παρὰ πάντα συλλογισμὸν (βλ. ἀνωτ. σελ. 159 ὑποσ. 1. 198 ὑποσ. 2) πρόκειται περὶ κατεργασίας λίνου, ὁπότε ἡ ἐνέργεια τοῦ «*πλύναι καὶ διελεῖν*» δύναται νὰ ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν πρὸ τῆς ὑφάνσεως πλύσιν τοῦ λινοῦ νήματος, ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας λογίζεται κατὰ «*τάλαντον*».

[4]) Βλ. P.S.I. 599, 16-21 (ἐὰν πρόκειται περὶ λινυφαντῶν· βλ. τὴν προηγ. ὑποσ. 4).

[5]) Βλ. P. Hib. 67. 68. Πβλ. Chrest I, 306. Ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον ἰδιωτικὰ λινυφαντεῖα ἐργαζόμενα διὰ λογαριασμὸν τοῦ Κράτους, ὡς ἀφίνει νὰ ἐννοήσωμεν ἡ ἐν P.Ent. 5 «*ἔντευξις*»,

ταύτης ἐκ μέρους τρίτων[1]). Τοῦτο σημαίνει βεβαίως ἐπίσης ὅτι ἡ θέσις των ἦτο δυσμενεστέρα τῆς τῶν ἐριουργῶν ἐφ' ὅσον δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρας διαπραγματεύσεως τῶν ὅρων ὑπὸ τοὺς ὁποίους παρεῖχον τὴν ἐργασίαν των. Ἀλλὰ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους περιεβάλλοντο διὰ τῆς προστασίας αὐτοῦ, τοῦτο δὲ ἐπέτρεπεν εἰς αὐτοὺς ὄχι ἐξαιρετικὴν ἀσφαλῶς εὐημερίαν[2]), ζωὴν ὅμως ὁπωσδήποτε ὑποφερτὴν καὶ ἀπηλλαγμένην τῶν ὀχλήσεων καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως ἀπὸ μέρους τῶν κρατικῶν ἀξιωματούχων καὶ τῶν πλουσίων ἰδιωτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΒΥΣΣΟΣ

1. Τὸ ζήτημα τοῦ καθορισμοῦ τῆς βύσσου. Σύγχυσις μεταξὺ πρώτης ὕλης καὶ χρώματος ἢ μεταξὺ βάμβακος καὶ λίνου.

Ὁ καθορισμὸς τῆς βύσσου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κειμένων ἀποτελεῖ πρόβλημα περίπλοκον. Πρῶτον, διότι εἰς ἄλλα μὲν ἐξ αὐτῶν «*βύσσος*» σημαίνει εἶδος χρώματος ἢ καὶ εἶδος βοτάνης ἐξ ἧς παρήγετο τοῦτο, εἰς ἄλλα ὅμως δηλοῖ φυτικὴν πρώτην ὕλην χρησιμοποιουμένην εἰς τὴν ὑφαντουργίαν. Οὕτως οἱ λεξικογράφοι καθο-

---

παραμένει ἀμφίβολον, ἐὰν οἱ ἐν αὐτοῖς ἐργαζόμενοι λινυφάνται ἠμείβοντο ἐπὶ ἴσοις ὅροις πρὸς τοὺς μεμονωμένως ἐργαζομένους διὰ τὸ Κράτος.

[1]) Βλ. P.Tebt. 5 (=Chrest.I, 307.S.P.II,210), 237-241 : «*τὸν αὐτὸν δὲ / τρόπον μηδὲ λινυφαντεῖα μηδὲ τῶν / λινύφων καὶ βυσσουργῶν καὶ ἐριοϋφαντ[ῶν] // μηδὲ τῶν ἄλλων τῶν παραπλη-σ[ίω]ν / παρευρέσει μηδεμιᾷ,μηδ' ἄλλους / κτᾶσθαι μηδὲ χρῆσθαι τοῖς τε λινυ/φαντικοῖς καὶ βυσσουργικοῖς ἐργαλείοις / πλὴν αὐτῶν τῶν ὑποτελῶν κ[αὶ] τῶν // βυσσουργῶν· τούτοις δὲ χρῆσθαι ἐν αὐτοῖς / τοῖς ἱεροῖς πρὸς τὴν συντέλειαν τῶν βα(σιλέων) / καὶ τὸν στολισμὸν τῶν ἄλλων θεῶν. / Μηδὲ τοὺς ἐπὶ τῶν πραγμάτων τεταγμένους / καὶ τοὺς ἄλλους ἐπιρίπτειν τοῖς λινύφοις // καὶ βυσσουργοῖς καὶ πελποῦφοις ἔργα δωρεὰν / μηδὲ μισθῶν ὑφειμένων*». (Περὶ τῶν «*ὑποτελῶν καὶ ἐπιπεπλεγμένων ταῖς προσόδοις*» ἐν γένει, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπήγοντο βεβαίως καὶ οἱ λινουργοί, βλ. ἀνωτ. σελ. 141 ὑποσ. 1. 176 ὑποσ. 5).

[2]) Πβλ. *Tarn,* Hellenist. Civilis², 180. Δὲν γνωρίζομεν κατὰ πόσον ἡ θέσις τῶν λινυφαντῶν ἔγινε δυσμενεστέρα κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχήν. Τοῦτο εἶναι δυνατόν, ἕνεκα τῆς χαλαρώσεως τῆς κρατικῆς προστασίας, ἧς ἀπήλαυον ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων. Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ ἐπὶ τούτων ἡ κατάστασίς των δὲν ἦτο ζηλευτὴ καὶ δὲν ἐχρειάσθη νὰ χειροτερεύσῃ πολὺ διὰ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων νὰ προβάλῃ τοὺς λινυφάντας τῆς Αἰγύπτου ὡς τὸν χαρακτηριστικὸν τύπον «*τῶν ἀγροίκων Αἰγυπτίων*», ἂν καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς αὐτοὺς παράγραφος εἰς τὸ περίφημον διάταγμα ἰσοπολιτείας τοῦ Καρακάλλα εἶναι σκοτεινή : P. Giss. 40, 26 28 : «*Ἐπιγεινώσκε/σθαι γὰ[ρ] εἰς τοὺς λ[ι]νοῦφ[ο]υς / οἱ ἀληθινοὶ Αἰγύπτιοι δύνανται/εὐμαρῶς φωνῇ ἢ ἄλλων [δῆλ]οι ? ⟨αὐτοὺς⟩ ἔχειν ὄψεις τε καὶ σχῆμα*». Πβλ. B. L. II₂, 66·

ρίζουν τὴν βύσσον ὡς βοτάνην ἢ χρῶμα ἢ καὶ ἀμφότερα[1]. Καὶ τοῦτο μὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ εὐκόλως, δεδομένου ὅτι τὰ βύσσινα ὑφάσματα, ἕνεκα τοῦ ἱεροῦ οὕτως εἰπεῖν προορισμοῦ των περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος ἀμέσως κατωτέρω, ἐβάπτοντο, ἀπὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς τοὐλάχιστον ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν, δι' ὡρισμένου χρώματος, τοῦ «*βυσσίνου*» κληθέντος διὰ τοῦτο[2]· ἐκ τούτου δ' ἐπεκράτησεν ἡ ἀντίληψις, ὅτι «*βύσσινον*» ἦτο πᾶν ὕφασμα βεβαμμένον διὰ τοῦ χρώματος αὐτοῦ καί, κατ' ἀκολουθίαν, ὅτι «*βύσσος*» ἐσήμαινε τὸ χρῶμα δι' οὗ ἐβάπτοντο τὰ ὑφάσματα ταῦτα καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν βοτάνην ἐξ ἧς ἐλαμβάνετο τὸ χρῶμα· Ἀλλ' ἡ σύγχυσις αὕτη εἶναι παλαιά, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Πλούταρχον, ὅστις ἀποδίδει εἰς τὸν Ἐμπεδοκλῆν ἤδη τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ χρώματος[3]. Ἐπὶ πλέον καὶ ὡς πρὸς τὸ χρῶμα παρατηρεῖται σύγχυσις, διότι ὁ Πλούταρχος καὶ πάλιν ὁμιλεῖ ἀλλαχοῦ περὶ χρήσεως ἐν Αἰγύπτῳ βυσσίνου ὑφάσματος «*μέλανος*»[4], ἄλλοι δὲ δὲ συγγραφεῖς μνημονεύουν «*βύσσον λευκήν*»[5].

Ἀφ' ἑτέρου, ὄχι μόνον ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει τὴν βύσσον ὑπὸ τὴν σημασίαν τῆς πρώτης ὕλης ἐξ ἧς κατεσκευάζοντο τὰ βύσσινα ὑφάσματα[6], ἀλλὰ καὶ οἱ

---

[1]) Βλ. *Ἡσύχ.: βυσσός*· ἄντρον. πυθμήν· καὶ χρῶμα ἀντὶ τῆς (ὕσ)γης παραλαμβανόμενον (εἶναι φανερόν, ὅτι πρόκειται περὶ συμφύρσεως δύο γλωσσῶν, ὡς συμβαίνει συχνὰ εἰς τὸν Ἡσύχιον: *βυσσός*· ἄντρον. πυθμήν. *βύσσος*· χρῶμα κλπ.). Πβλ. *βύσσινον*· πορφυροῦν. *βύσσινα*· πορφυρᾶ. *Σουΐδ: βυσσόν*· βάθος ὀξυτόνως, βαρυτόνως δὲ σημαίνει βαφὴν ἐκ πορφύρας. *Μ. Ἐτυμ.: βύσσος*· βοτάνης εἶδος, ἐξ οὗ καὶ τὰ ἀπ' αὐτῆς βαπτόμενα ἱμάτια βύσσινα λέγονται (τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται παρὰ *Ζωναρᾶ*, *Μοσχοπούλῳ*, Etym. Gudian., κλπ. Πβλ. *Olck*, RE ἄρθρ. *byssos* σελ. 1110).

[2]) Πρόκειται περὶ εἴδους πορφύρας μὲ ἀπόκλισιν πρὸς τὸ ἐρυθρὸν (ἐξ οὗ καὶ ὑπὸ τῶν λεξικογράφων ἄλλοτε χαρακτηρίζεται ὡς «πορφυροῦν» καὶ ἄλλοτε ὡς «κόκκινον»), τὸ χρῶμα δηλ. ὅπερ καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν ὀνομάζεται «*βυσσινί*», ὁμοιάζει δὲ πρὸς τὸ χρῶμα τῶν «*βυσσίνων*» (ὄχι «βισίνων», ὡς ὁ *Κοραῆς*, Ἄτακτα 4, 54), τῶν ἐκ τοῦ χρώματος οὕτως ὀνομασθέντων καρπῶν τῆς «*βυσσινεᾶς*» (κέρασος ὁ ὀξινόκαρπος). Πβλ. *Schrader* ἐν *Hehn*, Kulturpfl. u. Hausch.[7], 410).

[3]) Περὶ τῶν ἐκλελοιπ. Χρηστηρ. 41 (=Ἠθ. 433 b): «*Ἄλλα γὰρ ἄλλοις οἰκεῖα καὶ πρόσφορα, καθάπερ τῆς μὲν πορφύρας ὁ κύαμος, τῆς δὲ κρόκου τὸ νίτρον δοκεῖ τὴν βαφὴν ἄγειν μεμιγμένην, βύσσῳ δὲ γλαυκῆς κόκκος καταμίσγεται ἀκτῆς, ὡς Ἐμπεδοκλῆς εἴρηκε*».

[4]) Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ. 39 (=Ἠθ. 366 b): «*Οἱ ἱερεῖς ἄλλα τε δρῶσι σκυθρωπὰ καὶ βοῦν διάχρυσον ἱματίῳ μέλανι βυσσίνῳ περιβάλλοντες ἐπὶ πένθει τῆς θεοῦ δεικνύουσι*».

[5]) Βλ. Ἀποκαλ. XIX. 14 «*ἐνδεδυμένοι βύσσινον λευκὸν καθαρόν*». *Θεμιστίου*, Λόγ. XIII, 301: «... *καὶ γράμματα ἀρχαῖα βύσσῳ λευκῇ ἐνειλιγμένα*». Πβλ. Θησ. Ἑλλην. Γλώσσ. ἐν λ. *βύσσος*.

[6]) Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν, 4 (=Ἠθ. 396 b): «*Τί γὰρ κωλύει ταὐτὸν εἶναι καὶ λεπτὸν καὶ πυκνόν, ὥσπερ τὰ σηρικὰ καὶ τὰ βύσσινα τῶν ὑφασμάτων;*».

ἄλλοι ἀρχαῖοι καὶ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, οἵτινες ἀναφέρουν πέπλους, χιτῶνας, τελαμῶνας, σινδόνας καὶ ἱστία «βύσσινα», οὗτοι παρέχουν σαφῆ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὀνομάζουν οὕτω τὰ κατεσκευασμένα ἐκ βύσσου καὶ ὄχι τὰ ἔχοντα τὸ χρῶμα τῆς βύσσου[1]). Τὴν αὐτὴν δὲ ἐντύπωσιν παρέχουν καὶ τὰ ἐπιγραφικὰ[2]) ἢ παπυρικὰ[3]) κείμενα εἰς τὰ τὸ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ ἐνδυμάτων ἢ ἄλλων ἀντικειμένων ἐκ βύσσου. Φαίνεται λοιπὸν βέβαιον ὅτι, ἀνεξαρτήτως πρὸς τὸ χρῶμα τῶν βυσσίνων ὑφασμάτων, «βύσσος» ἐσήμαινεν εἶδος ὑφαντικῆς πρώτης ὕλης ἐξ ἧς κατεσκευάζοντο τὰ βύσσινα ὑφάσματα. Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ κατηγορηματικὴ μυρτυρία τοῦ Παυσανίου, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ εὐδοκίμου καλλιεργείας τῆς βύσσου εἰς τὴν Ἠλείαν κατὰ τὴν ἐποχήν του καὶ περὶ βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας αὐτῆς ἐν Πάτραις πρὸς κατασκευὴν «*κεκρυφάλων*» καὶ παντὸς εἴδους γυναικείων ἐνδυμάτων[4]).

Τὸ κακὸν εἶναι ὅτι εἰς τοὺς συγγραφεῖς σημειοῦται καὶ δευτέρα σύγχυσις ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ εἴδους τῆς πρώτης ὕλης εἰς ἣν ἐδίδετο τὸ ὄνομα «βύσσος». Ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Παυσανίου περὶ καλλιεργείας ἐν Ἤλιδι «τοῦ λίνου, τῆς κανάβεως καὶ τῆς βύσσου» θὰ ἤγετό τις εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ περιηγητὴς

---

[1]) Βλ. *Αἰσχ.* Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ. 1039. Πέρσ. 125. *Εὐριπ.* Βάκχ. 821. *Σοφοκλ.* Ἀποσπ. III, 44 (κατὰ *Διον.* Ἀλικ. I, 48). *Ἡροδ.* II, 86. VII, 181 *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. II, 73. *Διοδ.* I, 85, 5. *Παυσ.* VI, 25, 5. X, 32, 16. *Ἀθην.* V, 206 c. VI, 255 e, κλπ. Πβλ. *Olck*, RE ἄρθρ. *byssos* σελ. 1110. *Paris*, DA ἄρθρ. *byssus*. Εἰς τοὺς Ἑβδομήκοντα ἀναφέρονται ἐπίσης συχνὰ ὑφάσματα ἐκ «*βύσσου*» ἢ ἐκ «*βύσσου κεκλωσμένης*» ἢ «*νενησμένης*», ἀλλὰ ἀναφέρεται πολλάκις καὶ «*βύσσος*» παρὰ τὴν πορφύραν καὶ τὸν ὑάκινθον. Βλ. τὰς παραπομπὰς ἐν Concordantiae Gr. in Septuag. Interpr. (ὑπὸ *A. Trommii*) I, 285 καὶ ἐν Concordance to the Septuagint (ὑπὸ *E. Hath* a. *H. Redpath*) I, 232.

[2]) Πβλ. OGIS 90, 17 18, 29-30 (196 π.Χρ.). Πβλ. *N. Rhodokanakis* ἐν Z. f. Smit. II (1924), 113-133 (ἀρσβικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Gizeh, 264 π.Χρ.).

[3]) Πβλ. Rev. Laws, 103, 1. P. Eleph. 26, 4. 27, 13, 16. (Πβλ. Dem. Urk. 3). P. C Z. 59087. B.G.U. 1525, 3. P. Strassb. II, 91, 9, 16 (τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς). P. Gen. 16 (= Chrest. I, 85)), 19 P. Tebt. 313 (=Crhest. I, 86), 20. 598. B.G.U. 1 (=Chrest. I, 92 II), 3 (τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς).

[4]) V, 5, 2: «*Θαυμάσαι δ' ἂν τις ἐν τῇ γῇ τῇ Ἠλείᾳ τήν τε βύσσον, ὅτι ἐνταῦθα μόνον, ἑτέρωθι δὲ οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος φύεται . . . ἡ δὲ βύσσος ἡ ἐν τῇ Ἠλείᾳ λεπτότητος μὲν οὐκ ἀποδεῖ τῆς Ἑβραίων, ἔστι δὲ οὐχ ὁμοίως ξανθή*». VI, 26, 6: *Ἡ δὲ Ἠλεία χώρα τά τε ἄλλα ἐστὶν ἐς καρποὺς καὶ τὴν βύσσον οὐχ ἥκιστα ἐκτρέφειν ἀγαθή. τὴν μὲν δὴ κανναβίδα καὶ λίνον καὶ τὴν βύσσον σπείρουσιν ὅσοις ἡ γῆ τρέφειν ἐστὶν ἐπιτήδειος*». VII, 21, 14: «*Αἱ δὲ γυναῖκές εἰσιν ἐν ταῖς Πάτραις ἀριθμὸν μὲν καὶ ἐς δὶς τῶν ἀνδρῶν . . . βίος δὲ αὐτῶν ταῖς πολλαῖς ἐστιν ἀπὸ τῆς βύσσου τῆς ἐν τῇ Ἤλιδι φυομένης· κεκρυφάλους τε γὰρ ἀπ' αὐτῆς καὶ ἐσθῆτα ὑφαίνουσι τὴν ἄλλην*». Πβλ. *Plin.* N.H. XIX, 20/21. (κατωτ. σελ. 207 ὑποσ. 3).

ὑπὸ τὸ τρίτον ὄνομα ἐννοεῖ ἀσφαλῶς τὸν βάμβακα[1]), ἐὰν δὲν ὑπῆρχε ἡ μαρτυρία τοῦ ἰδίου περὶ «*ξανθοῦ*» χρώματος τῆς βύσσου, τὸ ὁποῖον δὲν συμβιβάζεται βεβαίως πρὸς τὸ χρῶμα τοῦ βάμβακος. Ἀντιθέτως, εἰς μαρτυρίαν τοῦ Φιλοστράτου ἀναφερομένην εἰς καλλιέργειαν τῆς βύσσου ἐν Ἰνδίαις, τὸ «*φαιὸν*» χρῶμα θὰ ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ ἐν ἀνάγκῃ πρὸς τὸ χρῶμα εἴδους τινὸς βάμβακος, ἀλλ' ἡ λοιπὴ περιγραφὴ τοῦ φυτοῦ, ὁμοιάζοντος κατὰ μὲν τὴν βάσιν πρὸς τὴν λεύκην, κατὰ τὰ φύλλα δὲ πρὸς τὴν ἰτέαν, ἀποκλείει πᾶσαν ἰδέαν περὶ ταυτισμοῦ του πρὸς τὸν βάμβακα[2]).

Ὁ Πλίνιος, ἀφ' ἑτέρου, ὁμιλεῖ μὲν περὶ τῶν ἐκλεκτῶν βυσσίνων ὑφασμάτων τῆς Ἠλείας, τὰ ὁποῖα φαίνεται κατατάσσων εἰς τὰ λινᾶ[3])· διευκρινεῖ ὅμως ἀλλαχοῦ, ὅτι τὰ ἐνδύματα τῶν ἱερέων τῆς Αἰγύπτου κατεσκευάζοντο ἐκ βάμβακος[4]). Ἀλλ' ἂν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου ἐνεδύοντο ἀποκλειστικῶς διὰ λινῶν ἐνδυμάτων[5]) καὶ ἂν προσθέσωμεν εἰς τοῦτο τὴν μαρτυρίαν τῶν παπύρων, καθ' ἣν τὰ ἱερὰ τῆς Αἰγύπτου διετήρουν τὸ προνόμιον τῆς κατασκευῆς τῶν βυσσίνων ὑφασμάτων, μέρος τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποίουν ἀσφαλῶς πρὸς κατασκευὴν τῶν ἐνδυμάτων τῶν ἱερέων, τῶν ἀνωτέρων τοὐλάχιστον[6]), πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Πλίνιος κάμνει σύγχυσιν μεταξὺ βύσσου καὶ βάμβακος. Ὁ Πολυδεύκης κάμνει ὡσαύτως λόγον περὶ βύσσου, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς εἶδος λίνου παρ' Ἰνδοῖς, ὁμιλεῖ δ' ἐν συνεχείᾳ περὶ βάμβακος τῆς Αἰγύπτου, ὅστις ἐχρησιμοποιεῖτο ἐν τῇ χώρᾳ ὡς κρόκη ὑφασμάτων μὲ στήμονα λινοῦν[7]).

---

[1]) Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ *Π. Γενναδίου* (Λεξ. Φυτολ. ἐν λ. *βύσσος* καὶ *βάμβαξ*, σελ. 171). Πβλ. *Olck*, RE ἄρθρ. *byssos* σελ. 1112.

[2]) Τὰ εἰς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον II, 20: «*Στολὴν δὲ εἶναι τοῖς μετὰ τὸν Ἰνδὸν λίνου φασὶν ἐγχωρίου... καὶ βύσσῳ δὲ τοὺς φανερωτέρους αὐτῶν φασιν ἐστάλθαι. Τὴν δὲ βύσσον φύεσθαι δένδρου φασὶν ὁμοίου μὲν τῇ λεύκῃ τὴν βάσιν, παραπλησίου δὲ τῇ ἰτέᾳ τὰ πέταλα..... ἔοικε φαιῷ τρίβωνι. Καὶ εἰς Αἴγυπτον δὲ ἐξ Ἰνδῶν εἰς πολλὰ τῶν ἱερῶν φοιτᾷ ἡ βύσσος*».

[3]) N. H. XIX, 20/21: «*Proximus*» (ἐνν. μετὰ τὸν ἀμίαντον τὸν ὁποῖον κατατάσσει εἰς τὰ εἴδη τοῦ λίνου) *byssino, mulierum maxime deliciis circa Elim in Achaia genito; quaternis denariis scripula ejus permutata quondam auri reperio*».

[4]) Αὐτόθι, 14: «*Superior pars Aegypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui gessypion vocant, plures xylon et ideo lina inde facta xylina ..... vestes inde sacerdotibus Aegypti gratissimae*». Πβλ. ἀνωτ. σελ. 89 ὑποσ. 1.

[5]) II, 37: «*ἐσθῆτα δὲ φορέουσι οἱ ἱερέες λινέην μούνην καὶ ὑποδήματα βύβλινα· ἄλλην δέ σφι ἐσθῆτα οὐκ ἔξεστι λαβεῖν, οὐδὲ ὑποδήματα ἄλλα*». Πβλ. *Πλουτ.* Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ. 4 καὶ ἀνωτ. σελ. 94.

[6]) Βλ. P. Tebt. 702, 18-19.

[7]) Ὀνομαστ. VII, 75-76: «*Καὶ μὴν τὰ βύσσινα, καὶ ἡ βύσσος λίνου τι εἶδος παρ' Ἰνδοῖς. Ἤδη δὲ καὶ παρ' Αἰγυπτίοις ἀπὸ ξύλου τι ἔριον γίνεται, ἐξ οὗ τὴν ἐσθῆτα λινῇ μᾶλλον ἄν τις φαίη*

Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην γίνεται λόγος περὶ βύσσου Αἰγυπτιακῆς προελεύσεως[1]. Ἀλλ' οἱ Ἑβδομήκοντα μεταφράζουν διὰ τοῦ «*βύσσος*» ὄχι μόνον τὸ «*shêsh*» δι' οὗ δηλοῦται ἡ Αἰγυπτιακὴ βύσσος, ἀλλὰ καὶ τὸ «*bûz*», διὰ τοῦ ὁποίου δηλοῦται ἡ Συριακῆς προελεύσεως βύσσος, καὶ ἄλλα συνώνυμα[2]. Ἡ ρίζα τοῦ Ἀραμαϊκοῦ, «*bûz, bûss*», ἐξ οὗ προέρχεται κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην τὸ Ἑλληνικὸν «βύσσος»[3] σημαίνει «εἶναι λευκὸν»[4] καὶ τοῦτο δύναται νὰ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ λινᾶ καὶ εἰς τὰ βαμβακερὰ ὑφάσματα. Φαίνεται μᾶλλον βέβαιον, ἐν τούτοις, ὅτι καὶ τοῦτο καὶ τὰ συνώνυμα, τὰ ὁποῖα οἱ Ἑβδομήκοντα ἀποδίδουν διὰ τοῦ «βύσσος» ἀναφέρονται εἰς τὰ πρῶτα διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: 1ον διότι εἰς τοὺς Ἑβδομήκοντα τὰ βύσσινα διακρίνονται ἀπὸ τὰ βαμβακερά, τὰ «*καρπάσινα*» καλούμενα[5]· 2ον διότι ἡ λέξις «*bûṣ*» χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ ὑπὸ τῶν Ἀράβων πρὸς δήλωσιν ἐντοπίων λινῶν[6]· καὶ 3ον διότι ὁ Ἰώσηπος[7] καὶ ὁ Φίλων[8] ταυτίζουν τὴν βύσσον πρὸς τὸν λίνον.

προσεοικέναι, πλὴν τὸ πάχος· ἔστι γὰρ παχυτέρα. Τῷ δὲ δένδρῳ καρπὸς ἐπιφύεται ..... ἔνδοθεν ἐξαιρεῖται τὸ ὥσπερ ἔριον, ἀφ' οὗ κρόκη γίνεται· τὸν δὲ στήμονα ὑφιστᾶσιν αὐτῷ λινοῦν». Ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Πλινίου καὶ τοῦ Πολυδεύκους θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι τὰ βύσσινα ἦσαν ὑφάσματα ἐκ στήμονος λινοῦ καὶ κρόκης βαμβακίνης (πβλ. ἀνωτ. σελ. 94 ὑποσ. 1. *Olck*, RE ἄρθρ. byssos σελ. 1112), ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀποκλείεται ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἡροδότου, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ λινῶν ἐνδυμάτων τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων, μολονότι γνωρίζει τὸν βάμβακα (βλ. ἀνωτ. σελ. 87 ὑποσ. 4. 5. *Olck*, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 1110).

[1]) Ἰεζεκιήλ, XXVII, 7 «.... *καὶ βύσσος μετὰ ποικιλίας ἐξ Αἰγύπτου ἐγένετό σοι στρωμνή*». (ἔνθα ὁ *Ἅγιος Ἱερώνυμος* σχολιάζει: «*Byssus in Aegypto quam maxime nascitur*...»).

[2]) Ὡς τὸ «*bath*» καὶ τὸ «*horai*» καὶ τὸ «*sadin*». Πβλ. *A. Trommii*, Concord. Gr. in Septuag. Interpr. I, 285. *Hastings*, Dictionn. of the Bible ἐν λ. *linen*.

[3]) Βλ. *W. Gesenius*, Hebr. u. Aram. Handwört. über das Alte Testament (ἔκδ. 14η ὑπὸ *Er. Buhl*) ἐν λ. (σελ. 79). *W. A. Wright* ἐν *Smith*, Dictionn. of the Bible ἐν λ. *linen* (II, 123). *L. W. Bauer*, Gr.-Deutsch. Wörterb. z. d. Schriften d. N. Testam.[2] ἐν λ. *βύσσος*. *Hehn*, Kulturpfl. u. Hausth.[7] 187. *Olck*, RE ἄρθρ. *byssos* σελ. 1109.

[4]) Βλ. *Haslings*, Dictionn. of the Bible ἐν λ. *linen*.

[5]) Βλ. *A. Trommii*, ἔνθ. ἀν. I, 285 Πβλ. I, 832. *Hath* a. *Redpath*, Concord. to the Septuagint II, 723 (ἐν λ. *καρπάσινος*). *Olck*, RE ἄρθρ. *carbasus*. *Saglio*, DA ἄρθρ. *carbasus*. *Wilson*, The Clothing, 3.

[6]) Βλ. *Hastings*, Dictionn. of the Bible ἐν λ. *linen*.

[7]) Ἀρχαιολ. Ἰουδ. III, 7, 2: «*Ἐπὶ δὲ τούτῳ λινοῦν ἔνδυμα διπλῆς φορεῖ* (ἐνν. ὁ ἱερεὺς) *σινδόνος βυσσίνης· χεθομένη μὲν καλεῖται, λινοῦν δὲ τοῦτο σημαίνει· χεθὼν γὰρ τὸ λίνον ἡμεῖς καλοῦμεν*».

[8]) Περὶ Ὀνείρ. I, 37: *Ὅταν εἰς τὰ ἐσωτάτω τῶν ἁγίων ὁ αὐτὸς οὗτος ἀρχιερεὺς εἰσίῃ, τὴν μὲν ποικίλην ἐσθῆτα ἀπαμπίσχεται, λινῆν δὲ ἑτέραν, βύσσου τῆς καθαρωτάτης πεποιημένην, ἀναλαμβάνει*».

Ἂν ἀφήσωμεν ἑπομένως κατὰ μέρος ἀσαφῆ μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος, ὅστις συγχέει τὴν βύσσον τῶν Ἰνδιῶν πρὸς τὴν μέταξαν[1]), εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὑπὸ τὸν ὅρον «*βύσσος*» δέον νὰ ἐννοεῖται εἶδός τι λίνου ἐκλεκτῆς ποιότητος[2]) καὶ ὑπὸ τὸν ὅρον «*βύσσινον*» (ὕφασμα) τὸ κατεσκευασμένον ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου τούτου εἴδους λίνου καὶ βεβαμμένον πιθανῶς διὰ τοῦ εἰδικοῦ πορφυρόχρου χρώματος, τὸ ὁποῖον ὑστερώτερον ἔλαβεν ἐντεῦθεν τὸ ὄνομα «*βύσσινον*». Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο θεωρεῖται ὑπὸ πάντων ἀναμφίβολον διὰ τὴν Αἴγυπτον διὰ τὸν πρόσθετον λόγον, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος παραδίδει ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι περιετύλισσον τὰς μομίας τῶν νεκρῶν ἐντὸς «βυσσίνων» ταινιῶν[3]). Ἡ χημικὴ δὲ καὶ μικροσκοπικὴ ἐξέτασις πολλῶν ταινιῶν προερχομένων ἀπὸ μομίας Φαραὼ ἢ κοινῶν θνητῶν καὶ ἱερῶν ζῴων ἀπέδειξεν ὅτι πᾶσαι ἦσαν λιναῖ καὶ ἐξαιρετικῆς ποιότητος ἀπὸ ἀπόψεως λεπτότητος καὶ στερεότητος[4]).

2. Ἡ ἐκλεκτὴ ποιότης τῶν βυσσίνων ὑφασμάτων τῆς Αἰγύπτου. Ὁ ἱερὸς χαρακτὴρ τῆς χρήσεως αὐτῶν.

Ἀνεξαρτήτως πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν μαρτυρίας Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρείας, καθ' ἣν οἱ Αἰγύπτιοι τῆς Πρώτης Αὐτοκρατορίας εἶχον ἤδη εὕρει τὴν

---

[1]) XV, 693: «*Τοιαῦτα δὲ καὶ τὰ Σηρικὰ ἔκ τινων φλοιῶν ξαινομένης βύσσου*». Πβλ. *Εὐσταθ. Θεσσαλον.* Εἰς Διονυσ. Περιήγ., 1116.

[2]) Πιθανῶς παραλλαγή τις «*λίνου τοῦ ξανθοῦ*» (linum flavum), ἐφ' ὅσον ὁ *Παυσανίας* μαρτυρεῖ ὅτι ἡ βύσσος τῆς Παλαιστίνης ἦτο ξανθοτέρα τῆς ἐν Ἠλείᾳ καλλιεργουμένης (V,5,2. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 206 ὑποσ. 4), ἢ «*λίνου τοῦ στενοφύλλου*» (linum angustifollium), ἐὰν ἡ παρομοίωσις τῶν φύλλων τῆς βύσσου πρὸς τὰ τῆς ἰτέας, κατὰ *Φιλόστρατον* (ἀνωτ. σελ. 207 ὑποσ. 2) ἀναφέρεται εἰς τὸ στενόμακρον σχῆμα αὐτῶν. Πβλ. *Π. Γενναδίου,* Λεξ. Φυτολ. ἐν λ. *λίνον* σελ. 615. *Liddell-Scott* ἐν λ. *βύσσος.*

[3]) II, 86: «..... *λούσαντες τὸν νεκρὸν κατειλίσσουσι πᾶν αὐτοῦ τὸ σῶμα σινδόνος βυσσίνης τελαμῶσι κατατετμημένοισι*» Πβλ. VII, 181, ἔνθα ἀναφέρεται ὅτι οἱ Πέρσαι ἐθεράπευσαν τὰς πληγὰς τοῦ Αἰγινήτου Πυθέου τοῦ Ἰσχενόου (480 π.Χρ.) διὰ σμύρνης «*σινδόνος βυσσίνης τελαμῶσι κατειλίσσοντες*». Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην πρόκειται μᾶλλον περὶ λεπτοῦ λινοῦ ὑφάσματος παρὰ περὶ βαμβακεροῦ. Πβλ. *Ἱπποκρ.* Περὶ ἀφόρων III σελ. 19 *(Kühn).* Ἡ ἀντιστοιχία, ἐξ ἄλλου, τοῦ Ἑλληνικοῦ «*βύσσινος*» πρὸς τὸ ἱερογλυφικὸν «*pek*» εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ροζέττας (OGIS, 90, 18, 29) δὲν συντελεῖ εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ προβλήματος, μολονότι ὁ γενόμενος συσχετισμὸς τοῦ τελευταίου πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν «*φώσσων*» ἐνισχύει τὴν ἄποψιν ὅτι πρόκειται περὶ λίνου. Πβλ. *Olck,* RE ἄρθρ. *byssos* σελ. 1111.

[4]) Βλ. *Yates,* Textrinum, 267-280. *Hehn,* Kulturpfl. u. Hausth.[7], 170. *Dittenberger,* OGIS 90, 17 ὑποσ. 64. *Wiedemann,* Aegypten, 326. *Dykmans,* Hist. écon. et soc. II, 180. *Otto,* Priester u. Tempel I, 300. *Blümmer,* Technologie I[2], 198. κλπ. Πβλ. τοὺς ὑπὸ *Braulik* (Altägypt. Gewebe, 39-53) δημοσιευθέντας πίνακας τῶν γενομένων ἀναλύσεων. Κατὰ τοὺς εἰδικούς,

τέχνην τῆς κατασκευῆς τῶν βυσσίνων ὑφασμάτων[1]), φαίνεται ὁπωσδήποτε βέβαιον ὅτι ἡ βυσσουργία ἀπετέλεσεν ἐνωρὶς ἰδιαίτερον κλάδον τῆς ὑφαντουργίας ἐν Αἰγύπτῳ. Οἱ Πτολεμαῖοι εὗρον ταύτην ἀσκουμένην, κατὰ προνόμιον ἀρχαῖον ἀσφαλῶς, ὑπὸ τῶν ἱερῶν τῆς χώρας, σεβόμενοι δὲ τὴν παράδοσιν διὰ λόγους πολιτικοὺς δὲν ἔθιξαν τὸ προνόμιον τοῦτο[2]). Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν παπύρων τῆς Πτολεμαϊκῆς καὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς πληροφορούμεθα, ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν ἱερῶν τῆς χώρας ὑφαινόμενα «ὀθόνια» προωρίζοντο διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἐνδυμάτων τοῦ βασιλέως καὶ τῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, τῶν εἰδώλων τῶν θεῶν καὶ διὰ τὴν περιτύλιξιν τῶν μομιῶν τῶν ἱερῶν ζῴων[3]). Ἡ ἱερότης τοῦ προορισμοῦ των συνετέλεσεν εἰς τὴν μονοπώλησιν τῆς κατασκευῆς αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἱερῶν. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου διέθετον καὶ ποσότητας βυσσίνων ὑφασμάτων, εἴτε ἐκ τοῦ περισσεύματος τὸ ὁποῖον ἀπέμενε μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς βασιλεῖς ὑποχρεώσεων εἴτε ἐκ δολίας ἀποφυγῆς τῆς κατὰ γράμμα ἐκπληρώσεως τῶν τελευταίων[4]), πρὸς κατασκευὴν τῶν ἰδίων ἐνδυμάτων[5]) ἢ πρὸς προμήθειαν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰδῶν ἀναγκαίων εἰς τὴν λατρείαν[6]).

ἓν κιλὸν μόνον λεπτοτάτου ὑφάσματος ἀπὸ μερικὰς βασιλικὰς μομίας ἀντιπροσωπεύει πολλάκις ταινίαν μήκους 12-18.000 μ. (Βλ. *Jécquier*, Civilis. Égypt., 182).

[1]) Στρωμ. I, 16, 76, 9 (σ. 50· *Stählin*): «*Ἐπὶ τοῦ Σεμιράμεως βασιλέως Αἰγυπτίων τὰ βύσσινα ἱμάτια εὑρῆσθαι ἱστοροῦσιν*». Πβλ. *Plin.* N. H. VII, 196.

[2]) Βλ. *Wilcken*, Ostr. 269. Grundz., 245-246. *Otto*, Priester u. Tempel I, 300. *Préaux*, Écon. royale d. Lag. 102. *Rostovtzeff*, Hellenist World I, 300-301.

[3]) Βλ. OGIS 90, 17-18, 29-30 (πβλ 56, 4) P. Strassb. II, 91, 9-11, 16. P. Tebt. 5, 64, 245-247. 313, 20. 598. B.G.U. 1, 3.

[4]) Εἶναι γεγονὸς ὅτι αἱ εἰς τὸν βασιλικὸν θησαυρὸν παραδιδόμεναι ὑπὸ τῶν ἱερῶν ποσότητες «βυσσίνων ὀθονίων» ἐθεωροῦντο ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς ὡς ὀχληραὶ καὶ δυσβάστακτοι ὑπὸ τοῦ ἱερατείου τῆς χώρας, εἴτε διότι ἐνομίζοντο ὡς ὑπερβολικαὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ὅλην παραγωγήν, εἴτε διότι ἐξελαμβάνοντο ὡς ἀδικαιολόγητος φόρος δουλείας. Διὰ τοῦτο οἱ ἱερεῖς ἐδυστρόπουν εἰς τὴν ἔγκαιρον καὶ τακτικὴν παράδοσιν αὐτῶν. Ἤδη ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου τὸ Κράτος ἠναγκάζετο νὰ ἀσκῇ πίεσιν διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐκ μέρους αὐτῶν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεών των (βλ. P. Tebt. 702. Πβλ. P. Eleph. 26. 27). Κατὰ τὸν 2ον αἰ., ὅτε τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων ἔγινεν ἀσθενέστερον καὶ ἡ ἐθνικιστικὴ κατ' αὐτοῦ ἀντίδρασις τῶν ἰθαγενῶν ἐντονωτέρα, τὸ ἱερατεῖον ἀπέφευγε νὰ παραδίδῃ τὰς ὀφειλομένας ποσότητας βυσσίνων ὑφασμάτων. Οἱ δὲ βασιλεῖς, τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενοι, ἐδέχοντο τοὺς ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐπιβαλλομένους συμβιβασμοὺς καὶ παρῃτοῦντο μέρους ἢ ὁλοκλήρου τῆς κατ' ἔτος ὀφειλῆς τῶν ἱερῶν εἰς βύσσινα ὑφάσματα. (Πβλ. OGIS 90, 17-18, 29-30. P. Tebt. 5,64, 245-247. Πβλ. *Bouché-Leclercq*, Hist. d. Lag. I, 366-367. 376-377. *Bevan*, Ptolem. Dynasty, 188. *Rostovtzeff*, Hellenist. World II, 712-714. Πβλ. κατωτ. σελ. 213-216.

[5]) Βλ. 702, 10, 18-23 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 207 ὑποσ. 6).

[6]) Λιβανωτοῦ καὶ μύρων, π.χ., ἐξ Ἀραβίας. Πβλ. *N. Rhodokanakis*, Z. f. Semit. II (1924).

Ἡ ἐκλεκτὴ ποιότης τῶν διασωθέντων βυσσίνων ὑφασμάτων ἐκ βασιλικῶν μομιῶν καὶ αἱ ζωγραφικαὶ καὶ γλυπτικαὶ παραστάσεις Φαραώ, πριγκίπων καὶ πριγκιπισσῶν, οἵτινες φοροῦν λεπτότατα καὶ πολυτελῆ ἐνδύματα[1]), ἀποδεικνύουν ὅτι τὰ βύσσινα ὑφάσματα τῆς Αἰγύπτου ἦσαν πυκνὰ καὶ λεπτὰ συγχρόνως καὶ ἐφάμιλλα ὡς πρὸς τοῦτο πρὸς τὰ καλύτερα μεταξωτά[2]). Ἐφ' ὅσον δὲ εἰς τὴν κατασκευὴν αὐτῶν ἀπησχολοῦντο, ὡς πληροφορούμεθα ἐκ τῶν παπύρων, εἰδικοὶ τεχνῖται, οἱ «βυσσουργοί»[3]), οἵτινες ἐχρησιμοποίουν καὶ εἰδικὰ πρὸς τοῦτο ἐργαλεῖα, τῶν ὁποίων δὲν εἶχον δικαίωμα νὰ κάμουν χρῆσιν ἐκτὸς τῶν ἱερῶν[4]), πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἐκλεκτὴ ποιότης τῶν βυσσίνων δὲν ὠφείλετο εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ποιότητα τῆς πρώτης ὕλης μόνον, ἀλλὰ κυρίως εἰς ἰδιαιτέραν τεχνικὴν ἐπιμέλειαν κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς πρώτης ὕλης καὶ κατὰ τὴν ὕφανσιν[5]).

Τὸ μυστικὸν τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης ὑφαντουργικῆς τέχνης, τῆς ὁποίας τὸ προνόμιον διεξεδίκουν τόσον ζηλοτύπως τὰ ἱερά, συνίστατο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν προσεκτικὴν ἐκλογὴν τῶν καλλίστων ἰνῶν τῆς βύσσου, τῶν μακροτέρων, λεπτοτέρων καὶ στερεωτέρων, καὶ τὴν ἐπιμεμελημένην ἐπεξεργασίαν αὐτῶν κατὰ τὴν νῆσιν, ὥστε ἡ κλωστὴ νὰ ἀποτελῆται ἐξ ἐλαχίστων — ἢ καὶ μιᾶς μόνον — ἰνῶν, καὶ νὰ εἶναι συγχρόνως στερεά, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν μεθοδικὴν παρασκευὴν τοῦ στήμονος καὶ τὴν ἔντεχνον ὕφανσιν, ὥστε τὸ ὕφασμα νὰ παρουσιάζῃ τὴν ἐπιθυμητὴν πυκνότητα καὶ λεπτότητα. Εἰς τοῦτο προσετίθετο πιθανῶς καὶ ἰδιαιτέρα τις τεχνικὴ ἐπεξεργασία τοῦ νήματος ἢ καὶ τοῦ ὑφάσματος, ἀνάλογος πρὸς τὴν χρησιμοποιουμένην εἰς τὰ λινᾶ, ἀσφαλῶς δὲ καὶ ἰδιαιτέρα ἐπιμέλεια κατὰ τὴν βαφὴν καὶ τὴν ποίκιλσιν[6]), ὥστε τὰ βύσσινα ἐνδύματα νὰ παρουσιάζουν, πλὴν τῆς ἐκλεκτῆς ποιότητος, καὶ κάλλος καὶ μεγαλοπρέπειαν.

Αἱ ἀρεταὶ αὗται τῶν βυσσίνων παρεκίνησαν, φαίνεται, τοὺς Φαραὼ νὰ μονο-

---

113-133. *Kortenbeutel*, Der Aegypt. Süd-u. Ostandel, 32. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 102 n. 2. 364. *Rostovtzeff*, Foreign Commerce, 759. Hellenist. World I, 388.

[1]) Πβλ. *Heuzey*, Hist. du cost. dans l'ant., 14. 21-22. 33-40.

[2]) Βλ. *Πλουτ.* Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν, 4 (ἀνωτ. σελ. 205 ὑποσ. 6).

[3]) Βλ. P. Tebt 5 (=Chrest. I, 307), 239, 245, 250. 702, 10 890 IV, 76-78, 191. Πβλ. *S. Calderini*, Aegyptus XXVI (1946), 53. [4]) Βλ. Tebt. 5, 242-247 (ἀνωτ. σελ. 204 ὑποσ. 1).

[5]) Ὅτι ἡ ἰδιαιτέρα ἐπιμεμελημένη τεχνικὴ ἐπεξεργασία συνέβαλλε κατὰ πολὺ εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν ποιότητα τῶν βυσσίνων ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τοῦ *Παυσανίου*. Ἡ βύσσος τῆς Ἠλείας ἀπησχόλει τὰς βυσσουργοὺς τῶν Πατρῶν, οἵτινες κατεῖχον τὸ μυστικὸν τῆς ἐπεξεργασίας καὶ ὑφάνσεως τῶν βυσσίνων γυναικείων ἐνδυμάτων (βλ. ἀνωτ. σελ. 206 ὑποσ. 3), τὰ ὁποῖα ἐπωλοῦντο ἐν ἰσοτιμίᾳ πρὸς τὸν χρυσὸν (κατὰ *Πλίνιον*, XIX, 21· ἀνωτ. σελ. 207 ὑποσ. 3).

[6]) Πβλ. *Ἰεζεκιὴλ* XXVII, 7. «*βύσσος μετὰ ποικιλίας ἐξ Αἰγύπτου*». Πβλ. ἀνωτ σελ. 208 ὑποσ. 1.

πωλήσουν κατ' ἀρχὰς δι' ἑαυτοὺς τὰ ἐν τῇ χώρᾳ παραγόμενα βύσσινα ὑφάσματα, τῶν ὁποίων ἡ παραγωγὴ πρέπει νὰ ἦτο περιωρισμένη ἕνεκα τοῦ χρόνου καὶ τῶν δυσκολιῶν, τας ὁποίας ἀπῄτει ἡ ἰδιαιτέρα ἐπιμέλεια τῆς κατασκευῆς των. Ἐκτὸς τῆς πυκνότητος καὶ στερεότητος, ἡ λεπτότης αὐτῶν συνετέλει εἰς τὸ νὰ εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐλαφρὰ καὶ δροσερά, εὐχάριστα δὲ διὰ τοῦτο νὰ φορῶνται. Ὅθεν τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὸ προνόμιον τοῦτο ἐπεξετάθη ἐκ τῶν ἐπιγείων θεῶν, τῶν Φαραώ, καὶ εἰς τὰ «εἴδωλα» τῶν ἄλλων θεῶν, ἀργότερον δὲ καὶ εἰς τὴν περιτύλιξιν τῶν μομιῶν τῶν ἱερῶν ζῴων. Τὰ «βασιλικὰ ὀθόνια» κατέχουν πάντοτε τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὰ δῶρα τῶν Φαραὼ πρὸς τοὺς θεούς[1]). Ἦσαν ἀσφαλῶς τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ «βύσσινα ὀθόνια», τὰ ὁποῖα προσέφερον γενναιοδώρως οἱ Πτολεμαῖοι κατὰ τὸν δαπανηρὸν ἐνταφιασμὸν τῶν ἱερῶν βοῶν Ἄπιος καὶ Μνεύιος[2]). Τὰ εἰς παρομοίας περιστάσεις μνημονευόμενα λινᾶ ὑπὸ τὸ ἰδιαίτερον ὄνομα «βασιλικοῦ» ἢ «θεοῦ» ἦσαν ἐπίσης ἐκλεκτὰ βύσσινα ὑφάσματα, ὡς δεικνύει τὸ ὄνομά των, τὸ ὁποῖον ὀφείλεται ἀναμφιβόλως εἰς τὴν χρῆσιν, δι' ἣν προωρίζοντο[3]).

3. Οἱ βυσσουργοὶ καὶ τὰ βύσσινα ὑφάσματα εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον.

Ὁ θρησκευτικὸς χαρακτὴρ τὸν ὁποῖον εἶχε προσλάβει ἡ βιομηχανία τῶν βυσσίνων ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ τῆς Φαραωνικῆς ἐποχῆς, διετήρησε δὲ καὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Πτολεμαϊκῆς περιόδου[4]), συνετέλεσεν ὥστε οἱ ἀσχολούμενοι εἰς αὐτήν, οἱ «βυσσουργοί», νὰ εἶναι καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἐποχὴν Αἰγύπτιοι τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν θρησκείαν[5]). Ὑπὸ ποίους ὅρους εἰργάζοντο οὗτοι ἐντὸς τῶν ἱερῶν καὶ ποῖαι ἦσαν αἱ συνθῆκαι τῆς διαβιώσεώς των δὲν εἶναι γνωστόν, ὅπως δὲν εἶναι γνωστὸν

---

[1] Βλ. *Breasted*, Records § 232, 284, 335, 342 κλπ. Πβλ. *Erman*, La Relig. d. Égypt. 369. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 178.

[2] Βλ. *Διοδ.* 84, 8 (Πτολεμαῖος Α΄). OGIS 56, 9-10, 52-53 (Πτολεμαῖος Εὐεργέτης Α΄). Πβλ. *Gauthier et Sothas*, Un décret trilingne en l'honneur de Ptolémée IV (δημοτ. κείμ. στ. 21) σελ. 36 (Πτολεμαῖος Φιλοπάτωρ). OGIS 90, 31-33 (Πτολεμαῖος Ἐπιφανής). P. Tebt. 5, 77-79 (Πτολεμαῖος Εὐεργέτης Β΄). Ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τὰς προσφορὰς τῶν Φαραὼ καὶ τῶν Πτολεμαίων ἀντικατέστησεν ἡ ἀναγκαστικὴ συμμετοχὴ ὅλων τῶν ἱερῶν τῆς χώρας πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τῶν ἱερῶν βοῶν ποσότητος βυσσίνων ταινιῶν (βλ. P. Tebt. 313. 598. B.G.U. 1, 3. Chrest. I, 85. 86. Πβλ. *Πλουτ.* Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ., 21 = Ἠθ., 359d).

[3] Πβλ. *Breasted*, ἔνθ. ἀν.

[4] Ἡ χρῆσις αὐτῶν καθορίζεται ὡς προοριζομένη ἀποκλειστικῶς «*πρὸς τὴν συντέλειαν τῶν βασιλέων καὶ τὸν στολισμὸν τῶν ἄλλων θεῶν*». P. Tebt. 5, 245-247. Πβλ. P. Stassb. II, 91, 9-10, 16. (Περὶ τῆς σημασίας τοῦ «*συντελῶ*» εἰς τὴν φορολογικὴν ὁρολογίαν τῶν Πτολεμαίων βλ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 99. 102).

[5] Πβλ. P. Tebt. 890 (2ος αἰ. π.Χρ.) IV 76-78.

ἐὰν ὑπῆρχον μεταξὺ αὐτῶν δοῦλοι. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν πάντως, ὅτι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐργάζωνται ἐντατικῶς διὰ νὰ ἀνταποκρίνωνται εἰς τὰς ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας εἶχον ἀναλάβει τὰ ἱερὰ ἀπέναντι τῶν βασιλέων, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ «στολισμοῦ» τῶν θείων εἰδώλων καὶ τοῦ ἐνταφιασμοῦ τῶν ἱερῶν ζῴων καὶ πιθανώτατα τῆς κατασκευῆς τῶν ἐνδυμάτων τῶν ἀρχιερέων, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ συνθῆκαι ἐργασίας καὶ διαβιώσεως αὐτῶν δὲν ἦσαν εὐνοϊκαί. Ἂν δὲ κρίνωμεν ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας πως προστατευτικῆς διατάξεως περὶ αὐτῶν τῆς περιεχομένης εἰς «τὰ φιλάνθρωπα» Πτολεμαίου Εὐεργέτου τοῦ Β΄, καθ' ἣν ἡ χρησιμοποίησις τῶν «βυσσουργικῶν ἐργαλείων» ἐπετρέπετο μόνον ὑπὸ τῶν βυσσουργῶν καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν ἱερῶν, ἀπηγορεύετο δὲ ἡ ἐπιβολὴ προσθέτου ἐργασίας εἰς τοὺς βυσσουργοὺς ἐκ μέρους τῶν οἰκονομικῶν ὑπαλλήλων ἄνευ ἀμοιβῆς ἢ καὶ μὲ ἠλαττωμένην ἀμοιβήν[1]), πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἶχον σημειωθῆ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς βάρος τῆς ἐργασίας τῶν βυσσουργῶν διάφοροι καταχρήσεις, τῶν ὁποίων ὁ βασιλεὺς ἐπεζήτει νὰ προλάβῃ τὴν ἐπανάληψιν εἰς τὸ μέλλον. Εἶναι, ἄλλως τε, εὐνόητον ὅτι ἡ ἐργασία τεχνιτῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν κατασκευὴν ὑφασμάτων τόσον πολυτίμων ἐγίνετο εὐκόλως ἀντικείμενον ἐκμεταλλεύσεως ἐκ μέρους καὶ τῶν ἱερέων καὶ τῶν κρατικῶν ἀξιωματούχων, ἐφ' ὅσον οἱ τεχνῖται ἦσαν ἀνίσχυροι νὰ ὑπερασπίσουν τὰ δικαιώματά των ἀπέναντι τούτων.

Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ ἡ μνημονευθεῖσα δυστροπία τῶν ἀρχιερέων τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν τακτικὴν κατ' ἔτος παράδοσιν τῆς ὀφειλομένης εἰς τοὺς βασιλεῖς ποσότητος «*βυσσίνων ὀθονίων*» ἀποτελοῦν σαφῆ ἔνδειξιν ὅτι ἡ εἰς βύσσινα παραγωγὴ κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν δὲν ἐπήρκει πρὸς κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῶν ἱερῶν καὶ τῶν βασιλέων συγχρόνως. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐν τούτοις ἡ διαφορά, τὴν ὁποίαν τὰ ὑπάρχοντα ἱστορικὰ δεδομένα ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνωμεν, ὡς πρὸς τοῦτο, μεταξὺ τοῦ 3ου αἰῶνος, ὅτε τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων ἦτο ἀρκετὰ ἰσχυρόν, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἀπαιτῇ μετὰ κύρους ἐκ μέρους τοῦ ἰθαγενοῦς ἱερατείου τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεών του, καὶ τῶν δύο ἑπομένων αἰώνων, ὁπότε οἱ ἱερεῖς ἀπέκτησαν προϊοῦσαν δύναμιν, τὴν ὁποίαν οἱ βασιλεῖς δὲν ἠδύναντο νὰ ἀγνοήσουν.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, τὸ Κράτος ἤλεγχεν ἀνελλιπῶς ὄχι μόνον τὴν ἔγκαιρον παράδοσιν παρ' ἑκάστου τῶν ἱερῶν τῆς χώρας τῆς εἰς αὐτὸ ἀνηκούσης ποσότητος βυσσίνων ὑφασμάτων[2]), ἀλλὰ καὶ τὴν ποιότητα τούτων. Οὕτω, πρὸς πρόληψιν πάσης λαθροχειρίας ἐκ μέρους τῶν ἱερέων ὡς πρὸς τὴν ἐξαιρετικὴν ποιό-

---

[1]) Βλ. P. Tebt. 5, 242-251 (118 π. Χρ.). Πβλ. (ἀνωτ. σελ. 204 ὑποσ. 1 καὶ διὰ τὴν σημασίαν τοῦ κειμένου βλ. *Wilcken* ἐν Chrest. I, 307, εἰσαγ.).

[2]) Βλ. P. Tebt. 702. P. Eleph. 26. 27. Πβλ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 103.

τητα, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ παρουσιάζουν τὰ διὰ τοὺς βασιλεῖς προοριζόμενα βύσσινα[1]), ἕκαστον ἱερὸν ὑπεχρεοῦτο νὰ παραδίδῃ προκαταβολικῶς εἰς τὴν ἁρμοδίαν κρατικὴν ὑπηρεσίαν ὡρισμένην ποσότητα ἐξ ἑκάστου εἴδους τῶν ἐν αὐτῷ ὑφαινομένων βυσσίνων «*πρὸς δειγματισμόν*»[2]). Τοῦτο ἐσήμαινεν ἀσφαλῶς ὅτι, μετὰ τὸν ἔλεγχον τῶν δειγμάτων ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων κρατικῶν ὀργάνων καὶ τὴν ἐκλογὴν ὡρισμένων ἐξ αὐτῶν, ἐδίδετο ἐντολὴ εἰς ἕκαστον ἱερὸν νὰ παραδώσῃ τὴν ἐξ ἑκάστου ἐγκριθέντος δείγματος καθωρισμένην ποσότητα[3]), εἰς τὴν ὁποίαν δὲν προσυπελογίζοντο τὰ ὑπὸ τὴν μορφὴν «δειγμάτων» φορολογηθέντα. Εἰς περίπτωσιν μὴ τηρήσεως τοῦ ὅρου τούτου ἐπεβάλλετο χρηματικὸν πρόστιμον ἀνάλογον πρὸς τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν ὀφειλομένων καὶ τῶν παραδοδέντων δειγμάτων, ὡς συνέβαινε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἐκ τῆς συνολικῆς ποσότητος ὀφειλομένων ὑπολοίπων[4]).

Χάρις εἰς τὰ μέτρα ταῦτα, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν πρώτων Πτολεμαίων δὲν ἐσημειοῦτο καθυστέρησις ἢ παράλειψις (σοβαρὰ τοὐλάχιστον) ἐκ μέρους τῶν ἱερῶν εἰς τὴν παράδοσιν τῶν ὀφειλομένων ὑπὸ μορφὴν «φόρου» εἰς τὸ βασιλικὸν θησαυροφυλάκιον βυσσίνων ὑφασμάτων. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ποσότης ἐπήρκει πλήρως ὄχι μόνον διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἐνδυ-

---

[1]) Ἡ παραδοτέα ποσότης ἐλογίζετο πιθανῶς εἰς «*ἱστοὺς*» βλ. *Wilcken*, Ostr., 266. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 203 ὑποσ. 1. (Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς λ. «*ὀθόνιον*», συνωνύμου πιθανῶς ἐνίοτε πρὸς τὸ «ἱστός», βλ. *Wicken* ἐν U. P. Z. 61, 12 σχολ. ἐν σελ. 378· πβλ. ἀνωτ. σελ. 159 ὑποσ. 1).

[2]) Βλ. OGIS 90, 30 (καὶ τὰ σχόλ. ἐν ὑποσ. 86). Πβλ. P. S. I. 358, 8,21. *Otto*, Priester u. Tempel II, 65-66 ἀνωτ. σελ. 172 ὑποσ. 4).

[3]) Αὐτὸ ἐσήμαινεν ἐπίσης, νομίζω, ὅτι τὰ κατασκευαζόμενα εἰς τὰ ἱερὰ τῆς Αἰγύπτου βύσσινα διεκρίνοντο εἰς πολλὰ εἴδη. Τοῦτο δὲ ὠφείλετο ὄχι τόσον εἰς τὴν διαφορὰν τῆς χρησιμοποιουμένης πρώτης ὕλης, ὅσον εἰς τὴν καταβαλλομένην περὶ τὴν ἐπεξεργασίαν αὐτῆς καὶ τὴν ὕφανσιν ἐπιμέλειαν, ὡς καὶ τὸν διάφορον ἀναλόγως τοῦ προορισμοῦ τρόπον βαφῆς καὶ ποικίλσεως αὐτῶν (πλὴν τῶν διὰ τὰς ταφὰς καὶ θρησκευτικὴν γενικῶς χρῆσιν προοριζομένων, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ εἶναι λευκά· πβλ. ἀνωτ.σελ. 144 ὑποσ. 1). Εἶναι μάλιστα πιθανὸν ὅτι πολλὰ τῶν ἱερῶν εἶχον ἀποκτήσει εἰδίκευσιν εἰς τὴν παραγωγὴν ὡρισμένου εἴδους βυσσίνων, ὅπως τὰ βυσσουργεῖα τῶν Πατρῶν, π.χ., ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Παυσανίου εἶχον εἰδικευθῆ εἰς τὴν κατασκευὴν «*κεκρυφάλων*» καὶ ἄλλων γυναικείων ἐνδυμάτων (VII, 21, 14· πβλ. ἀνωτ. σελ. 206 ὑποσ. 4).

[4]) Βλ. P. Tebt. 702. Οἱ στ. 11-14: «*τὸ ἐν τοῖς βυσσουργοῖς*»/ [προ]*σοφείλημα*» καὶ οἱ στ. 21-25: «*ποιήσεις δικαίως ἂν αὐτὸς πρά[ξῃς ?* / *τὸ ἀργύριον*» κλπ. δεικνύουν ὅτι πρόκειται περὶ ὀφειλῆς ὑπολοίπων ἐκ βυσσίνων ὑφασμάτων, τὸ ἀντίτιμον τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ εἰσπραχθῇ εἰς χρῆμα). OCIS 90, 17-18, 29-30 (196 π. Χρ.). P. Eleph. 26, 4 (224 π.Χ.), 27, 12-13, 15-17 (223 π.Χρ.). P. Tebt. 5, 64 (118 π. Χρ.). Πβλ. *Otto*, ἔνθ. ἀν. II, 65-66 *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 103-104. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 307.

μάτων τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κατασκευὴν δαπανηροτέρων ἀντικειμένων πρὸς χρῆσιν τῶν βασιλέων[1]), ἐπὶ πλέον δὲ συνέβαλλε καὶ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ βασιλικοῦ ταμείου διὰ τῆς διαθέσεως τῶν περισσευμάτων εἰς τὴν κοινὴν κατανάλωσιν μετὰ τῶν ἄλλων ὑφασμάτων, τὰ ὁποῖα διωχέτευεν εἰς τὴν ἀγορὰν τὸ κρατικὸν μονοπώλιον τῆς «*ὀθονιηρᾶς*»[2]). Φαίνεται δὲ ὅτι τὰ περισσεύματα ταῦτα ἦσαν ἀρκετά, ὥστε ἡ τιμὴ αὐτῶν νὰ εἶναι εὐκόλως προσιτή. Οὕτως ἐξηγεῖται, πῶς ὁ Ζήνων εἶχε τὴν εὐχέρειαν νὰ φροντίζῃ διὰ τὴν εὐπρόσωπον παράστασιν τῶν κιθαρῳδῶν καὶ ἄλλων προσώπων ἀποτελούντων τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Διοικητοῦ Ἀπολλωνίου κατά τινα περιοδείαν του εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας διὰ τῆς εἰς αὐτοὺς χορηγίας «*χιτώνων βυσσίνων*»[3]) καὶ «*χειρομάκτρων βυσσίνων*»[4]), ἢ πῶς περισσότεροι τοῦ ἑνὸς «*χιτῶνες βύσσινοι*» εὑρίσκοντο εἰς τὴν κατοχὴν ἰδιώτου[5]).

Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τὰ πράγματα μετεβλήθησαν. Τὸ ἱερατεῖον τῆς Αἰγύπτου, πρωτοστατοῦν εἰς τὴν κατὰ τῆς ξενικῆς κατοχῆς ἐθνικιστικὴν ἐξέγερσιν, ἀπέφευγε νὰ παραδώσῃ ἐξ ὁλοκλήρου τὸν φόρον τῶν «βυσσίνων ὀθονίων», εἴτε ὑπὸ μορφὴν «δειγματισμοῦ» εἴτε ὑπὸ μορφὴν «ὀθονίων» ὀφειλόμενον, ἢ νὰ καταβάλῃ τὰ εἰς χρῆμα ποσά, τὰ ὁποῖα ὤφειλε διὰ τὰ μὴ παραδοθέντα ὑφάσματα. Οἱ βασιλεῖς, ἐξ ἄλλου, ἐν τῇ ἀδυναμίᾳ των νὰ ἐπιβληθοῦν, ἠρκοῦντο νὰ ἐκδίδουν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν διατάγματα διά τῶν ὁποίων ἐπεζήτουν νὰ κολακεύσουν τοὺς ἱερεῖς δι' ἀποσβέσεως μέρους ἢ καὶ ὁλοκλήρου τῆς πρὸς τὸ Κρά-

---

[1]) Οὕτω Πτολεμαῖος ὁ Φιλοπάτωρ κατεσκεύασε «βύσσινον ἱστίον» διὰ τὴν μεγάλην καὶ πολυτελῆ θαλαμηγόν του. Πβλ. *Ἀθην.* V, 206c.

[2]) Ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ μνεία τῶν «βυσσίνων» εἰς τοὺς «τελωνικοὺς νόμους» τοῦ Φιλαδέλφου μετὰ τῶν «στυππείνων, ἐρικῶν» καὶ (λινῶν) (βλ. Rev. Laws, 103,1-2). Ἐκτὸς ἐὰν ἡ ὕφανσις τῶν βυσσίνων διὰ λογαριασμὸν τοῦ Κράτους ἐγίνετο καὶ ἐκτὸς τῶν ἱερῶν (τοιαύτην ἔννοιαν θὰ εἶχεν ἡ ἐν P. Hib. 67, 13, 21 καὶ 68, 7 βραχυγραφία «βυσ( )», δηλοῦσα εἶδός τι ὑφάσματος, ἐὰν ἠδύνατο νὰ ἀναγνωσθῇ μετά τινος πιθανότητος ὡς «βυσ(σίνων)». Τοῦτο ὅμως θεωρεῖται ἀποκλειόμενον ὑπὸ τοῦ *Hunt* (βλ. τὰ σχόλ. τῶν στ. 12-14 ἐν σελ. 216). [3]) Βλ. P. C. Z. 59087, 4, 12, 18, 19, 22, 23.

[4]) Αὐτόθι, 8, 10, 15, 21, 26. Ἡ μνεία, ἄλλως τε, μόνον «χιτώνων» καὶ «χειρομάκτρων» ἐκ βύσσου εἰς τὰ παπυρικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς δὲν σημαίνει, ὅτι ἦσαν τὰ μόνα εἴδη τὰ ὁποῖα κατεσκευάζοντο ἐκ βύσσου. Διελάβομεν ἤδη ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀναφέρουν «πέπλους, ἱμάτια, κεκρυφάλους καὶ τὴν ἄλλην ἐσθῆτα» ἐκ βύσσου (βλ. ἀνωτ. σελ. 206 ὑποσ. 1 καὶ 4), εἰς δὲ τὴν Π. Διαθήκην ἀναφέρονται «χιτῶνες, μίτραι, τὰ περισκελῆ, τὰ περιβόλαια» κλπ. ἐνδύματα καὶ ἀντικείμενα «βύσσινα» (βλ. τὰς παραπομπὰς ἐν Concord. Gr. in Septuag. Interpr. I, 285. Concord. of the Septuagint I, 232.

[5]) Βλ. B G.U. 1525 (3ος αἰ. π.Χρ.), 1-3: «*Ἔχω παρὰ Ἀπολλωνίου | ἰατροῦ (δρχ.) γ | καὶ χιτῶνες βύσσινοι β*».

τος ὀφειλῆς τῶν ἱερῶν εἰς βύσσινα ὑφάσματα[1]). Ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς καταστάσεως αὐτῆς ὑπῆρξεν ἡ χαλάρωσις τοῦ κρατικοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῆς παραγωγῆς τῶν βυσσίνων καὶ αἱ παντὸς εἴδους καταχρήσεις εἰς βάρος τῆς κυρίας ἐργασίας τῶν βυσσουργῶν, ἔμμεσον δὲ ἡ ἐλάττωσις τῆς ἐν γένει παραγωγῆς βυσσίνων ἐν τῇ χώρᾳ καὶ ἡ ἐξαφάνισις αὐτῶν ἀπὸ τὴν κοινὴν κατανάλωσιν[2]).

Καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἐν τούτοις ἡ ἐκ τοῦ φόρου τῶν βυσσίνων ποσότης τοῦ βασιλικοῦ θησαυροφυλακίου δὲν ἦτο εὐκαταφρόνητος. Ἂν δὲν ἐπερίσσευε διὰ τὴν εἰς χρῆμα ἐνίσχυσιν τοῦ βασιλικοῦ ταμείου, ἐπήρκει πάντως διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας καὶ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν δαπανηρῶν ὑποχρεώσεων ἢ καὶ ἰδιοτροπιῶν ἀκόμη τῆς φαντασίας τῶν βασιλέων. Οὕτω δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, πῶς ὄχι μόνον Πτολεμαῖος ὁ Ἐπιφανὴς ἀλλὰ καὶ Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης Β΄ ἀκόμη εἶχον τὴν εὐχέρειαν νὰ ἐπαναλαμβάνουν τὴν γενναιόδωρον χειρονομίαν τῶν ἰσχυρῶν προγόνων των[3]) καὶ νὰ χορηγοῦν ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου των τὰς ἀναγκαιούσας εἰς τὴν ταφὴν τῶν ἱερῶν ζῴων ποσότητας βυσσίνων[4]), ἢ πῶς ἡ τελευταία Κλεοπάτρα ἠδύνατο νὰ μιμῆται τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν πρώτων Πτολεμαίων καὶ νὰ κοσμῇ τὰ πλοῖα, τῶν ὁποίων ἐπέβαινε, διὰ βυσσίνων ἱστίων[5]).

---

[1]) Βλ. OGIS 90 (196 π.Χρ.), 17-18: «*τῶν τ' εἰς τὸ βασιλικὸν συντελουμένων ἐν τοῖς ἱεροῖς βυσσίνων ὀθονίων ἀπέλυσεν τὰ δύο μέρη*». 29/30: *Ὠσαύ*[τως δὲ] (ἐνν. ἀφῆκεν) *καὶ τὰς τιμὰς τῶν μὴ συντετελεσμένων εἰς τὸ βασιλικὸν βυσσίνων ὀθ*[ονί]*ων καὶ τῶν συντετελεσμένων τὰ πρὸς δειγματισμὸν διάφορα ἕως τῶν αὐτῶν χρόνων*». P. Tebt. 5 (118 π.Χρ.), 62-64: «*Ἀφειᾶσ*[ι] *δὲ καὶ τοὺς ἐπιστάτας τῶν ἱερῶν καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἱερ*[εῖς τῶν] / *ὀφειλομένων πρός τε τὰ ἐπιστατικὰ καὶ τὰς προστιμή*[σεις τῶν] / *ὀθονίων ἕως τοῦ ν* (ἔτους)». Πβλ. ἀνωτ. σελ. 210 ὑποσ. 4

[2]) Εἰς τοὺς παπύρους αὐτῆς τῆς ἐποχῆς δὲν μαρτυροῦνται, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ἐνδύματα ἢ ἄλλα ἀντικείμενα ἐκ βύσσου εἰς τὴν κατοχὴν ἰδιωτῶν. Ὡς ἀποτέλεσμα ἐπίσης τῆς μειώσεως τῆς παραγωγῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν ὑποχρεωτικὴ εἰσφορὰ ὅλων τῶν ἱερῶν τῆς χώρας πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰς βύσσινα δαπάνης πρὸς ταφὴν τῶν ἱερῶν βοῶν (βλ. ἀνωτ. σελ. 212 ὑποσ. 2), ἐφ' ὅσον οἱ αὐτοκράτορες δὲν ἠκολούθησαν ὡς πρὸς τοῦτο τὴν παράδοσιν τῶν Φαραὼ καὶ τῶν Πτολεμαίων.

[3]) Βλ. Διοδ. Ι, 84, 8. OGIS 56, 9-10 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 212 ὑποσ. 2).

[4]) Βλ. OGIS 90, 31. P. Tebt. 5, 77-79.

[5]) Ὑποθέτω, ὅτι τὰ «*ἁλουργῆ*» ἢ «*purpurea*» ἱστία, τὰ ὁποῖα μνημονεύουν οἱ συγγραφεῖς ὡς χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῆς Κλεοπάτρας, ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ βύσσου καὶ βεβαμμένα διὰ βυσσίνου χρώματος. Βλ. *Πλουτ.* Ἀντών. 36. *J. Flori*, Epit. II, 21, 8. *Plin.* N.H. XIX, 22.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΑΝΝΑΒΙΣ

1. Ἡ καλλιέργεια τῆς καννάβεως εἰς τὴν Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων

Ὁ Ἡρόδοτος δὲν φαίνεται νὰ εἶδε κάνναβιν καλλιεργουμένην ἐν Αἰγύπτῳ· ἄλλως δὲν θὰ παρέλειπε νὰ ἀναφέρῃ τὸ πρᾶγμα, ἐφ' ὅσον ἐγνώριζε νὰ διακρίνῃ τὴν κάνναβιν ἀπὸ τὸ λίνον παρὰ τὴν μεγάλην μεταξύ των ὁμοιότητα, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ἀλλαχοῦ ἐπ' εὐκαιρίᾳ καλλιεργείας καννάβεως ἐν Θράκῃ καὶ Σκυθίᾳ[1]). Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῶν Φαραωνικῶν τάφων εὑρήματα δικαιολογοῦν τὴν σιωπὴν τοῦ Ἡροδότου. Οὔτε σπόροι καννάβεως εὑρέθησαν εἰς τοὺς τάφους[2]), οὔτε ταινίαι ἐκ καννάβεως παρετηρήθησαν μεταξὺ τῶν ταινιῶν τῶν προερχομένων ἀπὸ μομίας[3]), οὔτε ἄλλος ὑπαινιγμὸς γίνεται περὶ καλλιεργείας τοῦ φυτοῦ εἰς τὰς παραστάσεις σκηνῶν τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ καλλιέργεια τῆς καννάβεως ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν χώραν τῶν Φαραώ[4]).

Εἶναι ἀντιθέτως βέβαιον, ὅτι ἡ κάνναβις ἐκαλλιεργεῖτο συστηματικῶς εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, ἀπὸ τοῦ Φιλαδέλφου τοὐλάχιστον καὶ ἐντεῦθεν, ὅστις καὶ εἰσήγαγε, φαίνεται, τὴν καλλιέργειαν τοῦ φυτοῦ διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ κυρίως τὰς ἀνάγκας τοῦ στόλου του εἰς στυππεῖον καὶ σχοινία. Οἱ πάπυροι τῆς ἐποχῆς οὐδεμίαν καταλείπουν περὶ αὐτοῦ ἀμφιβολίαν, μολονότι τὸ ἀρχαῖον ὄνομα «*κάνναβις*» δὲν ἀναφέρεται εἰς αὐτούς[5]). Ἀντ' αὐτοῦ χρησιμοποιεῖται τὸ «*στυππεῖον*», εἰσαχθὲν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῆς ἀττικῆς, ἔνθα ἐσήμαινε καὶ τὸ ἐκ λίνου καὶ τὸ ἐκ τῆς καννάβεως στυππεῖον, κυρίως ὅμως τὸ δεύτερον, τὸ ὁποῖον ἐπωλεῖτο ὑπὸ τῶν «*στυππειοπωλῶν*» τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς, συνεκδοχικῶς δὲ καὶ τὸ φυτὸν ἐξ οὗ παρήγετο τὸ στυππεῖον, δηλαδὴ τὴν κάνναβιν[6]).

Ἡ τελευταία αὕτη σημασία δὲν μαρτυρεῖται μὲν εἰς τὴν ἀττικήν, πιστοῦται ὅμως ὑπὸ τῶν παπύρων τοῦ 3ου π. Χρ. αἰῶνος, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Rostov-

---

[1]) *Ἔστι δὲ σφι* (ἐνν. τοῖς Σκύθαις) *κάνναβις φυομένη ἐν τῇ χώρῃ, πλὴν παχύτητος καὶ μεγάθεος τῷ λίνῳ ἐμφερεστάτη. ταύτῃ δὲ πολλῷ ὑπερφέρει ἡ κάνναβις. αὕτη γὰρ καὶ αὐτομάτη καὶ σπειρομένη φύεται, καὶ ἐξ αὐτῆς Θρήικες μὲν καὶ εἵματα ποιεῦνται τοῖσι λινέοισι ὁμοιότατα. οὐδ' ἄν, ὅστις μὴ κάρτα τρίβων εἴη αὐτῆς, διαγνοίη, λίνου ἢ καννάβιός ἐστι. ὃς δὲ μὴ εἶδε κω τὴν καννάβιδα, λίνεον δοκήσει εἶναι τὸ εἷμα*». Πβλ. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 72. *Ἡσύχ.* ἐν λ. *κάνναβις*.

[2]) Πβλ. *Loret*, La Flore Pharaonique, 48 § 64.

[3]) Βλ. *Braulik*, Altägypt. Gewebe, 39-53 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 209 ὑποσ. 4).

[4]) Πβλ. *Schrader* ἐν *Hehn*, Kulturpfl. u. Hausth.[7], 190. *Otrh.* RE ἄρθ. *Hanf*, σελ. 2314· *Blümner*, Technologie 1[2], 200.

[5]) Ἀπαντᾷ ἐκ νέου εἰς τοὺς παπύρους τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Βλ. P. Lips. 102 II, 3.

[6]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 194 ὑποσ. 4., 195 ὑποσ. 1., 196 ὑποσ. 5.

tzeff[1]). Ὁ P. C. Z. 59782 (b), περιέχων λογαριασμὸν πληρωμῆς ἐργατῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν *τίλλουσι* ἢ *ψύχουσι* λινοκαλάμην[2]) οἱ δὲ «*τίλλουσι στιππύον*»[3]), ἀρκεῖ πρὸς ἄρσιν πάσης ἀμφιβολίας.[4]). Ἄλλως τε, ἡ χρῆσις, αὕτη τῆς λέξεως πρὸς δήλωσιν τριῶν συγγενῶν μὲν ἀλλὰ διακρινομένων ἐννοιῶν προεκάλει σύγχυσιν καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς, τὴν γραφομένην τοὐλάχιστον. Διὰ τοῦτο οἱ ἀλληλογραφοῦντες ἐπεξηγοῦν ἐνίοτε ὑπὸ ποίαν ἐξ αὐτῶν μετεχειρίζονται τὴν λέξιν[5]). Ὁσάκις ὅμως παραλείπουν νὰ πράξουν τοῦτο, μόνον ἐκ τῶν συμφραζομένων εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν εἰδικὴν ἑκάστοτε σημασίαν αὐτῆς, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται πάντοτε ἡ πιθανότης τοῦ ἐκ συγχύσεως σφάλματος[6]).

Περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς σπορᾶς καὶ τῆς συγκομιδῆς τῆς καννάβεως εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, ὡς καὶ περὶ τῶν ὅρων καὶ μεθόδων τῆς καλλιεργείας αὐτῆς ἐλάχιστα γνωρίζομεν. Τοῦτο δὲ κυρίως διότι ὅλαι αἱ σχετικαὶ περὶ ταύτης πληροφορίαι προέρχονται ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Ζήνωνος. Ὡς ἐκ τούτου, εἴμεθα μὲν ὑποχρεωμένοι νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ κάνναβις ἐκαλλιεργεῖτο εἰς τὸ ὑγρὸν καὶ

---

[1]) Βλ. A Large Estate, 117 ὑποσ. 88. Πβλ. Hellenist. World. I, 305.

[2]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 186 ὑποσ. 1., 196 ὑποσ. 3.

[3]) Βλ. στ. 121: *καὶ τετίλκασι στιππύο*(υ) *δέ*(σμας) *ς*». 160-161 «*τίλλει δὲ στιππύου δέσμας ξ* (60)».

[4]) Οὕτω ὁ *Edgar*, παρασυρόμενος ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι «στυππεῖον» σημαίνει τὰς ἀκατεργάστους ἶνας τοῦ λίνου, ὡρισμένην ὕλην δηλαδὴ καὶ ὄχι φυτὸν («a material, not a plant») ἀπέκλινε πρὸς τὸ συμπέρασμα ὅτι «*τίλλω τὸ στυππεῖον*» ἐσήμαινε «ἀποχωρίζω τὰς ὑφαντικὰς ἶνας τῆς λινοκαλάμης» (βλ. τὴν εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον). Τοῦτο ὅμως εἶναι προφανῶς ἐσφαλμένον διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: 1) διότι εἰς τὸ αὐτὸ κείμενον γίνεται λόγος περὶ «τιλμοῦ» τοῦ λίνου· εἶναι ἑπομένως ἀδύνατον ὁ γράφων νὰ μετεχειρίσθη τὸ «τίλλω» ὑπὸ δύο διαφορετικὰς σημασίας· 2) διότι εἰς ὅλα τὰ παπυρικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς τὸ «τίλλω» (ἔριον, λίνον, ἐρέβινθον, σήσαμον κλπ.), σημαίνει πάντοτε «τραυῶ μὲ τὰ χέρια καὶ ξερριζώνω». Βλ. P.C.Z. 59430, 3. 59719 verso, 11. 59787, 21. S.B. 6797, 3, 20. B.G.U. 1818, 15 κλπ. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 136 ὑποσ. 2. 186 ὑποσ. 1)· 3) διότι οἱ «τίλλοντες τὸ στυππεῖον» ἐργάται πληρώνονται κατὰ «*δέσμας*» ὡς καὶ οἱ «τίλλοντες» ἢ «ψύχοντες» τὸ λίνον· τοῦτο δὲ ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πρόκειται περὶ κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης πρὸς ἐξαγωγὴν τοῦ στυππείου, ἥτις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀμείβεται κατὰ «δέσμην». (Πβλ. ἀνωτ. σελ. 203 ὑποσ. 3).

[5]) Οὕτω, ὁ γράφων τὴν ἐν P.C.Z. 59779 ἐπιστολὴν καθορίζει, ὅτι ἐννοεῖ τὸ «*στιππύον ὃ γέγονεν ἀπὸ τῆς λινοκαλάμης τῆς κατεργασμένης*». (Πβλ. ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 4).

[6]) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐκτὸς τοῦ P.C.Z. 59782(b), ἔνθα γίνεται λόγος περὶ «τιλμοῦ» στυππείου, καὶ τῶν κειμένων εἰς τὰ ὁποῖα πρόκειται περὶ ἐργασίας ἐκτελουμένης ὑπὸ τῶν «*στυππειουργῶν*», ἡ ἀμφιβολία περὶ τῆς πραγματικῆς ἐννοίας τῆς λέξεως ὑφίσταται πάντοτε· Ἡ χρῆσις πάντως αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν «κάνναβις» εἶναι ἀναμφισβήτητος καὶ κατὰ λάθος παραλείπεται ἀπὸ τὰ λεξικὰ *Preisigke* καὶ *Liddell-Scott*, ὡς καὶ παρὰ *Mayser*, Gr. d. Papyr. 1² 3, 14.

παχὺ ἔδαφος[1]) τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ τοῦ Ἀρσινοΐτου δωρεᾶς τοῦ Ἀπολλωνίου[2]), ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἐκαλλιεργεῖτο ἢ δὲν ηὐδοκίμει ἀλλαχοῦ τῆς χώρας[3]). Εἴμεθα ἐπίσης εἰς θέσιν νὰ διαπιστώσωμεν ἐντεῦθεν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Διοικητοῦ περὶ τῆς καλλιεργείας τῆς καννάβεως[4]), δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἡ καλλιέργεια αὐτῆς ἐτέλει ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Κράτους[5]), ὡς ἡ τοῦ λίνου. Πληροφορούμεθα ὡσαύτως ὅτι ἡ συγκομιδὴ τῆς καννάβεως ἐγίνετο συγχρόνως πρὸς τὴν τοῦ λίνου καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν μέθοδον, δι' ἐκριζώσεως δηλαδὴ διὰ τῶν χειρῶν καὶ διαθέσεως εἰς «δέσμας»[6]), δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ συμπεράνωμεν ἐντεῦθεν ὅτι καὶ ἡ σπορὰ αὐτῆς ἐγίνετο συγχρόνως πρὸς τὴν τοῦ λίνου ἢ ὅτι ἡ καλλιέργεια αὐτῆς διεξήγετο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον[7]), μολονότι τοῦτο εἶναι λίαν πιθανὸν ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τῶν δύο φυτῶν.

Καθ' ὅμοιον ὁπωσδήποτε ἢ παρεμφερῆ πρὸς τὸν τῆς κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης τρόπον διεξήγετο ἡ κατεργασία τῆς καλάμης τῆς καννάβεως. Τοῦτο συνάγεται ὄχι μόνον ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς καὶ σήμερον ἐφαρμοζομένης μεθόδου ἐπεξεργασίας τῆς καλάμης ἀμφοτέρων τῶν φυτῶν[8]), ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων σχετικῶν

---

[1]) Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον (πβλ. *Π. Γενναδίου*, Λεξ. Φυτολ. ἐν λ. *κάνναβις*) ηὐδοκίμει ἡ καλλιέργεια τῆς καννάβεως καὶ εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ἠλείας ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου (βλ. VI, 26, 6· πβλ. ἀνωτ. σελ. 206 ὑποσ. 4).

[2]) Βλ. κατωτ. ὑποσ. 4. Πβλ. τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου ἐν Φιλαδελφείᾳ (ἀνωτ. σελ. 183 ὑποσ. 3).

[3]) Κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκαλλιεργεῖτο καὶ εἰς ἄλλας περιφερείας· βλ. P. Lips. 102 II, 3. *Ar. Calderini* ἐν Raccolta Lumbroso, 78-85.

[4]) Τοῦτο (ἐμμέσως δὲ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ βασιλέως) ἀποδεικνύεται ὄχι μόνον ἐκ τῆς εἰς εὑρεῖαν κλίμακα καλλιεργείας τῆς καννάβεως εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς δωρεᾶς του (βλ. P. C. Z. 59176. 59472. 59514. 59489. 59772. 59780. 59781. 59782 (b). 59800. P. S. I. 404. 573), ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐνδιαφέροντος ὅπερ οὗτος ἐδείκνυε διὰ τὴν παραγομένην ποιότητα καννάβεως, ὡς ἀποδεικνύεται, νομίζω, ἐκ τοῦ P. C. Z. 59177: γράφει εἰς τὸν Ζήνωνα ἐξ Ἀλεξανδρείας νὰ ἀποστείλῃ δείγματα τῆς νέας ἐσοδείας κριθῆς, σίτου, ἐρεβίνθου καὶ «στυππείου τοῦ βελτίστου καὶ χειρίστου» (καννάβεως δηλαδὴ πρώτης καὶ τελευταίας ποιότητος. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 4).

[5]) Πβλ. *Edgar*, P. Mich. Z., εἰσαγ. σελ. 37 *Rostovtzeff*, P. Tebt. 703, σχόλ. ἐν σ. 90. *Heichelhein*, RE ἄρθρ. Monopole σελ. 175.

[6]) Βλ. P. C. Z. 59782 (b). (πβλ. ἀνωτ. σελ. 218 ὑποσ. 3).

[7]) Ἐὰν ἐσπείρετο δηλαδὴ κατὰ τὴν «γραμμικὴν» μέθοδον, ἐὰν ἐβοτανίζετο κλπ. (βλ. ἀνωτ. σελ. 185).

[8]) Κατὰ τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἠδυνήθην νὰ συγκεντρώσω, ἡ κάνναβις (νεοελληνιστὶ «*τὸ καννάβι*», ἐνιαχοῦ δὲ τὸ «*καννάβ' καννάπ', καννάϊ*» καὶ τὸ «*καννάδι*» ἐν Τσακωνίᾳ, ἐκ τοῦ μεταγενεστ. «*καννάβιον*») οὐδαμοῦ σχεδὸν καλλιεργεῖται σήμερον ἐν Ἑλλάδι. Πρὸ τῆς

πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας παρέχουν οἱ πάπυροι τῆς ἐποχῆς. Οὕτως ὁ P. S. I. 404 ὁμιλεῖ περὶ «κτενίσματος τοῦ στιππύου», ὁ P. C. Z. 59472 περὶ ἀποθηκεύσεως τοῦ «στιππύου τοῦ κατειργαζμένου» καὶ ὁ P. C. Z. 59176 περὶ συγκεντρώσεως «εἰς μίαν γωνίαν τοῦ ἀποκτενίσματος τοῦ στιππύου». Καίτοι δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι καὶ εἰς τὰς τρεῖς ταύτας περιπτώσεις πρόκειται περὶ κατεργασίας καλάμης τῆς καννάβεως[1]), παραμένει ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας τὸ συμπέρασμα ὅτι αὕτη ὑπεβάλλετο εἰς ξάνσιν διὰ κτενίων ὡς καὶ ἡ λινοκαλάμη, πρὸς ἀποχωρισμὸν τοῦ «στυππείου» ἀπὸ τῶν ξυλωδῶν αὐτῆς οὐσιῶν καὶ πρὸς περαιτέρω καθαρισμὸν τοῦ χρησίμου μέρους αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ τελείως ἀχρήστου, τοῦ «ἀποκτενίσματος», ὅπερ ἐχρησιμοποιεῖτο ἀσφαλῶς ὡς καύσιμος ὕλη. Τῆς ξάνσεως προηγεῖτο βεβαίως ἡ δι' ὕδατος κατεργασία καὶ τὸ διὰ κοπάνου θρυμμάτισμα τῆς καλάμης, ἠκολούθει δὲ τὸ καθάρισμα τῶν ἰνῶν διὰ δευτέρας ξάνσεως καὶ ἡ νῆσις αὐτῶν[2]).

2. Ἡ χρῆσις τοῦ ἐκ καννάβεως στυππείου εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον. Στυππειουργοὶ καὶ συνθῆκαι ἐργασίας αὐτῶν.

Γνωστὸν τυγχάνει ὅτι ἓν τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Ἑλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ ἀποτελεῖ ἡ συντελεσθεῖσα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μεγάλη πρόοδος εἰς τὰς μεθόδους τῆς ναυπηγικῆς[3]). Ἡ Πτολεμαϊκὴ Αἴγυπτος ἐπωφελήθη αὐτῶν χάρις εἰς τὰ

ἐθνικῆς καταστροφῆς τοῦ 1922 ἐκαλλιεργεῖτο εἰς εὐρεῖαν κλίμακα ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Ἀνατολ. Θρᾴκης καὶ τοῦ Πόντου, παλαιότερον δὲ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὡς δεικνύουν τὰ περισωθέντα τοπωνύμια (*Καννάβα* ἐν Καρύστῳ, *Κανναβάκι* ἐν Πηλίῳ, *Καναβίστρα* ἐν Αἰτωλίᾳ, *Κανναβοκήπια* ἐν Ἠπείρῳ, *Κανναβούρι* ἐν Θάσῳ κλπ.). Ἡ κατεργασία τῆς καλάμης τῆς καννάβεως ἐν Θρᾴκῃ καὶ Πόντῳ ἐγίνετο, ἐξακολουθεῖ δὲ νὰ γίνεται σήμερον ἔτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν Κύπρον, κατὰ τὸν αὐτὸν πρὸς τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς λινοκαλάμης τρόπον (βλ. ἀνωτ. σελ. 189-193): ἐμβάπτισις εἰς τὸ ὕδωρ ἐπὶ 5-10 ἡμέρας, ἀποξήρανσις εἰς τὸν ἥλιον, κοπάνισμα μὲ τὸν «κόπανον» καὶ ἐν συνεχείᾳ μὲ τὴν «*μέλικα*» ἢ «*μελικεά*», καθάρισμα μὲ τὴν «*βούρτσα*, κτένισμα μὲ τὸ «*σκουλλόχτενο*» ἢ τὸν «*χτενεά*», διάθεσις εἰς «*σκουλλιά*», ἐξ ὧν τὰ καλῆς ποιότητος ἐνήθοντο διὰ τὴν κατασκευὴν στήμονος, τὰ δὲ δευτέρας ποιότητος διὰ τὴν κατασκευὴν κρόκης. Βλ. *Δ. Πετροπούλου*, Ἀρχ. Θρᾳκ. Θησ. 6 (1939/1940), 229-230. *Παναρέτου*, Κυπρ. Σπουδαὶ 8 (1944), 68 ὑποσ. 1.

[1]) Ἐὰν εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὑπάρχῃ ἀμφιβολία τις μεταξὺ καννάβεως καὶ στυππείου ἐκ λίνου (βλ. ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 5. Πβλ. *Rostovtzeff*, A. Large Estate, 117 ὑποσ. 88), οὐδεμία γεννᾶται ἀμφιβολία εἰς τὰς δύο ἄλλας, ἔνθα πρόκειται σαφῶς περὶ ἐργασίας «*στυππειουργῶν*», τεχνιτῶν δηλ. ἀσχολουμένων μὲ τὴν κατασκευὴν εἰδῶν ἐκ καννάβεως (πβλ. κατωτ. σελ. 222). [2]) Βλ. διὰ τὴν ξάνσιν P.S.I., 404, 5 (ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 5), διὰ τὴν νῆσιν ἀνωτ. σελ. 165 ὑποσ. 2., 197 ὑποσ. 3.

[3]) Βλ. *Beloch*, Gr. Gesch. IV² 1, 298-299. *Tarn*, Hellenist. Civilis.², 55-56. *A. Koester* ἐν *Kromayer-Veith*, Heerw. u. Kriegsf. d. Gr. u. Röm., 182-184.

ἄφθονα χρηματικὰ μέσα τὰ ὁποῖα διέθετεν[1]). Ἐπὶ τῶν πρώτων Πτολεμαίων καὶ ὁ πολεμικὸς στόλος τῆς χώρας ὑπῆρξεν ἰσχυρὸς[2]) καὶ ὁ ἐμπορικὸς ἱκανὸς νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου[3]) καὶ τῶν διὰ τοῦ Νείλου μεταφορῶν[4]). Εἶναι ἑπομένως εὐνόητον, ὅτι ἡ μεγαλυτέρα ποσότης τοῦ παραγομένου «στυππείου» διετίθετο διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ναυπηγήσεως καὶ τῆς ἐξαρτύσεως τῶν πλοίων[5]). Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ πρὸς τοῦτο ὑπάρχουσα ἐν τῇ χώρᾳ ποσότης ἐξ αὐτῆς ἦτο μεγάλη, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης Α΄ ἠδυνήθη νὰ ἀποστείλῃ εἰς τοὺς σεισμοπλήκτους Ροδίους διὰ τὰς ναυπηγικάς των ἀνάγκας, μεταξὺ ἄλλων, καὶ δωρεὰν ἐκ «τρισχιλίων ταλάντων στυππίου»[6]). Ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἀντικείμενα κατεσκευάζοντο ἐξ αὐτοῦ, ὡς σάκκοι[7]), εἴδη σαγῆς ὑπο-

---

[1]) Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐναυπηγήθη τὸ μεγαλύτερον πολεμικὸν τῆς ἐποχῆς (196 μ. μήκους καὶ 16 ½ μ. πλάτους) καὶ ἡ πολυτελεστέρα βασιλικὴ θαλαμηγός. Βλ. *Ἀθην.* V, 203 d - 206 d. Πβλ. *Ἀππ.* Προοίμ. 10.

[2]) Βλ. *Ἀππ.* Προοίμ. 10. Πβλ. *Bouché-Leclercq*, Hist. d. Lag. IV, 64. *Bevan*, Ptolem. Dynasty, 174-175.

[3]) Περὶ αὐτοῦ βλ *Wilcken*, Helenist. Wirtschaft, 68 κ.ἑξ. Punt-Fahrten in d. Ptolemäerzeit, 86 κ. ἑξ., Tarn, Hellenist. Civilis.², 212-217. *Andréadès* ἐν Mélanges Glotz. I, 7-48 *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 353-379. *Rostovtzeff*, Foreign Commerce, 734-769. Hellenist. World I, 386-397. II, 922-929. 1243 κ.ἑξ.

[4]) Τόση ἦτο ἡ διὰ τοῦ Νείλου δραστηριότης μεταφορῶν, ὥστε καὶ ὁ βασιλεὺς διέθετεν ἴδια πλοῖα πρὸς τοῦτο καὶ ὁ Διοικητὴς Ἀπολλώνιος ἴδιον «στόλον». Βλ. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 122-125. *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 344. *M. Merzagora*, Aegyptus X (1929) 105-48.

[5]) Διὰ τὴν ἐντελῆ ἀπόφραξιν τῶν μεταξὺ τῶν σανίδων ἐλαχίστων κενῶν (καλαφάτισμα) καὶ διὰ τὴν κατασκευὴν σχοινίων (βλ. *Ἀθην.* V, 206 f. *Πολυδ.* Ὀνομαστ, I, 84. *Plin*, XIX, 29. 173. *Varro*, R.R.I., 22, 1. 23, 6. *Colum*, VI, 2, 3. XII, 52, 8. Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 297/298. *Orth*, RE ἄρθρ. *Hanf* σελ. 2315. Εἰς τοὺς παπύρους τοῦ Ζήνωνος ἀναφέρεται «*στυππεῖον*» (P.C.Z. 59514, 7-8) ἢ «*σχοινία ἐντελῆ στύππια*» (P.C.Z. 59755, 5-6. Πβλ. 59780, 3) διδόμενα ἢ ἀγοραζόμενα πρὸς χρῆσιν τῶν πλοίων τοῦ Ἀπολλωνίου. Πβλ. P. Col. Z. 5, 23. 39, 10, σχόλ. Τὴν μεγάλην χρῆσιν τῆς καννάβεως πρὸς κατασκευὴν σχοινίων ἀποδεικνύει καὶ τὸ ὅτι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος (ἐν Αἰτωλίᾳ, Εὐρυτανίᾳ, Κρήτῃ, Καλύμνῳ, Μάνῃ, Νάξῳ, Ρόδῳ, Σάμῳ κ. ἀλλαχοῦ) «*κανναβέά*», «*κανναβίδι*» ἢ «*κανναβιδέα*» σημαίνει σήμερον τὸ «σχοινί».

[6]) Πβλ. *Πολυβ.* V, 89, 2. (Πβλ. ἀνωτ. σελ. 149 ὑποσ. 1., 203 ὑποσ. 1.

[7]) Εἰς τὸν P.S.I. 573 (ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Ζήνωνος) γίνεται λόγος περὶ ἀντικειμένων κατασκευαζομένων ὑπὸ «στιππεουργῶν», ἀλλὰ μὴ καθοριζομένων ἕνεκα τῆς φθορᾶς τοῦ παπύρου. Εἰς τοὺς στ. 4-5 περιέχεται ἡ φράσις: «*εἰ δὲ ἐ*[κ] *τῆς ἀνάγκης χρεία ἐστὶν τούτῳ ἀπολέξαντες ἄλλους τρεῖς συν*[τελεῖτ]*ωσαν* (ὁ ἐκδ. συμπληρώνει «συν]λαβέτ]ωσαν», τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἔχει νόημα εἰς τὴν φράσιν) «*ἡμῖν οἱ στιππεουργοί*». Ὑποθέτω, ὅτι «οἱ ἄλλοι τρεῖς» εἶναι πιθανώτατα σάκκοι ἐκ καννάβεως. Εἰς τὸν ἐν S.B. 6801 πάπυρον (βλ. *Jouquet*, Biblioth. de l' École des Hautes Études nº 230, 1921 σελ. 229) ἀναφέρεται ἐπίσης: *τὸ παράσιρον τὸ στύππεινον, ἐν ᾧ*

ζυγίων[1]) καὶ λοιπά[2]). Πιθανῶς δὲ καὶ ἐνδύματα κατεσκευάζοντο ἐκ στυππείου καννάβεως, μολονότι τοῦτο δὲν μαρτυρεῖται μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν παπύρων τῆς ἐποχῆς. Εἰς τοὺς τελωνικοὺς νόμους τοῦ Φιλαδέλφου, ἐν τούτοις, ἀναφέρονται καὶ τὰ «στύππεινα» μεταξὺ τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς ὑφαντουργίας τῶν ὁποίων καθορίζεται ὁ τρόπος τῆς πωλήσεως[3]). Εἶναι δύσκολον νὰ πιστεύσῃ τις, ὅτι ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον ἐννοοῦνται μόνον οἱ σάκκοι, τὰ σχοινία καὶ τὰ ὅμοια εἴδη ἐκ καννάβεως.

Ὁπωσδήποτε ὅμως, ἐκ τῶν παπύρων πιστοῦται ὅτι εἰς τὴν κατεργασίαν τῆς καννάβεως καὶ τὴν κατασκευὴν τῶν ἐκ τοῦ στυππείου αὐτῆς ὑφαινομένων ἢ πλεκομένων εἰδῶν ἠσχολοῦντο εἰδικοὶ τεχνῖται, οἱ «*στυππειουργοί*»[4]). Φαίνεται ὅτι ἦσαν, ὡς καὶ οἱ λινουργοί[5]), Αἰγύπτιοι κατὰ κανόνα[6]). Οἱ ἴδιοι δηλαδὴ τεχνῖται, οἵτινες πρὸ τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς καλλιεργείας τῆς καννάβεως εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἠσχολοῦντο μὲ τὴν κατασκευὴν σάκκων, σχοινίων, δικτύων κλπ.ἐκ τοῦ κατωτέρας ποιότητος στυππείου τοῦ λίνου, ἐθεωρήθησαν πιθανῶς εἰδικοὶ διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν αὐτῶν ἀντικειμένων ἐκ τοῦ στυππείου τῆς καν-

---

τὰς λ (ἀρτάβας) τῶν ἀλφίτων κατήγαγον». Πρόκειται περὶ ἱστίου ἐκ καννάβεως χρησιμοποιηθέντος ἀντὶ σάκκου εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ πάπυρος, (βλ. *Jouguet*, αὐτόθι σελ. 230). Καὶ σήμερον ἐν Ρόδῳ «*κανναβίτσα*» λέγεται ὁ «σάκκος».

[1]) Εἰς τὸν P. C. Z. 59871, 12 ἀναφέρονται «*φορβέαι καὶ κορυφαῖαι ἐκ στυππ(είου).*»

[2]) Οὕτω, εἰς τὸν P. Mich. Z. 120 ἀναφέρεται «*λίνον στυππύϊνον πεπλυμένον ἀνὰ πήχεις ρδ'* (100¹/₄) *α* (ἕν) *ὧν ὁλκὴ μναῖ μc* (40¹/₂) *καὶ ἕτερον ὁλκὴ μναῖ λε* (35). Ὁ *Edgar* νομίζει ὅτι πρόκειται περὶ ὑφάσματος κατεσκευασμένου ἐκ λίνου («a piece of coarce fibre linen»). Εἶναι ὅμως φανερὸν ὅτι πρόκειται περὶ ἀντικειμένου κατεσκευασμένου ἐκ καννάβεως. Θὰ ἦτο τις διατεθειμένος νὰ ὑποθέσῃ ὅτι πρόκειται περὶ ἱστίου κανναβίνου, ἐὰν τὸ βάρος δὲν ἦτο δυσαναλόγως μικρὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ μῆκος. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ δικτύου ἢ σχοινίου λεπτοῦ πρὸς κατασκευὴν δικτύου (βλ. ἀνωτ. σ. 180 ὑποσ. 4), μολονότι ἡ μνεία ὅτι τοῦτο ἦτο «πεπλυμένον» προκαλεῖ δισταγμὸν ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ δικτύου ἢ τοῦ σχοινίου.

[3]) Βλ. Rev. Laws, 103, 2. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 215 ὑποσ. 2.

[4]) Βλ P. C. Z. 59472, I. 59489, 12/13. 59800, 4. P S. I. 573, 1, 5. Ἡ γραφὴ τῆς λέξεως ὡς καὶ ἡ τῆς «*στυππεῖον*» ποικίλλει: *στυππιουργὸς* (P. C. Z. 59489, 1), «*στιππουργὸς*» (P. C. Z. 59472, 1. 59800, 4), «*στιππεουργὸς*» (P. S. I. 573, 5) καὶ «*στιπεουργὸς*» (αὐτόθι στ. 1). Πβλ. *Liddel-Scott* ἐν λ. καὶ *Mayser*, Gr. d. Papyr. I². 3, Διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν καὶ Βυζαντινὴν ἐποχὴν βλ. *Ar. Calderini* ἐν Raccorta Lumbroso, 80-81.

[5]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 200 ὑποσ. 3, 4.

[6]) Εἷς τούτων εἶναι γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Νεκτοσῖρις (P. C. Z. 59472, 1), ἀλλὰ κατὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα καὶ οἱ «*συνέταιροί*» του ἦσαν ἐπίσης ἰθαγενεῖς. Τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν ἀφίνουν καὶ αἱ ἄλλαι μαρτυρίαι τῶν παπύρων, εἰς τὰς ὁποίας μνημονεύονται ἀνωνύμως (βλ. P. S. I. 573, 1, 5. P. C. Z, 59489, 12. 59800, 4).

νάβεως. Τοῦτο διδάσκει προφανῶς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ζήνων δὲν εὕρισκεν εἰδικοὺς «στυππειουργοὺς» εἰς τὴν νέαν κώμην τῆς Φιλαδελφείας καὶ ἠναγκάζετο νὰ μεταλέσῃ ἐξ ἄλλων νομῶν τῆς χώρας[1]).

Ἂν μάλιστα θελήσῃ τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῆς εἰδικῆς περὶ αὐτῶν πληροφορίας καθ' ἣν οἱ περισσότεροι, εὐθὺς ὡς ἀπεμακρύνθη ὁ Ζήνων, ἐγκατέλειψαν τὴν ἐργασίαν των καὶ «ἀπῆλθον», παρέστη δὲ ἀνάγκη ἐπεμβάσεως τῶν κρατικῶν ὀργάνων διὰ νὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ ἐπανέλθουν εἰς αὐτήν[2]), πρέπει νὰ συμπεράνῃ ὅτι οἱ ὅροι τῆς ἀμοιβῆς των δὲν ἦσαν εὐνοϊκοί. Ἐξ ἄλλων ἐν τούτοις πληροφοριῶν τῶν παπύρων τοῦ Ζήνωνος καταφαίνεται ὅτι οἱ «στυππειουργοί» εἰργάζοντο ὡς ἐλεύθεροι ἐργάται[3]). Τοῦτο δὲν σημαίνει βεβαίως ὅτι εἶχον τὴν εὐχέρειαν νὰ διαπραγματεύωνται ἐλευθέρως τὰ τῆς ἀμοιβῆς των, δεδομένου ὅτι εἰργάζοντο διὰ λογαριασμὸν τοῦ Διοικητοῦ. Ἐὰν εἴχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας πληροφορίας ἀναφερομένας εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν στυππειουργῶν καὶ ἐκτὸς τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἀπολλωνίου, θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ κρίνωμεν περὶ τῶν ὅρων τῆς ἀμοιβῆς αὐτῶν μετὰ μεγαλυτέρας πιθανότητος.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ εἴμεθα ἐφεκτικοὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀσκήσεως τοῦ κρατικοῦ ἐλέγχου τόσον ἐπὶ τῆς ἐργασίας τῶν στυππειουργῶν, ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ διαθέσεως τῶν ἐκ καννάβεως εἰδῶν. Τὰ τελευταῖα ταῦτα εἰς τοὺς παπύρους τοῦ Ζήνωνος φαίνονται πωλούμενα ἄνευ περιορισμῶν[4]). Ἐν τούτοις, ἐκ τῶν «τελωνικῶν νόμων» τοῦ Φιλαδέλφου ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ πώλησίς των ὑπέκειτο, ὡς εἴπομεν, κατά τινα τρόπον εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦ Κράτους. Πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐντεῦθεν, ὅτι ὡρισμένα ἐξ αὐτῶν (τὰ ὑφάσματα π.χ.) ἐπωλοῦντο ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Κράτους, ἄλλα δὲ (ὡς τὸ ἀκατέργαστον στυππεῖον, τὰ σχοινία, αἱ φορβέαι κλπ.) ἐπωλοῦντο ἄνευ περιορισμοῦ[5]); Εἶναι πιθανόν, ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει μένει ἡ ἀπορία, πῶς τὸ Κράτος ἐξησφάλιζε τὴν διὰ τὰς ἀνάγκας του ἀπαιτουμένην ποσότητα ἐκ τῶν δευτέρων εἰδῶν. Ἐκ τῆς ἐλλείψεως ὡσαύτως οἱασδήποτε μνείας τῶν στυππειουργῶν εἰς τὰ «φιλάνθρωπα» Πτολεμαίου Εὐεργέτου τοῦ Β΄ θὰ ἔπρεπε νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὗτοι δὲν ὑπήγοντο εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν «ὑποτελῶν καὶ ἐπιπλεγμένων ταῖς προσόδοις[6]»).

---

[1]) Βλ. P. C. Z. 59472 (ἐκ τοῦ Ἀφροδιτοπολίτου νομοῦ· βλ. τὴν εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον ὑπὸ *Edgar*, Ὑπενθυμίζω ὅτι καὶ λινουργοὺς μετεκάλει ἐξ ἄλλων περιφερειῶν ὁ Ζήνων· πβλ. ἀνωτ. σελ. 183 ὑποσ. 3. [2]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 202 ὑποσ. 3.

[3]) Βλ. P. C. Z. 59176, 41. 59489, 12. 59781, 3, 12, 18. 59800, 4. P. S. I. 404. 573.

[4]) Βλ. P. C. Z. 59176, 125. 59514. 7. 59755, 5-6. 59781, 4, 12. P. Mich. Z. 120. P. Col. Z. 5, 23. [5]) Πβλ. ἐν τούτοις Rev. Laws, 100, 5.

[6]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 141 ὑποσ. 1., 176 ὑποσ. 5., 204 ὑποσ. 1., 213 ὑποσ. 1.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ Κράτος ἐξησφάλιζε πάντοτε τὴν διὰ τὰς ἀνάγκας του ἐργασίαν τῶν στυππειουργῶν διὰ τεχνιτῶν προσλαμβανομένων καὶ ἀπολυομένων κατὰ τὰς ἑκάστοτε περιστάσεις, ἄνευ προκαθωρισμένων δηλαδὴ ὑποχρεώσεων; ἢ ὅτι αἱ νομικαὶ ὑποχρεώσεις αἱ ἀφορῶσαι τοὺς λινουργοὺς καὶ τοὺς ἄλλους «ὑποτελεῖς» περιελάμβανον καὶ τοὺς στυππειουργοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν πρώτων Πτολεμαίων, ἔπαυσαν ὅμως ἰσχύουσαι ὡς πρὸς τούτους ἀπὸ τοῦ 2ου αἰῶνος μόνον; Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι δυνατή.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἡ μελέτη τῶν Πτολεμαϊκῶν παπύρων, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν τοῦ 3ου αἰῶνος, ἐπιτρέπει νὰ διαπιστώσωμεν τὴν ἐξαιρετικὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα, ἥτις σημειοῦται ἐν τῇ χώρᾳ κατὰ τοὺς πρώτους ἰδίᾳ χρόνους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἥτις ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα δύο κυρίως παραγόντων: 1ον τῆς ὑπὸ τῶν βασιλέων ἐφαρμοσθείσης οἰκονομικῆς πολιτικῆς μὲ πρόγραμμα τὴν ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν κλάδων τῆς γεωργίας, τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, καὶ τὴν ἐντεῦθεν αὔξησιν τοῦ κρατικοῦ πλούτου· 2ον τῆς ὑπὸ τῶν νέων κατοίκων τῆς χώρας, Ἑλλήνων καὶ ἄλλων ἀποίκων, ἐπιδειχθείσης ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς χώρας.

Οἱ Πτολεμαῖοι ἐνεθάρρυναν καὶ ἐβοήθησαν παντοιοτρόπως τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὴν χώραν τοῦ νέου καὶ δραστηρίου τούτου στοιχείου. Διὰ τῶν γραμμῶν τῶν παπυρικῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς διακρίνεται κινούμενον πλῆθος ἀποίκων, οἵτινες προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν ὅρους διαβιώσεως καλυτέρους ἐκείνων ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἔζων εἰς τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς των καὶ νὰ προσαρμόσουν συγχρόνως τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς των πρὸς τὰς εἰς τὴν νέαν των πατρίδα κρατούσας συνθήκας.

Οὕτω, οἱ Ἕλληνες ἄποικοι, ὑποχρεωμένοι νὰ φροντίσουν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς τροφῆς καὶ κυρίως τῶν ἐνδυμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἦσαν συνηθισμένοι, ἐστράφησαν πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ποιμνιοτροφίας καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐριουργίας. Κατ' ἀκολουθίαν, εἰσήγαγον εἰς τὴν χώραν τὰ ὡς πρὸς ταύτας κρατοῦντα εἰς τὴν παλαιάν των πατρίδα ἔθιμα ποιμνιοτροφίας, μεθόδους περιποιήσεως, ἐπεξεργασίας καὶ χρησιμοποιήσεως τῶν ἐρίων καὶ τὴν εἰς ταῦτα ἀναφερομένην ὁρολογίαν. Αἱ σχετικαὶ ἐκ τῶν παπύρων πληροφορίαι βοηθοῦν προφανῶς εἰς ἐπιβεβαίωσιν ἢ συμπλήρωσιν τῶν γνώσεών μας ὡς πρὸς τὰ κρατοῦντα εἰς τὴν ποιμνιοτροφίαν καὶ τὴν ἐριουργίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἐπιβεβαιοῦν δὲ συγχρόνως τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα κατ' οὐδὲν σχεδὸν διέφερον τῶν καὶ σήμερον κρατούντων εἰς τὴν ποιμνιοτροφίαν καὶ τὴν οἰκιακὴν ἐριουργίαν τῆς Ἑλλάδος.

Οἱ βασιλεῖς, συνεπεῖς πρὸς τὸ πρόγραμμά των, ἐβοήθησαν καὶ διὰ τοῦ προσωπικοῦ παραδείγματος καὶ διὰ δημοσιονομικῶν μέτρων τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κλάδου τούτου τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐντελῶς νέος διὰ τὴν Αἴγυπτον καί, ὡς ἐκ τούτου, ἕν τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς κατοχῆς. Δὲν παρέλειψαν ὅμως νὰ ὑπαγάγουν τοῦτον εἰς τὰ πλαίσια τοῦ συστήματος τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας των πρὸς ὄφελος τοῦ βασιλικοῦ ταμείου: φόρος ἐπὶ τῶν νομῶν, φόρος ἐπὶ τῶν κτηνῶν κατὰ κεφαλήν, παρακράτημα ἴσως ἐπὶ τοῦ παραγομένου ἐρίου, ἔλεγχος πιθανῶς μὲν καὶ ἐπὶ τῆς παραγωγῆς, ἀσφαλῶς δὲ ἐπὶ τῆς πωλήσεως τῶν εἰς τὴν κοινὴν κατανάλωσιν διδομένων προϊόντων τῆς ἐριουργίας.

Ἀλλὰ τὴν μεγαλυτέραν ἐκ τῆς ὑφαντουργίας ὠφέλειαν ἐπεδίωξαν νὰ προσπορισθοῦν οἱ Πτολεμαῖοι διὰ τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς λινουργίας, ἥτις ἀπετέλει ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕνα τῶν ἀνθηροτέρων κλάδων τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας τῆς Αἰγύπτου. Ἡ καλλιέργεια τοῦ λίνου εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἦτο σχεδὸν ἀνύπαρκτος καὶ ἡ λινουργία ξένη πρὸς τὰς συνηθείας τῶν κατοίκων αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἡ συμμετοχὴ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων δοθεῖσαν ὤθησιν εἰς τὴν ὑφαντουργίαν τῶν λινῶν περιωρίσθη σχεδὸν μόνον εἰς τὴν αὔξησιν καὶ βελτίωσιν τοῦ παραγομένου λίνου. Ἡ ἐπεξεργασία ὅμως τῆς λινοκαλάμης καὶ ἡ περαιτέρω χρησιμοποίησις τῶν ὑφαντικῶν αὐτῆς ἰνῶν εἰς τὴν ὑφαντουργίαν παρέμεινεν, ὡς καὶ πρότερον, εἰδικότης τῶν ἰθαγενῶν. Πάντως, αἱ ἐκ τῶν παπύρων τῆς ἐποχῆς μαρτυρίαι ἀποδεικνύουν ὅτι αἱ τότε ἐφαρμοζόμεναι μέθοδοι κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης καὶ τῶν ἰνῶν αὐτῆς, ὡς καὶ ἡ ἐν χρήσει Ἑλληνικὴ ὁρολογία, εἴτε γνωσταὶ καὶ πρότερον εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα εἴτε τότε τὸ πρῶτον διαμορφωθεῖσαι, ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμεναι ἀμετάβλητοι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν παρ' ἡμῖν οἰκιακὴν βιοτεχνίαν τῆς λινουργίας.

Εἰς τὸ ἐνεργητικὸν τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων πρέπει νὰ καταλογισθῇ ἡ εἰσαγωγὴ τῆς καλλιεργείας τῆς καννάβεως εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, δυναμένη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκ τούτου ὡς ἕν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς νέας πολιτικῆς καταστάσεως τῆς χώρας. Περὶ τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς καννάβεως εἰς τὴν καθ' αὐτὸ ὑφαντουργίαν οὐδὲν σχεδὸν μαρτυρεῖται ἐκ τῶν παπύρων. Ἡ ἐπέκτασις ἐν τούτοις τοῦ κρατικοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῶν εἰς τὴν κατανάλωσιν διδομένων προϊόντων τῆς κανναβουργίας ἀποδεικνύει, ὅτι ἐγίνετο ἔν τινι μέτρῳ τοιαύτη χρῆσις τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν τῆς καννάβεως. Πάντως, τὰ ἐκ τῶν παπύρων ὑπάρχοντα στοιχεῖα πιστοποιοῦν, ὅτι τὸ ἐκ τῆς καννάβεως στυππεῖον ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, εἰς τὴν ναυπηγικὴν καὶ εἰς τὴν σχοινουργίαν κυρίως.

Εἰς τὸ σύστημα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας τῶν Πτολεμαίων ἡ ὑφαντουργία

ἀπετέλεσε μίαν τῶν σπουδαιοτέρων πηγῶν πλούτου τῆς χώρας. Διὰ τοῦτο ὁ κρατικὸς ἔλεγχος ὑπῆρξεν ὡς πρὸς αὐτὴν λεπτομερὴς καὶ ἄγρυπνος. Ἔκαμα ἀνωτέρω ἐπανειλημμένως λόγον περὶ κρατικοῦ «μονοπωλίου» τῆς ὑφαντουργίας εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, ἀκολουθῶν ὡς πρὸς τοῦτο τὰς γνώμας καὶ τὴν καθιερωμένην ὁρολογίαν τῶν ἐγκυροτέρων ἐρευνητῶν. Εἶμαι ἐν τούτοις ὑποχρεωμένος νὰ διατυπώσω τὴν ἐπιφύλαξιν ὅτι, ἕνεκα τῶν κενῶν τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν τὰ σχετικὰ δεδομένα, δὲν εἶναι ἴσως ἀπολύτως ἀκριβὲς νὰ γίνεται λόγος περὶ κρατικοῦ «μονοπωλίου» τῆς ὑφαντουργίας ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου.

Δὲν εἴμεθα ὄντως εἰς θέσιν νὰ καθορίσωμεν ἐπακριβῶς τὸν τρόπον καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διαθέσεως τῶν πρώτων ὑλῶν καὶ τῶν προϊόντων τῆς ὑφαντουργίας, ὡς καὶ τὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον ἔπαιξαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ συστήματος αἱ προηγουμένως κρατοῦσαι ὡς πρὸς τοῦτο ἀντιλήψεις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἢ τὴν Φαραωνικὴν οἰκονομίαν. Εἶναι, ἄλλως τε, πιθανώτατον ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι δὲν ἠκολούθησαν ὁμοιόμορφον σύστημα ἐλέγχου ἐφ' ὅλων τῶν κλάδων τῆς ὑφαντουργίας. Εἰς τὸν κλάδον τῆς λινουργίας, π. χάριν, υἱοθέτησαν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ κρατοῦντα εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον. Ἀπόδειξις ὅτι δὲν ἔθιξαν τὸ προϋπάρχον προνόμιον τῶν ἱερῶν τῆς χώρας ὡς πρὸς τὴν ὑφαντουργίαν τῶν βυσσίνων ὑφασμάτων. Ἐφήρμοσαν ὅμως σύστημα αὐστηροτέρου ἐλέγχου καὶ φορολογίας ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διαθέσεως τῶν προϊόντων καὶ τῆς βυσσουργίας εἰδικῶς καὶ τῆς λινουργίας γενικώτερον. Ὁ ἔλεγχος οὗτος ὑπῆρξεν ἐλαστικώτερος ὡς πρὸς τὰ ἀφορῶντα τὸν κλάδον τῆς ἐριουργίας, ὅστις διετήρησε τὸν Ἑλληνικόν, οὕτως εἰπεῖν, χαρακτῆρά του. Ἡ ἐπέμβασις τοῦ Κράτους περιωρίζετο, φαίνεται, κυρίως ἐπὶ τῆς διαθέσεως μόνον τῶν προϊόντων τῆς ἐριουργίας.

Δὲν πρέπει πάντως νὰ νομισθῇ, ὅτι ὁ κρατικὸς παρεμβατισμὸς ἐπὶ τῆς ὑφαντουργίας ἐσήμαινε κατάπνιξιν πάσης ἰδιωτικῆς ἐλευθερίας καὶ πρωτοβουλίας ἢ ἀνοικτίρμονα ἐκμετάλλευσιν τεχνιτῶν καὶ καταναλωτῶν. Εἶναι ἀντιθέτως λίαν πιθανὸν ὅτι ἡ ἐπέμβασις τοῦ Κράτους διὰ λόγους φορολογικοὺς ἀπέβη πρὸς ὄφελος μᾶλλον παρὰ πρὸς ζημίαν ἀμφοτέρων. Οἱ τεχνῖται μάλιστα, ὄχι μόνον οἱ ἀσχολούμενοι εἰς τὴν ἐριουργίαν ἀλλὰ καὶ οἱ ἀσχολούμενοι εἰς τὴν λινουργίαν καὶ τοὺς κλάδους αὐτῆς, φαίνεται ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν εἰργάζοντο ὑπὸ συνθήκας καλυτέρας τῶν ὑφισταμένων ἐπὶ τῶν Φαραώ. Ὁπωσδήποτε οἱ Πτολεμαῖοι ἐπέτυχον, χάρις εἰς τὸ ἐφαρμοσθὲν μεικτὸν σύστημα κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐνισχύσεως τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας ἀφ' ἑτέρου, συμπληρούμενον καὶ διορθούμενον κατὰ τὰς ἑκάστοτε περιστάσεις, νὰ διατηρήσουν τὴν ὑφαντουργίαν τῆς χώρας ἐν ἀκμῇ μέχρι τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων (Πρβλ. *Oros.* VI, 19, 20).

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

ἀγαθὶς 167, 3. 169
ἀγκάλιστρος 168, 2, 3
ἀγκίνι 162, 5
ἄγκιστρον 162, 5. 165
ἀδράχτι 162 - 165. 197
ἄδραχτος 167. 4
ἀθάνατος 128 - 130
αἶγες 92. 93. 129, 4. 131, 1, 4. 132, 2. 133, 3. 145 - 147
αἶγες (Αἰθιοπικαί) 150, 1
— (Θηβαῖαι) 93, 1. 150, 1
αἰγοπρόβατα 91, 3. 92, 1. 102, 6. 109, 4. 111, 2. 112, 3
αἰγοτροφία 87. 101. 145-147
αἰπόλος 129, 4. 131, 1. 146. 147
ἀκατανέμητος 115, 1
ἄκερσος 134, 5
ἀλακάτιον 166, 3
ἀλεκάτη 162, 2
ἄλουργὴς 216, 5
ἀναγραφὴ (λείας) 100. 101. 102, 2. 106
ἀνακυκλίζω 168, 3
ἀναχωρῶ 129, 4. 174
ἀνέμη 168, 5. 169, 1, 3
ἀντίλυτρος 168, 3
ἁπάλα 157, 1
ἀπογραφὴ (λείας) 101, 3. 103 - 109. 146, 8
ἀποκροκύδι 156, 3
ἀποκτένισμα (στυππείου) 220
ἀριθμηταὶ 102. 103
ἀριθμητικὸν (τέλος) 102. 103
ἄρνες (ἐφέτειοι) 132, 6.
ἀρνίον 132, 6.
ἄρουρα 96, 3
ἁρπεδόνες 165, 3. 170, 7. 182, 2
ἀρχιφυλακίτης 98, 2
ἄτρακτος 162, 3. 165. 167, 4. 169. 197
ἀτράκτιον 162, 3. 166, 4.
αὐτόχροος 144, 4
ἄφορα (πρόβατα, αἶγες) 130.
ἄψοφα (πρόβατα) 130, 4

βαμβακέα 87
βάμβαξ 87, 4, 5. 89, 1
βάπτω (ἔρια) 144, 2
βαφεὺς (ἐρίων) 173
βαφὴ (ἐρίων) 144. 154, 4
βεβαιωτὴρ 108, 4
βούρτσα 191, 6. 219, 8
βυσσινὶ (χρῶμα) 205, 2
βύσσινος 205 - 207. 210 - 216
βύσσος 182. 204 - 209. 211
βυσσουργικὰ βλ. ἐργαλεῖα
βυσσουργοὶ 89, 2. 200, 3. 204, 1. 211, 3. 212-213.216

γενηματοφύλακες 115, 3
γέρων 165, 2. 197, 3
γῆ (βασιλικὴ) 97, 2. 114, 3
— (ἐν ἀφέσει), 97, 2 114, 3
— (ἱερὰ) 97, 2
— (ἰδιόκτητος) 97, 2
— (κληρουχικὴ) 97, 2
— (λινοφόρος) 181, 5. 187
γῖνα 192, 1
γιδόμαλλο 150, 2
γιδοτριχιὰ 148, 3
γνέθω, γνέμα βλ. νήθω, νῆμα
γνέστρα βλ. νηθὶς

δειγματισμὸς 214
δέσμη (νήματος) 168. 170
— (λινοκαλάμης) 184. 186
— (καννάβεως) 219
δεσμίον 169, 7. 170, 1
διάγραμμα 105, 1. 106, 2
διάζομαι 168, 1
δίασμα 170, 6. 198, 2
διαξαίνω 158, 2
διδασκαλικὴ 135, 5. 200, 5
διόρθωμα 106, 2

ἐκδιοικῶ 116
ἐκπλύνω 153, 1. 161, 2
ἐκραβδίζω 161, 2
ἐκφόριον 115, 8. 116
ἐμπεπλεγμένοι ταῖς προσόδοις βλ. ὑποτελεῖς
ἔμποκος 133. 134. 136, 1
ἐννόμιον 99, 2. 100 - 114. 116, 3. 117, 7, 8. 146
ἔντευξις 139, 12. 181, 6. 203, 5
ἐπελλύχνιον (ἔλαιον) 181, 4
ἐπίκουρος 133. 134
ἐπίνητρον 164, 2. 165, 2
ἐπίποκος 134, 2
ἐπίσπορα 114, 2, 3
ἐπιστάτης (φυλακιτῶν) 98, 2
ἐπίτοκος 133, 3
ἐπώνιον 110, 4
ἐργάζομαι (ἔρια) 151, 3. 169, 7. 173. 175, 4
ἐργαλεῖα (ὑφαντικὰ) 159, 1
— (λινυφαντικὰ) 193. 197, 2 200. 3. 204, 1

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ἐργαλεῖα (βυσσουργικά) 204, 1. 213
ἐρέα 122. 136, 5.143, 9. 159, 1. 175, 6
ἐρεόξυλον (ἔριον ἀπὸ ξύλου) 87. 88. 89, 1
ἔρια (ἀράβια) 125, 6
— (βασιλικά) 123, 4
— (Μιλήσια) 137, 3.171, 3
— (Ξοϊτικά) 93, 1
— (θερινά) 133, 5
— (προβάτων) 94, 5, 6. 121-130. 135-144
ἐριέμπορος 139, 12. 141, 2
ἔριθος 163, 1. 166, 2. 167, 2 173
ἐριοπλύτης 153, 1. 173, 3
ἐριοπώλης 138, 2. 139, 2
ἐριορραβδισταὶ 161-162.173
ἐριουργὸς 155, 1. 166, 2, 6. 174-176. 204.
ἐριοϋφάντης 141, 1. 204. 176. 204, 1
ἔριφος 118, 6. 120, 3. 129, 4. 130, 2. 132, 2. 145, 5. 146, 8

ζεματίζω (μαλλιά) 152, 5

ἠλακάτη 162, 2. 165. 197. βλ. ἀλεκάτη, ρόκκα
ἡμίκουρος 133. 134, 1

ἱδρῷον βλ. τρίχινος
ἱμάτιον 122, 1. 138, 7. 139. 143, 9. 172, 4
ἱματισμὸς 136, 5. 142. 143, 9
ἴσακμος 160, 4
ἱστεῖον 182, 2
ἱστίον 180, 4. 206
ἱστὸς (ὑφαντικὸς) 159, 1. 160, 4. 182. 203, 1
ἱστὸς (ὄρθιος) 197. 199
— (ὁριζόντιος) 200, 5

κάλαθος 159, 2
κάλαμος (στημίων) 170, 8
καλάσιρις 178, 2
κάματος 151, 3
κάμηλος 89. 2. 99, 2
κανναβεὰ 195, 1. 196, 4, 5
καννάβι 201, 1. 219, 8
κανναβίδι 197, 3
κανναβίτσα 221, 7
κάνναβις 87-89. 148, 3. 165, 2. 195, 1. 196, 4, 5. 197. 3. 202, 3. 206, 4. 217-223
κανναβόχτενα 155, 1
καρπάσινος 208, 5
κάρτρα 135, 8
κάταγμα (ἐρίου) 154, 6. 157, 1. 158, 2
κατεργάζομαι (λίνον) 106, 4
κείρω (πρόβατα) 135, 2. 136, 2. 137, 4
κείρω (αἶγας) 135, 2
κερκίδα 169, 3
κερκίδιον 170, 4
κερκὶς 169, 3. 170. 197
κλώθω 163, 1. 165, 2
κλῶσμα 165, 3
κλωστὴ 163, 2. 165, 3. 166, 1. 167-168. 169, 1. 180, 4
κλωστὴρ 167, 3, 4. 170, 5. 194, 2
κλώστης 167, 4
κοραξὸς 143, 8
κορυφαία 222, 1
κοσκινευταὶ 187, 1
κουβάρι 167, 3, 4. 194, 2. 197
κουκλὶ βλ. τσυκλὶ
κουρὰ (προβάτων) 133-136
— (αἰγῶν) 150
κουρεὺς 135. 142, 4
κουταλίζω (λινάρι) 191, 6. 201, 2
κουταλίδα 191, 6
κρόκη 88, 4. 89, 1. 156, 3. 164, 2. 166, 7. 170, 2. 193. 197. 207, 7. 219, 8
κροκύδα 156, 3. 193, 2. 195, 1
κροκὺς 156, 3. 193, 2
κτεὶς (ξαντικὸς) 154, 6. 160, 1, 4
κτεὶς (ὑφαντικὸς) 155, 1
κτένια (ξαντικὰ) 156-160. 164, 1
κτενίζω (στυππεῖον) 196, 5. 200
κτενισταὶ 160, 4
κτενιστικὸν (ζεῦγος) 160, 3, 4
κτῆνος 99, 2
κυκλίον 168, 4
κύκλος 169, 7. 170, 1
κωμάρχης 106, 3. 107
κωμογραμματεὺς 107

λανάρια 155, 1. 156, 2. 157, 1. 192. 193
λαναρίζω 155, 1
λανάρισμα 152, 3
λεία 100. 104. 105. 109
λευκέα 182, 4
λευκόλινον 182, 4
λινάρι 178, 6. 180, 4. 188, 5. 189, 2. 190-192. 201, 2
λιναροκόπανος 191, 1
λιναροκοπανίστρα 191, 1
λιναροκουταλίστρα 191, 6
λιναρόσπορος 180, 4
λινεὰ 180, 4
λίνεος 87, 4. 178, 2, 4. 207, 5
λινεψοὶ 198, 3

λινοβρόχι 188,5. 189,2
λινοκαλάμη 180, 4. 181, 6. 182, 2. 191, 2, 4, 5, 6. 192, 1. 194-195. 196, 4. 197. 199. 202, 2. 203. 218. 219
λινόξυλα 191, 1. 196
λινοποιὸς 180, 1. 200
λινουργία 199. 200, 3. 202. 203, 2
λινουργὸς 176. 191, 2, 3. 198. 201, 1. 203. 204, 1. 222. 224.
λινόϋφος 200, 3
λινυφάνται 200 - 203
λινυφαντεῖον 198, 2. 203, 5. 204, 1, 2
λινυφαντικὸς βλ. ἐργαλεῖα

μαγγάνι 169, 1. 191, 4
μαλακὸν (ἔριον) 136, 5. 143, 9. 192, 3
μαλλᾶτος 122, 9
μαλλὶ 151, 3
μαλλόρρυπος 152, 4
μαλλὸς 151, 3. 158, 2
μαλλόχτενα 155, 1
μαλλωτὸς 159, 1
μασούρι 169, 1
μέλας 143, 4. 150, 3
μέλιγκας 191, 5
μελικεὰ 191, 5. 219, 8
μέταξα 87. 88, 4. 165, 2. 209, 1
μιτάρι 165, 3
μίτος 155, 1. 165, 3. 170, 7
μοίσωπος 152, 4

νεόκουρος 134, 7
νεόπλυτος 144, 1. 178, 4
νέσιμο 152, 2. 162
νηθὶς 163, 1. 166, 2. βλ. ἔριθος
νήθω 163, 1
νῆμα 163. 164. 165, 3. 166, 1. 167-170. 173. 194. 197. 201. 211
νῆσις (ἐρίων) 162-166
— (λίνου) 193. 194. 197. 198
νῆσις (στυππείου) 165, 2. 197, 3. 220, 2.
νισπόμαλλα 152, 4
νομάρχης 96, 7
νομαὶ 96-99. 111-116
νόμι 111, 2

ξαίνω 154. 156-158. 160, 1. 162, 1. 192
ξάνσις 152, 2
— (ἐρίων) 154-162
— (λίνου) 192-193
— (καννάβεως) 219, 8. 220
ξάντης 160, 4. 173, 9
ξάντρια 156. 157
ξάσιμο 152, 2

ὀθονιηρὰ 141, 1. 159, 1. 176, 4. 188, 3. 215, 2.
ὀθόνιον 159, 1. 214, 1
οἰκονόμος 100, 1
οἴσπη 152, 4

παραβολὴ 139, 12
πηνίζω 169. 170, 2
πηνίον 169, 2. 170, 2. 197
πίνος 152, 4
πίσσα 136, 4
πλύνω 136, 1. 153, 5, 6
πλύσις 152, 2
— (ἐρίων) 152-154
— (λίνου) 192
πλύσιμο 152, 2
ποικιλία 182, 2. 208, 1. 211, 6
ποκάρι 137, 1
πόκος 129, 3. 131, 4. 135, 8. 137, 2, 4, 5. 150, 2. 153, 1· 161, 2
πορφύρα 154, 5. 205, 2
πρόβατα (αἰγύπτια) 93· 123, 2
πρόβατα (αἰθιοπικὰ) 124. 126
πρόβατα (ἀράβια) 124-125
— (Ἀρσινόης φορικὰ) 117, 10
πρόβατα (βασιλικὰ) 110-111. 123, 4. 126.
πρόβατα (εὐβοϊκὰ) 124. 126.
— (ἱερὰ) 109, 6
πρόβατα (Λωτωνήσια) 93, 1. 123, 2
πρόβατα (Μιλήσια) 126-127
πρόβατα (νόθα) 123, 2
— (Ξοϊτικὰ) 93, 1
— (σύμμεικτα) 123, 2
— (ὑποδίφθερα) 127. 136. 144
πρόσταγμα 103. 105, 1. 106, 2.

ραβδισμὸς (ἐρίων) 161. 162· 173
ραβδισμὸς (λίνου) 185. 187·
ραβδισταὶ 161, 3. 187, 1
ροδάνι 169, 1
ρόκκα 162-163 πβλ. ἀλεκάτη. ἠλακάτη
ρύπος 152, 4

σαγίττα 169, 3
σακκίον 148, 1. 149, 2
σάκκος 145, 2. 148-149. 193. 221, 7. 222
σεβένινος 148, 3

δεντὶ 177-178
σιδηροκέφαλα 130, 4
σινδὼν 178, 1. 209, 3
σκουλλὶ 192, 1. 193, 2, 3. 219, 8
σκουλλίδα 192, 1
σκουλλόχτενα 155, 1. 219, 8
σκουλλούδι 193, 3. 201, 1.
σπάθη 191, 3
σταθμίον (ἐρίων) 138, 1
σταθμιστὶ 138
στημόνι 170, 8. 167
στημνίον 170, 8
στήμων 89, 1. 155-156. 159. 163, 2. 165, 3. 166. 168, 1. 169. 170. 175, 7. 181, 1. 193. 197. 198, 3. 207, 7. 211. 219, 8
στουππὶ 192, 5. 193, 2. 195, 1. 196, 5
στρουθίζω (ἔρια) 153, 3, 4
στρουθίον 136, 1. 153 2, 4
στρωματουργία 122, 5
στύππεινος 148, 3. 159, 1. 215, 2. 222, 2
στυππεῖον 165, 2. 180, 2. 192, 1. 194, 4. 195, 1. 196, 4, 5. 197, 3. 202, 3. 217. 218, 4, 5, 6. 219-222
στυππειοπώλης 194, 4. 217
στυππειουργοὶ 200, 3. 202, 3. 218, 6. 220, 1. 221, 7. 222, 4. 223. 224
στύππη 195, 1
συγκομιδὴ (λίνου) 184-186.
— (καννάβεως) 219
σύμποκος 134, 2
συντέλεια 139, 12. 212, 4
συρία 122, 2
σφοντύλι 162, 6. 167, 4
σφόνδυλος 162, 6
σχοινίον 148, 3. 149, 1. 180, 4. 194. 197, 3. 221, 5. 222, 2. 223, 4
σχοῖνος 145, 2. 164, 1
σχοινοποιΐα 149, 1

τάλαρος 159, 2
ταλασιουργία 151, 3. 155, 2. 168, 1. 173, 9
ταπητουργία 122, 5
ταπιδοφάντης 175, 7
ταραντινίδιον 172, 4
τέλος (πρβλ. ἐννόμιον, φυλακιτικὸν)
τίλλω (ἔριον) 136, 2. 158, 2. 159, 1
τίλλω (λινοκαλάμην) 186, 1, 4
τίλλω (στυππεῖον) 218, 3, 4
τολύπη 158, 1. 164, 1, 2. 165. 169, 7
τουλούπα 157, 1. 158, 1. 163. 165, 3. 193, 3
τράπεζα (βασιλικὴ) 203, 1
τραπεζίτης 212, 1
τρίχα 150, 2
τρίχες (αἰγῶν) 147-150
τριχιὰ 148, 3. 150, 2.
τρίχινος (σάκκος) 148, 1
τρίχινον (ἱδρῷον) 148, 2
— (σακκίον) 148, 1. 149, 2
τρίχινον (σχοινίον) 148, 3
τριχίνη (τένδα) 149, 2
τσυκλὶ (τσουκλὶ) 168, 4. 169, 1
τύλη 137, 2
τυλιγάδι 168, 3
τύπος 172, 4
τυρὸς 145, 2. 146, 8

ὑπαρχία 103. 106, 1
ὑπόμνημα 106, 2
ὑποτελὴς (λεία) 109, 1
ὑποτελεῖς 141, 1. 176, 5. 203. 204, 1. 213. 223, 5. 224
ὑφάδιον 156, 3. 163, 2
ὑφάνται 159, 1. 160, 2. 171. 172, 2, 4. 200. 201
ὕφαντρον 135, 8. 159, 1

φάδι βλ. ὑφάδιον
φορβέα 222, 1
φόρος (νομῶν) 112-116
— (προβάτων) 129-132
— (αἰγῶν) 146, 8. 147, 3
φυλακῖται 98, 2
φυλακιτικὸν 99, 2. 117

χειμερινὰ (ἔρια) 133, 5
— (πρόβατα) 133, 2
χειμεριναὶ (νομαὶ) 97, 1
χειρολάναρα 156, 2. 161, 6
χερόχτενα 155, 1. 156. 192
χίμαρος 130, 2, 3
χιτὼν 89, 1. 94, 6. 122, 4. 141, 4. 142, 6. 143, 9 144, 1. 159, 1. 172, 4. 206. 215
χλαμὺς 122, 1. 4. 172, 4
χλωρὰ 97, 1. 114, 2, 3. 115-118
χλωρασιὰ 97, 1
χόρτος 97, 1. 114, 3. 118, 6
χτενεὰς 155, 1. 219, 8
χτένια 155, 1
χρῶμα (ἐρίων) 143, 6. 144, 2
— (προβάτων) 143-144
— (αἰγῶν) 150

ψαλὶς 150
ψύχω 186, 4. 218, 4

ὠμόλινον 198, 3
ὠναὶ 106, 2. 110. 114.